

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

PhDr. František Koreš

**Proměna nižší šlechty Království českého
v pobělohorské době**

Disertační práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc.
Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích

České Budějovice 2020

Prohlašuji, že svoji disertační práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 1. září 2020

.....

PhDr. František Koreš

Při sepisování předkládané disertační práce se autor těšil mimořádné podpoře ze strany níže uváděných osob a institucí. Za dlouholeté a trpělivé vedení, osobní přístup i mnoho cenných připomínek a podnětů k přemýšlení by chtěl co nejsrdečněji poděkovat svému školiteli prof. PhDr. Václavu Bůžkovi, CSc. Zvláště v oblasti dějin správy a během vyhledávání vhodných druhů pramenných svědeckví pro zpracování zvoleného tématu mu hodnotné rady vždy ochotně poskytoval PhDr. et PhDr. Petr Mareš, Ph.D. Zapomínat nelze ani na nezanedbatelnou badatelskou inspiraci, kterou autor čerpal z četných rozhovorů s PhDr. Janem Šimánkem. Upřímný vděk za zájem o průběžné výsledky jím započatého výzkumu by však rád vyjádřil také všem kolegům doktorandům z Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, s nimiž se po dobu svého studia pravidelně setkával. Zvláštní díky si vzhledem k pracovnímu nasazení a času strávenému přípravou nemalého množství vyžádaného archivního materiálu zasluhují zaměstnanci Národního archivu a Archivu Národního muzea v Praze, Moravského zemského archivu v Brně a ústředí i jindřichohradeckého pracoviště Státního oblastního archivu v Třeboni. Naprosté pochopení nacházel autor rovněž u pracovníků jednotlivých knihoven, do nichž se při plnění vytyčených úkolů opakovaně vydával.

Anotace

Proměna nižší šlechty Království českého v pobělohorské době

Vítězství císařského vojska v bitvě na Bílé hoře a potlačení českého stavovského povstání otevřela vládnoucí habsburské dynastii cestu k řízené proměně urozené společnosti Království českého. Majetkové tresty vynášené nad účastníky skončeného odboje, nárůst panovníkových nobilitačních pravomocí na pozadí nově zaváděné šlechtické titulatury a uzákonění jediného povoleného vyznání křesťanské víry ovlivnily rovněž stávající podobu nižší šlechty a všestranně poznamenaly životy jejich příslušníků. Zvláště během několika prvních pobělohorských desetiletí procházela jedna z privilegovaných sociálních vrstev proměnou, jež se skládala z několika vzájemně se podmiňujících prvků. Kromě úbytku spravovaného pozemkového jmění čelili představitelé starobylých rytířských rodů po roce 1620 úpravě personální skladby a vnitřní hierarchie svého stavu, rozmanitým kariéerním výzvám i nutnosti prohlubovat či bránit někdejší konfesijní hodnoty. Dějiny nižší šlechty Království českého během pokročilého 17. století zůstávaly doposud spíše na okraji zájmu české historické vědy. Současné ani starší bádání prozatím nedokázalo s výjimkou prohloubeného poznání společenských a hospodářských důsledků pobělohorských změn zjistit, jak se průnik naznačených sociálních, politických a náboženských opatření podněcovaných ze strany panovníka promítl do postavení, veřejného vystupování, každodenního jednání i způsobu uvažování a žebříčku hodnot rytířů. Záměrem autora bylo hledání odpovědí na příslušné otázky. S oporou v druhově i obsahově pestré skladbě písemných pramenů a kombinaci sociologizujících i historickoantropologických metodologických přístupů zkoumal řadu převážně neprobádaných oblastí zakládajících výsledný obraz pobělohorské nižší šlechty. Předkládaný výklad se soustředil do tří hlavních kapitol, jež v postupném sledu vystavily podrobnějšímu pohledu sociální, politickou a náboženskou působnost rytířstva v proměnlivých podmínkách pobělohorské doby. Protože se daná problematika stala vůbec poprvé předmětem cíleného výzkumu, skýtá do budoucna prostor k dalšímu promýšlení a rozvíjení, a to po stránce tematické, heuristické i metodologické. Podle autora by se tak pojednání mělo chápat především jako vstupní vklad k získání širšího povědomí o minulosti oslabeného, avšak nikoli nečinného a anonymního stavovského uskupení.

Annotation

Transformation of lesser nobility in the Kingdom of Bohemia in the post-White Mountain period

The victory of the imperial army in the Battle of White Mountain and the suppression of the Bohemian estate revolt paved the way for the reigning Habsburg dynasty towards a controlled transformation of the noble society in the Kingdom of Bohemia. Property penalties awarded to those who took part in the already finished resistance, the increase of the sovereign's nobilitation powers on the background of the newly introduced aristocratic form of address and the enactment of the only permitted confession of Christian faith also influenced the existing situation of the lesser nobility and had a considerable impact on the lives of its members in all respects. Especially during the first decades after the Battle of White Mountain, one of the privileged social strata underwent a transformation that consisted of several mutually conditioned elements. Apart from a decrease in the land property in their management, after 1620, the representatives of the ancient knight families faced a regulation of the personal composition and inner hierarchy of their estate, diverse career challenges and the necessity to deepen or defend the confessional values of bygone times. The Czech historiography dealt with the history of the lesser nobility of the Kingdom of Bohemia of the late 17th century remained more or less marginally. Except for achieving a deepened knowledge of the social and economic consequences of the changes after the Battle of White Mountain, neither the current nor older research has succeeded in establishing how the intersection of the suggested social, political and religious measures instigated by the sovereign was reflected in the position, public conduct and the way of thinking as well as the scale of values of the knights. The author focused on looking for the answers to corresponding questions. Drawing on written sources varied in terms of art and content and on a combination of sociologizing and historical-anthropological methodological approaches, the author examined a number of prevalingly unexplored areas establishing the resulting image of lesser nobility after the Battle of White Mountain. The submitted interpretation was concentrated in three main chapters that gradually exposed the social, political and religious activities of the knights under the variable conditions of the era after the Battle of White Mountain to a more detailed examination. As this set of questions has become a subject of targeted

research for the very first time, it offers potential for a further reflection and development, both in terms of the topic, heuristic and methodology. The author thinks that this treatise should be viewed as the initial investment for the purpose of achieving a higher awareness about the past of this weakened but not inactive and anonymous estate.

Obsah

1. Úvod	8
2. Stav, urozenost a společenský vzestup v rytířském prostředí	34
po roce 1620	
2.1. Hierarchie a vnitřní skladba nižšího šlechtického stavu	35
2.2. Starobylý původ – ústřední prvek obranných strategií	51
2.3. Sociální vzestup rytířů povýšených do řad českého panstva	58
před rokem 1656	
3. Nižší šlechta a mocenský systém pobělohorských Čech	88
3.1. U císařského dvora	89
3.2. Na úrovni země	116
3.3. V krajské službě	153
4. Náboženské směřování rytířstva po bitvě na Bílé hoře	200
4.1. Konfesijně rozdělená nižší šlechta ve světle pramenů	204
evidenční povahy	
4.2. Umírání a zbožnost očima rytíře	208
4.3. Sebe prezentace katolíků a náboženských exulantů	228
nižšího šlechtického původu	
5. Závěr	244
6. Seznam pramenů a literatury	270

1. Úvod

Po několika letech bojů skončilo 8. listopadu 1620 bitvou na Bílé hoře nejrozsáhlejší ozbrojené protihabsburské povstání.¹ Od té chvíle začala být zároveň stávající stavovská společnost cíleně přetvářena tak, aby odpovídala představám a mocenským záměrům členů vládnoucí dynastie. Se zaváděnými změnami se tehdy vedle představitelů panstva a obyvatel měst i venkova vyrovnávali rovněž příslušníci českého rytířstva. Panovníkem podněcované konfiskace nemovitého jmění nebo úpravy stávající šlechtické titulatury a nobilitační praxe způsobily spolu s uzákoněním jediného povoleného vyznání víry, že se z nižší šlechty stala jedna z vůbec nejpostiženějších sociálních vrstev, na něž příslušná opatření doléhala.² Přes všechna omezení a znatelné oslabení někdejší veřejné úlohy rytířský stav nadále zakládal nejnižší stupeň soudobého, hierarchicky uspořádaného společenství urozených osob. Jakkoli nebyla českou historickou vědou v dostatečné míře zohledněna, přinesla tak jeho postupná a zároveň všestranná proměna zasahující rovnoměrně do sociální, politické, hospodářské i náboženské oblasti pozoruhodný doklad o životních podmínkách, jaké nastolila pobělohorská doba. Právě objasnění účinků tohoto vnitřně složitého procesu na budoucnost nižší šlechty vytváří doposud spíše opomíjenou badatelskou výzvu, o jejíž naplnění usilovala přítomná disertační práce.

Sociálnímu utváření nižší šlechty v časovém průřezu od středověku až po 17. století byl vyčleněn dostatečně velký prostor ve druhé kapitole této práce. Přesto by mělo být na úvod alespoň stručně připomenuto, čím se postavení jejích příslušníků oproti jiným společenským skupinám vyznačovalo a proč si nadále zaslouhuje, aby jí současná historiografie věnovala patřičnou pozornost. Počátky rytířstva spadají již do období vzniku privilegovaných vrstev české společnosti. Již tehdy byli jeho členové povětšinou

¹ Z rozličných metodologických úhlů pohledu a se zasazením do širších, neřídka dosti odlišných souvislostí nahlíželi bělohorské střetnutí Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618 I-IV*, Praha 1870-1880; Josef PEKAŘ, *Bílá hora*, Praha 1921; Bohdan CHUDOBA, *Španělé na Bílé hoře*, Praha 1945; František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962; Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1996³; Dušan UHLÍŘ, *Černý den na Bílé hoře. 8. listopad 1620*, Brno 1998; Jan P. KUČERA, *8. 11. 1620. Bílá hora. O potracení starobylé slávy české*, Praha 2003; Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2014.

² Naznačeným tematickým okruhům bude s odkazem na obsáhlou literaturu věnována pozornost v jednotlivých kapitolách práce. Srov. výběrově Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II*, Praha 1882-1883; Petr ČORNEJ, *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 165-194; Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, Československý časopis historický 20, 1972, s. 515-526, zde s. 520-524; Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

osobně svobodnými jedinci. Přesto nedosahovali z mocenského ani majetkového hlediska úrovně osob tvořících bezprostřední okolí panovníka. Zatímco úzký okruh těchto vlivných jedinců postupně opouštěl bojový způsob života a vymezil základy panstva, vstupovali rytíři nezřídka do jejich služeb nebo se dokonce drželi zcela stranou politického dění.³ Také proto přisoudila soudobá sociální nauka nižší šlechtě vojenskou úlohu, zatímco páni měli být pověřeni péčí o veřejné záležitosti.⁴ Na očekávané sociální hierarchii se nic podstatného nezměnilo ani v pohusitském období, kdy rytířstvo dosáhlo částečného podílu na politické moci v Království českém a začalo po vzoru vyšší šlechty hledat účinné prostředky, jimiž by zamezilo neúměrnému rozšiřování svých řad o nedostatečně urozené osoby. Počínaje zasedáním zemského sněmu v roce 1497 podléhalo přijímání nových členů přesně stanoveným pravidlům schváleným stávajícími rytíři. Příslušná opatření byla poté zapsána do desek zemských.⁵ Teprve na tomto podkladě došlo ke zřetelnému právnímu ukotvení druhé nejvýznamnější stavovské korporace zdola, zatímco hranice oddělující její vyšší vrstvy od panstva ošetřovalo z dlouhodobého hlediska znění Vladislavského zřízení zemského.⁶

S počátkem novověku byli zástupci nižší šlechty pod vlivem změněných společenských podmínek stále více nuceni opouštět dříve vyhledávané modely válečnického kariérního směřování a hledat nové způsoby veřejného uplatnění.⁷ Pokud nesetřvali u vojenského řemesla, stávali se z nich zpravidla císařští dvořané, zemští,

³ Blíže o podmínkách středověkého utváření šlechtické společnosti Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha-Litomyšl 2002, s. 36-54; Dušan TŘEŠTÍK – Miloslav POLÍVKA, *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984, s. 99-133. Že by měl být příslušný proces ve světle nejnovějších poznatků a metodologických přístupů nadále vystavován soustředěnému zkoumání, ukázal naposledy výstižně Libor JAN, *Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty (s důrazem na její počátky)*, *Časopis Matice moravské* 138, 2019, s. 241-260. V širším evropském kontextu předně Jean FLORI, *Rytíři a rytířství ve středověku*, Praha 2008, s. 56-73; Franco CARDINI, *Válečník a rytíř*, in: Jacques Le Goff (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003, s. 69-99.

⁴ Wojciech IWAŃCZAK, *Lidé meče, modlitby a práce. Tři stavy v českém středověkém myšlení*, Praha 2011, s. 33-35.

⁵ Okolnosti příslušného procesu přehledně zachytili Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) II*, Praha 2001², s. 370-371; František ŠMAHEL, *Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století*, *Český časopis historický* 90, 1992, s. 161-187; Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996, s. 10-11.

⁶ Události provázející uzavírání české vyšší šlechty na přelomu 15. a 16. století připomněl Václav BŮŽEK, *Šlechta v předbělohorských Čechách*, in: Tomáš Knoz – Jan Dvořák (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Brno 2011 (= *Země a kultura ve střední Evropě 17*), s. 95-121, zde s. 97-98.

⁷ Pozadí vzniku nových civilizačních nároků působících koncem středověku na očekávané vystupování urozené jedince zohlednil již při zkoumání dějin rytířstva za vlády jagellonské dynastie J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 369-415. Problémy vyvolané neochotou nižší šlechty podrobovat se odlišnému životnímu stylu podchytili Jiří DALÍK, *Lapkovská družina Zdeňka Malovce z Chýnova*, *Jihočeský sborník historický* 62, 1993, s. 58-69; Jiří JÁNSKÝ, *Protiměstské opovědnické družiny v jižních a jihozápadních Čechách v letech 1514-1534*, *Táborský archiv* 5, 1993, s. 63-135.

krajší i vrchnostensí úředníci nebo úvěroví podnikatelé.⁸ Někteří pak vytrvale vyznávali hospodářský a ryze usedlý způsob života.⁹ Ačkoli v 16. a na počátku 17. století neprosazoval rytířský stav vlastní politický program, přimkli se přinejmenším jeho představitelé takřka bezvýhradně k panstvu.¹⁰ Protože tehdy jen menšina šlechticů patřila mezi stoupence habsburské moci a vykazovala katolické přesvědčení, podpořila naopak početná skupina rytířů za účelem obhajoby ohrožovaných privilegií opoziční plány namířené proti vládnoucí dynastii.¹¹ Jak již bylo uvedeno, přimělo povstání z let 1618 až 1620 panovníka, aby vynesl tresty nad jeho účastníky z řad obou vyšších stavů a upravil sociální i náboženské poměry v zemi. Jakkoli se příslušné rozhodnutí dotklo také vyšší šlechty, pocítili jeho důsledky nejvydatněji urození jedinci se skromným pozemkovým zázemím a omezenými politickými možnostmi, k nimž se vztahuje veškerý následující výklad.

Pro zdárné uskutečnění badatelských záměrů spojených s dějinami pobělohorského rytířstva by se měla pozornost obrátit nejprve k výsledkům zahraničního výzkumu. Jakkoli zpravidla odráží dění na úrovni zcela odlišného zeměpisného, sociálního, mocenského i náboženského prostoru, zabývá se zároveň řešením mnoha problémů, před nimiž stáli po roce 1620 rovněž představitelé české nižší šlechty.¹² Způsob jejich uchopení se tak za jistých okolností může stát vítaným zdrojem inspirace a v neposlední řadě také předpolím pro uskutečnění vzájemného porovnání životních podmínek a veřejného vystupování zástupců rytířského stavu v jednotlivých částech Evropy. Právě o něj se největší měrou pokoušel ve svých výzkumech Ronald G. Asch, když přemýšlel nad stěžejní otázkou, jak by se dala postihnout nejen společná východiska, ale i

⁸ K veškerým uváděným druhům působnosti předbělohorských rytířů podrobněji V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*; TÝŽ, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995; TÝŽ, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; TÝŽ – František KOREŠ – Petr MAREŠ – Miroslav ŽITNÝ, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016.

⁹ Na zcela konkrétním případě nejnověji František KOREŠ (ed.), *Paměti Přibíka a Jana Bukovanských Pintů z Bukovan*, České Budějovice 2019 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/IX), s. 29-128, zde zvláště s. 87-95.

¹⁰ Jaroslav PÁNEK, *Stavovství v předbělohorské době*, Folia historica bohemia 6, 1984, s. 163-219, zde s. 174-176.

¹¹ Jaké důvody a cíle přiměly šlechtu k tomuto druhu politického vystupování v období od čtyřicátých do sedmdesátých let 16. století, objasnil srozumitelně TÝŽ, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě*, Praha 1982.

¹² K potvrzení daného předpokladu se nejvíce blíží níže představené znění jednotlivých příspěvků usilujících kromě jiného o prohloubené poznání dějin nižší šlechty obývajících v 16. a 17. století prostor dědičných rakouských zemí. Srov. Karin J. MACHARDY, *Der Einfluß von Status, Konfession und Besitz auf das politische Verhalten des niederösterreichischen Ritterstandes 1580-1620*, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (edd.), *Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“*. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit, Wien 1981, s. 56-83; Arndt SCHREIBER, *Adeliger Habitus und konfessionelle Identität. Die protestantischen Herren und Ritter in den österreichischen Erblanden nach 1620*, Wien-München 2013 (= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 58).

případné odlišnosti ve vývoji evropské šlechty.¹³ Vedle nejzámožnějších a politicky činných představitelů urozených vrstev vyčlenil náležitý prostor rovněž příslušníkům drobné šlechty.¹⁴

Jakémukoli úsilí o uplatnění srovnávacího měřítka však nezbytně předchází zkoumání vnitřní skladby, sociálních proměn i okolností mocenského vystupování rytířstva spjatého se zcela konkrétním územím. Jak se dá přirozeně předjímat, utvářela se totiž v hranicích každého historického státního útvaru na prahu raného novověku podoba nižší šlechty jiným způsobem. Příslušné zjištění by nemělo být opomíjeno, neboť připomíná, že spolu urození jedinci rozdělení velkou zeměpisnou vzdáleností nemusejí mít kromě skromného podílu na moci a držbě pozemkového jmění o mnoho více společného. Jen velmi obtížně proveditelné by tak patrně bylo porovnávání vývoje českého rytířstva s přibližně obdobně postavenou privilegovanou vrstvou anglické společnosti nazývanou „gentry“.¹⁵

O zvláště provázejících postavení nižší šlechty si lze ovšem učinit přesnější představu dokonce již při sledování oblastí bezprostředně sousedících s Královstvím českým, a to zvláště na příkladu Římsko-německé říše. Jak dosud nejúplněji a s odkazem na četné podrobnosti ukázal Volker Press, skýtal říšský rytířský stav svým členům v 16. a 17. století dosti rozdílné politické a společenské vyhlídky, než na jaké býval v témže období zvyklý český nižší šlechtic. Pozoruhodnými rysy se vyznačoval již systém správního členění. Podle něj přináležela říšská nižší šlechta ke třem různým krajům, jež se rozkládaly ve Francích, Porýní a Švábsku. Každý z nich se přitom dále dělil na jednotlivé kantony. Z mnoha dílčích postřehů získaných díky badatelskému úsilí Volkera Presse se lze mimo jiné dozvědět, jak se vyvíjely postoje tamních rytířů k autoritě císaře a co v daném období ovlivňovalo jejich konfesijní směřování.¹⁶

Znatelně větším počtem shodných prvků s nižší šlechtou Království českého se bezpochyby vyznačovalo uvažování i jednání urozených jedinců pocházejících z Horních a Dolních Rakous, u nichž čeští stavové vyhledávali ještě za probíhajícího

¹³ Ronald G. ASCH, *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2008.

¹⁴ Zvláště v podkapitole práce nazvané „Der arme Adel“ TAMTÉŽ, s. 81-85.

¹⁵ O ní konkrétně a ve vztahu k dějinám raného novověku Felicity HEAL – Clive HOLMES, *The Gentry in England and Wales. 1500-1700*, Basingstoke 1994.

¹⁶ Podrobněji Volker PRESS, *Die Reichsritterschaft im Reich der Frühen Neuzeit*, in: Franz Brendle – Anton Schindling (edd.), *Volker Press, Adel im alten Reich. Gesammelte Vorträge und Aufsätze*, Tübingen 1998, s. 205-231.

povstání podporu pro boj s vládnoucími Habsburky.¹⁷ Pozadí zájmů zastávaných dolnorakouskými rytíři v předbělohorském období nahlížela při svém bádání Karin J. MacHardy.¹⁸ Pozoruhodnou prací vázanou taktéž k území rakouských dědičných zemí a zohledňující vedle pánů také počínání zástupců nižší šlechty navázal na její někdejší vědecké snažení v jistém směru Arndt Schreiber. Zajímalo jej, jak se po roce 1620 proměnil život evangelicky smýšlejících členů zdejších vyšších společenských vrstev. V důkladném rozboru nescházel pohled na veškeré oblasti, jimiž víra prostupovala, počínaje osobním přesvědčením přes rodinné zázemí a sociální sítě až po výchovu, možnosti veřejného uplatnění či zaujetí pro určitá odvětví kulturní činnosti.¹⁹ Nejen šíří výpovědi užitých pramenů a zvoleným pojetím, ale především kladenými otázkami nabídl Arndt Schreiber inspirativní vhled do problematiky, v níž sehrálo nezanedbatelnou roli rovněž pobělohorské rytířstvo rakouského původu.

Prvotní vědecký zájem o rytířstvo původně nerozlišoval mezi stavovskými korporacemi. Od druhé poloviny 19. století se rozvíjel souběžně a byl motivován především snahou po poznání šlechty jako privilegované společenské vrstvy. Soudobá pojednání se proto vyznačovala důrazem na faktografické údaje genealogické i místopisné povahy a měla značně popisný ráz.²⁰ Svě vrcholné vyznění našla především v soustředěné badatelské činnosti Augusta Sedláčka.²¹ Již v díle posledně jmenovaného se ovšem dala vysledovat zdatelně větší náklonnost pro zkoumání stavu urozené společnosti před rokem 1620.

Ačkoli se pozitivistické dějepisectví konce 19. a první poloviny 20 století ještě nevěnovalo proměnám rytířského stavu systematicky, převažovala již v tematické skladbě tehdejších příspěvků orientace na dobu 16. a počátku 17. století.²² Dílčí

¹⁷ Jedním z úkolů zastávaných v tomto směru rakouskými stavy bylo mimo jiné bedlivé střežení přirozené vodní překážky tvořené řekou Dunaj. Když se po ní v roce 1619 plavil do Vídně císařský stoupenec Jindřich Michal Hýzrle z Chodů, obával se proto opakovaně svého odhalení ze strany nepřátel, neboť „*Dunaj byl mnoho mil po délce obsazen a přes něj byly mohutné řetězy nataženy, na břehu vybudované šance pak tak osazeny, aby nemohly po řece proplouvat žádné lodi a po břehu aby nikdo projít nemohl*“. Srov. Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 310-316, zde s. 310-311.

¹⁸ K. J. MACHARDY, *Der Einfluß*.

¹⁹ A. SCHREIBER, *Adeliger Habitus*.

²⁰ Jeden z nejstarších pokusů o uchopení složité problematiky podnikl František VLASÁK, *Staročeská šlechta a její potomstvo po třicetileté válce. Příspěvky rodopisné*, Památky archeologické a místopisné 4, 1856, s. 49-58, 97-117; 5, 1857, s. 280.

²¹ Srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I-XV*, Praha 1882-1927; TÝŽ, *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1908; genealogická hesla vyhotovená Augustem Sedláčkem a Martinem Kolářem pro *Ottův slovník naučný I-XXVIII*, Praha 1888-1909.

²² Se zřetelem k vybraným oblastem z dějin předbělohorské nižší šlechty například Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty*, Časopis Archivní školy 6, 1928, s. 1-125; TÝŽ, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*,

postřehy o pobělohorské nižší šlechtě zprostředkovaly především výzkumy, jež se pokoušely povětšinou prostým převyprávěním studovaných pramenů přiblížit podrobnosti z její každodennosti.²³ Stejně pohnutky na druhé straně podněcovaly rovněž ediční činnost a stály za zpřístupněním několika písemných svědectví osobní povahy, mezi nimiž lze namátkou jmenovat memoáry Stanislava Bořka Dohalského z Dohalic, Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic nebo Karla Pfefferkorna z Ottopachu.²⁴ I na pozadí těchto snah se ovšem dalo vysledovat počáteční úsilí o pronikání k sociálním a majetkovým strukturám dané stavovské korporace, na nichž se zřetelně podepsalo potlačení protihabsburského odboje včetně jeho pozdějších důsledků. Genealogickou rovinu výkladu opustil například Josef Mejtský, aby se vedle shrnutí tehdejších poznatků o šlechtické minulosti zaměřil na způsob, jakým se jednotliví rytíři vyrovnávali se zaváděním nové šlechtické titulatury a rozvratem někdejší společenské hierarchie.²⁵ Zdaleka nejvýznamnějším počinem se stalo personálně podrobné mapování okolností konfiskačních rozsudků a na ně navazujících procesů provedené ze strany Tomáše Václava Bílka.²⁶ Právě jeho snažení později podnítilo vznik prvních souhrnných pohledů na podobu rytířstva po roce 1620 vystavěných na majetkovém základě.²⁷

V období marxistické historiografie se poprvé výrazněji soustředila pozornost na interpretaci pramenů evidenční povahy. Předně v odrazu berních rejstříků a katastrů začalo být tehdy nahlíženo rozvrstvení raně novověké šlechty.²⁸ Spolu s tím došlo

Zprávy českého zemského archivu 7, 1931, s. 69-96; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Inventář jihočeského vládyctví r. 1599: popis svrškův a nábytkův po panu Joachymovi Voyřovi z Protivce pozůstalých léta 1599*, Jihočeský sborník historický 6, 1933, s. 116-119.

²³ Na osudy konkrétních jedinců se tímto způsobem soustředili mimo jiné Josef DOSTÁL, *Jindřich Straka z Nedabylic a jeho bratři*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé 11, 1938, s. 173-216; TÝŽ, *Příběhy Jana Petra Dobřenského z Dobřenic*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 56, 1948, s. 13-26, 118-131; Josef HRÁSKÝ, *Proces Petra ml. Straky z Nedabylic*, Časopis Národního musea, oddíl duchovnědný 111, 1937, s. 74-104. Z naznačeného směřování vybočoval zvoleným předmětem studia i badatelským pojetím Karel REŽNÝ, *Zanikání vladyckých statků v Budějovicích, Hradecku a Tábořsku*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 35, 1927, s. 64-69, 112-115.

²⁴ Jan Pavel HILLE (ed.), *Paměť Stanislava Bořka Dohalského z Dohalic o vlastním rodu z r. 1681. Ze starého listáře*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 11, 1903, s. 128-133; Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897; Josef VOLF, *Genealogické příspěvky k rodu Pfefferkornů z Ottopachu*, Památky archeologické a místopisné 23, 1908-1909, s. 333-340, 587-590.

²⁵ Ačkoli příslušné pojednání předcházelo zpracování původně ryze rodopisného námětu, nakonec jej svou důležitostí přesáhlo. Blíže Josef MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu rytířů Nebeských z Vojkovic*, Praha 1901, s. 50-63.

²⁶ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I-II*.

²⁷ K tomu následující odstavec přítomného výkladu.

²⁸ Potřebné typy písemností se již povětšinou dočkaly úplného vydání. Srov. v pořadí podle časového vymezení Václav BŮŽEK, *Majetkové rozvrstvení stavů Bechyňského kraje v letech 1523-1557 (Edice*

rovněž k přirozenému oživení zájmu o rozsah dopadů pobělohorských konfiskací na postavení pánů a rytířů.²⁹ Z obdobných východisek vyrůstaly snahy zjistit, jak se skladba urozené části obyvatelstva Království českého obměnila pod vlivem již dříve zmiňovaných a panovníkem vynucených opatření.³⁰ Kromě samotných konfiskací přitom nezůstávaly zcela stranou zájmu ani další procesy ovlivňující za splnění určitých předpokladů nastavení majetkoprávních vztahů i podobu soustavy panství a statků na českém území.³¹ Obzvláště silně byl v souvislosti s úvahami o celoevropské krizi horních společenských vrstev a se zřetelem k národnostní otázce zohledněn vzájemný poměr původních a teprve po bitvě na Bílé hoře přicházejících majitelů šlechtického pozemkového jmění.³² Příslušné směřování umocňovalo vedle rozboru berní ruly i studium počtu udílených inkolátů.³³ Čím dál častěji také docházelo k propojování témat z oblasti dějin hospodářství a každodennosti tak, jak se to s přesahem do doby po roce 1620 dařilo především jednomu z průkopníků daného přístupu na poli nižší šlechty, Rudolfovi Andělovi.³⁴

berního rejstříku Bechyňska z roku 1523), *Hospodářské dějiny* 13, 1985, s. 65-87; Václav PEŠÁK, *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953; Otto PLACHT, *Odhad majetku stavů Království českého z roku 1557*, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická* 1947, Praha 1950, s. 1-155; Josef KOLLMANN, *Berní rejstříky a berně z roku 1567*, *Sborník archivních prací* 13, 1963, s. 169-246; František MARAT, *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z r. 1603*, Praha 1898 (= *Věstník Královské České společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, 1898); August SEDLÁČEK (ed.), *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Praha 1869. V rámci edičního projektu zaměřeného na zpřístupnění berní ruly si lze učinit nejucelenější představu o vypovídací hodnotě pramene z druhého dílu, jenž zpracoval Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule I-II*, Praha 1953-1954.

²⁹ P. ČORNEJ, *Vliv pobělohorských konfiskací*.

³⁰ Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 1, *Studia historica* 14, 1976, s. 195-228. Metodický směr příslušným výzkumům však udal se zaměřením na dobu před rokem 1620 již Alois MÍKA, *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*, *Sborník historický* 15, 1967, s. 45-73.

³¹ Klíčovým a oproti majetkovým trestům vynášeným po roce 1620 takřka nepetržitě probíhajícím jevem byla arondace rozsáhlých dominií v držení vyšší šlechty, jež se podílela na pohlcování okolních rytířských držav. Že si daná problematika zasluhuje více pozornosti, odhalil již K. REŽNÝ, *Zanikání vladyckých statků*. Ve druhé polovině 20. století na něj navázali zvláště Eliška ANTOŠOVÁ-ČÁNOVÁ, *Zanikání drobných statků na Hradecku. Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám XVI. a počátku XVII. století*, *Acta Musei Reginahradecensis, Scientiae sociales* 2, 1959, s. 115-149; Jiří ZÁLOHA, *Statky Chlum, Chlumeček a Koroseky za Častolarů z Dlouhé Vsi*, *Jihočeský sborník historický* 58, 1989, s. 1-9, zde s. 6.

³² Základy takto pojímané vědecké diskuze v českém prostředí rozvíjeli předně Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *17. století – krize feudální společnosti?*, Praha 1976. Předpoklady k obdobným úvahám však položili již J. POLIŠENSKÝ – F. SNIDER, *Změny ve složení české šlechty*.

³³ J. POLIŠENSKÝ – F. SNIDER, *Změny ve složení české šlechty*, s. 520-523.

³⁴ Srov. vedle dalších příspěvků Rudolf ANDĚL, *Hospodářská situace drobných šlechtických statků na česko-lužickém pomezí v XVII. století*, *Sborník Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, řada historická*, 1971, s. 61-134; TÝŽ, *Příspěvek k problematice životní a kulturní úrovně drobné šlechty na Frýdlantsku v 17. století*, *Z minulosti Děčínska a Českolipska* 3, 1977, s. 101-119. Jeho vědecký odkaz připomněl Milan SVOBODA (ed.), *Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfovi Andělovi, CSc.*, Liberec 2004.

Pohled na pobělohorské rytířstvo až do sklonku osmdesátých let 20. století již výrazněji nepokročil. Zřetelně dále naproti tomu dospěly výsledky, jaké přineslo zkoumání téže sociální skupiny ve vztahu k období před započítáním českého stavovského povstání. Dříve jen okrajově sledovanou společenskou vrstvu napomohly vyzdvihnout a posléze uchopit prohlubující se poznatky o uspořádání politického systému a úloze úvěrových kontaktů v předbělohorských Čechách.³⁵ Zvláště těch využil vedle již osvědčených nástrojů pro nahlížení soudobých majetkových struktur Václav Bůžek, když se s přihlédnutím k úrovni sociální, politické, hospodářské a kulturní působnosti souhrnným způsobem zaměřil na dějiny nižší šlechty 16. a počátku 17. století.³⁶ Položil tak pevné základy systematicky vedeného vědeckého zájmu o osudy příslušníků rytířského stavu.³⁷

V posledních třiceti letech se zvláště díky uplatnění historickoantropologické metodologické optiky podařilo naznačený badatelský směr nejen udržet, ale také znatelně rozvinout.³⁸ Výzkum postupně pokrýl pestrou škálu témat připomínajících, jak se do myšlení a jednání nižšího šlechtice promítaly oblasti rodinných vztahů,³⁹ výchovy,⁴⁰ války,⁴¹ hospodářství,⁴² sociálních sítí⁴³ nebo očekávaných druhů

³⁵ Průlomovou povahou se vyznačovaly postřehy, jichž dosáhli Jaroslav PÁNEK, *Politický systém předbělohorského českého státu*, Folia historica bohemia 11, 1987, s. 41-101; TÝŽ, *Stavovství*; Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách*, Praha 1985.

³⁶ V. BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty*; TÝŽ, *Nižší šlechta v politickém systému*.

³⁷ Zkušenosti získané na podkladu vynaloženého badatelského úsilí využil k představení možností a perspektiv budoucího zkoumání dějin rytířstva TÝŽ, *Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (Prameny, metody, stav a perspektivy bádání)*, Český časopis historický 91, 1993, s. 37-54.

³⁸ Z rozsáhlého okruhu zahraniční i domácí literatury vypovídající o možnostech a hranicích využití historické antropologie alespoň výběrově Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien-Köln-Weimar 1996; Christoph WULF (ed.), *Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie*, Weinheim-Basel 1997; Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – perspektivy*, Praha 2002; Martin NODL – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007; Karel ŠIMA, *Antropologická konstanta – slepé místo historickoantropologického bádání?*, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha-Ústí nad Labem 2007, s. 39-57; Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie*, Časopis Matice moravské 122, 2003, s. 375-409.

³⁹ Tomáš STERNECK, *Závět' žumberského rytíře. Jindřich Pouzar z Michnic a jeho nelegitimní rodina*, Jihočeský sborník historický 76, 2007, s. 215-271.

⁴⁰ Miroslav ŽITNÝ, *Ideál křesťanského rytířství v paměti rytířského rodu Pětipeských z Chýš a Egrberku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= Opera historica 15), s. 183-217. K okolnostem utváření osobnosti dospívajícího vyššího šlechtice i zástupce rytířského stavu obracel rovnou měrou pozornost Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*, Praha 2010.

⁴¹ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*; Miroslav ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“ – diskursivní kategorie a maskulinní vzor myšlení nižší šlechty z českých zemí na přelomu 16. a 17. století, *Studia Comeniana et historica* 43, 2013, s. 224-248.

sebe prezentace,⁴⁴ stejně jako otázky po vnímání osobní cti,⁴⁵ času,⁴⁶ civilizačních procesů,⁴⁷ cestování⁴⁸ a vlivů vycházejících ze společensky odlišného prostředí.⁴⁹ Čím více se proměňovala studovaná problematika, tím významněji také vzrůstala potřeba zpřístupňovat v souladu s moderními edičními nároky rozmanitá pramenná svědectví osobní povahy, mezi nimiž si získaly zvláštní místo zlomky deníků, memoáry a obsáhlé, avšak poměrně vzácně dochované řady rytířské korespondence.⁵⁰

Veškeré výše připomínané badatelské výsledky dosvědčily, jak od devadesátých let 20. století až do současnosti pokročilo rozsahem i hloubkou poznání předbělohorské nižší šlechty. Totéž ovšem rozhodně nelze tvrdit, pokud by se pozornost z hlediska časového vymezení tématu obrátila k dějinám stejné sociální skupiny po roce 1620. I když se rovněž stávala v několika posledních desetiletích předmětem vědeckého zájmu,

⁴² Václav BŮŽEK, *Každodenní život na statcích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 198-210.

⁴³ TÝŽ, *Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 213-225; TÝŽ, „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42.

⁴⁴ TÝŽ, *Literární mecenáš nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 831-843.

⁴⁵ TÝŽ, „*Posměch nemalej se stal*“ (Příběh ze šlechtické každodennosti 16. století), in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali prof. dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 419-429.

⁴⁶ TÝŽ, „*A tak jsem tam dlouho zdržován byl*“. Čas v životě předbělohorských rytířů, *Dějiny a současnost* 15, 1993, č. 3, s. 26-30; Jakub ČAPEK, *Vnímání času raně novověkého válečníka a dvořana*, *Český lid* 84, 1997, s. 89-102.

⁴⁷ V. BŮŽEK, „*A tak jsem tam dlouho zdržován byl*“.

⁴⁸ Michaela NEUDERTOVÁ, *Cestování nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, in: Lenka Bobková – táž (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1995* (= *Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et Historica* 3, *Studia historica* 2), s. 209-213; Martin HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 a 1608*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 35-66.

⁴⁹ Václav BŮŽEK, *Mezi dvorem, rezidenčním městem a rytířskou tvrzí (Domácnosti rytířů, měšťanů a církevních hodnostářů v rožmberských službách)*, in: týž (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků, České Budějovice 1993* (= *Opera historica* 3), s. 287-313; TÝŽ, *Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 185-199.

⁵⁰ Srov. Petr VOREL (ed.), *Vídeňský deník rytíře Dvoreckého z roku 1559*, *Folia historica bohemica* 19, 1998, s. 7-36; Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Deník Šťastného Václava Pětipeského z roku 1605*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků, České Budějovice 2009* (= *Opera historica* 13), s. 187-262; Zdeněk VYBÍRAL (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku, České Budějovice 2014* (= *Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/IV*); F. KOREŠ (ed.), *Paměti*; Petr MAREŠ (ed.), *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence, Ústí nad Labem 2000*; TÝŽ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1596, České Budějovice 2015* (= *Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/VI*); Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600-1610, České Budějovice 2015* (= *Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/VII/1*); TÝŽ (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611-1621, České Budějovice 2016* (= *Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/VII/2*).

nedosahoval oproti období 16. a počátku 17. století srovnatelné šíře ani systematickosti. Příslušný jev se mimo jiné projevil sníženou ochotou opouštět tradiční, již dříve nastolené otázky související s pobělohorským vývojem rytířstva. Pod vlivem novějších metodologických přístupů však alespoň začaly být nahlíženy z jiné badatelské perspektivy.

V daném ohledu zaujímají klíčové postavení dva tematické okruhy. První z nich vyplňují důkladné výzkumy nobilitační praxe, jež byla nejen po dobu prvních desetiletí 17. století hybatelem četných změn v personální skladbě a hierarchii rytířstva.⁵¹ Nezanedbatelný prostor pro získání širšího povědomí o jeho podobě se opětovně otevírá rovněž na poli hospodářských dějin. S oporou v osvědčených postupech, avšak na základě výpovědi doposud neznámých pramenů se například Marie Boukalová přiblížila ke zjištění, co učinilo potlačení stavovského povstání a jeho dopady s majetkovým postavením nositelů nižšího šlechtického titulu na úrovni určitého regionu.⁵² Mapování vývoje karlštejnské soustavy lenních statků obracelo pozornost Markéty Novotné na osudy tamních rytířských manů během 17. století.⁵³ Patrně nejvíce podnětů však současnému vědeckému směřování dokázal zprostředkovat oživený zájem o příčiny, průběh a důsledky konfiskací převážně rytířského nemovitého jmění. Vnášením méně obvyklých otázek do tohoto zdánlivě probádaného procesu dovolilo Ondřeji Tikovskému, aby se soustředil na soubor konkrétních případů a s jejich pomocí vytyčil

⁵¹ Ze všeobecného hlediska shromáždili řadu inspirativních příspěvků k dané problematice Jiří BRŇOVJÁK a kol., *Nobilitace ve světle písemných pramenů*, Ostrava 2009. V rámci tematicky i časově rozsáhlého výzkumu Jiřího Brňovjaka srov. alespoň výběrově TÝŽ, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání Obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemnostem*, in: tamtéž, s. 121-140; TÝŽ, *Nobilitace české dvorské kanceláře v II. polovině 17. století a I. polovině 18. století*, in: Małgorzata Konopnicka – Jarosław Kuczer – Wojciech Stryżewski (edd.), *Szlachta europejska w strukturach lokalnych XVI-XVIII wieku*, Zielona Góra 2010, s. 143-164; TÝŽ, „*Aus Böheimischer Königlicher Macht und Vollkommenheit*“. *Wandlungen der Adelstitulatur in den böhmischen Standeserhöhungen und bei der Aufnahme in die Stände in der Zeit der Herrschaft der Habsburgerdynastie*, *Bohemia* 55, 2015, s. 96-137; TÝŽ, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705-1780*, Ostrava 2015. Se zacílením na pobělohorskou nižší šlechtu zvláště Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 50-55; Ivana AUSTOVÁ, *Býti šlechticem. Šlechtické nobilitace v letech 1627-1657 v českých a rakouských dědičných zemích*, České Budějovice 2016. K území Uher a tamnímu rytířstvu obrátil pozornost Jiří BRŇOVJÁK, *Stopy uherské nižší šlechty v kvaternech majestátů a slibů věrnosti moravských desk zemských od poloviny 17. do poloviny 19. století*, in: Miloš Kovačka – Eva Augustínová – Maroš Mačuha (edd.), *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 8.-10. júna 2009 v Martine I*. Postavenie a majetky zemianskych rodov, *Martin* 2010, s. 292-312.

⁵² Marie BOUKALOVÁ, *Nižší šlechta v Čáslavském kraji na počátku třicetileté války ve světle berních rejstříků*, *Bohemiae Occidentalis Historica* 5, 2019, s. 165-175.

⁵³ Markéta NOVOTNÁ, *Karlštejnská manská soustava v raném novověku. Dějiny a tradice*, Praha 2017.

jednu z možných cest k celistvějšímu uchopení osobitého způsobu uvažování a vystupování urozených jedinců z řad drobné šlechty.⁵⁴

Navzdory několika slibným, výše zmíněným náběhům se výzkum pobělohorského rytířstva za poslední tři desetiletí až na nečetné výjimky vyhýbal snahám o vynášení závěrů obecnější povahy, jež by si kladly za cíl zasadit danou sociální skupinu do společenského ústrojí doby pokročilého 17. století.⁵⁵ I z posledně uváděného příkladu je ovšem patrné, jak významně a stále častěji se do jeho zkoumání promítala historickoantropologická metodologická východiska.⁵⁶ Chápání rytířů jako dějinných aktérů podpořilo i vydávání a hlubší interpretaci vybraných pramenů osobní povahy.⁵⁷ S využíváním obdobných druhů písemných svědectví se navíc badatelský důraz přenesl na otázky po počínání konkrétních jedinců, ať již tvořili součást zemské vlády,⁵⁸ krajské správy,⁵⁹ vrchnostenského úřednictva⁶⁰ nebo stále početnější skupiny urozených osob cizího původu spjatých s územím pobělohorských Čech.⁶¹ Zohlednění přístupů historické antropologie současně napomohlo k zaplnění bezpochyby podstatných

⁵⁴ Ondřej TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka. Restituční úsilí šlechty českého severovýchodu potrestané pobělohorskými konfiskacemi*, České Budějovice-Hradec Králové 2013; TÝŽ, *K otázce kontinuity práva na konfiskovaných statcích*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 27-33.

⁵⁵ Ačkoli se zabýval prostředím Markrabství moravského, předložil oproti naprosté většině příspěvků přinášejících pouze rozbor dílčích otázek souhrnnější pohled na počínání členů rytířského stavu po roce 1620 Tomáš KREJČÍK, *Nová a nižší šlechta na Moravě v 16.-19. století*, in: T. Knoz – J. Dvořák (edd.), *Šlechta*, s. 152-171, zde s. 152-157.

⁵⁶ Dané přístupy přiměly badatele mimo jiné k tomu, aby nenazíral stávající ani novější témata pouze z jediného zorného úhlu. Za účelem proniknutí k jejich podstatě srov. literaturu v pozn. 38.

⁵⁷ Memoáry slavatovského služebníka, čerstvě povýšených osob nebo nižší šlechtičny zpřístupnili Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003 (= Monographia historica 3); Pavel MATLAS (ed.), *Z poddaného šlechticem. Rodinné paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova (1604-1737)*, Praha 2016 (= Manu propria 8); Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova, 1639-1698. Rodinné paměti*, Praha 2002 (= Manu propria 1). Moderní kritické edice dobově dosti rozšířených rodinných kronik připravili Milada SVOBODOVÁ (ed.), *Rodinná kronika Václava Viléma Cetenského z Cetně a jeho potomků z let 1677-1769 v rukopise XXIII F 93*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 18, 2003-2004, s. 388-399; František KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup v dějinách rodu Robmhápů ze Suché od 16. do 18. století a jejich rodinné paměti*, Opera historica 16, 2015, s. 100-148.

⁵⁸ Radek BACÍK, *Přibík Jeníšek z Újezda, pobělohorský úředník*, Časopis Národního muzea – řada historická 176, 2007, s. 161-193.

⁵⁹ F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 116-119.

⁶⁰ J. HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie*, s. 59-77. Další podklady pro studium podílu rytířů na správě pozemkového jmění vyšší šlechty zprostředkovaly pobělohorské zápisy Blažeje Albína z Weisenberku, které vydal Petr KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625*, Praha 2003.

⁶¹ Srov. výběrově alespoň některé z řady prací, jimiž příslušné tematické pole vyplňuje Jan KILIÁN, *Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu. Život, rod a dílo defenestrováného sekretáře*, České Budějovice 2005; TÝŽ, *Martin Maxmilián z Golče (kolem 1593-1653). Císařský generál ve víru třicetileté války*, České Budějovice 2010.

tematických oblastí, mezi něž se mimo jiné řadí problematika sociálního vzestupu,⁶² náboženského exilu⁶³ nebo širě působnosti šlechtické paměti.⁶⁴ Vedle pestré skladby osobně vyznívajících písemností ovšem nelze do budoucna zapomínat ani na další typy pramenů schopné zachytit nižší šlechtu a přiblížit její společenskou úlohu. Zvláště na příkladu dochovaných soupisů odrážejících skladbu vídeňského císařského dvora připomněl správnost daného postřehu Petr Maťa.⁶⁵ Mimořádné možnosti skýtají také pobělohorské šlechtické erbovníky, jež se začaly stávat předmětem edičního zpřístupnění. Upomínají totiž, kolik podpory získávala rozvíjející se barokní genealogie a heraldika ze strany privilegovaných vrstev obyvatelstva.⁶⁶

I když podnětných příspěvků přibývá, vzrůstá přesto zájem o vývoj rytířstva po bitvě na Bílé hoře oproti období 16. a počátku 17. století dosti pomalým tempem. Rovněž na daném jevu tak vyniká dříve potvrzená skutečnost, že rok 1620 nevytvářel pouze podstatný časový mezník ve výkladu českých i středoevropských dějin, ale také pomyslnou hranici, za kterou se ještě před nedávnem vydával historický výzkum pouze ojediněle.⁶⁷ Než se podařilo příslušné omezení odstranit a vzbudit odborné zaujetí pro zvláštnosti provázející směřování pobělohorské společnosti a spolu s ním i jednotlivých sociálních skupin, zůstával neúplný taktéž pohled na raně novověkou šlechtu. Uplynulá desetiletí ovšem přinesla v tomto ohledu viditelnou změnu, jež se projevila vyvíjením výrazně většího úsilí po dosažení zjištění, jakými rysy se vyznačovalo počínání členů panského stavu v době započaté potlačením protihabsburského odboje. Zasluhou stěží zachytitelného množství obdobně zaměřených prací byl tudíž výrazně zpřesněn soubor

⁶² P. MATLAS (ed.), *Z poddaného šlechticem*; TÝŽ, *Z poddaného sirotka Jiříka Albrechta urozeným vladykou Zbudovským z Ebenberka. K sociální a geografické mobilitě a kariérním strategiím v Čechách v I. polovině 17. století*, *Folia historica bohemia* 27, 2012, s. 237-261; Karel DUDÁČEK, *Jak se z Vavřince Vrchoty stal šlechtic Lorenc Berger z Rozenvertu*, *Archivum Trebonense* 11, 2006, s. 61-75.

⁶³ Marie RYANTOVÁ, *Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 249-257.

⁶⁴ Na příkladu rytířského a později panského rodu Robmhápů ze Suché F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*.

⁶⁵ Petr MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern am Kaiserhof 1620-1740. Versuch, eine falsche Frage richtig zu lösen*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= *Opera historica* 10), s. 191-233.

⁶⁶ Martina HRDINOVÁ (ed.), *Erby ctihodné šlechty slavného Království českého. Edice a analýza dvou erbovníků české šlechty z 80. let 17. století*, Praha 2013.

⁶⁷ Na dříve neuspokojivý stav poznatků patrný v mnoha tematických oblastech a ovlivňující výklad pobělohorské minulosti upozornila Svatava RAKOVÁ, *Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do proměn historického vědomí*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 569-588.

postřehů o veřejném uplatnění, majetkovém zázemí či způsobu sebe prezentace a uvažování pobělohorského vyššího šlechtice.⁶⁸

Jak vyplynulo z výše uskutečněného historiografického ohlédnutí, vztahovaly se naznačené tematické posuny motivované využíváním novějších metodologických přístupů v podobě historické antropologie a symbolické komunikace na rytíře barokních Čech pouze okrajově.⁶⁹ Daná skutečnost přitom není příliš překvapivá. Vysvětlit ji lze tím, že se badatel doposud nemohl opřít o širěji pojaté pojednání, které by se alespoň pokusilo souhrnně objasnit, jakou roli zaujímal a plnila nižší šlechta v proměnlivých společenských podmínkách po bitvě na Bílé hoře. Dokud nebyla vědecká diskuze na příslušném poli započata, nelze zároveň dospět k obecnějším závěrům, natož pak k jejich doplňování dílčími výsledky.

Předcházející průřez vědeckou činností zachycující vývoj zájmu o pobělohorské rytířstvo dosvědčil, že nemálo příspěvků k této spíše opomíjené problematice cílilo již od konce 19. století na oblast hospodářských dějin.⁷⁰ Příčiny změn ve struktuře i hodnotě šlechtického nemovitého jmění a s ním úzce související majetkové rozvrstvení dané společenské skupiny díky tomu představují jednu z mála součástí pozvolna se rozvíjejícího poznávacího procesu, která dovoluje provést důkladné zhodnocení a přiblížení již na základě dostupné literatury. S přihlédnutím k rozsahu dalších otázek čekajících na zodpovězení a vyžadujících nezřídka započetí původního výzkumu

⁶⁸ Srov. výběrově Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004; Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014; Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice-Hradec Králové 2011; Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015; Jiří KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*, Pelhřimov 2013; TÝŽ a kol., *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii*, Praha 2018; Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009 (= *Monographia historica* 11); Martin GAŽI (ed.), *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2013²; Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640-1740)*, Praha 2013; TÝŽ, *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*, Praha 2015.

⁶⁹ Koncept symbolické komunikace napomohl objevným způsobem odhalit neoddelitelné sepětí moci a sociálního prostoru, v němž dochází k jejímu zviditelňování i legitimizaci. Stojí proto u základů tak zvaných nových politických dějin. Pro bližší vymezení a možnosti využití daného metodologického nástroje v oblasti výzkumu dějin raného novověku předně Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, Zeitschrift für historische Forschung 31, 2004, s. 489-527; TÁŽ (ed.), *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*, München 2008; TÁŽ – Tim NEU – Christina BRAUNER (edd.), *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Forschung symbolischer Kommunikation*, Köln-Weimar-Wien 2013; Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*, München 2017.

⁷⁰ Srov. v chronologickém průřezu z již jednou uváděných prací T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I-II*; K. REŽNÝ, *Zanikání vladýckých statků*; E. ANTOŠOVÁ-ČAŇOVÁ, *Zanikání drobných statků*; P. ČORNEJ, *Vliv pobělohorských konfiskací*; O. FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy*; J. ZÁLOHA, *Statky Chlum, Chlumeček a Koroseky*; O. TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka*; M. BOUKALOVÁ, *Nižší šlechta v Čáslavském kraji*.

přimělo autora příslušné zjištění, aby ve své práci nevěnoval záležitostem majetku či jeho správy ze strany nižšího šlechtice samostatný prostor. Dané rozhodnutí přitom ani v nejmenším nevycházelo z podcenění významu příslušného tématu, ale spíše ze skutečnosti, že jej není možné jednoduše vyčlenit a nahlížet odděleně od jiných oblastí rytířovy veřejné i soukromé činnosti. Většina kapitol přítomného pojednání tak dosavadní vědomosti o majetkové struktuře drobné šlechty v husté míře zohledňovala a zasazovala do širších souvislostí.⁷¹

Po rozboru odborné literatury je potřebné s předstihem zdůraznit, co přesně zahrnuje ústřední předmět přítomného výzkumu. Jakkoli se vztahuje k rytířstvu, provázejí jej dvě významná omezení vycházející ze zeměpisného a sociálního hlediska. Především se autor cíleně zaměřil pouze na nižší šlechtu, jež vlastnila pozemkové jmění v Království českém.⁷² Stranou zájmu naopak ponechal urozené jedince spojující svou přítomnost i budoucnost výhradně s vedlejšími korunními zeměmi. Takto učiněné rozhodnutí odráželo potřebu zohlednit historicky podmíněné odlišnosti určující způsob uvažování i veřejného vystupování členů rytířského stavu na Moravě, ve Slezsku či Horní a Dolní Lužici. Pověšinou rozdílně se zde vytvářely vlastní stavovské korporace či jednotlivé roviny politického systému. Každou z tamních společností nadto ovlivňovalo působení jiných událostí.⁷³ Aby mohl do budoucna vzniknout souhrnný, ve srovnávací perspektivě vystavěný pohled na dějiny nižší šlechty, jenž by obsáhl prostor všech zemí Koruny české, muselo by proto vzít bádání zmiňované vývojové zvláštnosti v potaz.

Neméně závažná je skutečnost, že se autor při svém zkoumání přednostně soustředil na rytířské rody, jejichž příslušníci byli držitelé nemovitého majetku na území Království českého již před bitvou na Bílé hoře. Zvolený úhel pohledu odpovídal záměru zjistit, co panovníkem zaváděná opatření učinila z „tradiční“ předbělohorské nižší šlechty a zda se odrazila ve změně sociálních, politických a náboženských hodnot, jaké do té doby vyznávala. Buď neurozeným, anebo do Čech přicházejícím osobám cizího původu naopak poskytovaly habsburské zásahy do šlechtických struktur výhodu, kterou mohly následně zúročit ve svůj prospěch. Tato „nová“ vrstva rytířstva navenek i

⁷¹ Srov. následující dvě kapitoly, jež při výkladu sociálních a politických dějin pobělohorské nižší šlechty pracovaly s údaji o majetkovém zázemí jejich příslušníků.

⁷² Jedinečný a obsáhlý vhled do skladby vlastníků šlechtických statků v hranicích Království českého poskytla po polovině 17. století berní rula. Na základě jejího studia sestavil přehledné jmenné rejstříky držitelů nemovitostí K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 709-748.

⁷³ O všestranné přiblížení dějin vedlejších korunních zemí se ve sledovaném časovém období přičinili mimo jiné Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996; Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490-1763*, Praha 2012; Lenka BOBKOVÁ – Luděk BRÉZINA – Jan ZDICHYNEC, *Horní a Dolní Lužice*, Praha 2008.

zevnitř tvořila svébytnou sociální skupinu a v podstatě jediné, co ji spojovalo s ostatními nižšími šlechtici, byla příslušnost k témuž stavovskému uskupení. Na druhé straně se plně podílela na skladbě stavovské společnosti.⁷⁴ Jako taková by si proto zaslouhovala, aby byla podrobena samostatnému vědeckému rozboru a zpracování. I když sama o sobě nepředstavovala hlavní prvek jeho zájmu, nemínil autor danou část proměňující se pobělohorské nižší šlechty zcela opomíjet. Všiml si proto zejména, jestli se vůči ní stávající rytíři vymezovali a o jaké druhy uplatnění případně její členové v doposud nezvyklém prostředí usilovali.

Motivací ke vzniku příslušného pojednání byla skutečnost, že dosavadní náhled na pobělohorské rytířstvo přetrvávající v české historické vědě vycházel až na nečetné výjimky z ryze kvantitativních ukazatelů, které odrážely úbytek pozemkového jmění vlastněného v celkovém úhrnu nižší šlechtou i znatelné snížení počtu jejich příslušníků.⁷⁵ Samy o sobě však nedokázaly přispět k poznání, jakým způsobem se přímo na jednání a uvažování urozených jedinců podepsaly dopady panovníkovy nobilitační politiky, majetkových trestů nebo náboženských opatření.⁷⁶ Starší výzkumy se zároveň nezabývaly myšlenkou, co zmiňované změny učinily s budoucí společenskou rolí zástupců rytířského stavu a zda se vůbec dokázali přizpůsobit změněným podmínkám ovlivňujícím vedle hospodářské taktéž sociální, politickou a náboženskou oblast jejich působnosti. Jestliže dříve nebyla zohledněna, tvoří naproti tomu daná otázka zastřešující prvek celého výkladu sestávajícího ze tří hlavních kapitol. Každá usiluje o objasnění ústředního badatelského problému hledáním odpovědi na řadu dílčích otázek směřujících k témuž cíli.

První z nich se navzdory nepřehlednému vnitřnímu rozvrstvení pobělohorského rytířstva zabývala myšlenkou, zda a jak by se dalo v souladu se soudobými úpravami šlechtické titulatury i nobilitační praxe společensky vymezit. Zvláštní prostor byl přitom věnován způsobu nazírání těchto vnějších zásahů do sociálního řádu ze strany

⁷⁴ Prolínání čerstvě nobilitovaných jedinců s původní předbělohorskou nižší šlechtou během prvních desetiletí po potlačení protihabsburského odboje postihla sledováním konkrétních případů a na pozadí přeskupující se hierarchie dané stavovské korporace I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, zde především s. 87-215. Okolnosti udílení obywatelského práva i plnění dalších důležitých podmínek předpokládajících vytvoření trvalejší vazby k prostoru, kde se uchazeč hodlal usadit, vystavil pro dobu po uveřejnění Obnoveného zřízení zemského soustředěnému zájmu J. BRŇOVJÁK, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce*; TÝŽ, *Nobilitace české dvorské kanceláře*; TÝŽ, „*Aus Böhmeischer Königlicher Macht und Vollkommenheit*“.

⁷⁵ K uváděným poznatkům dospěl na základě údajů zahrnutých ve znění berní ruly O. FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy*, s. 196-197.

⁷⁶ Zkoumáním restitučních strategií vybraných osob rytířského původu usilujících o získání alespoň části konfiskovaného majetku se cestou naznačeného metodologického obratu již vydal O. TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka*.

příslušníků starobylých rodů a promyšleným strategiím, jimiž hájili své dosavadní postavení. Opomenuta nezůstala ani úvaha, čím do procesu přetváření daného společenství zasahovala prakticky nezmapovaná problematika sociální mobility a jestli měla změna stavovské příslušnosti vyjádřená ziskem panského titulu na postavení drobného šlechtice skutečně natolik závažný vliv, aby jej rázem a natrvalo oddělila od původních rytířských struktur.

Následující kapitola otevírala zcela neznámé téma, když se v ní autor obracel ke zhodnocení veřejného uplatnění nižší šlechty po roce 1620. Tázal se přitom, o jaké druhy kariér se její představitelé mohli nejčastěji opírat, proč tak činili a zda v souladu s tradicí sázeli na osvědčené druhy jednání, nebo si raději hledali zcela nové cesty k úspěchu. Prověřováno bylo rovněž, co příslušné jedince vzájemně spojovalo či naopak odlišovalo a jaké výhody a úskalí výkon úřadu provázely. Opomíjeny nezůstaly ani nejrůznější předpoklady soukromé a veřejné povahy, bez jejichž naplnění by mocenská dráha rytíře nemohla být zahájena, ani se dále rozvíjet.

Poslední kapitola si kladla otázku, co jednotlivé, předem vybrané typy pramenných svědectví dokáží prozradit o náboženském přesvědčení členů nižšího šlechtického stavu v době, kdy byla nejen v Čechách uzákoněna jediná povolená víra. Prověření se dočkal jejich postoj k očekávaným projevům barokní zbožnosti, ale také zásadní rozdíly provázející způsob myšlení i sebe prezentace přesvědčeného katolíka a exulanta. Všechny naznačené tematické oblasti byly nazírány jako jednotlivé prvky pomyslné mozaiky skládající výsledný obraz nižší šlechty Království českého v pobělohorském období.

Avšak již předcházející ohlédnutí za nepříliš rozsáhlým okruhem odborné literatury, která by se právě na ni cíleně zaměřovala, vybízí k zamyšlení, proč se danému tématu nedostávalo v uplynulých desetiletích více pozornosti. Vysvětlení tohoto neuspokojivého stavu nesouvisí ani tak s někdejší, spíše pozvolným překračováním roku 1620 při poznávání dějin raného novověku, ale spočívá především ve zvláštностech provázejících zkoumání dané sociální skupiny.⁷⁷ Jak již dříve upozornil Václav Bůžek, podílela se na vědeckém opomíjení rytířstva řada jevů, mezi nimiž mimo jiné vyzdvihl nízkou badatelskou přitažlivost sledované problematiky a složitou pramennou heuristiku.⁷⁸ Zvláště posledně zmiňovaný postřeh se stal průvodním a určujícím jevem jakékoli snahy po soustředěném rozkrývání osudů členů nižšího

⁷⁷ Do obecného rámce zasadila dříve neprobádané otázky S. RAKOVÁ, *Pobělohorské Temno*.

⁷⁸ V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v předbělohorských Čechách*, s. 39-40.

šlechtického stavu. Většina potřebných písemností se dochovala pouze v omezeném počtu a zůstává rozptýlena do nejrůznějších archivních fondů i sbírek. Další úskalí představuje skutečnost, že příslušná pramenná svědectví nebývají shromážděna v souvislých řadách a po obsahové stránce se vyznačují značnou mezerovitostí.⁷⁹ Případné výjimky z naznačeného pravidla jsou pouze ojedinělé a týkají se odborné veřejnosti poměrně dobře známých souborů rytířské korespondence Myšků ze Žlunic a Pětipeských z Chýš, o jejichž ediční zpřístupnění se zasloužili Petr Mareš a Miroslav Žitný.⁸⁰

Podle dosavadního, avšak doposud neukončeného pozorování se zdá, že pro pobělohorské rytířstvo platí zjištění učiněná Václavem Bůžkem dvojnásob. Pokud se badatel hodlá zabývat jeho studiem, stojí sice navenek před stále objemnějším pramenným materiálem. Na druhé straně se však setkává se stejnými překážkami, jaké omezovaly již pohled na vývoj nižší šlechty před započítím českého stavovského povstání. Zatímco narůstající množství použitelných písemností se stalo převážně dílem postupujícího procesu byrokratizace, ovlivnily tytéž změny zejména vnitřní podobu pramenů úřední povahy.⁸¹ Jestliže ještě pro dobu předcházející bitvě na Bílé hoře dokázaly vybočit z přísně formálního rámce a zprostředkovat četné podrobnosti ze života rytířů, s postupujícím 17. stoletím se již po stránce vnější úpravy a především obsahové začaly viditelněji sjednocovat. V důsledku zachyceného jevu ubylo na tematické rozmanitosti postupující tyto písemné podklady, jež nezdědka představovaly jediný zdroj postřehů o jedincích nižšího šlechtického původu. Aby překlenul popsany nedostatek, je badatel nucen ještě častěji než dříve kombinovat a vzájemně porovnávat jejich výpověď s jinými druhy pramenů.

Přípravu heuristické základny pro zkoumání rytířstva po roce 1620 lze nejen s ohledem na výše uvedené skutečnosti přirovnat k pomyslnému dobývání zavřených

⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 39-42. Heuristickou náročnost výzkumu dějin nižší šlechty potvrdil rovněž Marek Starý, když při recenzování edice obsáhlé korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku podotkl: „Každodenní život drtivé většiny příslušníků rytířského stavu v době předbělohorské (ale ostatně i pobělohorské) lze poznávat pouze na základě ojedinělých písemností soukromé povahy, jejichž počet nepřesahuje řády jednotek či maximálně desítek.“ Srov. recenzi, kterou sepsal Marek STARÝ, Petr Mareš (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1596*, Český časopis historický 117, 2019, s. 756-763, zde s. 757.

⁸⁰ P. MAREŠ (ed.), *Karel Častovec Myška*; TÝŽ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského*; M. ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600-1610*; TÝŽ (ed.), *Korespondence Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611-1621*.

⁸¹ Pozadí vzniku a rozmanité důsledky zmiňovaného procesu spojeného s proměnami raně novověké společnosti přehledně přiblížili Jaroslav PÁNEK, *K úloze byrokratizace při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Studia historica 36, 1989, s. 75-85; Josef HRDLÍČKA, *Centralizace a byrokratizace*, in: Václav Bůžek – Rostislav Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526-1740. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, Praha 2017, s. 89-91.

dveří. Přestože by bylo vhodné zachytit podíl jeho příslušníků na společenském dění v plné šíři, zastavuje se vynakládané úsilí o nejrůznější hranice, jež spočívají především v omezeném okruhu probádaných témat z oblasti politického a hospodářského vývoje pobělohorských Čech. Rozsah jejich zpracování spolu s mírou dostupnosti odpovídajících pramenných edicí a soupisových děl nezřídka spoluurčoval, kam až autor při svém pozorování mohl zajít a jakou problematiku naopak musel z téhož důvodu prozatím ponechat stranou soustředěného zájmu. Při hledání odpovědí na kladené otázky se tak pokaždé snažil využívat veškeré edičně zpřístupněné písemnosti, neméně významná soupisová díla, stejně jako starší i novější práce a případové studie zohledňující rozličné poznatky o daném období.⁸² Alespoň některé jevy pak dokonce bylo nezbytné podrobit původnímu, v rámci historické vědy doposud neprovedenému průzkumu.

Náročnost souvisejících úkonů a zřetel k předem stanoveným badatelským záměrům se zároveň staly příčinou, proč se autor opakovaně spoléhal na výsledky cílených pramenných sond. Důvody pro jejich uplatnění se různily. Některé podmiňovala zmiňovaná dosažitelnost vybraných písemných svědectví v podobě edice či prostřednictvím elektronické databáze.⁸³ Jiné se naopak soustředily na soubor archivního materiálu, jenž se dochoval v dostatečném množství, vyznačoval se obsahovou rozmanitostí a v modelovém provedení odrážel obecné tendence sociálního, mocenského i náboženského rázu.⁸⁴ Většina z rozpracovaných postřehů tak nadále skýtá prostor pro další rozšiřování, a to jak z časového, tak i zeměpisného hlediska.

Předchozí zjištění se potvrdila zvláště při rozboru veřejného uplatnění zástupců nižšího šlechtického stavu, kdy se zájemcům o příslušné téma ani zdaleka nedostává natolik velkého počtu vydaných pramenů, jaké se nabízejí pro období před ukončením protihabsburského odboje. Mezi nimi lze zmínit především rozsáhlý ediční projekt Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, v jehož rámci byly zpřístupněny rozličné

⁸² Na příslušném místě by nebylo účelné ani možné zmiňované tituly uvádět. Seznámit se však s nimi lze v poznámkovém aparátu doprovázejícím výklad každé z kapitol a podkapitol tvořících přítomné pojednání, stejně jako v závěrečném seznamu vydaných i nevydaných pramenů a literatury.

⁸³ Mezi jinými vydanými prameny srov. například soupisy českých exulantů usazených v saské Pírně, které odborné veřejnosti zpřístupnila Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pírně v letech 1621-1639*, Praha 1999. Díky projektu Mnichovské univerzity (<http://kaiserhof.geschichte.lmu.de>; stav platný k 6. červnu 2020) se badatelé obdobně užitečným způsobem a za pomoci moderních digitálních prostředků nabízely ke studiu seznamy hofštátu a komorníků z období vlády Ferdinanda III.

⁸⁴ Uvedené podmínky splňovala kromě jiného autorem využívaná sbírka korespondence mezi vlivnými Černíny z Chudenic a okruhem pobělohorských rytířů i novožitných pánů. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody.

typy písemností odrážející působnost politických institucí Království českého.⁸⁵ Poslední patnáctý díl vydaný Janem Bedřichem Novákem se ovšem zastavil již u roku 1611.⁸⁶ Za jiný příklad obdobné povahy by mohly posloužit seznamy přisedících většího zemského soudu. Pokud by se pozornost zaměřila výhradně na dobu před bitvou na Bílé hoře, může se badatel opřít o jejich vydání v příkladné kvalitě, které se stalo výsledkem badatelského úsilí Petra Mareše a Marka Starého.⁸⁷ Od prvních pobělohorských desetiletí se již ovšem zkoumání personální skladby nejvýznamnějšího šlechtického soudního sboru musí opětovně zakládat na studiu zápisů obsažených v trhových kvaternech desek zemských.⁸⁸ Jedno z možných řešení tohoto ne zcela vyhovujícího stavu lze spatřovat v dalším, nesmírně potřebném rozvíjení dějin správy.⁸⁹ To by bezpochyby napomohlo nejen k prohloubení znalostí o minulosti českého rytířstva, ale rovněž k nastolení základních předpokladů pro oživení studia řady opomíjených tematických oblastí.⁹⁰ Se zaměřením na prostor celé habsburské monarchie již ostatně začal takto vymezený soubor budoucích záměrů naplňovat projekt, na nějž se soustředil vídeňský Institut für Österreichische Geschichtsforschung.⁹¹

⁸⁵ Srov. František DVORSKÝ – Antonín GINDELY – Kamil KROFTA – Jan Bedřich NOVÁK – Miloslav VOLF (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I-XI, XV*, Praha 1877-1939, 1955.

⁸⁶ J. B. NOVÁK (ed.), *Sněmy české XV/1-2*, Praha 1917-1929. O rejstříky rozšířil Novákovo dílo Bedřich JENŠOVSKÝ (ed.), tamtéž XV/3, Praha 1939.

⁸⁷ Podrobněji Petr MAREŠ, *Zemský soud větší 1541-1620 (Personální obsazení)*, Praha 2014 (Disertační práce); TÝŽ, *Zemský soud větší v Čechách 1542-1620. Prosopografická analýza přisedících*, *Paginae historiae* 19, 2011, s. 277-282; s přihlédnutím k činnosti téže soudní instituce za panování Rudolfa II. Marek STARÝ, *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfínské*, Praha 2014.

⁸⁸ Způsob jejich vnitřního členění a šíři využití důkladně zmapovala Pavla BURDOVÁ, *Desky zemské 1541-1869. Inventář*, Praha 1990; TÁŽ, *Desky zemské. Ukázky a rozbor vkladů nejstarších desek*, Praha 1984.

⁸⁹ Nepostradatelné výsledky vycházející z dlouhé tradice jejich zkoumání utřídili, shrnuli a prohloubili Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2007. Přesto se již vynaloženým badatelským úsilím o rozšiřování stávajících poznatků k fungování správy za prvních desetiletí po bitvě na Bílé hoře přičinily mimo jiné Klára WOITŠCHOVÁ, „...což slušného a spravedlivého jest fedrovati...“. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548-1783*, Pelhřimov 2010; Helena SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané v Čechách 1537-1848*, Praha 2016 (Disertační práce).

⁹⁰ Namátkou se hodí připomenout, že by se po vzoru předbělohorského období měla pozornost vydatnějším způsobem obracet k činnosti většího zemského soudu, české dvorské kanceláře či zemských sněmů, a to počínaje obdobím vlády Ferdinanda II. Jakým směrem by se takové bádání mohlo ubírat, názorně předvedl Petr MAŤA, *Český zemský sněm v pobělohorské době (1620-1740). Relikt stavovského státu nebo nástroj absolutistické vlády?*, in: Marian J. Ptak (ed.), *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, Opole 2000, s. 49-67.

⁹¹ Srov. Michael HOCHEDLINGER – TÝŽ – Thomas WINKELBAUER (edd.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Band 1/1-2. Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*, Wien 2019.

Znatelného posunu může bezpochyby doznat i pohled na hospodářské dějiny raného novověku, pakliže by došlo k vydání doposud nevytěžených pamětních knih berničních, po kterém volal již jeden z editorů berní ruly Karel Doskočil. Příslušný pramen totiž mimo jiné skýtá východisko ke sledování proměnlivých struktur šlechtického pozemkového jmění během druhé poloviny 17. a podstatné části 18. století.⁹²

Základem celého výzkumu se stala typově i obsahově rozmanitá skupina písemností. V jejich výběru se zřetelně zrcadlila autorova potřeba uchopit vnitřně nesourodou pobělohorskou nižší šlechtu jako celistvou sociální skupinu. Aby se mu to co nejlépe podařilo a předcházel případnému opomenutí některé z jejich vrstev, postupoval shora dolů napříč soudobou hierarchií politického systému.⁹³ Té současně odpovídala místa, kde se jednotlivé archivní prameny dochovaly. Zastoupení rytířů u císařského dvora dovolily sledovat hofštáty i soupisy komorníků zpřístupněné prostřednictvím elektronické databáze habsburských dvořanů vznikající s podporou mnichovské univerzity a fyzicky uložené v Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien.⁹⁴

Přístup k písemným svědectvím úřední, pojišťovací i osobní povahy na zemské úrovni poskytly předně fondy a sbírky Národního archivu v Praze. Mezi nimi se pro zcela nezastupitelné postavení z hlediska zkoumání rytířstva uplatnila sbírka Stará manipulace shromažďující převážně pozůstatky spisového materiálu vzešlé z činnosti předních politických institucí Království českého.⁹⁵ Širokého využití se dočkaly také zápisy zahrnuté v trhových kvaternech desek zemských nebo sbírky genealogického i heraldického založení odkazující k celoživotnímu sběratelskému snažení Gottfrieda Daniela Wunschwitze a Jana Václava Dobřenského z Dobřenic.⁹⁶ Další druhově rozličné prameny včetně autorem studované šlechtické korespondence tvoří součást

⁹² K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 22-23.

⁹³ S důrazem na období 16. a počínajícího 17. století se strukturou i působností jednotlivých mocenských úrovní české stavovské společnosti zabýval J. PÁNEK, *Politický systém; Týž, Stavovství*.

⁹⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 184, č. 84; TAMTÉŽ, kart. 186-187; TAMTÉŽ, Oberstkämmereramt, Serie F, Geschäftsbuch 1. Údaje obsažené v citovaných archivních pramenech shromažďuje autorem využívaná databáze mapující personální složení habsburských dvořanů (<http://kaiserhof.geschichte.lmu.de>; stav platný k 6. červnu 2020).

⁹⁵ Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/10, kart. 1567; TAMTÉŽ, sign. O 13/12, kart. 1568.

⁹⁶ TAMTÉŽ, Desky zemské, Desky zemské větší 142, 145, 147, 149, 150, 151, 152; TAMTÉŽ, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 424 (Ježovský z Lub); TAMTÉŽ, Sběrka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 125 (Bukovanský z Bukovan), 185 (Čejka z Olbramovic), 490 (Ježovský z Lub). Životním osudům a pozadí činnosti Gottfrieda Daniela Wunschwitze se podrobně věnovali Klára WOITSCHOVÁ, *Gottfried Daniel Wunschwitz, sběratel, heraldik a genealog*, Praha 2011; Valentin URFUS, *Bohumír Daniel z Wunschwitz, genealog české šlechty v první polovině 18. století (K psychosociálnímu profilu barokní společnosti)*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř (edd.), *Pocta Janu Janákovi, předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*, Brno 2002, s. 405-412.

Genealogické sbírky H, která se nachází ve správě Archivu Národního muzea v Praze.⁹⁷ Ačkoli se jinak vyznačují ryze soukromým vyzněním, dotvářejí soubor podkladů čerpaných z někdejších středisek zemské správy přinejmenším místem svého současného uložení paměti rytíře Jana Oldřicha Klusáka z Kostelce, neboť byly pojaty do rozsáhlé sbírky rukopisů Moravského zemského archivu v Brně.⁹⁸

Nejen podmínky života nižší šlechty na území vybraného regionu dokázaly přiblížit v naprosté většině písemnosti osobní povahy. Část z nich byla rozptýlena do sbírky Historica Třeboň ve Státním oblastním archivu v Třeboni.⁹⁹ Protože nabízí badateli ještě o poznání více pramenů pocházejících z pobělohorského období, obracela se pozornost cíleně rovněž k jindřichohradecké pobočce výše zmíněné archivní instituce. Vedle sbírky Historica Jindřichův Hradec zde svou sdílností naprosto jednoznačně vynikala především sbírka Cizí rody.¹⁰⁰ Jakkoli by se mohlo zdát, že se o ni lze opřít pouze za účelem rekonstrukce rozsáhlých sociálních sítí obklopujících barokní Černíny z Chudenic, představuje z pohledu autora pomyslnou a rozsahem dochování jedinečnou laboratoř vztahů, které během 17. století spojovaly představitele vyšší šlechty s jejich méně urozenými rytířskými klienty. Na pozadí těchto kontaktů se nadto dají pozorovat okolnosti každodenního počínání politicky činné i pasivní pobělohorské nižší šlechty.¹⁰¹ Badatelské sondy prověřující vypovídací hodnotu regionálně vymezeného materiálu kladou do budoucna předpoklad ke srovnatelně pojímanému zkoumání dalších archivních sbírek, rodinných archivů a velkostatkových fondů.

Ačkoli svědectví písemné povahy jednoznačně převažovala, neopomněl autor ojediněle přistoupit také k interpretaci uměleckých děl nebo sepulkrálních památek.¹⁰² Protože se vždy fyzicky nedochovaly, musel si místy vystačit s jejich dobovým

⁹⁷ Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 28, Klusák z Kostelce; TAMTÉŽ, kart. 57, Špulíř z Jíter.

⁹⁸ Moravský zemský archiv Brno, Sbírka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 680, kniha č. 613, Jan Voldřich Klusák z Kostelce a na Radovesnicích, Historické a různé záznamy 1597-1689.

⁹⁹ Státní oblastní archiv Třeboň, Historica Třeboň, inv. č. 7237, sign. 5762; TAMTÉŽ, inv. č. 7768, sign. 6190.

¹⁰⁰ TAMTÉŽ, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 24, Ježovský z Lub; TAMTÉŽ, kart. 39, Loubský z Lub; TAMTÉŽ, kart. 57, Račín z Račina; TAMTÉŽ, Historica, inv. č. 520.

¹⁰¹ Soustavu předbělohorských klientelních vazeb mezi Rožmberky i Pernštejnny a početným uskupením rytířů podrobil rozboru V. BŮŽEK, *Klientela*.

¹⁰² Srov. oltář Všech Svatých s votivním obrazem zhotovený v roce 1636 na objednávku Jana Jindřicha Chanovského z Dlouhé Vsi pro kostel Nejsvětější Trojice na hradě Rabí (blíže fotografie na www.hrad-rabi.eu/cs/kostel-nejsvetejsi-trojice; stav platný k 5. dubnu 2020); hlavní oltářní sochu svaté Máří Egyptské a další votivní obrazy pocházející z kostela ve Zlonicích a připomínající, jak se s postupujícím stářím měnilo vzezření zdejšího kolátora Bohuchvala Valkouna z Adlaru (podrobněji A. SEDLÁČEK, *Hrady VIII*, Praha 1891, s. 208-209). Interpretovány byly rovněž verše vytesané do náhrobku Jana Kryštofa Malovce z Malovic po jeho úmrtí v roce 1677. V plném znění je vydal Miloš SLÁDEK (ed.), *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995, s. 230.

popisem.¹⁰³ Pozornosti ale byly v okrajové míře vystaveny rovněž soudobé staré tisky.¹⁰⁴

Přímo úměrně skladbě pramenné základny a zvláště s ohledem na soubor výše představených otázek bylo nezbytné, aby si badatel vhodně zvolil způsob metodologického uchopení sledované problematiky. Již tento úvodní krok si žádal dosti opatrné posouzení. Pokud se hodlal autor vyhnout přílišnému zobecňování, jímž se vyznačovaly především starší a již připomínané výzkumy majetkového zázemí pobělohorských rytířů, musel se přiklonit k uplatnění historickoantropologické optiky.¹⁰⁵ S pomocí tohoto rozšířeného metodologického přístupu by se patrně podařilo uspokojivým způsobem změnit převážně anonymní nahlížení na nižší šlechtu a přispět k žádoucímu zalidnění jejích řad. Přílišné zaměření na osudy konkrétních jednotlivců ovšem provázají i četná úskalí. Zatímco v případě o poznání lépe probádaných dějin předbělohorského rytířstva se jeví být vysoce žádoucí, neboť dovoluje prohlubovat a zpřesňovat již učiněné závěry obecné povahy, pro období po roce 1620 je zapotřebí hledat poněkud jiná východiska.

Ať se již autor zaobíral jakoukoli z kladených otázek, pokoušel se proto vždy odhalit základní tendence ovlivňující nejen výsledné postavení, ale především způsob uvažování a jednání většiny členů nižšího šlechtického stavu. Aby tohoto záměru dosáhl, opíral se střídavě o výsledky sociální, majetkové či mocenské stratifikace prováděné vzhledem k omezeným heuristickým možnostem povětšinou na předem vymezeném vzorku zástupců dané společenské skupiny. Ačkoli se pro nejrůznější omezení nedala uplatňovat důsledně, čerpal výzkum alespoň částečně také z výhod, jaké dokázalo zprostředkovat užití prosopografické metody. Obzvláště užitečným se ukázalo být zvláště tehdy, když autor usiloval o bližší objasnění shodných či rozdílných rysů rozpoznatelných ve vystupování jednotlivých rytířů.¹⁰⁶ Teprve poté vznikl prostor k

¹⁰³ Podobu heraldické výzdoby uvnitř zaniklého farního kostela v Němčicích včetně jím koncipovaného nápisu na doprovodné dřevěné tabuli dal v roce 1629 vytvořit Jan Adam Čejka z Olbramovic. Rekonstruovat se ji podařilo pouze zásluhou poznámek barokního genealoga Gottfrieda Daniela Wunschwitze. Srov. Národní archiv Praha, Sběrka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 185 (Čejka z Olbramovic).

¹⁰⁴ Šimon LOMNICKÝ Z BUDČE, *Novina pravdivá, aneb píseň toužebná a žalostivá o zkáze zplundrování země české*, Staré Město pražské 1621 (Knihopis č. 4955); *Sněmovní artikuly*, Staré Město pražské 1627 (Knihopis č. 392). Posledně jmenované srov. s obsahem dalších tištěných usnesení zemských sněmů (přístupná povětšinou digitálně přes portál www.knihopis.cz; stav platný k 6. červnu 2020).

¹⁰⁵ Blíže odkazy na související literaturu v pozn. 38.

¹⁰⁶ Užitečné příklady vzorového užití zmiňované metody se dají zaznamenat v evropské i české historické vědě, a to nejčastěji se zaměřením na mocensky vlivné nebo jinak významné skupiny raně novověkých městských pospolitostí. Srov. Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979; Hana

rozboru osudů dějinných aktérů nahlížených v přímé souvislosti s pojednávaným tématem. Většina z nich zřetelně odrážela, jak se zjištěný jev sociální, politické nebo náboženské povahy promítal do počinání konkrétního nižšího šlechtice. Cesta k uchopení pojednávané problematiky spočívala v prolínání i vzájemném vyvažování sociologizujících a antropologických badatelských přístupů.¹⁰⁷ Příslušná kombinace na jedné straně poskytla souhrnnou výpověď o celém pobělohorském rytířstvu, aniž by přitom vedla ke ztrátě kontaktu s životy jednotlivců.

Pouze na konkrétních rytířích se ostatně dalo vysledovat, nakolik proměnlivým, nesourodým a vnitřně nepřehledným uskupením se stala nižší šlechta v 17. století. Pod daným pojmem si autor nepředstavoval pouze příslušníky odpovídající stavovské korporace, nýbrž všechny osoby, jež do ní buď byly po roce 1620 z rozhodnutí panovníka teprve přijímány, anebo ji naopak opouštěly za účelem posunu mezi panstvo. Zatímco prvně jmenovaní jedinci šlechtictví teprve nabývali a až na dosažený titul neměli s představiteli předbělohorských rytířských rodů příliš mnoho společného, obracel se autorův zájem opakovaně k novožitným pánům. Výzkum totiž prokázal, že jakkoli si po společenské stránce polepšili získaným povýšením, nedokázali způsobem myšlení ani vystupování zakrýt, že pocházeli z řad drobné šlechty.¹⁰⁸ Daná skutečnost přiměla autora, aby přestal vnímat soudobé rytířstvo jako neměnné, stavovsky formálně vymezené uskupení a namísto toho si všímal jeho vnitřní dynamiky, jež vzrůstala přímo úměrně se změnami ovlivňujícími strukturu pobělohorské společnosti. Jako účinný nástroj pro rozkrývání naznačeného tématu mu posloužil koncept sociální mobility, jehož základní prvky představil Winfried Schulze.¹⁰⁹

Od výše přiblíženého metodologického směřování se odvíjelo rovněž pojmosloví, s nímž se lze ve výkladu setkat. Za nejpodstatnější z užívaných kategorií se dají označit sociální či politický kapitál, popřípadě prestiž. Dané výrazy vytvořil francouzský sociolog Pierre Bourdieu a mohou být doprovázeny i řadou jiných přívlastků

JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*, Sborník archivních prací 45, 1995, s. 291-510. Pro nahlížení předbělohorské šlechty účinně rovněž P. MAREŠ, *Zemský soud větší*; TÝŽ, *Zemský soud větší v Čechách*; M. STARÝ, *Přední klenot zemský*.

¹⁰⁷ Za vzájemné směřování optiky kulturních a sociálních dějin se vyslovil Peter BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2010, s. 143-148, zde zvláště s. 146. Proč je vysoce žádoucí propojovat při zkoumání urozených společenských vrstev oba metodologické směry, spolehlivě objasnili rovněž V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Šlechta raného novověku*, s. 397-398.

¹⁰⁸ Srov. řadu případů připomínaných na konci druhé kapitoly této práce a odhalujících rozsah i příčiny příslušného jevu.

¹⁰⁹ Blíže Winfried SCHULZE, *Die ständische Gesellschaft des 16. und 17. Jahrhunderts als Programm von Statik und Dynamik*, Schriften des Historischen Kollegs 12, 1988, s. 1-19; Helmut GABEL – TÝŽ (edd.), *Ständische Gesellschaft und Soziale Mobilität*, Berlin-Boston 2009.

(symbolický, kulturní a další).¹¹⁰ Vždy však odrážejí skutečnost, že motivací lidského jedince nebylo v oblasti veřejné činnosti pouze vyhledávání hmotných, fyzicky zachytitelných výhod. Své počínání spojoval mimo jiné s vidinou dosažení dobrého jména, nabytí určitých dovedností, získání společenských kontaktů nebo zanecháním odkazu, z něhož by mohli čerpat ještě jeho pokračovatelé. I když Bourdieu nevztahoval příslušné jevy pouze ke šlechtě, dokázal postihnout jednu z nejpodstatnějších a v zásadě velmi konzervativních složek jejího uvažování.¹¹¹

Stejně jako sociální a symbolický kapitál souvisely s problematikou společenského vzestupu rytířů poměrně úzce i na první pohled podstatně méně problematické pojmy rodina a rod. K jejich rozlišování přesto musí docházet velmi důsledně. Když se některému z urozených jedinců podařilo dosáhnout povýšení do panského stavu, obdržel jej nejčastěji pro svou osobu a vlastní potomstvo. O něco méně často byl pak vyšší šlechtický titul udílen sourozencům či blízkým příbuzným sdílejícím stejný rodový původ.¹¹² Pokud se tudíž autor zaměřil na otázku uchovávání a dalšího rozvíjení výše zmiňovaného sociálního kapitálu, zpravidla sledoval, jak se s ním nakládalo v pozdějších pokoleních konkrétní rodiny. Její členové společně tvořili samostatnou větev určitého šlechtického rodu a dosaženými společenskými, mocenskými i majetkovými úspěchy mohli výrazně převyšovat své strýce nebo bratrance užívající nadále rytířského titulu. Na rozdíl od rodiny či rodové větve se z téhož důvodu obracela pozornost k dějinám celých rodů pouze výjimečně, aby výsledky výzkumu nepodléhaly nežádoucímu zkreslení.¹¹³

Vedle metodologického uchopení tématu je nanejvýš nutné přiblížit, jaká další pravidla byla při výstavbě přítomného pojednání zohledněna. Hojně užívání citací z archivních pramenů si především žádalo zvolení vhodného způsobu pro zpřístupnění jejich obsahu. Vzhledem k zaměření výzkumu a převaze jazykově českých písemností ze 17. století se autor při stanovení potřebných zásad přidržel obecně rozšířené metody transkripce. Německé a latinské výrazy naproti tomu podléhaly důsledné transliteraci.

¹¹⁰ Srov. Pierre BOURDIEU, *Ökonomisches Kapital – Kulturelles Kapital – Soziales Kapital*, in: týž, *Die verborgenen Mechanismen der Macht*, Hamburg 1992, s. 49-79; TÝŽ, *Teorie jednání*, Praha 1998.

¹¹¹ Nad přínosem i vědeckou uplatnitelností metodických konstrukcí, jaké stvořil Pierre Bourdieu, pečlivě rozmýšlel Michal PULLMANN, *Habitus a třídy. Výzva kulturní sociologie Pierra Bourdieu pro sociální dějiny (z pohledu německých sociálních věd)*, in: Pavla Horská – Martin Nodl (edd.), *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*, Praha 2003, s. 227-238.

¹¹² Přehledný soupis jednotlivých šlechtických povýšení odrážející vývoj nobilitační praxe vypracoval August VON DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome*, Prag 1900.

¹¹³ Předkládaná zjištění představil autor podrobněji ve výkladu druhé kapitoly.

Příslušný postup tak zůstával v souladu s metodickými pokyny, o jejichž vypracování se zasloužil Ivan Šťovíček.¹¹⁴ Podstatnou úlohu plnily v pramenných citacích a údajích doplňovaných pro další upřesnění editorské značky odpovídající ustálenému významu.¹¹⁵ Jednotnému řádu byla podřízena také ve výkladu uváděná jména a zeměpisné názvy. Pokud vycházely z cizího jazyka, bývaly ponechány v původní podobě (Altöttingen; z Gollen). Přitom však muselo dojít ke splnění předpokladu, že se pro jejich vyjádření současně nenabízel počestlý tvar, který byl jinak vždy upřednostněn (Wien → Vídeň; z Liechtensteina → z Lichtenštejna). Méně jednoznačný přístup se dal uplatnit vůči rozmanitým a dobově podmíněným možnostem zápisu osobních jmen, rodových příjmení i predikátů. Vybrána byla nejčastěji varianta vykazující zřetelnou ustálenost v odborné literatuře.¹¹⁶ Úpravy se ovšem dotýkaly rovněž formálních náležitostí. Za účelem zvýšení přehlednosti vědeckého aparátu bylo upuštěno od obvyklejšího průběžného číslování poznámek pod čarou. Namísto toho se vždy váží pouze k dané kapitole. Na začátku každé z nich se tak bez ohledu na případné předchozí zmínky opětovně vyskytují nezkrácené citace odkazující na vydané i nevydané prameny a literaturu.

Obsahové jádro předkládané práce tvoří vedle úvodu a závěru tři kapitoly, jež se pokoušejí s oporou ve výše představených heuristických a metodologických východiscích nacházet odpovědi na autorem kladené otázky. Jako celek mají za cíl postihnout, v čem konkrétně spočívala doposud prakticky neprobádaná sociální proměna předbělohorské nižší šlechty Království českého po potlačení protihabsburského odboje z let 1618 až 1620. Tomuto záměru odpovídá rovněž tematické zaměření příslušných částí výsledného pojednání. Až na výše zdůvodněné vynětí rozsáhlé majetkové problematiky, jež by vyžadovala samostatné vědecké zpracování, se předmětem rozboru staly v postupném sledu změny ovlivňující po roce 1620 hierarchii a personální skladbu, politickou činnost i náboženské přesvědčení představitelů rytířstva. Z průsečíku těchto navzájem propojených vrstev každodenního

¹¹⁴ Srov. Ivan ŠŤOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002, s. 53-57, 61-64. Výjimku z pravidla zastupovaly citace ze starších i novějších vydaných pramenů, u nichž autor respektoval zásady transkripce, jaké si zvolil jejich editor.

¹¹⁵ Do hranatých závorek [] byly vkládány poznámky autora. Symbol [...] vyznačoval záměrné vypuštění části textu z citované písemnosti, zatímco symbol [!] potvrzoval správnost přepisu určitého slova či sousloví.

¹¹⁶ Přihlíženo bylo nejčastěji ke starším genealogickým heslům i novějším kompendiím shromažďujícím základní postřehy o dějinách konkrétních šlechtických rodů. Srov. statě Augusta Sedláčka a Martina Koláře v *Ottově slovníku naučném I-XXVIII*; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti I-II*, Praha 2008-2010.

života a sebe prezentace vystoupil obraz vnitřně rozmanité sociální skupiny zakládající
nejnižší stupeň urozené společnosti pobělohorských Čech.

2. Stav, urozenost a společenský vzestup v rytířském prostředí po roce 1620

Poznání a hlubší rozbor proměnlivého sociálního obrazu nižší šlechty v pobělohorském období představuje významný předpoklad ke kladení dalších otázek souvisejících s chápáním jejího postavení, veřejného uplatnění či každodenního života.¹ Do zorného pole prováděného výzkumu tak vstupuje problematika bělohorské bitvy, jež byla v české historiografii až donedávna považována za klíčový časový milník a národní symbol rozsáhlého dějinného zvratu.² Teprve v posledních desetiletích se s ohledem na nově dosažené poznatky a především pod vlivem odlišných metodologických přístupů začaly objevovat výzvy k demytizování této události a především jejích důsledků. Příslušné snahy si kladly za cíl nahlížet soudobé dění z rozmanitých perspektiv, poukázat na kontinuitu celé řady společenských, hospodářských i kulturních procesů a spolu s tím výrazněji oživit vědecký zájem o opomíjená témata z oblasti pobělohorských dějin.³ I při zohlednění těchto úvah však nelze zpochybnit, že sama událost i její bezprostřední následky přicházející zvláště ve třetím a čtvrtém desetiletí 17. století zanechaly zřetelný odraz na podobě rytířstva a vytvořily znatelný předěl v jeho dosavadním sociálním vývoji.⁴ Neméně závažným způsobem vnímali bělohorské

¹ S ohledem na náročnou heuristiku a skromné množství dosavadních poznatků o vývoji nižší šlechty v českých zemích po roce 1620 se výzkumu jejích dějin cíleně věnovalo pouze několik, tematicky však velmi podnětných příspěvků. Ze souhrnu literatury v úvodní kapitole srov. například Ondřej TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka. Restituční úsilí šlechty českého severovýchodu potrestané pobělohorskými konfiskacemi*, České Budějovice-Hradec Králové 2013; Tomáš KREJČÍK, *Nová a nižší šlechta na Moravě v 16.-19. století*, in: Tomáš Knoz – Jan Dvořák (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Brno 2011 (= *Země a kultura ve střední Evropě* 17), s. 152-171, zde zvláště s. 152-157.

² Zmíněná historická konstrukce se zřetelně promítla rovněž do staršího syntetického zpracování českých pobělohorských dějin, které vytvořil Ernest DENIS, *Konec samostatnosti české I-II*, Praha 1893; TÝŽ, *Čechy po Bílé hoře I-II*, Praha 1905-1906.

³ Výsledná diskuze si získala nezanedbatelný ohlas, přispěla k dalšímu rozvoji výzkumu směřujícího do oblasti raného novověku a řadou kladených otázek dokonce překročila hranice historické vědy. Významně do ní zasáhli například Josef PETRÁŇ, *Na téma mýtu Bílá hora*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus: Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum*, Praha 1993, s. 141-162; Zdeněk HOJDA, „*Idola*“ *barokního bádání aneb jak se vyhnout Skylle a neupadnout v osidla Charybdy*, in: Týž (ed.), *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*, Praha 1992, s. 15-26; Svatava RAKOVÁ, *Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do proměn historického vědomí*, Český časopis historický 99, 2001, s. 569-588. Kolik inspirace i nadále dokáže bělohorská bitva a její okolnosti zprostředkovat současnému bádání, prokázal zajímavou volbou metodologického přístupu i neotřelým uchopením tématu naposledy Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2014.

⁴ Proměnami uvažování a jednání urozeného jedince v podmínkách pobělohorské společnosti se šířeji zabývali Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus (1620-1740)*, in: Ronald G. Asch (ed.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600-1789)*, Köln-Weimar-Wien 2001, s. 287-

vyústění stavovského povstání i jeho přímí účastníci z řad drobné šlechty. Ve svých dopisech adresovaných přímo českému králi nebo pověřenému místodržiteli Karlovi z Lichtenštejna se tak ještě po letech snažili obhajovat své jednání za časů „*ohavné rebelie*“, která nezřídka výrazně poznamenala pozdější osudy jejich rodin.⁵

Právě habsburskému panovníkovi náleželo počínaje vítěznou bitvou na Bílé hoře právo zasahovat v několika rovinách do skladby vyšších stavů včetně rytířstva. Získanou politickou převahu vyjádřil navenek užitím tří stěžejních prostředků, jimiž byly rozsáhlé a v několika vlnách probíhající konfiskace majetku potrestaných osob, dále uzákonění katolického vyznání ve smyslu jediné pravé víry a v neposlední řadě také výlučná pravomoc udílet šlechtické tituly, a tím osobně ovlivňovat vnitřní hierarchii a personální složení vyšší i nižší šlechty.⁶ Zatímco mocenské a náboženské problematice budou věnovány samostatné části výkladu, k sociální oblasti by se měla zvláštní pozornost obrátit již nyní, neboť se úzce váže ke společenskému profilu pobělohorské nižší šlechty a zároveň nabízí klíč k jejímu přesnějšimu vymezení. V účinném spojení s dalšími sledovanými jevy tak lze postupně dosáhnout odpovědi na otázku, jak se v 17. století proměnil význam pojmu „nižší šlechta“ a co si pod ním autor z hlediska předkládaného výzkumu představuje.

2.1. Hierarchie a vnitřní skladba nižšího šlechtického stavu

Príslušníci panského i rytířského stavu tvořili privilegovanou skupinu společnosti Království českého a během předbělohorského období činil jejich poměr na výsledném množství obyvatelstva zhruba 1%. Ačkoli si početní převahu v této sociální vrstvě udržovali zástupci nižší šlechty, vlastnili v Čechách oproti pánům před rokem 1620

323. Jak se změněná sociální realita dotýkala každodenního života nižší šlechty, naznačili především O. TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka*; T. KREJČÍK, *Nová a nižší šlechta*.

⁵ K opakovanému vzpomínání na události z let 1618 až 1620 spojené s potlačením stavovského povstání byli z ryze pragmatických důvodů nuceni zvláště potrestaní stoupenci protihabsburského odboje i spolu se svými příbuznými, a to zvláště tehdy, pokud usilovali o opětovné získání zkonfiskovaného majetku. Dané téma podrobil na základě studia konkrétních případů ze severovýchodních Čech pečlivému rozboru O. TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka*.

⁶ Na koho majetkové tresty dopadaly a jaké okolnosti provázely jejich uplatňování ze strany panovníka, přiblížili se zřetelem k českému i moravskému prostoru Tomáš VÁCLAV BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II*, Praha 1882-1883; Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006. O účincích rekatolizačního procesu dosud nejpůlněji pojednal Jiří MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992; ve vztahu k administrativnímu pozadí a formám nátlaku vyvíjeného na šlechtu TÝŽ, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*, Praha 2005. Zásahům do stávající titulatury a nobilitační praxi se podrobněji věnuje níže citovaná literatura.

přibližně o pětinu méně pozemkového majetku.⁷ Období třicetileté války se podílelo na celkovém propadu lidnatosti a způsobilo, že české země přišly v krátkém čase o bezmála třetinu obyvatel.⁸ Stejně tak pokračoval i dlouhotrvající pokles počtu urozených jedinců majících statky v Království českém, na němž se ovšem vojenské události podílely pouze částečně.⁹ Výzkum Ondřeje Felcmana zaměřený na proměny ve složení šlechty v prvních desetiletích po bitvě na Bílé hoře se opíral o rozbor údajů zachycených v berní rule z let 1653 až 1656 a doložil, že ve srovnání s rokem 1615 vlastnilo na českém území nemovitě jmění řádově o čtvrtinu méně šlechtických rodin.¹⁰ Podrobnější pohled však ukazuje, jak velké rozdíly v tomto směru panovaly mezi oběma sledovanými stavy. Zatímco k roku 1656 počet rodin náležejících k panstvu vzrostl, rytířských oproti poslednímu úplnému bernímu šetření z roku 1615 naopak znatelně ubylo.¹¹ Ve prospěch velmožů zároveň nepoměrně narostl také podíl na celkovém objemu pozemkového majetku ovládaného šlechtou, z něhož jim nyní patřilo téměř 90%.¹²

Příčiny výše naznačeného a kvantitativně zachytitelného sociálního i majetkového vývoje mají pro studium dějin pobělohorské nižší šlechty zásadní význam a vybízejí k zamýšlení nad její vnitřní strukturou. Ještě předtím je však nutné nastínit, jakým způsobem rytířstvo v Království českém vznikalo a jaká hlediska podmiňovala výlučné postavení, od něhož odvozovalo svůj význam před i po roce 1620. Základy existence dané společenské skupiny byly na českém území položeny již během vrcholného středověku, avšak klíčovou událostí z hlediska jejího ustálení v politickém systému země představuje teprve pohusitské období. Tehdy si nižší šlechta jako jeden ze dvou vyšších stavů začala výrazněji nárokovat podíl na rozhodování v předních mocenských institucích, který si postupně zajistila obsazováním pro ni vyhrazených zemských úřadů,

⁷ K procentuálnímu zastoupení urozených vrstev na celkovém počtu obyvatel předbělohorských Čech Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996, s. 7. Na základě pečlivě vyhodnocených kvantitativních ukazatelů, jež vycházely ze studia berních rejstříků, zachytil vzájemné rozdíly v majetkové držbě pánů a rytířů k počátku 17. století Alois MÍKA, *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*, Sborník historický 15, 1967, s. 45-73, zde s. 49.

⁸ Blíže *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 102-105, zde zejména s. 104.

⁹ Na dané téma srov. výklad o strukturální proměně rytířského stavu v další části textu.

¹⁰ Z 1 174 šlechtických majitelů (r. 1615) zbylo o více než čtyřicet let později pouze 880 (r. 1656), jak vypočítal Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 14, 1976, s. 195-228, zde s. 196.

¹¹ Počet vlastníků z panského stavu se zvýšil ze 197 (r. 1615) na 293 osob (r. 1656), úhrn držitelů rytířského původu naproti tomu poklesl z 977 (r. 1615) na 587 (r. 1656). Srov. TAMTÉŽ.

¹² Na rozsáhlé přeskupení majetkového zázemí panstva a rytířstva upozornil Ondřej Felcman TAMTÉŽ, s. 197.

stejně jako stanoveného počtu míst při zasedání většího zemského soudu.¹³ Rytíři zároveň usilovali po vzoru zástupců panstva o nalezení účinného způsobu, jakým by se dalo předcházet takřka neomezenému přístupu nedostatečně urozených jedinců do jejich vznikající stavovské korporace. Výsledkem vynaložené snahy se posléze stalo určení závazných podmínek, jež se týkaly všech budoucích uchazečů projevujících zájem o rozšíření dosavadních řad nižší šlechty.¹⁴ Aby nabyla potřebné společenské váhy a zároveň přispěla k právnímu vymezení rytířského stavu, byla příslušná záležitost v roce 1497 projednána na zasedání zemského sněmu a na základě konečného usnesení vtělena do desek zemských.¹⁵

Po celé předbělohorské období zastávalo rytířstvo v hierarchicky uspořádané společnosti úlohu druhého nejvýznamnějšího politického uskupení a spolu se zástupci vyšší šlechty zodpovídalo za obhajobu i zachování nezczizitelných stavovských privilegií, a to předně vůči mocenským strategiím vládnoucí habsburské dynastie.¹⁶ Sebevědomí představitelů nižší šlechty vynikalo zvláště při zasedáních zemského sněmu, během nichž se shromáždění rytíři společně usnášeli nad změnami personálního složení svého stavu. Pouze jim náleželo výsadní právo přijímat nové členy a udělovat

¹³ Podstatu veřejného uplatnění rytířů během husitských válek dokázal na příkladu Mikuláše z Husi přiblížit Miloslav POLÍVKA, *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Praha 1982. Okolnosti doprovázející sociální dotváření a mocenský vzestup nižšího šlechtického stavu v pohusitské době připomněli z různých hledisek Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 9-80, zde s. 13-19; František ŠMAHEL, *Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století*, Český časopis historický 90, 1992, s. 161-187, zde s. 181-182, 185.

¹⁴ Vývoji rytířstva a každodennímu životu jeho příslušníků za panování dynastie Jagellonců se s využitím strukturálních metodologických východisek historického bádání věnoval Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)* II, Praha 2001², s. 369-415. K motivaci pro cílené, o urozenost se opírající a posléze právně dovršené zpevnování hranice oddělující nižší šlechtu od zbytku společnosti přehledně TAMTÉŽ, s. 370-371; V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 10-11.

¹⁵ „It. tuto také sme při tom zvláštnost učinili, komužbychom koli erb dáti ráčili, ten se má opowědieti před pány na sídu zemském, aby we dsky zapsán byl; a nemá jemu do jeho života we dsky kladeno býti, než dědicuom jeho má kladeno býti k letóm příšlým a w tom erbu zrodilým. A když se jim počne we dsky klásti, a cožby tíž dědicowé najprw we dsky přijali, tehdy hned duochoduow městských aby nechali i řemesla, než wedle řádu rytířského se zachowáwati a jeho užíwati.“ Danou pasáž vzešlou ze sněmovního jednání a posvěcenou rozhodnutím českého krále z roku 1497 edičně zpřístupnil František PALACKÝ (ed.), *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích* V, Praha 1862, s. 468.

¹⁶ Dualistický princip rozdělovací politickou moc v zemi mezi panovníka a stavy se dlouhodobě řadí do okruhu nejvýznamnějších témat v oblasti výzkumu dějin raného novověku. Srov. alespoň výběrově Winfried EBERHARD, *Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen*, München 1985; Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994; Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě*, Praha 1982; TÝŽ, *Stavovství v předbělohorské době*, Folia historica bohemia 6, 1984, s. 163-219.

svolení k zapisování jejich majetku do kvaternů desek zemských.¹⁷ Do panovnickovy působnosti naproti tomu náležela výsada vyznamenat vybranou osobu udělením erbů a predikátu, nikoli však jejího přímého vyzdvižení do stavovských struktur, jež vycházelo pouze ze zmiňovaného schvalovacího procesu řízeného stávajícími rytíři.¹⁸

V přímé návaznosti na postupující sociální, politické a hospodářské procesy se již od středověku vyvíjela rovněž titulatura užívaná v prostředí české nižší šlechty. Obdobně jako celá společnost Království českého se také struktura rytířstva opírala o hierarchické členění, na jehož základě se dalo usuzovat, jaké místo příslušný šlechtic ve svém stavu zaujímal. Výsledné postavení se zakládalo na průsečíku tří základních pilířů šlechtictví – urozenosti, majetku a moci.¹⁹ Na pomyslném vrcholu zpravidla setrvali rytíři a vladykové.²⁰ S ohledem na rozsah i povahu pozemkové držby a s ní související možnosti veřejného uplatnění je shora dolů následovali zemané a panoši.²¹ Nejnižší stupeň opanovali manové a nápravníci zvláště proto, že se nemohli ve srovnání s výše zmíněnými vykázat vlastnictvím zemskodeskového majetku, ani dostatečně rozsáhlým rodokmenem.²² I naznačený a poměrně rozmanitý systém rozlišování jednotlivých stupňů sociální vážnosti uvnitř nižší šlechty ovšem doznal na prahu novověku četných

¹⁷ Náležitosti tohoto významného aktu stavovské moci dosud nejpodrobněji popsal a zhodnotil Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty*, Časopis Archivní školy 6, 1928, s. 1-125.

¹⁸ Z jakých základů příslušné privilegium vyrůstalo a jak s ním vladař v období raného novověku nakládal, přiblížil TÝŽ, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*, Zprávy českého zemského archivu 7, 1931, s. 69-96.

¹⁹ Zmíněné kategorie společně utvářely hodnotový žebříček, od něhož se odvíjelo uvažování, jednání i veřejné vystupování šlechtice. Na jejich důležitost upozornili mimo jiné Václav BŮŽEK, *Urozenec*, in: Týž – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 79-110, zde s. 79; zvolenou koncepcí výzkumu a strukturou výsledné práce (zvláště 2., 3. a 4. kapitola) rovněž Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 35-522.

²⁰ Pozdně středověký obraz těchto jedinců z hlediska obsazovaných společenských příček a způsobu života rekonstruoval J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 376-390.

²¹ TAMTÉŽ, s. 390-405.

²² TAMTÉŽ, s. 405-415. Oproti zemanům či panošům zůstávali manové nižšího šlechtického původu i nadále součástí raně novověké společnosti. Vysvětlení tohoto jevu spočívá ve skutečnosti, že se i po dobu 16. a 17. století nadále udržovaly tradiční lenní soustavy pozemkového majetku českých králů. Jiné, na panovníkovi zcela nezávislé naopak vznikaly přímo uvnitř dominií čelních představitelů vyšší šlechty. K rozsáhlé badatelské problematice blíže například Václav BŮŽEK, *Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku*, *Marginalia historica* 4, 2001, s. 155-174; Eva ŠIMICOVÁ, *Křivoklátská lenní šlechta z let 1454-1566*, *Rakovnický historický sborník* 5, 2004, s. 23-81; Jaroslav FIALA, *Zánik lenního systému na Loketsku*, *Historický sborník Karlovarska* 7, 1999, s. 5-13; Markéta NOVOTNÁ, *Karlštejnská lenní šlechta a obraz její existence v uměleckohistorických památkách*, *Sborník Severočeského muzea, Historia* 8, 1986, s. 23-44; TÝŽ, *Příspěvek k problematice životní a kulturní úrovně drobné šlechty na Frýdlantsku v 17. století*, *Z minulosti Děčína a Českolipska* 3, 1977, s. 101-119.

změn, které směřovaly k upouštění od užívání řady titulů a zavádění takřka jednotného označení rytířů či vladyka platného po celé předbělohorské období.²³

Navzdory naznačeným zvláštnostem v historickém vývoji rytířské titulatury je potřeba zdůraznit, že nižší šlechtický stav po dobu 16. a prvních desetiletí 17. století z hlediska přisuzovaných privilegií a politických možností mezi svými zástupci nečinil téměř žádné rozdíly. Svědčí o tom především řád příslušné stavovské korporace z roku 1609 vepsaný o rok později do desek zemských, v němž se její příslušníci nazývají zcela jednotně jako „*páni z rytířstva a vladykové*“ pobývající všichni „*toliko v řádu a stavu svém rytířském a vladyckém*“.²⁴ Jedinou výjimku z uvedeného pravidla představovala zásada urozenosti zdůrazňující, aby každý „*v nově přijatý*“ rytíř „*se nad jiné starožitné rody netřel, aniž do třetího kolena v žádném vyšším ouřadě nebýval*“.²⁵ Příslušné poučení se na něj ovšem vztahovalo i za jiných, zcela běžných okolností, jak zřetelně vyznělo z následující pasáže téhož řádu: „*Pakli by kdy i k jakému ouřadu nižšímu přišel, nad starožitné rody vždy proto jako vejš dotčeno, aby se netřel a k stavu svému nic neslušného před se[be] nebral a nečinil a k stavu městskému nikdy více se nenavracoval*“.²⁶

Až na drobné odchylky zůstávala hierarchie urozené společnosti v Království českém poměrně jednoduchou a zakládala si na prostém rozlišování mezi dvěma vyššími stavy – panským a rytířským. Případná nerovnost, respektive právo přednostního postavení, uvnitř obou sociálních skupin vycházely při událostech politické i ryze společenské povahy z obecně srozumitelných pravidel.²⁷ Při tvorbě zasedacích pořádků tak bylo obvykle přihlíženo nejprve k významu vykonávaného politického úřadu a posléze ke stáří zúčastněných jednotlivců.²⁸ I v daném ohledu si

²³ Rozboru sémantického pozadí pojmů „rytíř“ a „vladyka“ využili za účelem objasnění sociálních procesů probíhajících ve vrstvách nižší šlechty počátkem novověku Věra CHLÁDKOVÁ a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (rytieř)*, Slovo a slovesnost 41, 1980, s. 62-71; Josef MACEK, *Vladyka (historikosémantická analýza)*, Český časopis historický 89, 1991, s. 677-691.

²⁴ Jako součást hodnotného pojednání o proměnlivém vývoji titulatury a institucionálních základů nižšího šlechtického stavu před i po roce 1620 zpřístupnil zmiňovaný řád Josef MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu rytířů Nebeských z Vojkovic*, Praha 1901, s. 26-28.

²⁵ TAMTÉŽ, s. 27.

²⁶ TAMTÉŽ.

²⁷ Z obecného hlediska se nad tímto typem konfliktu zamýšlel již Robert NOVOTNÝ, *Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, Brno 2008, s. 185-202.

²⁸ Na pestrou škálu slavnostních, nezřídka však i každodenních situací, při nichž se uplatnily zasedací pořádky či ceremoniály, upozornili při zkoumání symbolických forem jednání například Josef HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*, České Budějovice 2000 (= Monographia historica 1), s. 153-175; Pavel MAREK, *Ceremoniál jako zrcadlo hierarchického uspořádání císařského dvora Ferdinanda II.*, in: Václav Bůžek –

však lze povšimnout jedné zřetelné odchylky ošetřené již v nejstarší písemné kodifikaci zemského práva z roku 1500. Podle Vladislavského zřízení zemského se dočkal trvalé záruky nejpřednějšího místa mezi všemi nositeli politických hodností i ostatními pány a rytíři vladař rožmberského domu, tedy nejstarší mužský představitel velmožského rodu pánů z Rožmberka.²⁹

Právě s touto ústavně zakotvenou podmínkou je také spojen stěžejní předbělohorský spor o chápání měřítek pro posuzování sociálního postavení české šlechty. Hlavním aktérem roztržky se vedle Viléma z Rožmberka stal nejvyšší kancléř Jindřich IV. z Plavna. Původem saský šlechtic se honosil říšským knížecím titulem, jehož váhy hodlal využít k prosazení osobních a zvláště pak rodových zájmů. Kancléřovým záměrům výrazně napomohl sporný článek zemského zřízení z roku 1549 přiznávající pánům z Plavna ve srovnání s ostatními zástupci vyšší šlechty nezvyklé výsady. To vedlo ke zřejmému zpochybnění dosavadní výlučnosti Rožmberků.³⁰ Ohrožena tím byla nejen čest starobylého velmožského rodu, ale především tradice a privilegia celé české stavovské obce. Kdyby Vilém z Rožmberka neuhájil svá práva, získal by panovník již krátce po polovině 16. století příležitost k alespoň prvním, prozatím omezeným zásahům do struktury obou vyšších stavů a jejich nucenému sblížení s původem cizí šlechtou, která se stále více vyskytovala v okruhu vládnoucích Habsburků.³¹

Předchozí případ připomněl, jak brzy se panstvo i nižší šlechta setkaly s možností pronikání říšské šlechtické titulatury do platného politického a společenského řádu Království českého. Hierarchii obou domácích stavovských korporací by přitom svou složitostí bezpochyby zásadním způsobem poznamenala, neboť vykazovala mnohem vyšší počet vzájemně odstupňovaných rovin šlechtické příslušnosti, a tím pádem i větší

Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= *Opera historica* 10), s. 371-396, zde zvláště s. 382, 388-389.

²⁹ „Což se pánuov z Rožmberka dotýče, ten ktož by z nich vladařstvie neb panstvie rodu z Rožmberka na sobě měl, ten toliko má nade všemi úředníky zemskými sedati a miesto své mieti; jiní všickni páni z Rožmberka mají sedati mezi jinými pány vedlé let.“ Srov. Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Praha 2007, s. 180.

³⁰ Mocenský i sociální rozměr příslušné události dokázal v úplnosti rozkrýt Jaroslav PÁNEK, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556)*, *Československý časopis historický* 31, 1983, s. 855-884; TÝŽ, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 2011², s. 146-170; TÝŽ, *Stavovská opozice*, s. 50-51.

³¹ Daná strategie odpovídala dlouhodobým záměrům habsburské dynastie, a to nejen v zemích Koruny české. K tomu blíže Václav BŮŽEK, *Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta (K otázce integračních procesů v habsburské monarchii)*, *Český časopis historický* 98, 2000, s. 261-291; TÝŽ – Géza PÁLFFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, tamtéž 101, 2003, s. 542-581.

prostor k případným neshodám mezi stávajícími a nově příchozími urozenými jedinci.³² Zatímco v letech 1554 až 1556 se ještě česká šlechta v čele s rožmberským vládařem zřetelnému nátlaku ubránila, po neúspěšném vyvrcholení stavovského povstání již panovníkovi prakticky nic nebránilo v tom, aby i v daném ohledu začal prosazovat svou výlučnou vůli. Změnami tou dobou ovšem neprocházela pouze zmiňovaná titulatura, ale celé uspořádání pobělohorské společnosti.

Východiskem pro jeho poznání, a to konkrétně s důrazem na postavení sledované nižší šlechty, se stal především zemský zákoník nazvaný Obnovené zřízení zemské, jenž byl vydán pro Čechy v roce 1627.³³ Již z jeho úvodních ustanovení vyplynulo, jak nízkou míru politického a sociálního významu přisuzoval Ferdinand II. rytířskému stavu. Znění Obnoveného zřízení zemského jej ve skutečnosti odsunulo až na třetí místo mezi čtyřmi korporacemi, které vzájemně tvořily hierarchizovanou podobu české stavovské obce. Za propadem panstva i rytířstva o jednu příčku přitom stála skutečnost, že bylo článkem A 24 uzákoněno, aby „*duchovní stav, jakž to v jiných křesťanských dobře zřízených regimentích za obyčej jest, mezi jinými stavy první a nejpřednější byl*“.³⁴ Návrat duchovenstva mezi mocensky činná uskupení měl předejít opakování předchozího náboženského vývoje a zároveň zajistit, aby se po uplynutí více než dvou staletí od započetí husitských válek vrátilo Království české k dřívějším společenským pořádkům. Zvláštní pozornost nižší šlechtě věnoval pouze článek A 31 pojmenovaný „*O třetím stavu království Českého, totiž o stavu rytířském, jak ti do saudu zemského vedlé stavu panského dosazování býti mají*“.³⁵ Jak citovaný nadpis předeslal, nezabýval se příslušný oddíl Obnoveného zřízení zemského rytířstvem příliš podrobně. Kromě blíže nezdůvodněného konstatování jeho proměny v „*stav třetí*“ pouze připomněl, jaká „*nemalá nesvornost, nevole a roztržitost*“ zapříčinila někdejší rozepře pánů a rytířů z

³² Nad způsobem odstraňování vzájemné nekompatibility české a říšské šlechtické titulatury po bitvě na Bílé hoře se zamýšlel P. MAŤA, *Svět*, s. 67-76.

³³ Následující výklad se opírá o vybrané části Obnoveného zřízení zemského, jehož znění v dvojjazyčném provedení zpřístupnil Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1888. Okolnostem vzniku, účelu a především obsahu tohoto stěžejního právního dokumentu věnovali pečlivou pozornost Jaroslav PÁNEK, *Od České konfederace k Obnovenému zřízení zemskému (Kontinuita a diskontinuita v proměnách českého státu a jeho ústavního zřízení na pomezí stavovství a absolutismu)*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 13-29; Karel MALÝ, *Česká konfederace a Obnovené zřízení zemské – dvě české ústavy z počátku 17. století*, in: tamtéž, s. 30-44.

³⁴ H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 34.

³⁵ TAMTÉŽ, s. 44.

15. století o sedání v lavicích při konání většího zemského soudu.³⁶ Cílem panovníka bylo zabránit obnově podobného sporu, jenž by „*obecnému dobrému na překážku býti*“ musel. Proto nechal s předstihem uveřejnit, jakými podmínkami se má napříště řídit obsazování i zasedací pořádek nejvýznamnější soudní instituce v zemi.³⁷

Podstatnější než podíl nižší šlechty na činnosti většího zemského soudu se ukázala být sama reforma společenského zřízení, nad jehož pevností a nedotknutelností se z pohledu soudobých pozorovatelů donedávna nevznášely jakékoli pochybnosti. Namísto toho, aby se jej podařilo zachovat, pokračoval značnou rychlostí a dokonce i zákonnou cestou proces postupného politického a hospodářského oslabování rytířského stavu započatý již v momentě, kdy panovník přistoupil k uplatnění rozsáhlých majetkových trestů namířených vůči účastníkům stavovského povstání. Z hlediska kladení důrazu na objasnění podstatných souvislostí by mělo být uvedeno, že ze všech postižených sociálních skupin konfiskace nejsilněji doléhaly právě na nižší šlechtu a připravovaly tím císaři otevřené pole pro další zamýšlená opatření.³⁸ Nejpřednější místo mezi nimi zaujímala snaha zavést do českého zemského práva odlišný druh šlechtické titulatury, jenž by důsledně odpovídal osvědčenému říšskému modelu.³⁹ Daný přístup s sebou nesl z pohledu habsburského vladaře hned dvě výhody. Jako rozhodující činitel při udílení nobilitací získal účinný nástroj pro utváření „nové“, sobě loajální vrstvy pobělohorské šlechty. Rozbitím a personální obměnou stávajících stavovských struktur si pak zároveň pojistil, aby nedošlo k případnému vzestupu moci původních zemských stavů.⁴⁰

Pravidla pro vstup nových a zlepšování postavení stávajících členů rytířstva společně určovalo několik normativních opatření přijatých v pobělohorském období.⁴¹

³⁶ TAMTÉŽ. Zmíněný mocenský střet probíhající v období pozdního středověku mezi představiteli vyšší a nižší šlechty již zmapoval Josef MARKOV, *Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích*; in: Sborník k 50. narozeninám Jana Kaprasa, Praha 1930, s. 98-103.

³⁷ H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 44.

³⁸ Okamžité i dlouhodobě působící dopady pobělohorských konfiskací na majetkovou situaci zástupců obou urozených stavů Království českého podrobně popsali a vyhodnotili Petr ČORNEJ, *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 165-194; O. FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy*. Jednotlivé případy přiblížil na základě studia konfiskačních rozsudků vyčerpávajícím způsobem T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I-II*.

³⁹ Srov. P. MAŤA, *Svět*, s. 67-76.

⁴⁰ Pro tuto „novou“ šlechtu se v evropské historiografii začalo užívat označení „Meritokratie“, jak s odkazem na práci Waltera Demela uvedla Ivana Austová. Srov. Walter DEMEL, *Der Europäischer Adel. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2005, s. 13; Ivana AUSTOVÁ, *Býti šlechticem. Šlechtické nobilitace v letech 1627-1657 v českých a rakouských dědičných zemích*, České Budějovice 2016, s. 48. Právě otázky po vzniku, pevnosti a životaschopnosti tohoto nesourodého šlechtického uskupení, které po roce 1620 postupně zaplnilo prořídle struktury původního rytířského stavu, poskytují motivaci pro budoucí zkoumání daného tématu.

⁴¹ Poznatky užitě za účelem níže provedeného rozboru titulární a sociální hierarchie nižší šlechty čerpal autor z výsledků starších i novějších výzkumů pobělohorské nobilitační praxe, kterých s oporou ve

Nejzásadnější úlohu z nich plnilo ve vztahu k nižší šlechtě Obnovené zřízení zemské. Na základě stručného znění článku A 15 byla sice stanovena pouze rámcová, zato však pro budoucí vývoj třetího stavu Království českého naprosto klíčová ustanovení.⁴² Navenek měla vytvářet zdánlivou záruku, že se bude i nadále respektovat hloubka urozenosti všech osob, jež se mohly vykázat starobylym původem. Dříve než by dospěl do třetí generace od momentu udělení nobilitace vlastnímu předkovi, nemělo být žádnému z potomků vyznamenaného dovoleno užívat „*titul >Urozenému vládce< jako jiným starožitným z rytířstva rodům, kterýmž oni rovni nejsou*“. Každému z nich, počínaje nobilitovaným, přitom náleželo pouze oslovení „*Slovutnému panoši*“, a to až do uplynutí zmiňované čekatelské lhůty.⁴³ Veškeré titulární zásady ovšem znamenaly nepodstatnou a ryze podružnou záležitost vsříc zjištění, že si panovník vyhrazoval plné právo výše zmíněná nařízení nedodržovat a rozhodovat o své vůli, kdo a jakým způsobem bude připuštěn do nižšího šlechtického stavu.⁴⁴ Naprostou volnost v příslušných otázkách mu umožňovalo dříve pojednané oslabení rytířstva. I když se nadále odvolával na potřebu zachovávat starý „*obyčej*“, stávalo se samotné „*přijetí*“ nového šlechtice ze strany stavů již pouhou formalitou.⁴⁵ Kromě toho stále více přibývalo případů, kdy bez ohledu na nevyhovující původ obsazovali místa zástupců tradičních předbělohorských rodů buď zcela neurození, anebo přinejmenším nedostatečně urození jedinci.⁴⁶

Krajně neuspokojivý stav přispívající k postupnému rozpadu dosud platné společenské hierarchie přiměl čelní katolické představitele nižší šlechty, aby se pokusili alespoň o určitý druh obrany svých práv. Jejich představy zprostředkoval Ferdinandovi III. nejvyšší písař Království českého Kryštof Vratislav z Mitrovic a dosáhl opětovného projednání klíčových nobilitačních principů.⁴⁷ Císař v roce 1629 uveřejnil reskript, jímž měla být podrobně ošetřena otázka šlechtické titulatury a postupů jejího uplatňování v rytířském stavu. Přestože na něj o dva roky později ještě navázal panovníkem vydaný

výpovědi rozmanitých typů písemných pramenů dosáhli J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*; Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 50-55; I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*.

⁴² J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 50-51; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52.

⁴³ H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 24.

⁴⁴ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 51-52; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52-53.

⁴⁵ H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 24.

⁴⁶ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 51-52; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52-53.

⁴⁷ Kryštof Vratislav z Mitrovic na Březině patřil k nejvýznamnějším představitelům pobělohorské nižší šlechty. Po vystřídání několika zemských úřadů a úmrtí Jana Klenovského z Klenového a Janovic se stal v roce 1624 nejvyšším písařem a tuto hodnost vykonával až do roku 1640. Blíže František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 321-417, zde s. 385-386, 389.

patent, poskytuje právě tento starší dokument nejrozsáhlejší vhled do složitosti pobělohorského vývoje sledované sociální skupiny.⁴⁸

Podobně jako Obnovené zřízení zemské připomínal císařský reskript, že nobilitace představuje pouze první krok ke schválení vstupu do stavovské korporace jejími členy, ale skutečnost nesla jiné rysy. Samotné přijetí ostatními stavy podmiňovalo v zásadě jen to, zda bude dotyčný jedinec smět po jejich boku zasedat v rytířské lavici na zemském sněmu. V ostatních ohledech byl již v okamžiku vydání nobilitačního diplomu plně způsobilý téměř ke všem výsadám, jež vycházely z příslušnosti k nižší šlechtě, a to včetně obsazování úřadů vázaných na vykázání patřičného titulu.⁴⁹

Obnovené zřízení zemské nastolilo pouze výchozí a nadto panovníkem prakticky nedodržovaná pravidla posunu do šlechtických vrstev, aniž by se ve svém znění dále pozastavovalo nad samotnou titulaturou nižší šlechty. Panovníkem vydaný reskript z roku 1629 byl ve srovnání se zemským zákoníkem sdílnější. I přes mimořádně rozsáhlé množství udílených titulů zavedl alespoň tři základní stupně šlechtictví, které se od sebe mírou vážnosti daly vzájemně odlišit. Nejnižše se ve stanovené hierarchii nacházeli držitelé erbů a predikátu, oddělení po dobu tří generací od plnohodnotné nižší šlechty. Rytířstvo tvořily při zjednodušeném náhledu dvě vrstvy urozenců – nová a stará, přičemž posledně jmenovaná se měla za normálních okolností skládat z osob schopných prokázat alespoň čtyři pokolení svých předků, a to jak v mužské, tak i ženské linii. Opět šlo však spíše o nepříliš životaschopný teoretický koncept. Ve stejném duchu jako Obnovené zřízení zemské totiž neopomněl císařský reskript zdůraznit, že vladař nebyl příslušným řádem jakkoli vázán a za své výsostné privilegium považoval možnost měnit personální skladbu jednotlivých sociálních úrovní nižší šlechty podle vlastního uvážení. Přesto velmi záleželo na tom, jaký druh písemnosti pro ocenění zásluh císař v konkrétním případě zvolil. Samotná nobilitace měla natolik závažnou právní moc, aby dokázala vyznamenanému v jediném okamžiku přidat i několik generací předků, o něž by se jinak nemohl opírat, a tím jej rázem pozdvihnout do vyšších sociálních sfér uvnitř rytířského stavu. Erbovní obdarování naopak stanovovalo potřebu vyčkat, než potomci dotyčného jedince získají onou přirozenou třígenerační cestou dostatečný původ. I to ovšem platilo pouze za předpokladu, že erbovník či jeho syn mezitím neobdržel nobilitační diplom.⁵⁰

⁴⁸ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 52; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 53.

⁴⁹ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 52-53; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 53.

⁵⁰ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 52-53; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 53.

Jakkoli zůstávaly hranice mezi jednotlivými rovinami šlechtictví značně rozvolněné, nesla každá z nich určitý soubor prvků, na jejichž základě se lze přiblížit vnitřní sociální struktuře pobělohorského rytířstva. Bude-li sledována odspoda, měla by se pozornost nejprve obrátit k otázce, jak se změny vnášené do šlechtické titulatury dotkly tradičního erbovnictví.⁵¹ Daný jev odpovídal podstatě uspořádání moci ve stavovské monarchii, což v zásadě předurčilo jeho budoucnost po potlačení protihabsburského povstání. Prostého udílení erbů a predikátů od roku 1620 ze strany císaře zřetelně ubylo. Jestliže ještě v 16. a na počátku 17. století tvořilo dané právo v zásadě jediný způsob, jakým mohl panovník vyznamenat určitého jedince za uváděné zásluhy a přiblížit jej možnosti dosáhnout plnohodnotného rytířství, po bitvě na Bílé hoře již další rozhojňování řad někdejších erbovníků postrádalo výraznější smysl. Od třetí generace si totiž potomci erbem nadané osoby směli činit zákonný nárok na vstup do nižšího šlechtického stavu, aniž by se o místo v něm museli ucházet na zemském sněmu a doufat ve své přijetí.⁵² Jak potvrdil Josef Mejtský, samotné potvrzení příslušnosti k rytířstvu se po splnění předem známých podmínek stávalo pouze formálním aktem a bylo chápáno jako výsledek oprávněného zájmu žadatele.⁵³

Oproti erbovnictví se zdaleka nejrozšířenějším a panovníkem nejvyhledávanějším typem hodnosti stávalo prosté šlechtictví („*Adelstand*“) přivádějící dotyčnou osobu do nově vznikající vrstvy rytířstva okamžitě. Nejenže zohledňovalo značné množství, byť jen dílčích zásluh, jež připouštěly udělení šlechtického titulu, ale zároveň zavádělo do praxe z pohledu českých stavů dlouhodobě odmítaný říšský model nobilitačního řízení.⁵⁴ Podle něj bylo výlučným aktem moci vladaře vyzdvihnout jakoukoli svobodnou osobu mezi nositele stavovských privilegií. Přestože měl být i nadále pečlivě sledován, hrál zvláště původ těchto jedinců jednoznačně podružnou roli a nadto jej nebylo možné odpovídajícím způsobem prokázat. Případné pochybnosti měl ostatně

⁵¹ Otázkami spojenými s panovníkovým privilegiem darovat vybraným osobám erbovní znamení a šlechtický predikát se pro období 16. a počínajícího 17. století obsáhlým způsobem zabýval V. KLECANDA, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*; TÝŽ, *Přijímání do rytířského stavu*. Jedince cizího původu nedělilo před rokem 1620 od plnohodnotného dosažení šlechtického postavení pouze získání erbu a predikátu či přijetí do příslušné stavovské korporace na zemském sněmu. Usilovat museli rovněž o potvrzení obyvatelského práva. Danému procesu se nejnověji důkladně věnoval Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018.

⁵² J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 55; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 53.

⁵³ Konkrétní příklad reakce královské kanceláře na úřední podnět k proměně erbovní rodiny ve šlechtickou po uplynutí potřebné doby předložil v poznámkovém aparátu své studie J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 56.

⁵⁴ Podrobnosti doprovázející nejen jednotlivé případy získání šlechtického stavu („*Adelstand*“) z let 1627-1657 zachytila v abecedním soupisu nobilitovaných osob I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 87-215.

rozptýlit sám panovník, když u měšťanů získávajících šlechtické výsady zpravidla zdůrazňoval, že pocházeli z „dobrého a poctivého městského stavu po rodičích a předcích“.⁵⁵ Jistá omezení přesto pobyt v úplně nejnižších příčkách provázela a týkala se zejména možnosti nabývání zemskodeskového majetku. Dokud držitel prostého šlechtického stavu nezískal titul rytíře, nemohl své nemovité jmění nechat zapisovat do desek zemských. Stejně tak se nesměl účastnit ani zasedání zemských sněmů. A právě tato skutečnost vedla pomyslnou dělicí linii mezi rytíři (rytířský, nový rytířský a starý rytířský stav) a zbylou částí nižšího šlechtického stavu.⁵⁶ Jak ovšem ukáže následující výklad, i v tomto směru existovaly určité nesrovnalosti.

Zcela zvláštní a postupně naprosto nepřehlednou kategorii totiž vnášelo do vnitřní struktury nižší šlechty přiznávání vladyckého titulu. Zatímco v předbělohorském, podstatně zjednodušeném nahlížení šlechtické hierarchie by jej bylo možné označit z hlediska sociální vážnosti za rovnocenný označení rytíř, po bitvě na Bílé hoře patrně došlo k jeho významovému posunu.⁵⁷ Již opakovaně se proto tento titul stal předmětem výzkumů, jež si kladly za cíl objasnit, jak na něj soudobá společnost pohlížela. Podle mínění Josef Mejtského se jeho nositelé ještě podle znění císařského reskriptu z roku 1629 neměli počítat mezi skutečné rytíře. Zároveň dochází k závěru, že původně bylo pobělohorské vladyctví určeno všem jedincům, kteří si z pohledu vladaře zasloužili určitý druh vyznamenání, ale přitom osobně neusilovali o dosažení přítomnosti v řadách nižší šlechty. Někdejší propojenost vladyctví a rytířství i nesprávné uplatňování obou výrazů v dobové úřední praxi se posléze staly hlavním důvodem, proč se začaly významově překrývat a nečinilo se mezi nimi větších rozdílů.⁵⁸

Názorově se lze ovšem přiklonit spíše k novějším výsledkům badatelského úsilí Ivany Austové. Z jí provedeného rozboru obsahu nobilitačních diplomů vydaných v letech 1627 až 1657 vyplynulo, nakolik blízké, ne-li přímo totožné, si byly vladycký a prostý šlechtický titul. Oba podle ní společně zakládaly nejnižší úroveň rytířského stavu.⁵⁹ Svá zjištění podložila vysvětlením, že zdánlivá odlišnost mezi vladyky a

⁵⁵ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 56.

⁵⁶ Na tuto rozdílnost a určité nedostatky ovlivňující postavení nositelů základního šlechtického titulu poukázala I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 51.

⁵⁷ Srov. společenskou působnost daných titulů i oslovení na prahu novověku tak, jak ji za pomoci sémantického rozboru výstižně přiblížili V. CHLÁDKOVÁ a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (rytíř)*; J. MACEK, *Vladyka*.

⁵⁸ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 53. Nastíněný pohled sdílí s Josefem Mejtským rovněž J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 53.

⁵⁹ K provedenému porovnání pobělohorského vladyctví a šlechtictví I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 50-54.

šlechtici vycházela především z jazykových rozdílů. V žádné z autorkou prostudovaných listin koncipovaných německy se nepodařilo odhalit označení vladyka, neboť se podle ní v příslušném kulturním okruhu tehdy obdobný pojem neužíval.⁶⁰ Jeho úbytek vedoucí takřka k úplnému vymizení a postupnému nahrazování rytířským titulem se dal posléze zaznamenat i v českých písemnostech téhož druhu.⁶¹

Správnost úvahy vyslovené Ivanou Austovou lze podpořit i zcela konkrétním příkladem z rytířského prostředí první poloviny 17. století. V souvislosti s ním je zapotřebí obrátit pozornost k počínání Lorence Pergera (dříve Vrchoty) z Rosenwerthu.⁶² Někdejší důchodní písař působící na panství Třeboň využil přízně panovníka a v roce 1629 mu byl na jejím základě udělen titul vladyka.⁶³ Kdyby se v příslušné době a v souladu s tvrzením Josefa Mejtského spokojil pouze s prestižním oceněním předchozích veřejných zásluh, jistě by již nejevil zájem o další vzestup platnou šlechtickou hierarchií. Lorenc Perger však učinil pravý opak a po uplynutí 21 let úspěšně zažádal o přiznání nového rytířského stavu.⁶⁴ Předchozí vladectví tak zjevně chápal jako hodnost, jež jednotlivým uchazečům skýtala prostor ke vstupu do stavovské korporace.

Zmiňovaný případ však zároveň vyvolává důvod k zamyšlení nad významem tzv. nového rytířského stavu, do něhož byl Lorenc Perger uveden. Nesnáze působí zejména otázky, nakolik jej lze oddělit od titulu vladyky a jestli jej sociálně převyšoval, anebo v souvislosti se zaváděním nových pořádků spíše nahrazoval. Jako nejpravděpodobnější vysvětlení se jeví, že měl vyšší hodnotu než vladectví či prosté šlechtictví a nacházel se na zhruba stejné úrovni jako rytířský stav, jenž býval v císařských nobilitačních majestátech nezřídka zmiňován bez jakéhokoli přívlastku. Jednoznačně přitom rytířský, resp. nový rytířský, stav zaostával za tzv. starým rytířským stavem představujícím vrchol hodnostní skladby české pobělohorské nižší šlechty.⁶⁵

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 50.

⁶¹ Že se tato sestupná tendence začala v nobilitační praxi po roce 1620 stále zřetelněji projevovat, dokázali kvantitativně vyjádřit Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, Československý časopis historický 20, 1972, s. 515-526, zde s. 522.

⁶² Nad mimořádným, avšak pro pobělohorskou dobu již dosažitelným sociálním vzestupem Vavřince Vrchoty (později Lorenc Perger z Rosenwerthu) se hlouběji pozastavil Karel DUDÁČEK, *Jak se z Vavřince Vrchoty stal šlechtic Lorenc Berger z Rozenvertu*, Archivum Trebonense 11, 2006, s. 61-75.

⁶³ I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 176-177.

⁶⁴ Úplné znění Pergerovy nobilitační listiny z roku 1650 bylo vepsáno do kvaternů desek zemských. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 150, fol. A 8-A 11'.

⁶⁵ I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 48-49, 54; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 53-54; J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 53.

Na představitele starého rytířského stavu byly panovníkovým reskriptem z roku 1629 kladeny nejvyšší nároky z hlediska hloubky dosažené urozenosti. Jak již bylo v předchozím výkladu zmíněno, měl se každý, kdo by o něj zažádal, vykázat čtyřmi pokoleními šlechtických předků.⁶⁶ Jakkoli se císař stavěl k rozdělování titulů dosti benevolentně, projevoval v dané oblasti jistou míru opatrnosti. Proto zpravidla nedocházelo k tomu, aby byl starý rytířský stav udělován osobám, jež by v minulosti neobdržely přinejmenším základní stupeň šlechtictví, tedy šlechtický stav („*Adelstand*“).⁶⁷ Ani příslušný ústupek ovšem nedokázal vyvážit rozpor, jaký bezpochyby vnímali zástupci tradičních předbělohorských rodů, když se řada jednotlivců nezřídka již po uplynutí pouhých deseti let od získání prostého šlechtického titulu dočkala rovněž posunu do jejich řad.⁶⁸ Pokud se rytířům dostatečně starobylého původu podařilo i po bitvě na Bílé hoře udržet či dokonce ještě rozšířit své državy, nebo alespoň vyniknout v politické oblasti, hledali únik z těchto sociálně nedůstojných podmínek žádostí o povýšení do panského stavu.⁶⁹ V opačném případě usilovali alespoň o potvrzení starého rytířství, aby dali přinejmenším najevo svou odlišnost od zástupu nových rytířů, kteří se jim sice po stránce urozenosti nemohli rovnat, přesto požívali obdobných výhod jako oni. Podle Josefa Mejtského dokonce vznikaly v nejvyšších kruzích nižší šlechty i pro soudobé pozorovatele zcela nepochopitelné situace. Většina z nich měla souvislost s již dříve zmiňovaným mizením vladyckého titulu, jenž se ještě na počátku 17. století udržoval na vrcholu hodnotí užívaných v prostředí českého rytířstva. Jestliže si některý předbělohorský vladyka opomněl zažádat po roce 1620 o oprávněné potvrzení starého rytířství, mohl být dokonce i v očích členů nového rytířského stavu považován za méněcenného nižšího šlechtice.⁷⁰

⁶⁶ O starém rytířském stavu přehledně J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 53, 57-60; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 53-54.

⁶⁷ I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 54. Dílčí odchylku od tohoto v první polovině 17. století jinak vcelku respektovaného pravidla zaznamenala Ivana Austová u dvorského říšského rady Justa Gebharda. Tento muž se z pohledu císaře natolik vyznamenal, že byl bez potřeby vykázat jakýkoli předchozí stupeň šlechtictví v roce 1636 rovnou povýšen do starého rytířského stavu, a to s účinností v českých zemích i Římsko-německé říši. Srov. TAMTÉŽ, s. 83, 114-115. Obdobně skokový vzestup mohlo vyvolat i udělení tzv. starého vladyckého stavu, jehož úroveň v rámci pobělohorské titulatury nižší šlechty dosud nebyla spolehlivě objasněna, dříve neurozenému jedinci. K takové možnosti na konkrétním případě staroměstského primátora Mikuláše Františka Turka ze Šturmfeldu a Rosenthalu J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 54.

⁶⁸ Mezi jinými lze uvést například italského válečníka Antona Binaga, který se přesně po deseti letech od přijetí šlechtického titulu (1628) dočkal posunu mezi představitele starého rytířského stavu (1638). K jeho osobě blíže I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 92-93.

⁶⁹ Výskytem daného jevu spojeného s možnostmi sociální mobility se zabývala samostatná část přítomné kapitoly.

⁷⁰ J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 59.

Pozastavit se je ovšem zapotřebí ještě u jedné závažné oblasti podílející se výrazným způsobem na proměně někdejší předbělohorské nižší šlechty. Tou bylo od dvacátých let 17. století takřka neomezené pronikání původem cizích urozených i neurozených jedinců do jejich vnitřních struktur.⁷¹ V daném ohledu vyžadují zvláštní pozornost ustanovení článku A 20 Obnoveného zřízení zemského, stejně jako pozdějších Deklaratorií a Novel rozšiřujících zemský zákoník v roce 1640.⁷² Do obou byly pojaty tři následující podmínky – získání českého inkolátu v podobě panovníkem vydaného diplomu, vyslovení přísahy dědičné poddanosti a skládání písemného přiznání (neboli reversu) k zemi. Teprve na jejich základě posléze nabývaly osoby přicházející ze sousedních částí habsburské monarchie, Římsko-německé říše i poměrně vzdálených zahraničních oblastí rovnocenných práv se stávajícími privilegovanými obyvateli Království českého.⁷³ Jak dosvědčují svým obsahem přímo inkolátní diplomy, nebránilo zároveň získání českého obywatelského práva jednotlivým držitelům nikterak v tom, aby nadále vlastnili a nakupovali nemovitě jmění i za hranicemi Čech.⁷⁴ Danou výhodu však docenovali spíše představitelé zámožných knížecích a hraběcích rodů než většina nemajetných uchazečů o členství v rytířském stavu.

Ačkoli poznamenal příslušný proces budoucí sociální vývoj nižší šlechty, pochopitelně se významným způsobem podepsal rovněž na personální skladbě českého panstva. Obou vyšších stavů se pak týkalo řešení otázky, jak by se měly po společenské, mocenské a zvláště hospodářské stránce a navíc v poměrně krátkém čase vyrovnat s přítomností cizinců, kteří na území Čech až do nedávna nevlastnili jakýkoli pozemkový majetek. Odhlížet nelze ani od závažného kulturního hlediska, jež souviselo s jejich zeměpisným zařazením. Většina z nich pocházela zejména z oblastí, kam z rozmanitých příčin dosahoval politický vliv vládnoucí habsburské dynastie. Právě tato zkušenost

⁷¹ Do souboru významných činitelů ovlivňujících podobu pobělohorské šlechty zasadili tento problém již J. POLIŠENSKÝ – F. SNIDER, *Změny ve složení české šlechty*, s. 520-524.

⁷² Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 28-30. Zmiňované novelizace zemského zákoníku vydali formou moderní kritické edice Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA – Klára KUČEROVÁ (edd.), *Deklaratoria a Novel Obnoveného zřízení zemského*, in: K. Malý – L. Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti*, s. 793-873.

⁷³ Všem výše jmenovaným rovinám úředního řízení zakončeného vstupem daného cizince do jednoho ze dvou šlechtických stavů se detailně věnoval Jiří BRŇOVJÁK, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání Obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemností*, in: týž a kol., *Nobilitace ve světle písemných pramenů*, Ostrava 2009, s. 121-140.

⁷⁴ O obsahu udílených inkolátů mimo jiné J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*, s. 52.

byla také častokrát jediným pojítkem s českou šlechtou. Nejen poměrně uzavřeným vrstvám rytířstva udali tito jedinci vzápětí po svém příchodu značně kosmopolitní ráz.⁷⁵

Kromě očekávaných odlišností vycházejících z rozdílného historického vývoje, tradic nebo jazyka provázely proces obměny a doplňování rytířstva rovněž problémy, jež se svou hloubkou dotýkaly samotné podstaty výlučného společenského postavení příslušníků nižšího šlechtického stavu. Mezi jeho novými zástupci se totiž neobjevovali pouze potomci patřičně starobylých rodů, ale nezdědka i neurození jednotlivci využívající přízně panovníka k získání alespoň základního stupně šlechtictví. Jak již naznačil předchozí výklad, nebylo přitom výjimkou, když se čerstvě vyznamenaným podařilo soustředěným snažením vystoupat hierarchií nižší šlechty ještě výše.⁷⁶ Rázem se tak stávali součástí společenství, do něhož by za normálních okolností před rokem 1620 nepronikli. Ačkoli se ze spíše formálně chápaného sociálního hlediska noví rytíři nemohli srovnávat s představiteli starého rytířského stavu, požívali ve výsledku téměř stejných výhod a práv jako oni. Zvláště díky tomu získaly povýšené osoby potřebné předpoklady, aby začaly usilovat o místa v politických institucích vyhrazená podle předchozí tradice až donedávna pouze nositelům „standardního“ šlechtického titulu. Zatímco před bitvou na Bílé hoře se ještě dokázali rytíři shromáždění na zemském sněmu podobnému vývoji účinně bránit, po potlačení českého stavovského povstání již jejich pravomoci citelně narušila císařova nobilitační politika. Složitost situace nižšího šlechtického stavu nadto prohlubovalo přímé srovnání s podmínkami zachytitelnými v řadách české vyšší šlechty. Přestože se ani její personální struktura po roce 1620 nevyhýbaly klíčové změny, a to zvláště zdola, počínal si panovník při schvalování dalších titulárních přesunů již o něco obezřetněji než u rytířstva, neboť byl nucen zohlednit výchozí úroveň urozenosti každého uchazeče.⁷⁷ Právě ono klíčové vědomí

⁷⁵ V českém dějepisectví má zvláště zkoumání právního rámce naznačeného tématu delší badatelskou tradici. Z naprosté většiny však směřuje do období před rokem 1620. K tomu srov. Anton GINDELY, *Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhunderte*, Prag 1886; Vladimír KLECANDA, *Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele. Příspěvek k dějinám inkolátu před obnoveným zřízením zemským*, in: Václav Vojtíšek (ed.), *Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám*, Praha 1931, s. 456-467; TÝŽ, *Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského*, *Zprávy českého zemského archivu* 7, 1931, s. 69-96; Karolina ADAMOVÁ, *K českému inkolátu*, *Právněhistorické studie* 41, 2012, s. 179-198; Marek STARÝ, „*A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české*“. *Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 178-211; TÝŽ, *Cizozemci a spoluobывatelé*.

⁷⁶ S odkazy na konkrétní titulární postup a zásluhy jednotlivců cizího původu I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*, s. 87-215.

⁷⁷ Ona zdrženlivost se ovšem zásadně týkala vyšších stupňů panského stavu, které byly opanovány hrabaty a knížaty. Titul svobodného pána („*Freiherr*“), tedy baronát, naproti tomu dospěl k viditelnému

odpovídajícího sociálního původu napomáhalo tomu, aby se jednotlivé skupiny z vyšších příček panského stavu navzdory působení rozdílů nejrůznější povahy postupně sbližovaly.

2.2. Starobylý původ – ústřední prvek obranných strategií

Po podrobném představení podmínek, v nichž se utvářela podoba urozené společnosti pobělohorských Čech, by se měla nyní pozornost obrátit rovněž k otázce, jaký postoj k takřka turbulentním změnám rozličné povahy zaujímala „tradiční“ nižší šlechta. Pod příslušným pojmem nechápe autor osoby nabývající jakýkoli druh šlechtického titulu až po roce 1620, nýbrž rytíře tvořící součást zemské stavovské obce již před bitvou na Bílé hoře. Jakkoli potřebné by bylo, aby se budoucí bádání v hojnější míře zaměřovalo rovněž na způsob uvažování oněch čerstvě nobilitovaných a popřípadě dále povyšovaných jedinců, přesahoval by takto pojatý úkol heuristické i časové možnosti přítomného výzkumu. Přesto se lze na základě stávajících poznatků domnívat, že pokud se tito „noví“ šlechtici stávali přímými účastníky proměnlivého veřejného a společenského dění, mohlo v nich vyvolávat nejen pocity osobního uspokojení, ale také naděje na zachování dosaženého místa ve vybraném společenství. Dostupné prameny osobní povahy příslušnou domněnku nevyvracejí, avšak ani nepotvrzují.

Obzvláště výmluvně v daném směru působí paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova, na jejichž vzniku se podíleli i dva čerstvě nobilitovaní jedinci.⁷⁸ Jak ovšem zdůraznil editor obou děl Pavel Matlas, neopustil ani jeden z nositelů šlechtického titulu ryze rodinné pojetí svých zápisků, aby na jejich pozadí následně vyzdvihl vlastní zásluhy o dobré jméno rodu.⁷⁹ Vysvětlení pro daný typ jednání se nabízí více. Podle Matlase se možná pisatelé zamlčením podrobností ke svému povýšení pokoušeli navodit představu o starobylejším původu rodiny, a tím ze sebe navenek sejmout zdání neplnohodnotné šlechty.⁸⁰ Tomu by odpovídal až úzkostlivý důraz, jaký Jiří Albrecht Zbudovský z Rovné Hory kladl na počestnost svých předků,

znehodnocení tím, jak o něj začali projevovat masový zájem někdejší zástupci nižší šlechty. Podrobněji J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52.

⁷⁸ Moderní kritické vydání obou memoárů v plném znění vypracoval a podrobil interpretaci Pavel MATLAS (ed.), *Z poddaného šlechticem. Rodinné paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova (1604-1737)*, Praha 2016 (= Manu propria 8); TÝŽ, *Z poddaného sirotka Jiříka Albrechta urozeným vladykou Zbudovským z Ebenberka. K sociální a geografické mobilitě a kariérním strategiím v Čechách v 1. polovině 17. století*, *Folia historica bohemia* 27, 2012, s. 237-261.

⁷⁹ P. MATLAS (ed.), *Z poddaného šlechticem*, s. 48-50.

⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 49-50.

kdyby snad měla být v budoucnu kýmkoli zpochybnována.⁸¹ Zároveň ovšem nelze odhlédnout od skutečnosti, že původně neurozený jedinec nemusel být schopen ihned, ba možná ani později, správným způsobem nakládat s nově nabytým šlechtictvím. Povědomí o nástrojích a strategiích sebe prezentace nebylo nikomu dáno od narození a vyžadovalo, aby si jej dokonce i šlechtic osvojoval postupně, na základě soustředěné výchovy a zkušeností. Z výše uvedeného se zdá být zřejmé, že dané téma prozatím vytváří prostor ke kladení řady otázek. Zdaleka ne vždy ale dovoluje dospět k jednoznačné odpovědi.

Nynější badatelský zájem by měl proto spíše soustředěně sledovat, jakým směrem se po bitvě na Bílé hoře ubíralo myšlení rytířů, jejichž předci zůstávali přítomní v nižším šlechtickém stavu Království českého prokazatelně již řadu generací. S ohledem na vysokou míru urozenosti si sice mohla většina z nich činit nárok na potvrzení starého rytířského stavu. Avšak jak bylo zmíněno výše, zapříčinily panovníkovy nobilitační zásahy, že se také v rámci této vrstvy začaly poměrně brzy stírat rozdíly mezi starobylou a novožitnou nižší šlechtou postupující na stejný titulární stupeň, aniž by ji k tomu opravňoval potřebný původ. Na rozdíl od představitelů posledně jmenovaného uskupení řešilo někdejší předbělohorské rytířstvo ve změněných existenčních podmínkách závažný problém spočívající ve ztrátě životní perspektivy, kterou ještě více prohlubovala neodbytná potřeba zachovávat dědičně předávaný soubor konzervativních hodnot. Jako ideální východisko z komplikované situace se alespoň některým rytířům mohlo jevit opuštění nestálé struktury pobělohorské nižší šlechty a vstup do panského stavu. Ačkoli bude příslušné problematice věnována samostatná část přítomného výkladu, je již s předstihem nezbytné uvést, že se daná možnost nabízela povětšinou osobám dosahujícím úspěchů v politické a s ní úzce související majetkové oblasti.

Aby se badatelé podařilo objasnit, jak se původní rytířstvo vyrovnávalo s dopadem popsanych změn, nemusí nutně spoléhat na beztak převážně nedochované hodnotící výroky samotných aktérů. Nemálo vhodných podnětů dokáží zprostředkovat rozmanité druhy pramenů, jejichž společným jmenovatelem byla péče o mizející paměť urozenosti.⁸² V písemné podobě šlo nejčastěji o rodinné kroniky a knihy erbů

⁸¹ „A já pravdivě vyznávám, že není mým úmyslem nic jiného než podat zprávu mým potomkům, že mi předkové byli sice chudí, ale vždy počestní a dobře zachovalí lidé. A proto si to přeji zapsat, aby mi nebylo některými lidmi předhazováno něco, co tak není. Bůh nechť nyní posoudí mé srdce a moji mysl.“ Srov. TAMTÉŽ, s. 221.

⁸² Nakolik závažnou, pestrou a především nadgenerační hodnotu myšlenkového světa šlechtice představovala urozenost, postihly obsahově i metodologicky podnětné příspěvky v tematicky zaměřené publikaci, kterou uspořádali Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007.

(erbovníky).⁸³ Neméně závažnou úlohu plnily za stejným účelem rovněž některé hmotné památky spojené s heraldickou symbolikou.⁸⁴ Zvláště výše zmiňované rodinné kroniky si získávaly u nižší šlechty stále větší oblibu. Řada těchto děl vznikala buď přímo v pobělohorském období, anebo si přinejmenším kladla za cíl navazovat na části sepsané již v předchozích staletích. Zcela jistě přitom nebylo náhodné, že se v natolik hojné míře vyskytovala právě v prostředí někdejších předbělohorských rytířských rodů a že do nich jejich příslušníci přidávali další záznamy i po případném povýšení do panského stavu. Ústřední motiv stojící za rozvíjením daného literárního útvaru patrně nejpřesněji vystihuje rys uvažování společný představitelům poměrně rozsáhlé podskupiny pobělohorské nižší šlechty. Vědomí hloubky starobylého původu v jejich očích zakládalo hranici jistoty, jež je měla navenek uchránit před nebezpečím ztráty dědičných výsad. Odtud také pramenil důraz kladený na patřičný počet dokládáných generací urozených předků nebo dobré jméno rodů, z nichž pocházeli manželé a manželky jejich příbuzných.⁸⁵

Správnost předchozích postřehů si lze alespoň částečně ověřit na konkrétních příkladech. Jeden z nich nabízí bližší pohled do poměrně vzácně dochovaného barokního opisu erbovníku rytířů Ježovských z Lub.⁸⁶ I když k jednoznačnému určení autora původního pramene schází více podrobností, nedá se vyloučit, že jím mohl být významný pobělohorský zástupce rodu, Břeněk. Nasvědčovalo by tomu zvláště tematické zaměření erbovníku, jímž se většinově prolínají rodové znaky a jména manželek i předků zmiňovaného nižšího šlechtice. Snad právě on mohl mít největší zájem na tom, aby poukázal na váhu svého urozeného původu, a to až do čtvrté generace mužského pokolení („*prapraděd*“, „*praprabába*“).⁸⁷ Daná konstrukce již z jedné poloviny naplňovala kritéria rozhodující o připuštění šlechtického uchazeče do

⁸³ Na výpovědní hodnotu rodinných kronik z rytířského prostředí upozornil edicí a studiem jedné z nich František KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup v dějinách rodu Robmhápů ze Suché od 16. do 18. století a jejich rodinné paměti*, Opera historica 16, 2015, s. 100-148, zde zvláště s. 105-106. Erbovníky jako svébytný pramenný typ na pomezí písemného a obrazového svědectví představila Martina HRDINOVÁ (ed.), *Erby ctihodné šlechty slavného Království českého. Edice a analýza dvou erbovníků české šlechty z 80. let 17. století*, Praha 2013, s. 15-18, 92-95.

⁸⁴ Nástrojem šíření symbolického sdělení se mohly stát promyšlené prvky umělecké výzdoby staveb i jednotlivých předmětů, jak prokázali Tomáš KNOZ, *Šlechtická paměť v uměleckém ztvárnění moravských renesančních zámků*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Paměť urozenosti*, s. 23-36; Václav BŮŽEK, *Paměť v heraldické výzdobě předmětů hmotné kultury šlechtických sídel 16. a 17. století*, in: tamtéž, s. 37-57.

⁸⁵ Příslušná zjištění vyplynula z podrobného rozboru rodinné kroniky rytířů a pozdějších svobodných pánů Robmhápů ze Suché, k němuž přistoupil F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 100-125.

⁸⁶ Barokní opis erbovníku rytířů Ježovských z Lub se dochoval ve Wunschwitzově genealogicko-heraldické sbírce. Srov. Národní archiv Praha, Sběrka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 490, kart. 15. Základní poznatky o jeho podobě, obsahu a okolnostech dochování již dříve shromáždila M. HRDINOVÁ (ed.), *Erby ctihodné šlechty*, s. 93-94.

⁸⁷ Národní archiv Praha, Sběrka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 490, kart. 15.

starého rytířského stavu. Další vodítka poskytují rovněž osudy Břeňka Ježovského z Lub. Jako účastník stavovského povstání se nevyhnul majetkovému trestu, ale o svůj venkovský statek Hojovice na Tábořsku nakonec připraven nebyl. Hlavní polehčující okolností se patrně ukázala být jeho ochota přestoupit ke katolickému vyznání, kterou projevil v roce 1628. Ani poté se nestáhl do ústraní a našel alespoň krátkodobé uplatnění v úřadu krajského hejtmana na Bechyňsku. Výchozí postavení Břeňka Ježovského z Lub nebylo sice bezprostředně po bitvě na Bílé hoře ideální, přesto se zařadil do skupiny rytířů usilujících v rámci dostupných možností o znovuzískání ztracených pozic. Ještě než krátce po roce 1638 zemřel, mohl dosti pravděpodobně přistoupit k vyhotovení erbovníku, aby své potomky ujistil, nakolik výrazným sociálním kapitálem byli pro své budoucí veřejné snažení vybaveni.⁸⁸

Jak vyniklo v předcházejícím případě, pokoušeli se rytíři o své urozenosti nejen pojednat, ale především využívat srozumitelných nástrojů k její vizualizaci. Erbovníky byly v daném směru chápány spíše jako rodinné památky soukromé povahy. Jimi předávané sdělení nejvíce docenili přímo mužští pokračovatelé a dědici rodových tradic. Odhlížet nelze ani od vzdělávací úlohy těchto děl, která svou spolehlivostí bezpochyby převyšovala obvyklou ústní tradici. Pokud ovšem hodlal nižší šlechtic zviditelnit okolnosti svého původu co nejširšímu okruhu osob přesahujícímu rámec rodiny i urozených vrstev, nabízely se mu rovněž jiné, trvalejší prostředky. Jejich očekávaný účinek následně narůstal spolu s vhodně zvoleným prostorem. Do strategií sebe prezentace nižší šlechty v tomto ohledu často vstupoval farní kostel, neboť představoval místo určené k projevům zbožnosti ze strany vrchnosti a poddaných i k pohřbívání rodových příslušníků.⁸⁹ Této skutečnosti si byl vědom také Jan Adam Čejka z Olbramovic, když v roce 1629 nechal doplnit interiéry němčického farního kostela o erby svých předků. Ačkoli se kvůli zániku celé sakrální stavby zmiňovaná heraldická výzdoba nedochovala, podařilo se zjistit četné podrobnosti o jejím programu a pojetí na základě sběratelské činnosti Gottfrieda Daniela Wunschwitze. V pozůstalosti tohoto barokního genealoga se dosud nachází opis znění dřevěné tabule, která bývala umístěna poblíž vyobrazených rodových znaků a osvětlovala jejich význam. Původcem na ní

⁸⁸ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Ježovských z Lub Martin KOLÁŘ, *Ježovský z Lub*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 345-346.

⁸⁹ Sakrální stavby představovaly spolu se šlechtickými sídly pomyslná jeviště urozenosti již od středověku, jak četnými důkazy podložil Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 67-135, zde předně s. 106-123.

přítomného nápisu se stal „v létu 53 věku stáří“ osobně Jan Adam Čejka z Olbramovic.⁹⁰

Zejména prokázaná pevnost v katolickém přesvědčení patrně pomohla zmíněnému západočeskému rytíři, aby ze sebe sňal vinu za složení přísahy věrnosti Fridrichovi Falckému v době probíhajícího stavovského povstání. Díky omilostnění se následně zařadil mezi politicky nejvýznamnější zástupce nižšího šlechtického stavu, což potvrdil vstupem do sboru přísedících většího zemského soudu.⁹¹ Veškeré dosažené hodnosti bezpochyby naplňovaly Jana Adama Čejku hrdostí, proto je dal zvěčnit prostřednictvím připomínané tabule a dosti otevřeně vzpomínal, kterak věrně sloužil „třem římským císařům“ i „čtvrtému králi volenému českému“.⁹² Poukaz na dřívější časy nebyl náhodný a v mnohém naznačil, k jakým hodnotám Čejka vzhlížel, když podnikl obměnu stávající výzdoby farního kostela v Němčicích.

Prvotní záměr západočeského rytíře spočíval ve snaze vyzdvihnout a dále šířit povědomí o dlouhém sledu urozených předků, jakými se nemohl vykázat žádný z čerstvých nositelů šlechtického titulu. Erby zesnulých příbuzných dosahovaly ještě o jednu generaci dále než v případě Břeňka Ježovského z Lub a připomínaly památku Čejkova „praprapraděda“ i „prapraprabáby“.⁹³ Příslušné sociální vysvědčení vytvářelo v mysli urozeného jedince harmonický soulad mezi kariérním postupem a jeho oprávněností, jež vycházela z nepřetržitého předávání i tříbení dědičných šlechtických vlastností. I kdyby dospěli nobilitovaní jedinci k jakékoli mocenské metě, nemohli se v daném směru Janu Adamu Čejkovi z Olbramovic ani jeho potomkům rovnat.

Jednání sledovaného šlechtice neneslo výraznější známky odlišnosti od výše popsaného případu Břeňka Ježovského z Lub. Dokazuje tím, že dosažení vytyčených politických cílů neuspokojilo ani úspěšnější představitele někdejších předbělohorských rytířských rodů natolik, aby přestali vnímat bezprecedentní proměnu sociální struktury a

⁹⁰ Barokní opis textu ze zaniklé dřevěné tabule, jež tvořila nezbytnou součást erbovní výzdoby farního kostela v Němčicích a připomínala předky Jana Adama Čejky z Olbramovic, se spolu s podrobnou poznámkou barona Wunschwitzze o její někdejší podobě, funkci a umístění dochoval ve Wunschwitzově genealogicko-heraldické sbírce. Srov. Národní archiv Praha, Sbírká genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 185, kart. 7.

⁹¹ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Čejcích z Olbramovic TAMTÉŽ; August SEDLÁČEK, *Čejka z Olbramovic*, in: Ottův slovník naučný VI, Praha 1893, s. 573-575; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 60-61.

⁹² Jan Adam Čejka z Olbramovic se představil jako „J[eho] M[ilosti] C[isařské] rada, súde zemský a místodršící Království českého“. Srov. Národní archiv Praha, Sbírká genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 185, kart. 7.

⁹³ TAMTÉŽ.

mocenské oslabení stavu, z něhož vzešli. Jakkoli srozumitelné a zjevné se zdá být pozadí tohoto názorového vývoje uvnitř původem nejstarších vrstev nižší šlechty, nedají se příslušné závěry zpravidla doložit otevřenými výroky samotných rytířů. Nedostatek potřebných, osobně laděných svědectví přitom nemusí souviset pouze s tím, že by se příslušné prameny nedochovaly. Zvažovat je zapotřebí rovněž otázku, nakolik bylo vůbec možné a vhodné, aby dal urozený pisatel průchod svému kritickému smýšlení, pokud mu pobělohorská společnost nadále nabízela alespoň nějaký druh veřejného uplatnění. Tato úvaha by tak měla obrátit pozornost badatele jiným směrem, a to konkrétně k rytířům odcházejícím do náboženského exilu.⁹⁴

Právě takovou osobou se stal rovněž autor rozsáhlých memoárů, Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdružic.⁹⁵ I když nelze zpochybnit, že východisko a měřítko pro posuzování veškerého okolního dění tvořila v jeho konkrétním případě především ohrožovaná víra předků, byl zároveň jako jeden z mála zástupců tradiční rytířské šlechty ochoten přiblížit svůj náhled na podmínky života v pobělohorských Čechách. Mezi řadou zázračných úkazů prodchnutých protestantskou symbolikou si k roku 1624 do svých pamětí rezignovaně poznamenal: „*T[oho] r[oku] jako i prve v království českém nechtělo se nic velikého soužení a bíd lidských umenšovat, nýbrž čím dál vždy víc jich přibývalo. Nebo přišedše lidi o statky a živnůstky své, a jiní, kteříž nic svého neměli, nýbrž v poddanosti jiným zůstávali, v znamenité zvejšení a v bohatství přišli, nad jiné se vypínali, jiným rozkazovali, tak že nižší vyššímu rozkazoval a lidi sužoval.*“⁹⁶ Do vyhlášení Obnoveného zřízení zemského zbývaly v době pořízení příslušného zápisu ještě tři roky. Navzdory tomu již bylo zřejmé, jak výrazné rozvolnění a nerespektování společenského řádu vybraní jedinci včetně Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic pociťovali.

V naznačeném ohledu se dokonce názorově sblížovaly oba vyšší stavy Království českého. Z dostupných poznatků totiž vyplynulo, že chystané i prováděné změny v sociální hierarchii nesli velmi nelibě zvláště někteří čelní představitelé vyšší šlechty.⁹⁷

⁹⁴ K mapování osudů těchto jednotlivců rytířského původu a jejich zasazení do širšího kontextu sociálního a náboženského vývoje nižšího šlechtického stavu přistoupil autor ve čtvrté kapitole přítomné práce.

⁹⁵ Kompletní obsah pamětí Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic pokrývajících z časového hlediska podstatnou část období třicetileté války zpřístupnil Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdružic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897.

⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 9-10.

⁹⁷ Kromě níže uváděného nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic se cítil být za své předchozí zásluhy o habsburský dům ze strany panovníka jen málo doceněn i jiný příslušník panského stavu, Adam mladší z Valdštejna. Nad pozadím jeho nespokojenosti se šířeji zamýšlel Petr MAŤA, *Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama mladšího z Valdštejna po Bílé hoře*, in: Bronislav

Ačkoli bezpochyby náležel do skupiny vydatných zastánců panovnické moci, neubráníl se patrně zklamání nad výslednou podobou a účinky nového zemského zákoníku například ani nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic.⁹⁸ Jak vystihl již editor lobkovické rodinné korespondence Pavel Marek, vyvolávala v úvahách katolického velmože ještě více znepokojení nedostatečná úcta, s níž se po roce 1620 začalo přistupovat k urozenosti i činům příslušníků starobylých rodů, a to zvláště těch, kteří v době stavovského povstání zachovali věrnost habsburskému panovníkovi. I proto psal nejvyšší kancléř v jednom z dopisů své manželce Polyxeně, aby neklesala na mysl, neboť „*přijde čas, kdy si budou opět vážit kněžny z Lobkovic, stejně tak jako Zdeňka, neboť jsme nečinili ničemnosti a zůstávali jsme vždy věrní Bohu a císařům Rudolfovi, Matyášovi a Ferdinandovi, všem jsme se snažili v Bohu posloužit*“.⁹⁹

Uváděné příklady z rytířského a okrajově i panského prostředí připomínají, že zásahy do sociálních pořádků nezůstávaly bez odezvy a nutily osoby šlechtického původu, aby promýšlely budoucnost svého postavení v pobělohorské společnosti. Vzniklou situaci lze nazírat ze zcela přirozeného hlediska. Čím vyšší mírou urozenosti byl určitý jedinec nadán, tím více se cítil být odpovědný za další rozvíjení odkazu svých předků. Zvláště po roce 1620 však znatelně ubylo možností k očekávanému veřejnému naplňování tohoto dědičného poslání, a to zvláště kvůli početné konkurenci nových nositelů šlechtického titulu, která vydatně zasahovala do majetkové, mocenské a posléze i sociální sféry. Ochrana posledně jmenované oblasti přitom představovala záležitost osobní, rodinné a zvláště pak rodové cti. To zároveň vysvětluje, proč o vykázání patřičného a zákonem požadovaného počtu předchozích pokolení navenek usiloval zchudlý Břeněk Ježovský z Lub, stejně jako politicky úspěšný Jan Adam Čejka z Olbramovic. Právě schopností zúročit kariérní zásluhy, okamžitý společenský vzestup či nadprůměrné pozemkové zázemí se vyznačovala ještě jedna vrstva dříve předbělohorských rytířů. Aby se ji však podařilo šířeji postihnout, musí se v další části předkládaného pojednání obrátit pozornost k nejnižším příčkám vyššího šlechtického stavu, kam začala od první poloviny 17. století zvolna pronikat.

Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 479-488, zde s. 484-487.

⁹⁸ Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (= *Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/I*), s. 124-125.

⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 126-127, zde s. 127 s částí citovaného dopisu.

2.3. Sociální vzestup rytířů povýšených do řad českého panstva před rokem 1656

Následující výklad se hodlá věnovat s využitím metodologického konceptu sociální mobility v české historické vědě až doposud prakticky opomíjené společenské skupině, jejíž příslušníci pocházeli z řad předbělohorské nižší šlechty, avšak již během prvních desetiletí po bitvě na Bílé hoře dosáhli buď vlastním přičiněním anebo zásluhou svých předků posunu do panského stavu a práva užívat titulu svobodného pána.¹⁰⁰ Složitý vývoj šlechtické titulatury spolu s nedostatečným zohledňováním hloubky dosaženého stupně urozenosti po roce 1620 zapříčinil, že ani přítomnost těchto osob v panských kruzích neznamenal okamžitou záruku změny životního stylu a kariérních návyků.¹⁰¹ Za elitou vyšší šlechty tvořenou hrabaty a knížaty po všech stránkách přirozeně zaostávaly, a tím pádem vytvářely jakýsi sociální šev mezi panstvem a rytířstvem, bez jehož poznání by nebylo možné spolehlivě vymezit horní vrstvu zkoumané pobělohorské nižší šlechty.¹⁰² Zatímco její nejnižší postavené členy představovali držitelé prostého šlechtictví nebo erbovníci, jejichž osudům nebude vzhledem k cílům prováděného výzkumu prozatím obrácena pozornost, sociální vzestupy i následné pády původních zástupců předbělohorského rytířského stavu Království českého v průběhu 17. století nesmí zůstat opomenuty.¹⁰³ Jako takové v sobě totiž zahrnují svědectví o proměnách ve způsobu uvažování i jednání mnoha někdejších rytířů a podávají alespoň částečné vysvětlení, co podmiňovalo jejich odchod ze stávajících struktur, jak si

¹⁰⁰ Teoretické aspekty i široké možnosti využití daného metodologického nástroje výstižným způsobem postihly příspěvky ve sborníku, který společně uspořádali Helmut GABEL – Winfried SCHULZE (edd.), *Ständische Gesellschaft und Soziale Mobilität*, Berlin-Boston 2009. V českém prostředí se uplatňuje spíše v omezené míře. Dosud nejhodnotněji jej ve svých výzkumech směřovaných do šlechtického prostředí aplikoval Václav BŮŽEK, *Handlungsspielräume des Oberkammerdieners Philipp Lang von Langenfels am Kaiserhof zu Beginn des 17. Jahrhunderts*, in: Anna Fundárková – István Fazekas et alii (edd.), *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.-17. Jahrhundert*, Wien 2013 (= Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8), s. 369-384; s důrazem na nobilitování neurozených jedinců P. MATLAS (ed.), *Z poddaného šlechticem*; TÝŽ, *Z poddaného sirotka Jiříka Albrechta urozeným vladykou Zbudovským z Ebenberka*; K. DUDÁČEK, *Jak se z Vavřince Vrchoť stal šlechtic*.

¹⁰¹ Tematicky bohatá problematika zavádění změn do šlechtické titulatury a proměn nobilitační praxe po roce 1620 již přinesla četné výsledky. Srov. výběrově J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 50-55; I. AUSTOVÁ, *Býti šlechticem*; ve vztahu k osobám cizího původu zakupujícím se v zemích Koruny české J. BRŇOVJÁK, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce*.

¹⁰² Zejména sociální vývoj nižší šlechty se po roce 1620 vyznačoval značnou spletností až „*naprostým chaosem*“, jak poznamenal J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52. Dosud nejuplněji se věnoval proměnám pobělohorského rytířstva a podmínkám vstupu do jeho řad J. MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty*.

¹⁰³ Na erbovníky a jejich společenské postavení se v širší míře soustředil prakticky pouze V. KLECANDA, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*.

počínali po změně sociálního statutu a zda dokázali či vůbec chtěli využívat výhod získaného postavení.¹⁰⁴

Aby byl výklad srozumitelný a vynikl sledovaný předmět prováděného výzkumu, mělo by být již zkraje upozorněno na určité zvláštnosti, jež tradičně provázely nobilitační proces. Probíhající řízení završené udělením nobilitačního diplomu a následným, spíše formálním přijetím do stavovské korporace se v podstatě nikdy netýkalo celého šlechtického rodu, nýbrž pouze jeho jednotlivých představitelů. Získaný titul zároveň náležel potomkům povyšovaných osob. Doložit lze i méně hojné případy, kdy bylo do panského stavu či na jeho další úroveň uvedeno jediným císařským majestátem hned několik urozených jedinců naráz.¹⁰⁵ Za daných okolností šlo zpravidla o sourozence, kteří mohli příznivé situace využít, aby založili větší počet panských odnoží svého rodu. Tímto způsobem narůstala pravděpodobnost, že se zastoupení příslušného rodu ve vyšším šlechtickém stavu podaří trvaleji zachovat. Panovník ovšem nejčastěji hleděl na zásluhy jednotlivců, nikoliv celých rodin. Bratři novožitných pánů se proto museli o posun do řad vyšší šlechty přičinit sami. Vyzdvižení jedné z rodových větví se přesto stávalo účinným argumentem a pokrevně spřízněným uchazečům zvyšovalo naděje na dosažení povýšení tak, jako tomu bylo například u rytířů Čabelických ze Soutic.¹⁰⁶ Jindy se dal naopak vysledovat mezi bratry natolik silný rozpor v zastávaných politických i náboženských postojích, že vzájemnou podporu v daném smyslu spíše vylučoval, což byl případ Robmhápů ze Suché.¹⁰⁷ Jakékoli zmínky o celých šlechtických rodech uváděné v textu mají s ohledem na připomenuté skutečnosti pouze orientační význam a usnadňují prováděnou kvantifikaci. Pojem „rod“ tak dosti často označuje pouze jednu z linií většího rozrodu, tedy konkrétní rodinu, jež dosáhla panské příslušnosti a bývá kromě nobilitovaného z podstaty věci reprezentována také jeho mužskými dědici. Z výše popsaného vyplývá, že autorovým

¹⁰⁴ Nad soustavou změn zasahujících do uvažování, jednání i soustavy hodnot pobělohorské šlechty se v širších souvislostech zamýšleli V. BŮŽEK – P. MAŤA, *Wandlungen des Adels*; Václav BŮŽEK, *Nach dem „Weißen Berg“: Selbstreflexion und Selbststilisierung des Adels der böhmischen Länder im 17. Jahrhundert*, in: Martin Wrede – Horst Carl (edd.), *Zwischen Schande und Ehre. Erinnerungsbrüche und die Kontinuität des Hauses. Legitimationsmuster und Traditionsverständnis des frühneuzeitlichen Adels in Umbruch und Krise*, Mainz 2007 (= Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Universalgeschichte 73), s. 269-285.

¹⁰⁵ V roce 1646 tak došlo zároveň k povýšení několika Vratislavů z Mitrovic z panského do starožitného panského stavu. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. D 11'-D 17.

¹⁰⁶ Svého bratra následoval v roce 1652 do panského stavu Šebestián Čabelický ze Soutic. Srov. TAMTĚŽ, Desky zemské větší 151, fol. Q 17-Q 21.

¹⁰⁷ Ferdinand František Robmháp ze Suché (pánem od 1644) uvažoval o vydědění svého bratra Karla (pánem od 1673), kdyby „naši katolickou víru přijmouti nechtěl“. Blíže F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 124.

záměrem bylo sledovat, jak si od okamžiku povýšení počínal jeho konkrétní nositel spolu se svými potomky, a to i v řádu několika generací.

Zásadním úkolem bylo již na začátku pečlivě vyhodnotit kritéria, na jejichž základě by měla být skupina konkrétních představitelů čerstvě povýšených rytířských rodin definována. Klíčovou podmínkou k zahrnutí do badané problematiky se stala plnohodnotná přítomnost daného šlechtického rodu, z něhož dotyčný pocházel, v hierarchii rytířského stavu předbělohorských Čech. To obnášelo přijetí do stavovské korporace ostatními rytíři shromážděnými na zemském sněmu a s ním související zapsání majetku do desek zemských.¹⁰⁸ Vycházet bylo možné zejména ze soupisu urozených držitelů pozemkového majetku, jenž se pro všech čtrnáct historických krajů dochoval naposledy v berních rejstřících z roku 1615.¹⁰⁹ Okruh jedinců rytířského původu usilujících úspěšně o získání panského titulu v pobělohorském období by však byl po uplatnění pouze této zásady nejen příliš rozsáhlý, ale zároveň i stěží uchopitelný z hlediska sledování vývoje a rozsahu pozemkového jmění. V daném směru se badatel potýká se závažným heuristickým omezením. Jestliže mezi lety 1526 až 1620 vznikaly v nepravidelných intervalech a za daňovými účely jednotlivé berní rejstříky, které umožnily provádět srovnání majetkové struktury obou vyšších stavů,¹¹⁰ pro dobu následující po potlačení stavovského povstání si je nutné vystačit s poznatky získanými z berní ruly vypracované krátce po polovině 17. století.¹¹¹ Přesto lze právě díky existenci prvního celozemského katastru vysledovat, jakým nemovitým zázemím se mohli čerstvě povýšení rytíři vykázat. A právě jejich uvedení v berní rule se tudíž stalo

¹⁰⁸ Co tento proces obnášel, pečlivě popsal V. KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu*; v kontextu dějin předbělohorské nižší šlechty V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 11.

¹⁰⁹ V daném směru se lze opírat o údaje, které vydal August SEDLÁČEK (ed.), *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Praha 1869.

¹¹⁰ Berní rejstříky již byly pro účely dalšího bádání edičně zpřístupněny (seřazeno chronologicky podle stáří příslušných soupisů): Václav BŮŽEK, *Majetkové rozvrstvení stavů Bechyňského kraje v letech 1523-1557 (Edice berního rejstříku Bechyňska z roku 1523)*, *Hospodářské dějiny* 13, 1985, s. 65-87; Václav PEŠÁK, *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953; Otto PLACHT, *Odhad majetku stavů Království českého z roku 1557*, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická* 1947, Praha 1950, s. 1-155; Josef KOLLMANN, *Berní rejstříky a berně z roku 1567*, *Sborník archivních prací* 13, 1963, s. 169-246; František MARAT, *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z r. 1603*, Praha 1898 (= *Věstník Královské České společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, 1898); A. SEDLÁČEK (ed.), *Rozvržení sbírek*.

¹¹¹ Berní rula (1653-1656) tvoří spolu s doprovodným materiálem mohutný korpus písemností. Její jednotlivé části nabízejí neobyčejně podrobný náhled na stav poddanského majetku po skončení třicetileté války, a proto se již z naprosté většiny staly předmětem edičního zpřístupnění. O okolnostech vzniku, strukture zápisů a možnostech využití berní ruly zpravují Otakar BAUER – František BENEŠ – Karel DOSKOČIL – Eva LISÁ (edd.), *Berní rula 1. K edici Berní ruly (Úvodní pojednání)*, Praha 1950; Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule I-II*, Praha 1953-1954. Pro účely prováděného výzkumu čerpal autor poznatky z 2. dílu berní ruly, jenž kromě berního vyměření jednotlivých šlechtických statků uvádí v přehledném soupisu rovněž jména jejich vlastníků z panského i rytířského stavu. Srov. TAMTÉŽ.

druhou podmínkou pro to, aby byli pojeti do prováděného výzkumu. Ve výsledku nevznikal rozbor situace všech rodin procházejících po roce 1620 přerodem v panské, nýbrž jen těch, jež se mezi vyšší šlechtu posunuly nejdříve ve dvacátých letech 17. století a nevymřely dříve, než je zachytila berní rula.

Kromě výše uvedeného považoval autor za nezbytné soustředit se na mužské jedince, neboť se jim v souladu se společensky podmíněným nahlížením očekávané role urozeného muže nabízela možnost k uplatnění ve veřejné oblasti.¹¹² Určitý prostor byl věnován případně i manželkám nově přijatých pánů, a to buď z hlediska sňatkové politiky, nebo za předpokladu, že svým vlastním pozemkovým majetkem prohloubily hospodářskou výnosnost statků svých manželů. Výsledným prolnutím všech uplatněných kritérií vykrystalizovala na pohled mimořádně zajímavá a zároveň dosti nesourodá skupina čítající k roku 1656 dohromady 22 osob užívajících titul svobodného pána a ještě před několika desetiletími vázaná osobně či prostřednictvím svých příbuzných k předbělohorskému rytířstvu.¹¹³ Než bude zevrubněji představeno, jakým způsobem došlo k podrobnému studiu jejich osudů, měla by být alespoň v krátkosti poukázáno rovněž na rody, jež sice do autorem vymezeného okruhu nespádají, ale přesto s ním mají mnoho společného.

Do připraveného srovnání by se v jistém smyslu hodily například větve nižších šlechtických rodů, které na základě příznivé shody okolností dosáhly po roce 1620 v jediné generaci buď získání panského a s těsným časovým odstupem ještě hraběcího titulu, nebo jim byl posledně jmenovaný dokonce udělen rovnou. Svým pozemkovým zázemím a dostupnými kariérními vyhlídkami se však jejich příslušníci brzy začali

¹¹² Úlohu i očekávání vztahovaná k veřejnému vystupování šlechtice představili pod optikou vzorů chování a jednání platných v období raného novověku mimo jiné Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Pater familias a jeho role v raně novověké rodině na základě normativních pramenů*, in: Radmila Švaříčková-Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 152-166; Václav BŮŽEK, *Ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby*, in: tamtéž, s. 47-60; Jiří KUBEŠ, *Konstrukce maskulinity na kavalírských cestách české a rakouské šlechty v druhé polovině 17. století: mezi ideálem a realitou*, in: tamtéž, s. 74-88; Vítězslav PRCHAL, *Z rytíře důstojníkem aneb k proměnám militární maskulinity v raném novověku*, in: Josef Hrdlička – Pavel Král – Rostislav Smíšek (edd.), *Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu*, Praha 2019, s. 183-197.

¹¹³ Po provedení výběru na základě autorem vytyčených kritérií vznikla sociálně rozmanitá skupina, jejichž 22 zástupců pocházelo z následujících rytířských a po roce 1620 již panských rodů (seřazeny v abecedním pořádku): Čabelický ze Soutic, Hýzle z Chodů, Jenišek z Újezda, Kapoun ze Svojkova, Karel ze Svárova, Kokořovec z Kokořova, Kustoš ze Zubřího a Lipky, Michna z Vacinova, Myslík z Hyršova, Přehořovský z Kvasejovic, Příchovský z Příchovic, Rašín z Rýzmburka, Robmháp ze Suché, Šlejnic ze Šlejnic, Štampach ze Štampachu, Víta ze Rzavého, Voračický z Paběnic a Vrábský Tluksa z Vrábí.

vzdalovat jak nejlépe situovaným rytířům, tak i ostatním čerstvě přijatým pánům.¹¹⁴ Aby nezkreslili získané výsledky, byli proto tito šlechtici záměrně ponecháni stranou výzkumu. Naznačeným a podobně překotným vývojem prošli například Kocové z Dobrše nebo Lažanští z Bukové.¹¹⁵

Vzhledem k naznačeným souvislostem by však nebylo vhodné opomenout alespoň jeden případ strmého sociálního vzestupu uskutečněného krátce po bitvě na Bílé hoře, jenž sice vynesl původně rytířskou rodinu na nejvyšší příčky českého panského stavu, avšak neměl trvalejší ráz. Nesl totiž až příliš zřetelné známky uspěchanosti, s níž se myšlení nižší šlechty nedokázalo vyrovnat dokonce ani po uplynutí několika generací.¹¹⁶ Tento vzestup se týkal potomků Jana Jiřího Žďárského ze Žďáru vyznamenaného za oddanost Habsburkům již v roce 1622 udělením panského titulu.¹¹⁷ Kromě nabytého sociálního kapitálu¹¹⁸ se jeho syn Florián Jetřich mohl spoléhat i na nemovité zázemí, jemuž navzdory určitému stupni zadlužení vévodilo kladenské panství setrvávající v držení rodu již od čtyřicátých let 16. století.¹¹⁹ Florián Jetřich Žďárský rozhojnil rodové jmění o několik konfiskovaných statků a zároveň dosáhl mimořádných poct. Nejprve získal v roce 1628 hodnost hraběte a o tři roky později i velký palatinát.¹²⁰ Díky němu byla Žďárskému se svolením panovníka udělena výsada obdařit erbem a připustit do nejnižších vrstev šlechty jakoukoli dosud neurozenou osobu.¹²¹ Ačkoli se jedinému mužskému dědici po Floriánu Jetřichovi, jímž byl František Adam Eusebius, vytvořily bez nutnosti významnějšího osobního přispění vynikající předpoklady k rozvíjení politické kariéry, očekávání svých předků patrně

¹¹⁴ Udělování hraběcího titulu zasadil do pojednání o celkové přestavbě hierarchií vyšší šlechty v důsledku pronikání nové šlechtické titulatury J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 51-52.

¹¹⁵ Nejen v souvislosti se zmiňovaným příkladem, ale i ve zbylém výkladu odkazuje autor na údaje, jež o datu a typu povýšení nashromáždil studiem salbuchů August VON DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome*, Prag 1900. K hodnostem získaným Lažanskými z Bukové TAMTÉŽ, s. 112, 120; pro Koce z Dobrše TAMTÉŽ, s. 94, 112, 115, 119.

¹¹⁶ Právě konzervativnímu způsobu posuzování a nazírání starších hodnot nebyla v současném bádání o nižší šlechtě věnována hlubší pozornost. Na přetrvávajícím vztahu k předbělohorským mocenským tradicím v rodě Robmhápů ze Suché se tuto problematiku pokusil vyzdvihnout F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 116-119.

¹¹⁷ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Žďárských ze Žďáru August SEDLÁČEK, *Žďárský ze Žďáru*, in: *Ottův slovník naučný XXVII*, Praha 1908, s. 763-765; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti II*, Praha 2010, s. 505.

¹¹⁸ Příslušného pojmu („kapitál“) bylo v textu užíváno častěji a jeho definice odpovídá vlivnému metodologickému konceptu, který vypracoval sociolog Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 13-14.

¹¹⁹ K dějinám Kladna August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého VIII*, Praha 1891, s. 276-279.

¹²⁰ O povýšení Floriána Jetřicha Žďárského A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 94. K velkému palatinátu konkrétně J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 87-88, zde s. 88.

¹²¹ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 54-55.

nenaplnil. Namísto toho, aby si kladl nároky na výkon předních zemských či dokonce dvorských úřadů, spokojil se po vzoru drobné šlechty s obsazením místa v krajské správě Království českého. Několik let působil jako hejtman na Slánsku a v roce 1670 zemřel bezdětný. To mělo za následek vymření hraběcí větve Žďárských ze Žďáru.¹²² Jakkoli šlo pouze o jeden blíže popsany příklad, svědčí pro skutečnost, že původně předbělohorskí rytíři nemuseli být schopni ani připraveni využít nahromaděný sociální kapitál okamžitě. U většiny vyšších šlechtických rodů se ostatně stával výsledkem dlouhodobého směřování, do něhož promlouvaly rodové tradice a modely výchovy, o které se čerstvě povýšení opírat nemohli.¹²³

Vybrané větve jiných rodů přibyly do hraběcí společnosti, ačkoli jejich příslušníci na sklonku předbělohorského období působili v rytířském stavu. To byl shodně ještě k roku 1607 případ Černínů z Chudenic a Vratislavů z Mitrovic.¹²⁴ Opomenuty by v tomto přehledu neměli zůstat ani představitelé rytířských rodin, jimž se stejně jako později o poznání zámožnějším Černínům nebo Vratislavům podařilo před zahájením českého stavovského povstání úspěšně proniknout mezi pány, ale jejich dědici získaný sociální kapitál během 17. století mocensky ani majetkově nezhodnotili (Čertorejský z Čertorej, Štřela z Rokyc).¹²⁵ Poměrnou sociální stabilitu oproti nim ve sledované době vykazovala jedna z linií nižšího šlechtického rodu Hrzánů z Harasova povýšená až v roce 1615.¹²⁶ Navzdory značným ztrátám na nemovitém bohatství způsobeným

¹²² František Adam Eusebius Žďárský ze Žďáru vykonával úřad krajského hejtmana za panský stav na Slánsku v letech 1650-1658 a 1665 (vyškrtnut). Srov. Helena SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané v Čechách 1537-1848*, Praha 2016 (Disertační práce), s. 284.

¹²³ Podobné případy se ovšem daly v poněkud omezenější míře zaznamenat i v prostředí významnějších šlechtických rodů, jak dokládá nezvyklý model veřejného uplatnění, který si zvolil Adam Pavel Slavata z Chlumu a Košumberka. Právě jemu o poznání více vyhovovalo trávení každodenního života v prostoru venkovských statků než soustředěné budování kariéry u vídeňského dvora. Slavatovým osudům i pohnutkám se pečlivě věnoval Josef HRDLÍČKA, *Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 249-273, zde zejména s. 259-262, 265.

¹²⁴ Do vědecky hodnotného příspěvku, jenž si kladl za cíl zmapovat okolnosti a procesní stránku posunu rytířských rodů mezi vyšší šlechtu v období před rokem 1620, začlenil povýšení Černínů i Vratislavů Marek STARÝ, *Rytíři přijatí do českého panského stavu v době předbělohorské*, Sborník archivních prací 60, 2010, s. 240-278, zde s. 269-271, 276.

¹²⁵ O povýšení Zikmunda Čertorejského z Čertorej (1606) a Purkarta Štřely z Rokyc (1607) blíže TAMTĚŽ, s. 265, 268, 275-276. Podle berní ruly vlastnili Čertorejští statek Starkov o 43 osedlých a Štřelové statky Štěpánov a Cerhenice o 24 osedlých, majetek obou rodů se tak řadil do kategorie nejdrobnějšího jmění, srovnatelného s postavením nejméně zámožných rytířů povýšených až po roce 1620. Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 713, 740.

¹²⁶ O povýšení Jiřího a Václava Hrzánů z Harasova (1615) M. STARÝ, *Rytíři*, s. 273-275. Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Hrzánech z Harasova August SEDLÁČEK, *Hrzán z Harasova*, in: Ottův slovník naučný XI, Praha 1897, s. 812-813; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, Praha 2008, s. 393. Pod úspěchy pobělohorských generací rodu se významně podepsal již Adam Hrzán z Harasova, svého času nejbohatší rytíř v Čechách, jehož osudy přiblížil Václav

pobělohorskými konfiskacemi si její příslušníci v čele se svým hlavním představitelem Janem Adamem dokázali udržet panství Červený Hrádek, jež bylo v berní rule odhadnuto na více jak tři sta osedlých a naplňovalo kritéria středně velkého pozemkového jmění.¹²⁷ Díky tomu se vytvořil prostor k obnově a následnému upevnování dříve nabytých pozic. Spíše než sociálním vzestupem by bylo možné jejich pozdější počínání označit za cestu postupného etablování v novém stavu a vydělování z prostředí nižší šlechty, k němuž přesto měli i nadále dosti blízko, a to zejména obsazovanými úřady a prohlubovanými společenskými kontakty.¹²⁸

Obzvláště zajímavou kategorií splývající takřka v jeden celek s novými pány přicházejícími z rytířského stavu tvořili zástupci častokrát velmi starobylých panských rodin, jejichž vývoj vykazoval z hlediska hospodářského i veřejného uplatnění známky úpadku již v 16. a na počátku 17. století.¹²⁹ Zachováním věrnosti císaři v době protihabsburského odboje se však alespoň některým jejich členům podařilo uchovat pro budoucí generace spíše drobné až průměrně velké pozemkové jmění. Možnost takto zvoleného směřování dokumentují případy Švihovských z Rýzemberka,¹³⁰ Zajíců z Házmburka¹³¹ či Křineckých z Ronova.¹³²

Do tohoto složitého a navenek nepřehledného společenského rámce by mělo být nyní zasazeno výše zmíněných 22 svobodných pánů s rytířskými kořeny sahajícími do předbělohorského období.¹³³ Aby zřetelně vynikla úloha těchto jedinců, potažmo i jejich předků, současníků a potomků, ve společnosti 17. století, sledoval výzkum několik

BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995, s. 117-123; TÝŽ, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989, s. 92-96.

¹²⁷ Jednotlivé členy rodu Hrzánů z Harasova postižené majetkovými tresty po roce 1620 zachytil T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 194-200. K dějinám Červeného Hrádku A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV*, Praha 1923, s. 265-271. Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 718.

¹²⁸ Podobně jako většina někdejších rytířů nespouštěli ze zřetele krajskou službu, a to pouze s tím rozdílem, že nyní v úřadu hejtmana reprezentovali vyšší šlechtu. Například Jan Adam Hrzán z Harasova vykonával úřad krajského hejtmana za panský stav na Litoměřicku i Žatecku v letech 1650-1653, 1657 a 1661-1664. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 264. Vytrvalé spojení s osobami rytířského původu vyjádřila skutečnost, že se v jedné ze svých větví stali Hrzánové dědici jmění a příjmení vymírajících Kaplířů ze Sulevic, jak dosvědčil P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 393.

¹²⁹ Na nevalné vyhlídce jednoho z těchto starobylých rodů – Zajíců z Házmburka – kvůli značnému stupni zadlužení upozornil Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka, Sarmacia aneb zpověď českého aristokrata*, Praha 2007 (= *Manu propria* 4), s. 21-23.

¹³⁰ U Švihovských z Rýzemberka napomohla berní rula z hlediska hodnoty vlastněného majetku rozpoznat jak úspěšnější jedince (přisídící většího zemského soudu Ferdinanda Václava se 110 osedlými), tak i zcela zchudlé členy rodu (Fridricha Eusebia se 14 osedlými). Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 742.

¹³¹ Konkrétně držitel dědičné hodnosti nejvyššího truksasa Jaroslav Zajíc z Házmburka na Staňkovicích s pouhými 17 osedlými. Srov. TAMTÉŽ, s. 717.

¹³² Téměř na stejné úrovni jako Jaroslav Zajíc se pohyboval i Jan Křinecký z Ronova na Hrubých Jiřicích s 12 osedlými. Srov. TAMTÉŽ, s. 722.

¹³³ Podrobněji rozvedeno v pozn. 113.

tematických oblastí poukazujících především na míru a druh veřejného uplatnění, rozsah a skladbu majetkového zázemí, příbuzenské vazby, sňatkové strategie a v neposlední řadě i na okolnosti vstupu mezi vyšší šlechtu, které se lišily případ od případu.¹³⁴

Prvotním, avšak nikoli zcela směřodatným, východiskem pro kladení a zodpovězení nadepsaných otázek se stala majetková diferenciací osob zastoupených v této sociální skupině.¹³⁵ Hned zkraje je ovšem nutné připomenout, že tvořila spíše odrazovou plochu k hlubšímu postižení dané problematiky. Vytvořena byla na základě počtů osedlých uváděných v berní ruli, jimiž se vyznačovaly šlechtické statky zůstávající v držení nových nositelů panského titulu.¹³⁶ Kdyby měly získané výsledky představovat více než vítanou pomůcku pro další studium, musely by být kromě berních rejstříků z roku 1615 porovnány s jinými evidenčními prameny obdobné povahy z druhé poloviny 17. století. Za příslušným účelem se nabízí, aby byly podrobeny soustředěnému rozboru edičně doposud nezpřístupněné pamětní knihy berniční zachycující budoucí změny v rozsahu pozemkového jmění.¹³⁷ Bez nich lze jen obtížně dosáhnout představy o úspěšnosti hospodářské činnosti konkrétních šlechticů a jejich dědiců v pozdějším období. Vyhodnocením údajů obsažených v berní ruli je možné zjistit pouze to, jaké rozdíly panovaly mezi povýšenými rytíři přibližně k roku 1656. Zda příslušný majetkový stav platil i o několik desetiletí později, však zůstává otázkou. Navzájem srovnávání jedinci se nadto nacházeli v odlišných životních i kariérních situacích. Zatímco jedni teprve překročili práh dospělosti a hodlali se začít ucházet o dostupné politické úřady, jiní ani

¹³⁴ Vstupní data poskytla kromě 2. dílu edice berní ruly a konkrétně zaměřených pojednání zejména kompendia a soupisové práce, o jejichž vznik se zasloužili tvůrci genealogických hesel (August Sedláček, Martin Kolář) v *Ottově slovníku naučném* I-XXVIII, Praha 1888-1909; A. SEDLÁČEK, *Hrady* I-XV, Praha 1882-1927; P. MAŠEK, *Šlechtické rody* I-II; A. VON DOERR, *Der Adel*; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací* I-II; F. PALACKÝ, *Přehled současný*; Václav SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního království Českého z let 1627-1783*, Praha 1908; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*.

¹³⁵ Česká historická věda přinesla v oblasti sociálních a hospodářských dějin šlechty během druhé poloviny 20. století řadu hodnotných výsledků. Ze starších a dosud podnětných výzkumů využívajících výpovědi berních rejstříků i prvního zemského katastru alespoň výběrově Alois MÍKA, *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*, Sborník historický 15, 1967, s. 45-73; Václav BŮŽEK, *Majetková skladba šlechty v předbělohorských Čechách*, Hospodářské dějiny 14, 1986, s. 175-216; P. ČORNEJ, *Vliv pobělohorských konfiskací*; O. FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy*; J. POLIŠENSKÝ – F. SNIDER, *Změny ve složení české šlechty*.

¹³⁶ Při určování hodnoty a vhodné škály pro odstupňování šlechtického pozemkového majetku využil autor totožných kategorií, k jakým na základě rozboru berní ruly dospěl O. FELCMAN, *Majetkové poměry*, s. 219-225. Velikost nemovitého jmění 22 sledovaných urozených mužů se pohybovala od 1 do 188 osedlých poddaných a pokrývala tak v celozemském měřítku šlechtické držby pouze kategorie středního (od 100 osedlých) a malého majetku (pod 100 osedlých). Posledně jmenovaná skupina drobných vlastníků byla za účelem účinnějšího uchopení charakteristických sociálních rysů rozdělena hranicí 50 osedlých na dvě menší podskupiny (1 až 49, resp. 50 až 99 osedlých).

¹³⁷ K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula* 2, s. 22-23.

ne s odstupem několika let zemřeli a v polovině 17. století ve skutečnosti stáli na samém vrcholu svého veřejného uplatnění. O to více záleželo na tom, aby byly osudy každého z nich posuzovány v nejširších souvislostech. Ojedinelé nebyly ani případy zámožnějších rytířů, kteří jen krátce po vyhotovení berní ruly dosáhli povýšení do panského stavu. Ačkoli tedy sdíleli totožné postavení se členy zkoumaného sociálního uskupení, prováděná analýza se na ně nevztahuje.¹³⁸ Navzdory všem výše uvedeným úskalím představuje berní rula jedinečný pramenný materiál, neboť dovoluje alespoň v omezené míře zkoumat, jak ovlivňoval hmotný dostatek sociální a mocenské směřování urozeného muže a nakolik se naopak jeho schopnosti i ctižádost mohly odrazit v majetkové rovině.

Podle dostupných poznatků se podařilo zjistit, že by se nemovité jmění všech 22 svobodných pánů dalo k roku 1656 rozdělit do kategorií středně velkého (100 až 500 osedlých) a drobného majetku (pod 100 osedlých). Mezi středně velkými vlastníky se ovšem nacházeli jen čtyři šlechtici, jejichž pozemkové jmění dokonce pouze v jediném doloženém případě přesáhlo hodnotu 150 osedlých. Podle kategorií užívaných při rozboru berní ruly Ondřejem Felcmanem náleželo zbylých osmnáct urozených mužů do skupiny nejmenších vlastníků z obou šlechtických stavů.¹³⁹ Ani příslušnost k vyšší šlechtě jim nezajistila po majetkové stránce převahu nad pobělohorskými rytíři a čerstvými držiteli prostého šlechtictví. Na druhé straně však tito páni netvořili jednotnou vrstvu a rovněž mezi nimi navzájem se daly identifikovat rozdíly spočívající zejména v odlišných druzích vyhledávaného mocenského uplatnění i v jiném stupni ztotožnění s panským stavem. Naznačený nesoulad v jednání a uvažování nebyl natolik ostrý, aby nedovoľoval výjimky ze zjištěných tendencí. Přesto se podařilo vysledovat, že se nejčastěji projevoval od hranice 50 osedlých. Právě tato úroveň nemovitého vlastnictví tudíž posloužila jako pomocné kritérium pro interpretaci zachycených skutečností a napomohla vytvořit tři zkoumané podskupiny ve více jak dvacetičlenném souboru povýšených nižších šlechticů.

¹³⁸ Připomenout si v daném směru zaslouží přinejmenším případ rytíře Humprechta Račina z Račina, jemuž ještě bude věnován prostor v pozdějším výkladu. Panského stavu dosáhl v roce 1655 a se 143 osedlými se prakticky ihned zařadil mezi nejzámožnější čerstvé nositele titulu svobodného pána. Srov. TAMTÉŽ, s. 736; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 138. V souladu s tím se mu dařilo budovat i poměrně úspěšnou politickou kariéru, během níž na sebe nejvíce upozornil působením v úřadu purkrabího Pražského hradu a obsazením místa předsedícího u většího zemského soudu. Blíže o něm August SEDLÁČEK, *Račín z Račina*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 18-19; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 130-131.

¹³⁹ K nastavení hodnotících hledisek odvozených od výsledků staršího výzkumu provedeného Ondřejem Felcmanem podrobněji pozn. 136.

I když byla vzhledem k naznačeným okolnostem brána v potaz logická provázanost majetkové roviny s politickou a sociální situací svobodných pánů, mělo by být již nyní předesláno, že na tyto oblasti podle učiněných závěrů plynoucích z provedené sondy nemusela mít vždy rozhodující vliv. Vysvětlení pro tento jev je zapotřebí hledat v panovníkových krocích, jež po bitvě na Bílé hoře zasáhly do přirozeného vývoje šlechtické společnosti. Oproti předbělohorskému období pozbyla platnost řada mechanismů dovolujících učinit urozenému jedinci postupný sociální vzestup.¹⁴⁰ I bez jakýchkoli viditelných známek předchozí soustředěné politické nebo hospodářské činnosti mohl po získání několika konfiskovaných statků a s podporou habsburského vladaře dosud neznámý jedinec na své dosavadní poměry až závratně zbohatnout.¹⁴¹ Jiní drobní šlechtici se naopak díky tradičnímu katolickému vyznání a zachování loajality císaři v čase povstání vyhnuli závažnějším postihům. Aniž by si po této stránce jakkoli polepšili, přeskočili v majetkové hierarchii řadu potrestaných rytířů, odcházejících vzápětí z Čech do náboženského exilu.¹⁴²

Výše zmíněné úvahy mají obecnou platnost a promlouvaly do hodnocení všech tří sledovaných podskupin. Zvláště výrazně však musejí být zohledněny při pohledu na tu nejvýše postavenou (nad 100 osedlých), do níž patřili jedinci ovládající majetek v rozsahu od 123 do 188 osedlých. Zásadní pro porozumění způsobu uvažování a jednání většiny jejich zástupců se stalo zjištění, že tři ze čtyř zachycených svobodných pánů – Adam Václav Kokořovec z Kokořova, Rudolf Karel František Rašín z Rýzmburka ani František Přibík Jeníšek z Újezda – nedosáhli povýšení do panského stavu na základě vlastního snažení. Místo v něm naproti tomu zdědili po svých předcích. Jakkoli by to nemuselo být na první pohled zřejmé, ovlivňovala právě tato skutečnost jejich každodenní počínání poměrně výrazně.

¹⁴⁰ Panovníkova suverenita spočívající v možnosti prakticky svévolně proměnit dosavadní skladbu panského i rytířského stavu vycházela po roce 1620 ze tří základních pilířů, jimiž byly změny v nobilitační praxi, rozsáhlé majetkové tresty a postavení všech nekatolických konfesí mimo zákonný rámec. Z početné literatury k daným tématům například J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 50-54; P. ČORNEJ, *Vliv pobělohorských konfiskací*; J. MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace*.

¹⁴¹ Nejvýmluvněji v daném ohledu vyniká všestranné sociální povznesení Pavla Michny z Vacínova, založené především na využití nabízené příležitosti. Jeho pokřivené osobnostní rysy umocněné chladným pragmatismem, jež se projevil již v prvních okamžicích po porážce stavovských povstalců, dokonale vystihl a popsal Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1996³, s. 77-78.

¹⁴² Problematika náboženského exilu nadále vyvolává řadu významných badatelských otázek, a to i ve vztahu k dějinám rytířského stavu Království českého, neboť se zásadní měrou podepsala na jeho personální obměně v prvních desetiletích uplynulých od konce českého protihabsburského odboje. Dosud nejpodnětněji se jí v této souvislosti zabývala Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pírně v letech 1621-1639*, Praha 1999.

Základem jmění nejbohatšího z nich, Adama Václava Kokořovce, se stala zděděná panství Štáhlavy a Nečtiny.¹⁴³ Prvně jmenované se podařilo udržet v rodě Kokořovců z Kokořova i po českém stavovském povstání.¹⁴⁴ Adamův otec Jiří Petr byl s poukazem na katolické vyznání nejen omilostněn, ale po získání panského stavu v roce 1637 a majetkově výhodných sňatcích dokonce připravil oběma svým mužským potomkům poměrně dobré výchozí podmínky pro udržení nabytého společenského postavení.¹⁴⁵ Adam Václav Kokořovec se však jevil jako veřejně i hospodářsky nečinný jedinec žijící z hmotného dostatku a sociálního kapitálu nahromaděného zesnulým otcem. Až do své smrti v roce 1673 nebyla doložena jeho přítomnost v jakékoli z dostupných politických institucí a v tomto směru tak zaostával i za mnoha drobnými šlechtici.

Jestliže Adam Václav pocházel i v kontextu předbělohorské doby z docela uspokojivých majetkových poměrů, na nichž se nikterak nepodepsaly důsledky protihabsburského odboje, dva další šlechtici zastoupení v předkládaném přehledu těžili z majetkového vzestupu svých předchůdců. Ke každému z nich však došlo za zcela jiných okolností. Minulost otce Rudolfa Karla Františka Rašína z Rýzmburka, Jaroslava Sezimy, původně nijak nenasvědčovala možnosti, že by se mohl jakýmkoli způsobem uplatnit v pobělohorské společnosti.¹⁴⁶ Jako účastník povstání nejprve opustil pro víru zemi, následně udržoval kontakty s Janem Rudolfem a Adamem Erdmanem Trčky z Lípy a dokonce i s Jindřichem Matyášem z Thurnu. V roce 1631 se dosti aktivně podílel na vpádu saských vojsk do Čech.¹⁴⁷ Obrat do jeho života vnesla až nabídka, aby podal svědectví poškozující zavražděného Albrechta z Valdštejna. V latinsky psaném spisu jej obvinil z vyjednávání se švédským nepřítelem. Tím si pro sebe i své syny bez potřeby dalších zásluh zajistil v roce 1638 stav svobodných pánů a odměnou od císaře rovněž nadprůměrně velké panství Chotěboř, jehož dědicem se stal následně Rudolf Karel

¹⁴³ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Kokořovcích z Kokořova August SEDLÁČEK, *Kokořovec z Kokořova*, in: Ottův slovník naučný XIV, Praha 1899, s. 523-524; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 477-478.

¹⁴⁴ K dějinám Štáhlav a Nečtin A. SEDLÁČEK, *Hrady XIII*, Praha 1905, s. 77-79, 202-205. Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 721.

¹⁴⁵ Okolnosti prominutého provinění Jiří Petra Kokořovce z doby stavovského povstání představil T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 279-280. O jeho povýšení A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 119.

¹⁴⁶ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Rašínech z Rýzmburka August SEDLÁČEK, *Rašín z Ryzemburka*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 315-316; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 135.

¹⁴⁷ Okolnostmi a průběhem vojenského výpadu saské armády, který v letech 1631 až 1632 zasáhl české území, se dosud nejobsáhleji zabýval Oldřich KORTUS, *Pobělohorští exulanti za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 235-248; TÝŽ, *Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, *Pražský sborník historický* 36, 2008, s. 105-183.

František Rašín z Rýzmburka.¹⁴⁸ Jako potomek do té doby prakticky neznámého drobného šlechtice začal spravovat nezvykle rozsáhlý nemovitý majetek. Nulové připravenosti na příslušnost k vyšší šlechtě odpovídala jak neochota dále rozšiřovat získanou pozemkovou doménu, tak i velmi omezený zájem o veřejné záležitosti. Po vzoru nižší šlechty stanul pouze na krátký čas v úřadu krajského hejtmána za panský stav na Čáslavsku, a to v letech 1650, 1651 a 1657.¹⁴⁹ Na rozdíl od mnoha podstatně méně zámožných rytířů i pánů si však k němu až do své smrti v roce 1660 nedokázal vypracovat soustavnější vztah. Zároveň stojí za zvážení domněnka, zda se na Rašínově nevýrazné politické stopě nemohla vedle vlastní nezkušenosti a osobních důvodů podepsat také určitá uzavřenost panstva vůči zbohatlým rytířům nelichotivé pověsti, jakou si patrně získal jeho otec.¹⁵⁰

Relativně soustředěnější snahu o rozvíjení odkazu a dobrého jména svého předka v politické i sociální oblasti projevil synovec Přibíka Jeníška z Újezda, František Přibík.¹⁵¹ Ve srovnání s ním ovšem dosáhl jen dílčích úspěchů. Jeho strýc se jako katolík a přední stoupenec habsburských zájmů propracoval po bitvě na Bílé hoře mezi nejvýše postavené rytíře v zemi.¹⁵² Zatímco ještě v roce 1615 přiznával pouze dvanáct osedlých na statku Štěpánovice v Plzeňském kraji, zhruba o osm let později si mohl zakoupit panství Březnice konfiskované Lokšanům z Lokšan, k němuž podle berní ruly patřilo 121 osedlých.¹⁵³ Přibík Jeníšek na sebe výrazněji upozornil působením v úřadu královského prokurátora, podkomořího královských měst a nakonec i nejvyššího písaře, který zastával necelých dvanáct let až do roku 1651, kdy zároveň zemřel.¹⁵⁴ Ještě než se tak stalo, pokoušel se zabezpečit budoucnost svého rodu. Kvůli chybějícím mužským

¹⁴⁸ Podrobnosti o životě tohoto poměrně kontroverzního urozeného jedince snesl zvláště T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací* I, s. 453-454. Do souvislosti se zkoumáním valdštejnské otázky příslušné poznatky uvedl Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 388-390, 394-398. O jeho povýšení A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 121. K dějinám Chotěboře A. SEDLÁČEK, *Hrady XII*, Praha 1900, s. 292-293.

¹⁴⁹ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 275.

¹⁵⁰ Daný jev by si bezpochyby vyžádal důkladný rozbor dostupných písemností, jenž by se musel soustředit především na rovinu Rašínových každodenních sociálních kontaktů a skladbu vyšších šlechticů tvořících jeho bezprostřední i vzdálenější okolí.

¹⁵¹ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Jeníšcích z Újezda Martin KOLÁŘ, *Jeníšek z Újezda*, in: *Ottův slovník naučný XIII*, Praha 1898, s. 228-230; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 420-421.

¹⁵² Nejen poměrně vydatný písemný materiál vzešlý z úřední činnosti Přibíka Jeníška z Újezda dovolil, aby se na rozkrývání jednotlivých vrstev jeho osobnosti podnětným způsobem cíleně soustředil Radek BACÍK, *Přibík Jeníšek z Újezda, pobělohorský úředník*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 176, 2007, s. 161-193.

¹⁵³ Srov. A. SEDLÁČEK (ed.), *Rozvržení sbírek*, s. 54; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 719.

¹⁵⁴ Přítomnost Přibíka Jeníška na místech královského prokurátora (1621-1623), podkomořího královských měst (1624-1640) a nakonec i nejvyššího písaře (1640-1651) potvrdil F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 385-386, 389.

potomkům dospěl k rozhodnutí přenést nashromážděný nemovitý majetek včetně březnického panství na synovce Františka Přibíka. Jako držitel společensky nejváženějšího zemského úřadu vyhrazeného rytířskému stavu nemohl, a patrně ani nechtěl, usilovat o vstup mezi vyšší šlechtu. Bylo však Přibíkovým splněným přáním, aby se příslušné pocty dočkal jeho zamýšlený dědic. To již v roce 1642 potvrdil spolu s polepšením erbovního znamení císařský majestát.¹⁵⁵

Po roce 1651 tak František Přibík užíval nejen titulu svobodného pána, ale rovněž výnosů ze strýcových statků. Se skokově rychlým vkročením do horní vrstvy české šlechty se vyrovnával lépe než Kokořovec nebo Rašín, avšak jen částečně. Svou veřejnou dráhu zahájil čtyřletým působením v úřadu krajského hejtmána za panský stav na Prácheňsku (1652-1655) a za její vrchol patrně považoval blíže neurčenou dobu strávenou ve sboru přísedících dvorského a komorního soudu.¹⁵⁶ Oproti strýci Přibíkovi patrně opouštěl František Přibík Jeníšek provinční životní styl jen velmi obtížně. Jistěji se cítil v roli vrchnosti na panství i v poddanském městě Březnici, kde navázal na činnost svého předka podloženou projevy barokní katolické zbožnosti i zájmem o podporu vzdělanosti. V místě jen několik let staré březnické jezuitské koleje nechal založit gymnázium.¹⁵⁷ Postavení svobodného pána mu také dopomohlo k dalšímu prohlubování navenek prokazovaného stupně urozenosti, když se oženil s hraběnkou Barborou Hedvikou z Rozdražova. Ani jejich syn Jan Josef ovšem nevyužil do něj vkládaný sociální kapitál a mocenská očekávání. Stejně jako otec František Přibík se až do počátku 18. století vyskytoval pouze mezi panskými hejtmany Prácheňského kraje (1695-1708).¹⁵⁸

Mezi čtyřmi majetkově nejlépe postavenými svobodnými pány se ovšem v roce 1656 nacházel rovněž příklad urozeného muže, jenž se na jedné straně přičinil o povýšení vlastními schopnostmi, ale zároveň dovedl poměrně střízlivě zhodnotit dostupné možnosti veřejného uplatnění a podle nich upravovat další strategii vzestupu rodiny a rodu po mocenské i hospodářské stránce tak, aby se stal pro jeho potomky udržitelným. Určitý protiklad k počínání výše zmiňovaných Kokořovců, Rašínů a Jeníšků v daném

¹⁵⁵ O povýšení Přibíkova synovce Františka Přibíka Jeníška z Újezda A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 100.

¹⁵⁶ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 265. Ve sboru přísedících dvorského a komorního soudu se s největší pravděpodobností začal vyskytovat rovněž od padesátých let 17. století, jak vyplynulo z písemností, jež zpřístupnil V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 47.

¹⁵⁷ K dějinám Březnice A. SEDLÁČEK, *Hrady XI*, Praha 1897, s. 219-226.

¹⁵⁸ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 265.

směru představoval Kryštof Karel Přehořovský z Kvasejovic.¹⁵⁹ Větší část života se soustředil na hospodářskou činnost v rodném kraji, kde si vybudoval nadprůměrné pozemkové zázemí přesahující po polovině 17. století poměrně výrazně hranici sta osedlých. Jeho základem bylo panství Mladá Vožice zděděné po matce, než jej v roce 1679 prodal a spokojil se s nepoměrně menšími statky Šebířov a Zbraslavice.¹⁶⁰ Zatímco prvně jmenovaný ještě stále přináležel k Bechyňsku, odkud Kryštof Karel Přehořovský pocházel, Zbraslavice již byly situovány v Čáslavském kraji.¹⁶¹ Zakoupení vzdáleného statku vnášelo na sklonku osmdesátých let 17. století významnou změnu do života urozeného muže, jenž strávil osmnáct let nepřetržitým výkonem funkce krajského hejtmána na Bechyňsku za panský stav.¹⁶² Motivace jeho jednání mohla spočívat ve snaze přiblížit se o něco více hlavnímu městu Království českého, kde již předtím příležitostně pobýval. Kromě krajské služby totiž projevil Kryštof Karel Přehořovský zájem také o členství ve sboru přísedících dvorského a komorního soudu.¹⁶³ Bezpochyby i díky účasti na jeho rozhodování následně dosáhl jako jeden z mála čerstvých nositelů panského titulu v roce 1694 povýšení do hraběcího stavu, nikoli však primárně pro sebe, neboť ani ne rok poté zemřel.¹⁶⁴

Uvážlivé skloubení dvou odlišných druhů osobní a rodinné sebe prezentace spolu s důrazem na trpělivý přístup se příznivě odrazilo především na kariéře Kryštofova syna Františka Karla Přehořovského z Kvasejovic.¹⁶⁵ Ačkoli se mladý šlechtic mohl potýkat se stejnými problémy jako výše zmiňovaní zástupci dříve rytířské a později hraběcí větve rodu Žďárských ze Žďáru, zúročil na rozdíl od nich otcem nahromaděný sociální kapitál a splnil zdárným způsobem očekávání vázaná k hraběcí hodnosti. Během své kariéry se z úřadu nejvyššího mincmistra propracoval až na místo nejvyššího zemského

¹⁵⁹ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Přehořovských z Kvasejovic August SEDLÁČEK, *Přehořovský z Kvasejovic*, in: Ottův slovník naučný XX, Praha 1903, s. 616; P. MAŠEK, *Šlechtické rody* II, s. 118.

¹⁶⁰ K dějinám Mladé Vožice A. SEDLÁČEK, *Hrady* XI, Praha 1897, s. 225-226, 229-233. Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula* 2, s. 736.

¹⁶¹ K dějinám Zbraslavice A. SEDLÁČEK, *Hrady* XIII, Praha 1905, s. 217-220.

¹⁶² Kryštof Karel Přehořovský z Kvasejovic vykonával úřad krajského hejtmána za panský stav na Bechyňsku v letech 1660-1677. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 274.

¹⁶³ Blíže V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 62.

¹⁶⁴ Kryštof Karel Přehořovský z Kvasejovic podstoupil za život dokonce tři povýšení, a to nejprve do panského stavu (1643), posléze mezi starožitné panské rody (1663) a nakonec mezi hrabata (1694), jak doložil A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 100, 104, 174.

¹⁶⁵ Silné stránky osobnosti i okolnosti budování kariéry tohoto vyššího šlechtice dosud nejlépe postihl a popsal Valentin URFUS, *Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století*, Právněhistorické studie 31, 1990, s. 194-208.

sudího.¹⁶⁶ Jak potvrdily starší výzkumy, byl k podobnému směřování a budoucí úloze veden výchovou i rozvíjením vhodného typu vzdělání.¹⁶⁷ Úspěchy Františka Karla v mocenské oblasti se podepsaly rovněž na postupném rozšiřování jeho majetkové základny. Po dočasné držbě panství Točnick a Zbiroh přistoupil k zakoupení Konopiště a vybudování nového malostranského paláce v Praze.¹⁶⁸ Rodina Kryštofa Karla Přehořovského z Kvasejovic tímto v zásadě reprezentuje ojedinělý případ pozvolného, avšak zcela přímočarého sociálního přerodu rytíře v pána.

Až na jednu výjimku v podobě Kryštofa Karla Přehořovského z Kvasejovic lze usoudit, že se nově povýšení držitelé středně velkých majetků sžívali se strukturami vyšší šlechty poměrně obtížně a zvláště z hlediska mocenské angažovanosti výrazně zaostávali za předními panskými i některými rytířskými rody. Příčiny jejich politické pasivity by měly být do budoucna teprve přezkoumány. Přesto se již nyní zdá, že jako držitelé důstojného pozemkového dědictví a panského titulu nebyli motivováni přijímat pracovní povinnosti a odpovědnost, jaké obnášela soustředěná úřední činnost. Otázkou však zároveň zůstává, nakolik se vědomí vlastního a povětšinou zděděného postavení podílelo na zúžení okruhu příležitostí, jež ještě považovali za přiměřené svému sociálnímu statutu. Výkon krajské služby doložený u tří ze čtyř osob naznačuje určitý vztah k rodnému regionu, avšak pouze u Kryštofa Karla Přehořovského nesl vzhledem ke své délce známky sociálního uspokojení. U Rašína i Jeníška se nestal cílem kariéry, avšak ani východiskem k jejímu výraznějšímu rozvoji. Dostí výmluvné je i zjištění, že vrcholem mocenského úsilí se ve dvou případech stalo přijetí místa mezi přisedíci dvorského a komorního soudu, jenž byl dostupný i řadě zástupců rytířského stavu.

V podskupině zahrnující horní polovinu držitelů drobného pozemkového majetku (50 až 99 osedlých) se nacházelo k roku 1656 celkem sedm svobodných pánů. Na jejím pomyslném vrcholu stanuli Adam Hynek Vrábský Tluksa z Vrábí a Zikmund Myslík z Hyršova, jejichž statky dosahovaly velikosti přes 90 osedlých.¹⁶⁹ Opačný pól majetkové hierarchie dané podskupiny obsadili Jindřich Michal Hýzrle z Chodů a bratři Zikmund

¹⁶⁶ Působení hraběte Františka Karla Přehořovského ve zmiňovaných úřadech nejvyššího mincmistra (1688-1699) a nejvyššího zemského sudího (1705-1717) spolehlivě podchytil F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 393, 396.

¹⁶⁷ Podrobněji o těchto klíčových kariérních východiscích pojednal V. URFUS, *Nejvyšší zemský sudí*.

¹⁶⁸ O výsledcích Přehořovského majetkových a budovatelských záměrů přehledně P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 118. Malostranský palác Františka Karla Přehořovského z Kvasejovic (od roku 1753 Lobkovický) vznikl v letech 1702 až 1707 jako dílo vrcholné barokní architektury podle návrhu Giovannioho Battisty Alliprandiho. Bližší Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995, s. 183-186, zde konkrétně s. 184-185; Vít VLNAS, *Praha barokní*, Praha 2017, s. 124-125.

¹⁶⁹ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 731, 746.

Norbert a Vilém Fridrich Michnové z Vacínova vykazující od 50 do 54 osedlých.¹⁷⁰ Zhruba uprostřed příslušného srovnání náležela místa Kryštofu Rudolfovi Karlovi ze Svárova a Jindřichu Kustošovi ze Zubřího a Lipky, neboť na ně připadalo okolo 80 osedlých.¹⁷¹ Žádná z těchto dvojic nezvolila stejný přístup k veřejnému uplatnění. I tak se však v jejich jednání dalo rozpoznat několik společných rysů, o nichž bude pojednáno níže.

Nejpodstatnější změna oproti středně velkým vlastníkům spočívala ve způsobu, jakým uvedení pobělohorští šlechtici dosáhli panského stavu. S výjimkou bratrů Michnů z Vacínova bylo povýšení v pěti ze šesti případů výsledkem úspěšného a osobně motivovaného snažení jich samotných. Jakkoli je znovu nutné připomenout pravděpodobné rozdíly ve stáří a vývojových stádiích veřejné působnosti porovnávaných osob, projevovali tito jedinci podle všeho podstatně větší míru sociální ctižádosti než čtyři výše představení svobodní páni se jměním nad 100 osedlých.

Předchozí skutečnost se významně podepsala i na podobě kariérního směřování většiny ze sedmi sledovaných pánů. Jak se posléze ukázalo, následovali členové dané majetkové podskupiny dvě navzájem se prolínající, avšak přesto odlišné cesty k rozvíjení svého zájmu o veřejné dění – politickou a vojenskou. Část z nich (Michnové z Vacínova a Kryštof Rudolf Karel ze Svárova) se pak vyznačovala odmítavým postojem vůči jakékoli politické činnosti a zůstávala pasivní podobně jako dříve zmiňovaný Adam Václav Kokořovec z Kokořova.

Posledně uváděný druh jednání mohl vyvrcholit dokonce zadlužením a finančním krachem, k němuž dospěly majetky obou bratrů Michnů z Vacínova.¹⁷² Jakkoli existovaly těsné příbuzenské vazby mezi nimi a královským místodržícím, hrabětem Pavlem Michnou z Vacínova, v oblasti mocenského uplatnění i každodenního života se již s ohledem na rozdíly ve velikosti spravovaného jmění značně rozcházeli.¹⁷³ Hlavně na základě zásluh strýce Pavla byl však jejich otcí, radovi apelačního soudu Jiřímu Vilémovi, v roce 1626 potvrzen panský stav.¹⁷⁴ Po smrti Jiřího Viléma se Zikmund Norbert a Vilém Fridrich Michnové téměř rovným dílem podělili o otcovskou

¹⁷⁰ Srov. TAMTÉŽ, s. 718, 730.

¹⁷¹ Srov. TAMTÉŽ, s. 719, 722.

¹⁷² Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Michnech z Vacínova August SEDLÁČEK, *Michna z Vacínova*, in: Ottův slovník naučný XVII, Praha 1901, s. 285-286; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 639.

¹⁷³ K povaze hlavního strýce rychlého sociálního vzestupu dříve nevýrazného rodu, Pavlu Michnovi z Vacínova, podrobněji v pozn. 141.

¹⁷⁴ O povýšení Jiřího Viléma Michny z Vacínova po boku jeho bratra Pavla A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 91.

pozůstalost. Získané statky jen těsně přesahovaly 50 osedlých, což se ukázalo být vzhledem k potřebám obou sourozenců vzápětí nedostatečné.¹⁷⁵ Každý z nich přitom volil odlišný způsob veřejného vystupování. Zatímco Vilém Fridrich nebyl doložen v žádném ze sledovaných úřadů, Zikmund Norbert se úspěšně ucházel o místo regenta císařských panství.¹⁷⁶ Výraznější veřejné ambice ani naprostá politická pasivita se však neshodily s majetkovými možnostmi Michnů z Vacínova a vyústily v jejich zadlužení a rozprodej nevelkého jmění. I když Zikmund Norbert rok před smrtí zdědil po svém bratranci rozsáhlé državy hraběcí větve rodu, jeho potomkům se je nepodařilo udržet. Zikmundův syn tak dožíval v poměrně skromných podmínkách a jako jiní nepřilíši úspěšní zástupci panského stavu obrátil pozornost k úřadu krajského hejtmana na Loketsku, v němž setrval dokonce čtrnáct let.¹⁷⁷ Spolu s tím se na sklonku 17. století vyskytoval rovněž mezi přísedícími dvorského a komorního soudu, jehož zasedání se však i kvůli povinnostem v kraji účastnil natolik nepravidelně, až byl za svou nečinnost napomínán.¹⁷⁸ Dané zjištění vybízí k úvaze o sestupné tendenci v sociálním vývoji příslušné odnože rodu Michnů z Vacínova. Zájem o krajskou službu mohl být jejím důsledkem, nebo naopak výrazem snahy o její překlenutí.

Vedle zmíněného Viléma Fridricha Michny z Vacínova představuje ve zkoumané podskupině druhý příklad veřejně zcela nečinného svobodného pána Kryštof Rudolf Karel ze Svárova.¹⁷⁹ Jeho děd Petr Tobiáš byl potrestaným účastníkem stavovského odboje a na základě vyneseného rozsudku přišel o panství Hradiště. Otcí Kryštofa Rudolfa, Janu Václavovi, se jej však podařilo po doplacení konfiskovaného dílu české komoře opětovně získat.¹⁸⁰ Svému mužskému dědici tak předal nemovitě jmění, které podle všeho představovalo dostatečné zázemí na to, aby nebyl nucen ani po obdržení

¹⁷⁵ Jimi spravované dědictví tvořily statky Chýše, Ležky a Chodov na Žatecku a Kouřimsku. Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 730. K jejich dějinám A. SEDLÁČEK, *Hrady XIII*, Praha 1905, s. 229-230; XIV, Praha 1923, s. 366; XV, Praha 1927, s. 235-236.

¹⁷⁶ Počinání Zikmunda Norberta Michny nejméně zachytil P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 639.

¹⁷⁷ Karel Jiří Václav Michna z Vacínova vykonával úřad krajského hejtmana za panský stav na Loketsku v letech 1694-1707. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 271.

¹⁷⁸ Michnův případ vyšel najevo při zkoumání písemností pojednávajících o činnosti příslušného soudního sboru, jejichž zpřístupnění zajistil V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 95, 101-102.

¹⁷⁹ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Karlech ze Svárova Martin KOLÁŘ, *Karel ze Svárova*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 1058-1059; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 439-440. Předbělohorské dějiny příslušného rodu již zároveň byly v minulosti podrobeny cílenému studiu, a to zejména v souvislosti s rozvíjením specifického odvětví hospodářské činnosti. Srov. Jan ŠTOVÍČEK, *Karlové ze Svárova – železářští podnikatelé 16. století*, *Z dějin hutnictví 11*, 1982, s. 35-50.

¹⁸⁰ Vývoj případu i jeho vyústění nastínil T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 253-254. K hodnotě statku Hradiště na Plzeňsku, dosahujícího podle berní ruly velikosti 82 osedlých srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 719.

panského titulu a polepšení erbu v roce 1654 opouštět usedlý venkovský život bez výraznějších společenských vzruchů.¹⁸¹

Teprve ve zkoumané podskupině drobných, avšak nadále poměrně solidně majetkově zabezpečených osob se dala poprvé vysledovat přítomnost dvou urozených mužů, kteří vytvářeli naprostý protiklad k takřka nezaznamenanatelnému jednání Viléma Fridricha Michny z Vacínova nebo Kryštofa Rudolfa Karla ze Svárova. Oba dva sice pocházeli z odlišného náboženského i sociálního prostředí, vyznávali rozdílné cesty k mocenskému úspěchu a své državy spravovali v jiných částech země, přesto si však byli v mnoha ohledech navzájem dosti podobní, neboť reprezentovali kariérní model pobělohorského politika a úředníka.¹⁸² Porovnání jejich činnosti nadto usnadňuje přibližně totožná doba vstupu do veřejného prostoru a bez tří let i stejný rok úmrtí (1658, resp. 1660).

První z nich, Adam Hynek Vrábský Tluksa z Vrábí, se v roce 1626 ujímal spolu s bratrem konfiskacemi zcela nedotčených statků svého otce Viléma staršího.¹⁸³ Vedle zděděných Drahenic na Prácheňsku se mu za pomoci finančních prostředků jeho manželky Alžběty Polyxeny Kokořovcové z Kokořova podařilo již za několik let přesvědčit k obchodní dohodě sourozence Jana Václava a přikoupit další významné rodové jmění – Dešenice v Plzeňském kraji.¹⁸⁴ Ačkoli údaje obsažené v berní rule dokládají, že se nemovitý majetek drahenické větve Vrábských Tluksů z Vrábí, rozkládající se v jihozápadních Čechách, vlivem třicetileté války snížil téměř o polovinu osedlých, i nadále dosahoval na poměry pobělohorské doby vysoce nadprůměrné hodnoty a svého držitele bezpečně chránil před hmotnou nouzí.¹⁸⁵ Díky tomu se Adam Hynek Vrábský mohl bez větších obav soustředit na hledání uplatnění v jednotlivých rovinách politického systému Království českého.

Ve stejné době, kdy Alžběta Polyxena Vrábská z Kokořova získala Dešenice, tedy v roce 1632, se ještě v postavení rytíře stal hejtmanem na Prácheňsku a takřka souběžně

¹⁸¹ O povýšení Kryštofa Rudolfa Karla ze Svárova A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 104.

¹⁸² Na příkladu podstatně mocnějšího jedince, Přibíka Jeníška z Újezda, a s oporou v příznivějších heuristických podmínkách se pokoušel tento vzorec jednání vyplnit konkrétním obsahem R. BACÍK, *Přibík Jeníšek z Újezda*.

¹⁸³ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Vrábských Tluksích z Vrábí August SEDLÁČEK, *Vrábský Tluksa*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 991-993; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 409.

¹⁸⁴ K dějinám Drahenic a Dešenic A. SEDLÁČEK, *Hrady XI*, Praha 1897, s. 248-249; IX, Praha 1893, s. 149-150.

¹⁸⁵ Uvedené zjištění vyplynulo z porovnání hodnoty obou statků mezi lety 1615 a 1656. Srov. TÝŽ (ed.), *Rozvržení sbírek*, s. 46, 55; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 746.

rozšířil řady přísedících dvorského a komorního soudu.¹⁸⁶ Oproti všem až dosud představeným šlechticům však nepovažoval dosažené cíle za konečné. Příčinu zaujetí takového postoje je nutné hledat právě v povýšení Adama Hynka Vrábského do starožitného panského stavu, k němuž došlo v roce 1635.¹⁸⁷ Že o jeho udělení usiloval s určitým záměrem, potvrzuje průběh jeho pozdější politické dráhy. Tu vyplnil působením v úřadu pražského malostranského hejtmána, aby nakonec mohl usednout i do panských lavic většího zemského soudu.¹⁸⁸ Za oslabující prvek svých nesporných politických ambicí překvapivě nepovažoval ani pozdější podíl na výkonu hejtmanského úřadu v rodném Prácheňském kraji, k němuž se sice střídavě, avšak opakovaně vracel ve čtyřicátých i padesátých letech 17. století.¹⁸⁹ Zvláště tento jev podílející se na sebe prezentaci mocensky nejvýraznějších nositelů titulu svobodného pána bude ještě vyžadovat důkladné přezkoumání. V příslušné souvislosti totiž poodhaluje další rovinu společenské vážnosti krajské služby a pozůstatků jejího významu z hlediska uchovávání tradičních stavovských hodnot po roce 1620.

Podobně motivovaným a ctižádostivým šlechticem byl již před dosažením panského titulu v roce 1630 rovněž Jindřich Kustoš ze Zubřího a Lipky.¹⁹⁰ Příčinnivost musel projevit již brzy po bitvě na Bílé hoře, neboť byl synem jednoho z usvědčených povstalců.¹⁹¹ Zkušenosti s uplatněním ve veřejné oblasti shromažďoval jako vrchnostenský úředník pánů z Pernštejna a Trčků z Lípy.¹⁹² Teprve konfiskace rozsáhlé trčkovské domény mu zároveň dovolila, aby se chopil prvního vlastního statku, jímž se stala patrně Doubravice. Zdaleka však nepředstavovala jediný Kustošem získaný nemovitý majetek. Soustava jeho jmění se na rozdíl od Vrábského významně

¹⁸⁶ Adam Hynek Vrábský Tluksa z Vrábí vykonával úřad krajského hejtmána na Prácheňsku ještě za rytířský stav v roce 1632. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 282. O jeho přítomnosti v řadách komorních soudců zhruba v podobné době více V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 29-30.

¹⁸⁷ O povýšení Adama Hynka Vrábského Tluksy z Vrábí A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 97.

¹⁸⁸ Na oba jím dosažené kariérní milníky upozorňuje A. SEDLÁČEK, *Vrábský Tluksa*, s. 993.

¹⁸⁹ Po jednoleté rytířské etapě vykonával Adam Hynek Vrábský Tluksa z Vrábí úřad krajského hejtmána na Prácheňsku za panský stav, a to konkrétně v letech 1641-1642, 1644, 1646-1647 a 1656. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 282.

¹⁹⁰ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Kustoších ze Zubřího a Lipky August SEDLÁČEK, *Kustoš ze Zubřího a z Lipky*, in: Ottův slovník naučný XV, Praha 1900, s. 407; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 520. Další hodnotné údaje autor čerpal z příspěvku zaměřeného na dějiny statku Lipka, který sepsal Antonín RYBIČKA, *Tvrz Lipka v Chrudimském kraji*, Památky archeologické a místopisné 4, 1861, s. 38-41, zde především s. 40-41.

¹⁹¹ Vzhledem ke zjištěnému podílu na stavovském povstání měl být Jindřichovi staršímu Kustošovi (otci sledovaného šlechtice) konfiskován rodový statek Lipka, z blíže neobjasněných příčin, možná kvůli značnému zadlužení, však k odebrání majetku nedošlo a zdědil jej druhý ze synů Jindřicha staršího, Karel. O celé záležitosti podrobněji pojednal T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 313.

¹⁹² Na kariérní začátky Jindřicha Kustoše ve vrchnostenských službách upozornili A. SEDLÁČEK, *Kustoš*; A. RYBIČKA, *Tvrz Lipka*, s. 40.

proměňovala a po polovině 17. století ji prokazatelně tvořily statky Nový Studenec a Tříbřichy situované na Čáslavsku a Chrudimsku, jež se v součtu blížily hodnotě 80 osedlých.¹⁹³ Jestliže chtěl Jindřich Kustoš zviditelnit svou osobu a pomýšlet na uskutečnění trvalejšího sociálního vzestupu, nemohl se spokojit pouze s plněním úředních povinností na panstvích vyšších šlechtických rodů. Základy svého osobního růstu vystavěl na službě habsburskému panovníkovi, během níž se seznámil s chodem vojenských komisí, osvojil si povinnosti válečného kvartýrmistra i nejvyššího strážmistra a v roli inspektora všech císařských panství zúročil rovněž některé dovednosti získané někdejší podílem na zajišťování vrchnostenské správy.¹⁹⁴ Zvolil si tak jiný prostředek sebe prezentace než Adam Hynek Vrábský. Stejně jako on měl však cílevědomější záměry. Soustředěným zájmem o veřejné záležitosti dosáhl členství v místodržitelenském kolegiu a především jmenování do úřadu podkomořího věnných měst, v němž setrval mezi lety 1647 a 1657.¹⁹⁵ Do souřadnic promyšleně budované kariéry by měl být začleněn také Kustošův hospodářsky výhodný sňatek se šlechtičnou cizího původu, Evou z Glouchova, které podle berní ruly na Čáslavsku patřil statek Bezděkov.¹⁹⁶

Vychází-li se z nepochybně správného předpokladu, že majetek své manželky spravoval a mohl jej započítat do soustavy vlastněných východočeských statků, zastavil by se odhad jmění Jindřicha Kustoše jen těsně pod hranicí sta osedlých a prakticky na stejné úrovni, jaké dosáhl jeho soupeř Vrábský. Podobnost či přinejmenším blízkost osudů obou mužů zakládá poznatek o existenci dalšího kariérního modelu pobělohorských svobodných pánů rytířského původu. Jak ukáže pozdější rozbor poslední podskupiny držitelů drobného pozemkového jmění nadaných panským titulem, nacházejí příslušné vzory chování svůj protějšek i u podstatně méně majetných příslušníků této celkově pozoruhodné sociální skupiny.

Jak potvrdily osudy Adama Hynka Vrábského a Jindřicha Kustoše, nabízela se čerstvě povýšeným a dostatečně ambiciózním jedincům cesta k vrstvení politických úřadů. Z jejich dlouhodobého výkonu mohli vzápětí odvozovat vážnost svého společenského postavení. I když se jimi zvolené kombinace mocenských kroků viditelně lišily, setkali se oba urození muži na krajské i zemské úrovni s mechanismy

¹⁹³ K dějinám Kustošova ústředního statku Nový Studenec, získaného rovněž z trčkovských konfiskací, A. SEDLÁČEK, *Hrady XII*, Praha 1900, s. 293-294. Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 722.

¹⁹⁴ Jeho činnost zvláště ve vojenském aparátu habsburské monarchie podchytil A. RYBIČKA, *Tvrz Lipka*, s. 41.

¹⁹⁵ V jednom z významných politických úřadů jej doložil F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 390.

¹⁹⁶ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 722.

vedení a zabezpečování probíhající třicetileté války. Zatímco oni dva patrně chápali úlohu přidělenou ve válečném aparátu jako mezistupeň svých kariér, pro poslední dva zástupce z horní poloviny žebříčku vlastníků menších statků – Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů a Zikmunda Myslíka z Hyršova – tvořila osu i cíl veškerého veřejného směřování.

Pozadí válečnické kariéry nejznámějšího z někdejších rytířských „kryksmanů“ se již stalo v české historické vědě předmětem rozsáhle pojatého výzkumu, a proto nevyžaduje, aby bylo na tomto místě podrobněji rozebíráno.¹⁹⁷ Hodí se tak zaměřit pouze na studovaný vztah mezi okolnostmi Hýzrlova povýšení do panského stavu a otázkou, nakolik ovlivnilo jeho budoucí počínání. Mezi vyšší šlechtu byl úspěšný císařský rytmistr za předchozí zásluhy uveden spolu se svým mladším bratrem Bernardem dokonce již v předbělohorském období.¹⁹⁸ Získaný říšský titul svobodného pána, jenž mu v roce 1611 udělil Rudolf II., však nemohl v širší míře uplatnit, protože podle platného zemského zřízení v Království českém neměl svému držiteli poskytovat žádné výhody.¹⁹⁹ Na skutečný posun do okruhu vyšší šlechty si tak počkal až do roku 1628.²⁰⁰ Stejně jako v předcházejícím případě se o stěžejním momentu, jenž povznášel a prohluboval čest urozeného jedince, neopomněl zmínit ve svých memoárech. Jím zanechané svědectví má jedinečnou vypovídací hodnotu, neboť do jeho obsahu zahrnul osobní úvahu nad tím, jak vlastně nižší šlechtic chápal a prožíval možnost posunu stavovskou hierarchií. Na dané téma poměrně otevřeně poznamenal: „*Poněvadž pak všecken a každý urozený muž stavu rytířského chce svým potomkům dobré jméno zanechat a do vyššího stavu postoupit, požádal jsem co nejponiženěji císaře Ferdinanda II., aby mě ze stavu říšského svobodného pána do starožitného stavu panského Koruny české povýšil a na to mi zlatou bulu udělil [...]*“²⁰¹

Z Hýzrlových slov navzdory určité míře autostylizace vyplynulo, že se v jeho konkrétním případě povýšení nevázalo nutně pouze k hmotným výhodám nebo

¹⁹⁷ Z obsáhlé řady příspěvků věnovaných jeho osudům například V. BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, s. 70-79; František KOREŠ, „*Kryksmanský*“ *svět Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů*, in: Václav Bůžek – týž – Petr Mareš – Miroslav Žitný, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016, s. 290-300. Stěžejní význam pro poznání osobnosti známého císařského válečníka si však uchovaly především jím sepsané memoáry, které edičně zpřístupnili Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979.

¹⁹⁸ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 279-282.

¹⁹⁹ Zlomový moment při utváření náhledu na uplatňování říšských titulů v prostředí předbělohorských Čech přinesl spor Viléma z Rožmberka s knížaty z Plavna vrcholící po polovině 16. století. Do širšího politického a sociálního rámce jej zasadil J. PÁNEK, *Zápas o vedení české stavovské obce*.

²⁰⁰ O povýšení Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 93.

²⁰¹ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 359.

vyhláženým politickým výzvám. Mnohem spíše představovalo sociální vklad do budoucnosti pozdějších generací rodu, čehož si byl velmi dobře vědom. Jestli po roce 1620 podobně uvažovali také ostatní rytíři, nelze spolehlivě ověřit. Jistě však pocítovali potřebu hájit svou urozenost v době nekontrolovaného udílení šlechtictví. Právě přechod do vyššího stavu skýtal řešení tohoto problému, přestože jiné překážky vzápětí vytvářel.

Každodenní život Jindřicha Michala Hýzrleho v zásadě nedoznal po povýšení do panského stavu výraznějších změn. I jako svobodný pán se plně soustředil na plnění svěřených vojenských úkolů až do doby, než na sobě začal pocítovat zhoršení zdravotního stavu. V tomto směru tedy zůstal nadále předbělohorským rytířem. Za trvalou věrnost císaři si kromě titulu svobodného pána vysloužil i některé konfiskované statky. V období vzniku berní ruly z nich vlastnil již pouze Lčovice v Prácheňském kraji odhadované na rovných 50 osedlých, což částečně zkreslovalo jeho skutečné majetkové možnosti.²⁰² Ještě před polovinou 17. století totiž přenechal část svého nemovitého jmění, jmenovitě statek Budkov o 9 osedlých, svému synovi Václavu Michalovi.²⁰³ Ani tak se však nezdá, že by Hýzrlovi pouhá přítomnost mezi vyšší šlechtou zajistila nějaké dříve neobvyklé výhody.

Podstata válečnické kariéry spočívala v tom, že umožňovala dosáhnout vysokých důstojnických hodností jak osobám panského, tak rytířského původu. Nezřídka dokonce přispívala k nobilitacím neurozených jedinců, pokud prokázali dostatek potřebných schopností přímo na bojišti. Sama služba ve zbrani tak ve skutečnosti vytvářela poměrně příznivé podmínky k dosažení sociálního vzestupu, jenž nebyl na rozdíl od politické dráhy přísně vázán titulárními pravidly.²⁰⁴ Prováděný rozbor přesto prokázal, že se statky v rozsahu od 50 osedlých výše vyskytovaly zásadně v držení těch svobodných pánů, kterým byly svěřeny přední vojenské funkce v císařské armádě skýtající zároveň vyšší služební ohodnocení. Toto zjištění se nevztahovalo pouze k výše zmíněnému Jindřichu Michalovi Hýzrlovi z Chodů. Podobné závěry lze bezpečně vztáhnout na ještě zámožnějšího svobodného pána Zikmunda Myslíka z Hyršova.²⁰⁵

²⁰² Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 718.

²⁰³ Srov. TAMTÉŽ.

²⁰⁴ O porozumění zákonitostem a způsobu promítání vojenské kariéry do sociální situace osob, které se byly ochotny válečného dění opakovaně účastnit, dlouhodobě usilují zvláště Zdeněk VYBÍRAL, *Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku*, in: Miloš Drda – týž (edd.), Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách, Tábor 2007 (= Husitský Tábor 3), s. 555-569; Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015.

²⁰⁵ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Myslících z Hyršova August SEDLÁČEK, *Myslík z Hyršova*, in: Ottův slovník naučný XVII, Praha 1901, s. 937-938; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 667-668. Další údaje o rodu Myslíků si autor opatřil z příspěvků,

Úspěšný válečník přibyl do sociální struktury pobělohorské vyšší šlechty v roce 1639, kdy jej panovník ocenil za statečné služby prokazované habsburskému domu na bojištích třicetileté války. Hned čtyři roky nato získal na základě dalšího císařského majestátu výsadu vstoupit do společnosti starožitných panských rodů.²⁰⁶ Nad dvojnásobnou změnou sociálního statutu by se měl nyní výklad pozastavit, neboť jej na jedné straně odlišovala od jiných svobodných pánů rytířského původu obsazujících po roce 1620 spíše nižší vojenské hodnosti a zároveň nevycházela pouze z výsledků jeho úspěšně postupující vojenské kariéry. Jakési předpolí k podobně rychlému sociálnímu růstu a trvalejšímu usazení v panském stavu si Zikmund Myslík vytvořil především účinnými sňatkovými strategiemi, jež předcházely nebo se děly v součinnosti s jeho největšími úspěchy v oblasti veřejné působnosti.

Uzavření manželství s náležitě urozenou a po majetkové stránce dobře zabezpečenou nevěstou mohlo mít na budoucí postavení řadového pobělohorského rytíře velice příznivý vliv, čehož si byli kromě samotných aktérů těchto klíčových životních kroků dobře vědomi i vnější pozorovatelé. Navzdory mezerovitému stavu pramenné základny a povětšinou chybějícím svědeckým osobní povahy si lze připomenout poměrně vzácnou výpověď o nakládání s urozeností a jejím hodnocení ve druhé polovině 17. století. Jejím autorem se stal jeden z mocensky nejviditelnějších zástupců pobělohorské nižší šlechty, jenž se v roce 1655 rovněž dočkal vstupu do řad starožitného panstva – Humprecht Račín z Račina.²⁰⁷ Tento muž během budování své kariéry nezapomínal rozvíjet neformální vztahy „dobrého přátelství“ s politicky i společensky vlivnými osobnostmi ze sousedství svého sídla. Zvláštní postavení si mezi nimi udržoval hrabě Humprecht Jan Černín z Chudenic. Když se Račín v roce 1666 i vzhledem k pokročilému věku s respektem ohlížel za životem svého někdejšího souputníka Zikmunda Myslíka z Hyršova, nepřipomínal překvapivě jeho vojenské zásluhy. Ještě více jej zaujalo, jak obratně si někdejší příslušník rytířského rodu počínal v oblasti sňatkových strategií. Svému patronovi doslova zdůraznil: „*Dvě věci, které za živobytu*

kteří za účelem prohlubování výzkumu proměnlivého personálního a místopisného vývoje pražské společnosti pravidelně vydával Antonín RYBIČKA, *Pomůcky k místopisu a rodopisu měst Pražských*, Památky archeologické a místopisné 4, 1860, s. 67-71, zde s. 67-68. Po odborné stránce doposud nepřekonanou životopisnou studii zaměřenou na osobnost Zikmunda Myslíka z Hyršova vytvořil Zdeněk KALISTA, *Zikmund Myslík z Hyršova*, Praha 1940 (= Postavy české minulosti 1).

²⁰⁶ O dvojnásobném povýšení Zikmunda Myslíka z Hyršova A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 122, 125.

²⁰⁷ Nad mocenskými a majetkovými vyhlídkami tohoto, v roce 1655 nově povýšeného, rytíře se autor pozastavil již v pozn. 138.

svého učinil, ty se nemohou než chválit. Totiž jeho dvoje vzáctný vožení a na Pacově zanechané pěkné stavení.“²⁰⁸

Humprecht Račín z Račina narážel na svatbu Zikmunda Myslíka s Eliškou Černínovou z Chudenic v roce 1640, tedy téměř ve stejné době, kdy se stal oficiálně členem panského stavu. Od té chvíle jej tak vázaly vztahy nepokrevního příbuzenství k přednímu hraběcímu rodu.²⁰⁹ Ve čtyřicátých letech 17. století vzniklého spojení využil a uzavřel kupní smlouvu se svou tchýní. Na základě jejího znění se dostal do držení pacovského panství.²¹⁰ Když k němu přibyla ještě nepoměrně menší Jeníčková Lhota, čítala Myslíkova doména v roce 1656 přes devadesát osedlých.²¹¹ Po smrti své první ženy vstoupil Zikmund Myslík z Hyršova do druhého manželství s Johanou Eusebií ze Žďáru.²¹² Sňatkem s další nositelkou hraběcí hodnosti tak dával otevřeně najevo svůj zájem o zachování prestižního postavení v pobělohorské společnosti. Vedle naplňování sociálních očekávání a v přímé návaznosti na ně zdárně postupovala rovněž Myslíkova veřejná dráha. Od postavení válečného rady a vysokého císařského důstojníka se propracoval až k ceněné generálské hodnosti. Kromě toho patřil jako komorník do okruhu arciknížete Leopolda Viléma.²¹³

Nejen kariéra a sociální síť spoluutvářely obraz představitele panského stavu. Podstatnější bylo, že se po vzoru vyšší šlechty začínalo proměňovat rovněž uvažování Zikmunda Myslíka z Hyršova. Jak Račín prozradil letmou zmínkou o Pacově ve svém dopisu, hleděl si císařský generál velmi svědomitě společensky přiměřeného vyznění promyšlené vnější sebe prezentace. Dbal o jím zanechaný odkaz, jenž se promítal nejen do okázalé podoby pacovského zámku, ale taktéž do až mimořádně hlubokých projevů barokní katolické zbožnosti.²¹⁴

²⁰⁸ List od Humprechta Račina z Račina hraběti Humprechtovi Janovi Černínovi z Chudenic datovaný v Praze 22. prosince 1666. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 57, Račín z Račina, fol. 185, 188.

²⁰⁹ Námluvy, svatební veselí i prestiž tohoto sňatku přiblížil Z. KALISTA, *Zikmund Myslík z Hyršova*, s. 21-27.

²¹⁰ K dějinám pacovského panství a zámku A. SEDLÁČEK, *Hrady IV*, Praha 1885, s. 204-213.

²¹¹ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 731.

²¹² Toto důležité rozhodnutí učinil Zikmund Myslík s větším odstupem od úmrtí první manželky, a to konkrétně v říjnu 1651. Blíže Z. KALISTA, *Zikmund Myslík z Hyršova*, s. 56-57.

²¹³ Přehledné shrnutí jeho vojenského kariérního postupu poskytl A. SEDLÁČEK, *Myslík*, s. 938.

²¹⁴ Račín popisoval, jaké pozdvižení vyvolala v šlechtických i duchovních kruzích závěť Zikmunda Myslíka. I navzdory řadě příkladů velkorysého postoje umírajícího uroence vůči duchovním institucím, zvolil vyznání přenechat církevnímu řádu bosých karmelitánů: „*Mají mu to mnozí za zlý, že tak štědře se zachoval k duchovním a tak skupě nejen k svým blízkým krevním přátelům, ale k vlastní své milý a jediný paní dceři. Ještě jsem od žádného, ani od duchovního, ani od světského neslyšel, aby ten jeho kšaft chválil.*“ Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 57, Račín z Račina, fol. 185, 188.

Pohledy na neměnné vzorce chování a jednání Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů i naproti tomu poměrně zřetelný společenský vzestup Zikmunda Myslíka naznačily, do jaké míry ovlivňovaly změny související s novým stavovským zařazením každodenní život jedinců, kteří nacházeli uplatnění ve vojenské službě habsburským panovníkům. Ačkoli se jejich pozemkový majetek nadále řadil do kategorie drobného pozemkového jmění a nepřesahoval hranici 100 osedlých, pohybovali se tito noví držitelé panského titulu v elitních vrstvách císařské armády. Zároveň je vhodné připomenout, že navzdory probíhajícímu procesu reformy a profesionalizace vojenských struktur habsburské monarchie patřil podle všeho nevelký počet těchto někdejších zástupců rytířstva i nadále mezi poptávané členy císařského důstojnického sboru.²¹⁵

Jestliže se dosud pozornost obracela výlučně ke dvěma majetnějším podskupinám svobodných pánů nižšího šlechtického původu (s více jak 50 osedlými), nyní bude věnován prostor sociálně rozmanitému okruhu vlastníků, jejichž majetek se v roce 1656 pohyboval od jednoho až po 43 osedlých.²¹⁶ Ve výsledném součtu se jedná o polovinu ze všech 22 sledovaných osob. Společným jmenovatelem jejich osudů byla stejně jako u obou předešlých analyzovaných uskupení skutečnost, že vlastním přičiněním, nebo zásluhou svých předků přináleželi k panskému stavu. Již na první pohled upoutá vysoké poměrné zastoupení těchto urozených mužů ve vztahu k celku, neboť vydává svědectví, jak slabý účinek na hmotné vyhlídky povyšovaného rytíře či jeho potomků měla až v polovině případů vytoužená proměna sociálního statutu.

Vzhledem k počtu jedinců příslušejících do poslední podskupiny (1 až 49 osedlých) by již nebylo účelné věnovat se každému z nich odděleně. Namísto toho budou rámcově představeny osoby, jež nejvýstižněji reprezentují zachycené mocenské a sociální tendence typické pro příslušnou vrstvu šlechtické společnosti. Přistoupení ke zmíněnému zúžení nepodmiňuje ani tak omezený prostor výkladu jako spíše skutečnost, že se s ohledem na šíři veřejného uplatnění i na majetkové možnosti některé ze sledovaných osob vytrácejí pro nedostatek relevantních pramenných svědectví ze zorného pole badatele a až na několik základních poznatků se stávají prakticky anonymními.

²¹⁵ Daný jev odpovídal strukturálním změnám, jimiž procházelo evropské vojenství v 17. století. K jejich podstatě blíže Clifford J. ROGERS (ed.), *The Military Revolution Debate: Readings on Military Transformation of Early Modern Europe*, Boulder 1995. S oporou v nejnovějších metodologických přístupech se řešením příslušných otázek zabývá podnětným způsobem zvláště V. PRCHAL, *Z rytíře důstojníkem*.

²¹⁶ Stov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 713, 718-719, 736-737, 741-742, 746.

V daném společenství zahrnujícím nejméně zámožné svobodné pány již nebyla velikost a hodnota pozemkového majetku směrodatným ukazatelem pro určitý typ veřejného uplatnění. Mezi zastoupenými jedinci se vyskytovali reprezentanti obou druhů kariér (politické, vojenské) popsanych v rámci předcházejících dvou podskupin, avšak s jedním podstatným rozdílem – zdaleka ne vždy se členům této vrstvy podařilo bez přiměřeného majetkového zázemí úspěšně usilovat o obsazení předních míst v politickém systému Království českého a hierarchii habsburského vojska. Přesto ani tento vývoj nebyl zcela vyloučen. Nadále je totiž nutné pamatovat na to, že evidence poddanského majetku obsažená v berní rule nezachytila pozemkové vlastníky urozeného původu za stejných výchozích podmínek. Pokud se příslušný jedinec nacházel na samém začátku kariéry, mohla se jeho politická i hospodářská situace po uplynutí několika desetiletí razantně změnit.

Příkladem za všechny se v daném ohledu stal Ferdinand Arnošt Hýzrle z Chodů.²¹⁷ Přestože byl jeho statek Želibořice na Prácheňsku odhadnut na pouhých sedm osedlých, spravoval jej po smrti svého otce Bernarda v období vzniku berní ruly teprve dva roky.²¹⁸ Posléze získané dědictví prodal a získal místo něj hned několik držav včetně ronovského panství v Čáslavském kraji.²¹⁹ Obdobně skromně působily i jeho politické začátky, jež strávil krátkodobým výkonem hejtmanského úřadu na Litoměřicku v padesátých letech 17. století, zatímco se v roce 1692 alespoň na několik měsíců před svým úmrtím propracoval až na místo prezidenta české komory.²²⁰

Nashromážděné údaje potvrdily, že nejmenší podskupina svobodných pánů měla nejen po majetkové stránce, ale i podle nejčastěji vyhledávaného typu veřejného uplatnění dosti blízko k pobělohorskému rytířstvu, z něhož vzešla. Navzdory nejružnějším odchýlkám a obvyklému vrstvení několika dostupných společenských rolí projevovala povětšinou zájem o nějakou formu vojenské či krajské služby.

Na vojenském velení, zabezpečování armády a řízení válečných záležitostí se svobodní páni s rytířskými kořeny zřetelně podíleli, a to jmenovitě v postavení nejvyšších velících důstojníků (Albrecht Kapoun ze Svojkova, Jan Karel Příchovský z

²¹⁷ Pro bližší seznámení s uváděnými poznatky genealogické, místopisné i jiné faktografické povahy o Hýzrlech z Chodů Martin KOLÁŘ, *Hýzrle z Chodů*, in: Ottův slovník naučný XI, Praha 1897, s. 1065; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 398.

²¹⁸ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 718.

²¹⁹ K dějinám Želibořic a Ronova A. SEDLÁČEK, *Hrady VII*, Praha 1890, s. 231; XII, Praha 1900, s. 44-45.

²²⁰ Ferdinand Arnošt Hýzrle z Chodů vykonával úřad krajského hejtmána za panský stav na Litoměřicku v letech 1650, 1654 (vyškrtnut) a 1656. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 264. V úřadě komorního prezidenta jej na krátké období roku 1692 eviduje F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 393.

Příchovic), rytmistů (Václav Michal Hýzrle z Chodů, Jan Leopold Voračický z Paběnic), generálních válečných komisařů (Jan Leopold Voračický z Paběnic) a císařských válečných radů (Jan Karel Příchovský z Příchovic).²²¹

Politické uvažování krystalizující na nepřehledném pomezí panského a rytířského stavu však podle autorem učiněných závěrů i nadále určovala především váha hejtmanského úřadu udržovaná na úrovni jednotlivých historických krajů Království českého. Jak naznačuje několik doložených případů, zůstávala krajská služba z pohledu nižší šlechty v pobělohorském období zdrojem sociálního kapitálu, a to dokonce natolik silným, že ji někteří z povýšených vykonávali i později za panský stav. Tato vytrvalost vysledovaná zvláště u svobodných pánů Šebestiána Čabelického ze Soutic,²²² Albrechta Kapouna ze Svojkova²²³ či Ferdinanda Františka Robmhápa ze Suché²²⁴ současně potvrzovala, jak ve skutečnosti chápali svou úlohu v řadách vyšší šlechty. Přesunem do panstva se nejen nemínili vzdávat tradičních rytířských hodnot, ale dokonce se vůči jimi opouštěné vrstvě ani zřetelně nevymezovali. Pobyt v panském stavu pro ně znamenal záruku odpovídající ochrany dosaženého stupně urozenosti, nikoli však výzvu, aby měnili vžitě životní mechanismy. Základem jejich uvažování se stala kontinuita veřejného uplatnění, jejíž pomyslný svorník představoval právě úřad krajského hejtmana.

Pozadí daného postoje se kromě zjištěných skutečností navenek projevovalo i tím, jaký důraz hejtmanství někteří povýšení šlechtici připisovali v dílech osobní povahy.

²²¹ Údaje umožňující provedení příslušného rozboru poskytli autorovi August SEDLÁČEK, *Kapoun ze Svojkova*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 971-973, zde s. 972; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 437; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 719; August SEDLÁČEK, *Příchovský z Příchovic*, in: Ottův slovník naučný XX, Praha 1903, s. 680-682, zde s. 681; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 118-119; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 736; M. KOLÁŘ, *Hyzrle*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 398; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 718; August SEDLÁČEK, *Voračický z Paběnic*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 962-965, zde s. 963; TÝŽ, *Hrady IV*, s. 280; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 467-468; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 746.

²²² Šebestián Čabelický ze Soutic (majetek o 15 osedlých) vykonával úřad krajského hejtmana na Vltavsku za rytířský stav v letech 1641-1651 a za panský stav v letech 1652-1656. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 260. Blíže rovněž August SEDLÁČEK, *Čabelický ze Soutic*, in: Ottův slovník naučný V, Praha 1892, s. 847-848, zde s. 848; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 162; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 713; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 103.

²²³ Albrecht Kapoun ze Svojkova (majetek o 34 osedlých) vykonával úřad krajského hejtmana postupně ve dvou krajích – nejprve na Boleslavsku za rytířský stav v letech 1631 a 1641 a za panský stav v letech 1645-1649, později na Bechyňsku za panský stav v letech 1652-1658. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 265. Blíže rovněž A. SEDLÁČEK, *Kapoun*, s. 972; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 437; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 719; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 125.

²²⁴ Ferdinand František Robmháp ze Suché (majetek o 36 osedlých) vykonával úřad krajského hejtmana na Čáslavsku za panský stav v letech 1644-1649, 1652-1656, 1659, 1661-1663 a 1665-1674. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 276. Blíže rovněž August SEDLÁČEK, *Robmháp ze Suché*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 864-865, zde s. 865; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 130; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 736; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 125.

Zvláště hodnotné svědectví v tomto ohledu poskytuje rodinná kronika rytířů a pozdějších svobodných pánů Robmhápů ze Suché. Jeden z jejích pisatelů, Ferdinand František, svým potomkům hrdě předkládal, že brzy po obdržení císařského majestátu ohlašujícího povýšení nehledal cesty do zemské ani dvorské roviny politického systému, nýbrž začal působit v hodnosti krajského hejtmána na Čáslavsku. Podrobnější studium zároveň odhalilo, nakolik se s tímto úřadem ztotožňoval, neboť v něm strávil 25 let svého života.²²⁵ Neméně zajímavým se jeví být snažení Šebestiána Čabelického, jenž se pokoušel podpořit svou žádost o nabytí panského titulu rovněž vykázaním vřelého a dlouhodobého vztahu ke krajské službě. Jakkoli šlo spíše o jeden z několika prvků, jimiž před panovníkem obhajoval své nároky, vystoupila tak na povrch nezanedbatelná kategorie uvažování povyšovaných rytířů.²²⁶

Sledování sociálního, politického a hospodářského zakotvení 22 svobodných pánů rytířského původu příslušejících k vyššímu šlechtickému stavu v prvních desetiletích po bitvě na Bílé hoře si kladlo za cíl poukázat na závažný badatelský problém, jenž spočívá v nedostatečném promýšlení a zkoumání sociálního vývoje nižší šlechty po roce 1620. Pozornost autora byla záměrně upřena k otázce, jaký postoj by bylo možné z vědeckého hlediska zaujmout vůči těm členům rytířských rodů, kteří přecházeli k panstvu, aby v jeho kruzích zpravidla obsazovali nejspodnější sociální příčky. Z pohledu dalšího výzkumu bylo nutné objasnit, nakolik úspěšným se mohl stát jimi podniknutý společenský vzestup a zda se vlastním způsobem myšlení, chování a jednání ještě dali považovat za nižší šlechtice, anebo již nikoli. Na pozadí mapovaných sociálních procesů se podařilo odhalit určité tendence ovlivňující celkový vztah k politické kultuře i majetkovému zázemí.

Podle provedeného výzkumu si největší naději na trvalejší usazení ve strukturách vyšší šlechty udržovali ti svobodní páni, jejichž majetky spadaly do kategorie drobného,

²²⁵ Ve zmiňované rodinné kronice si Ferdinand František Robmháp ze Suché bedlivě hleděl toho, aby za svým jménem neopomněl uvést i zastávanou úřední hodnost – „*kraje Čáslavského hejtmán*“. O tom podrobněji F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 117. Srov. k době jeho činnosti v krajské správě H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 240, 276. Podrobnosti udělení panského titulu Robmhápovi zachytil A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 125.

²²⁶ Svědectví o tomto nepřilíh známém a probádaném druhu politické argumentace urozených osob, stojících po roce 1620 fakticky na pomezí panstva a rytířstva, zprostředkovalo přímo znění císařského majestátu, jímž byl Šebestián Čabelický ze Soutic v roce 1652 povznesen mezi vyšší šlechtu: „*Jakož pak majíce od nás povinnost hejtmanství kraje Vltavského svěřenou, takovou již na šestnácte let po ty tak přetěžké, však z milosti Boží již jminulé vojenské obtížnosti, neohlédaje se na nebezpečenství nepřátelské, ano, s opovážením za časté života a jmění svého pro zachování nám povinné věrnosti a zejskání naší císařské a královské milosti, pilně, poslušně a s pochvalou svou zastával a posavad v tom se vši ochotností k milostivému zalíbení našemu continuirovati se vynasnažuje.*“ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 151, fol. Q 17-Q 21, zde konkrétně Q 18'-Q 19. Čabelického povýšení doložil také A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 103.

avšak nikoli nejmenšího nemovitého jmění (50 až 99 osedlých). Ať již se rozhodli pro politickou či vojenskou dráhu, projevoval se v jejich jednání vyvážený poměr ctižádosti a ostražitosti. Důvody tohoto nastavení mysli spočívaly v tom, že na rozdíl od nejméně zámožných svobodných pánů povětšinou nepocítovali hmotnou nouzi a oproti většině držitelů středně velkých majetků naopak nebyli svázáni očekáváním plynoucím z předchozích úspěchů vlastních příbuzných.

S posledně zmiňovaným jevem souvisí zjištění, že se v dalších generacích potomkům častokrát nedařilo navazovat na výkony jejich předků, natož pak prohlubovat jimi nahromaděný sociální kapitál. Pokračovatelé rodových tradic a dědici více či méně rozsáhlých držav přitom nemuseli být na vině tohoto stavu. Zpravidla byli potomky nebo příbuznými jednotlivců, kteří účinně využili neopakovatelných podmínek bělohorské doby k ryze osobnímu hospodářskému a sociálnímu vzestupu. Po jejich úmrtí přicházela až na nečetné výjimky etapa jakéhosi útlumu způsobená úbytkem příležitostí pro veřejné uplatnění, na niž urození jednotlivci reagovali dosti odlišně. Ještě dříve než hlavní strůjci posunu do panského stavu zemřeli, ustálila se postupně struktura obou vyšších stavů a zároveň vzrostla konkurence i poptávka o místa v jednotlivých politických institucích, a to zvláště ze strany šlechtických rodin cizího původu přicházejících do Čech po Bílé hoře.

Napříč všemi určenými podskupinami držitelů pozemkového majetku z řad nově povýšené rytířské šlechty se zároveň daly viditelně rozpoznat význam a hloubka zakořenění krajského hejtmanství. V každé vrstvě svobodných pánů však bylo cíleně vyhledáváno z jiného důvodu. Nejzámožnějším osobám (nad 100 osedlých) buď mohlo vynahrazovat chybějící příležitosti k sociálně přiměřenému způsobu veřejného uplatnění, anebo představovalo jediný druh úřadu, jehož se v případě převažující politické pasivity ještě byly ochotné ujímat. V očích držitelů drobného majetku (nad 50 osedlých) plnilo sice důstojnou úlohu, až na výjimky se však k němu přimkli hlavně v době, kdy sbírali zkušenosti pro rozvíjení budoucí politické či vojenské kariéry. Zcela stěžejní váhu si naopak krajská služba uchovala v okruhu nejmenších vlastníků rytířského původu čerstvě nadaných panským titulem. Vstupem mezi vyšší šlechtu nehodlali přerušit kontinuitu dosavadních rodových tradic. Hejtmanství se pro ně stalo symbolem pevného sepětí s krajem, kde spravovali a obhospodařovali své državy. I v souvislosti s rozšiřováním okruhu svěřených povinností se poukazováním na jeho svědomité vykonávání dokonce nerozpakovali obhajovat své žádosti o vyzdvižení do panského stavu.

Ohlédnutí za obsahem celé kapitoly by mělo v první řadě připomenout, že nižší šlechtický stav prošel po bitvě na Bílé hoře během poměrně krátkého časového úseku nemalým množstvím změn, které se s oporou v zákonných prostředcích zásadní měrou podepsaly na jeho společenském ukotvení, personální skladbě a vnitřní hierarchii. Podněcovatelem a rozhodujícím činitelem veškerých naznačených úprav se stal habsburský vladař. Jeho nobilitační politika uplatňovaná na pozadí nově zaváděné říšské titulatury zpochybnila někdejší důležitost urozenosti, jakou se většina čerstvě nobilitovaných osob domácího ani cizího původu nedokázala vykázat.

Pokud se vůči zmiňovaným jedincům nemohli příslušníci starobylých předbělohorských rodů vymezit povýšením do panského stavu, užívali za účelem obrany promyšlených symbolických prostředků i otevřených výroků. Právě jimi podle autorem prověřené výpovědi rodinného erbovníku, heraldické výzdoby sakrální stavby či memoárů zdůrazňovali, nakolik zásadní hodnotu zaujímal v jejich uvažování takřka nedoceňovaná paměť urozenosti. Z téhož důvodu uskutečnil autor na základě údajů obsažených v berní rule soustředěný rozbor počínání 22 svobodných pánů pocházejících z řad předbělohorské nižší šlechty. Představitele zkoumaného uskupení nespojovala pouze skutečnost, že jim byl vyšší šlechtický titul udělen mezi lety 1621 a 1656. Sledování jejich mocenských strategií, hospodářského zázemí i sociálních sítí naznačilo, jakou složitostí se vyznačoval život na pomyslném švu oddělujícím spodní vrstvy soudobého panstva od horních vrstev rytířstva.

3. Nižší šlechta a mocenský systém pobělohorských Čech

Jakkoli rozdílné kariérní možnosti se jednotlivým urozeným jedincům s ohledem na dosažené sociální postavení po celé období raného novověku nabízely, představoval vztah k politické moci vždy jeden z nejdůležitějších prvků jimi budovaného vnějšího obrazu. Přijetím spoluodpovědnosti za spravování veřejných záležitostí se pokoušeli příslušníci panstva a rytířstva v praktické i symbolické rovině osvědčit výlučné vlastnosti zděděné po předchozích pokoleních svých předků a podle všeobecného očekávání dále rozvíjet jejich odkaz. Většina z nich proto hledala nejvhodnější způsob, jakým by dokázala důstojně navázat na starší rodinné a rodové tradice mocenského uplatnění.¹ Zvláště změněné společenské podmínky přetrvávající po bitvě na Bílé hoře však měly za následek, že se části šlechty pro zjištěná provinění vůči císařskému majestátu již nenabízely další příležitosti, aby si zajistila požadovanou míru politického vlivu. Po ní uprázdněná místa mezitím začali obsazovat katoličtí stoupenci vládnoucích Habsburků, dále jedinci sice dostatečně starobylého, avšak zahraničního původu, čerství nositelé šlechtického titulu nebo pragmaticky smýšlející osoby, jež se po prominutí trestu za účast na povstání byly schopny v krátkém čase přizpůsobit nově zaváděným poměrům.² Tento až dosud nedostatečně probádaný proces zřetelně poznamenal pobělohorské směřování a budoucnost rytířského stavu Království českého, neboť se

¹ Spolu s navzájem prostupnými kategoriemi majetkového zázemí a urozenosti tvořila moc jeden ze stěžejních pilířů každodenního uvažování a jednání šlechty po celou dobu raného novověku, jak v širších souvislostech doložili Ronald G. ASCH, *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 193-274; Václav BŮŽEK, *Urozenec*, in: Týž – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 79-110, zde s. 100-106; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 275-522. K možnostem a nástrojům uchopení dějin moci jako badatelského tématu se z metodologického hlediska podnětným způsobem vyjádřili Achim LANDWEHR, *Diskurs – Macht – Wissen. Perspektiven einer Kulturgeschichte des Politischen*, Archiv für Kulturgeschichte 85, 2003, s. 71-117; Wolfgang REINHARD, *Was ist europäische politische Kultur? Versuch zur Begründung einer politischen Historischen Anthropologie*, Geschichte und Gesellschaft 27, 2001, s. 593-616. S odkazy na zahraniční literaturu a v souladu s nejnovějšími poznatky západoevropské historické vědy přiblížil nazírání mocenského uplatnění a politické kultury ze šlechtické perspektivy během 16. a na počátku 17. století Zdeněk VYBÍRAL, *Stavovství a dějiny moci v českých zemích na prahu novověku (Nové cesty ke starému tématu)*, Český časopis historický 99, 2001, s. 726-751; Týž, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005 (= Monographia historica 6), zde zvláště s. 13-27.

² Jak se po sociální a majetkové stránce, avšak i z hlediska původu upravila skladba české pobělohorské šlechty, postihli předně Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus (1620-1740)*, in: Ronald G. Asch (ed.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600-1789)*, Köln-Weimar-Wien 2001, s. 287-323; Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, Československý časopis historický 20, 1972, s. 515-526, zde především s. 519-524.

svou povahou a rozsahem začal postupně odrážet ve způsobu jednání a uvažování jeho představitelů.

Aby se podařilo naznačené jevy blíže postihnout, obrátila se v příslušné kapitole pozornost k okolnostem veřejného uplatnění nižší šlechty po roce 1620. Navzdory četným majetkovým a náboženským zásahům do každodenního života pobělohorských rytířů vytváří z pohledu autora právě výše zmíněná tematická oblast vůbec nejprůhodnější prostor k hledání odpovědi na otázku, co ve skutečnosti obnášela sociální proměna této privilegované skupiny obyvatelstva započatá již ve třetím desetiletí 17. století a pokračující i nadále v pozdějším období. Výklad se přitom neomezil pouze na výslednou podobu politického systému po porážce stavovského odboje. Alespoň částečně zohlednil rovněž širší souvislosti popisovaného procesu, jejichž poznání představuje nezbytné východisko prováděného výzkumu. Výsledkem vynaloženého badatelského úsilí se stalo několik obsahově vzájemně provázaných podkapitol. Vymezeny byly záměrně tak, aby se podařilo dosáhnout souladu s osvědčeným metodickým konceptem, který ve svých příspěvcích věnovaných rozvržení moci uvnitř českého předbělohorského státu již dříve rozpracoval Jaroslav Pánek.³ Jednotlivé podkapitoly proto sledovaly, jak se po bitvě na Bílé hoře vyvíjelo mocenské zastoupení nižší šlechty na úrovni císařského dvora, země i regionu.⁴

3.1. U císařského dvora

I když ani v 16. a na počátku 17. století nepatřila dvorská kariéra z pohledu příslušníků nižšího šlechtického stavu mezi nejvyhledávanější druhy veřejného uplatnění, tvořila přesto přirozenou protiváhu mocenským oblastem spadajícím do sféry stavovského vlivu.⁵ Proto by neměla být opomíjena ani při zkoumání modelů politické činnosti, o

³ Příslušné studie napomohly vymezit rozvržení jednotlivých sfér politického vlivu, jež v hierarchickém pořádku utvářely veřejný prostor českých zemí na prahu novověku a zároveň představovaly východisko působnosti panovníka a stavů, stejně jako předmět jimi podněcovaných sporů. Vedle toho věnoval Jaroslav Pánek důkladnou pozornost rovněž mechanismům uplatňování moci a jejich vztahu k dlouhodobě utvářené ústavní tradici. Srov. Jaroslav PÁNEK, *Stavovství v předbělohorské době*, *Folia historica bohemica* 6, 1984, s. 163-219; TÝŽ, *Politický systém předbělohorského českého státu*, tamtéž 11, 1987, s. 41-101.

⁴ Mocenskou činnost zástupců nižší šlechty v podmínkách české stavovské společnosti 16. a počátku 17. století již za užití tohoto badatelského modelu podrobil obsáhlému rozboru Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996.

⁵ Mocenskému a společenskému vyznění daného druhu kariérního směřování se na příkladu předních pobělohorských rodů z panského stavu věnoval především Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009 (= *Monographia historica* 11). Se zaměřením na obdobnou sociální skupinu a oporou v konkrétních osudech jejich

jaké se rytířstvo vědomě opíralo po potlačení českého stavovského povstání. Proměny a podobu vnitřních struktur i personální skladby urozené společnosti tvořící součást císařského dvora pobělohorských Habsburků zkoumal s důrazem na zastoupení české šlechty dosud nejúplněji Petr Maťa.⁶ Přítomná podkapitola se cíleně a konkrétněji zaměřuje na otázku, jaký podíl obsáhla v tomto svébytném sociálním uskupení drobná šlechta přiznávající nemovitý majetek v Království českém a spíše pro srovnání a výběrově také ve vedlejších korunních zemích. Pojmu „drobná“ bylo ve vztahu k těmto urozeným jedincům užito záměrně, neboť v sobě zahrnuje nejen tehdejší členy rytířského stavu, ale také pozdější novožitné pány vykazující nižší šlechtický původ.

Předmětem zájmu by se ovšem měly stát rovněž okolnosti, za nichž od počátku novověku nabývala dvorská rovina politického systému v očích pánů i rytířů z českých zemí na důležitosti. Jejich vztah k danému druhu uplatnění se v průběhu 16. a na počátku 17. století pozvolna proměňoval na základě mocenských podnětů vysílaných ze strany představitelů habsburské dynastie. Přítomnost urozených jedinců uskutečňujících svou kariéru v tomto prostoru představovala nezbytný předpoklad šíření politických zájmů vladaře do dalších částí monarchie. Společenské pozadí života u císařského dvora nadto podporovalo navazování neformálních vazeb mezi jednotlivými šlechtici a připravovalo podmínky pro rozvíjení účinných sňatkových strategií. V jejich důsledku se v bezprostředním okolí Habsburků vytvářela jedinečná, mocensky, kulturně i hospodářsky propojená sociální vrstva. Od vystupování těchto jedinců byl pak do značné míry odvislý výsledek integračních a centralizačních snah probíhajících v rámci celého podunajského soustátí. Než dospěly ke svému vrcholu za vlády Rudolfa II., vykazovaly však jen dílčí úspěchy.⁷

představitelů vyzdvihla váhu dvorského prostředí Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014.

⁶ Petr MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern am Kaiserhof 1620-1740. Versuch, eine falsche Frage richtig zu lösen*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 191-233.

⁷ Dvůr jako mimořádně pestré tematické pole raně novověkého výzkumu obecně představili mimo jiné Jan HIRSCHBIEGEL, *Der Hof als soziales System*, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 3, 1993, č. 1, s. 11-25; Aloys WINTERLING, „Hof“. *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, tamtéž 5, 1995, č. 1, s. 16-21. Jednotlivé vrstvy a náležitosti závažného integračního procesu vyvolaného potřebami habsburské vládnoucí dynastie v podrobné míře zmapovali Stefan EHRENPREIS, *Österreichischer Adel, habsburgische Höfe und kaiserliche Zentralverwaltung (1580-1620)*, in: R. G. Asch (ed.), *Der europäische Adel*, s. 235-261; Géza PÁLFFY, *Der Wiener Hof und die ungarischen Stände im 16. Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 109, 2001, s. 346-381; Václav BŮŽEK, *Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta (K otázce integračních procesů v habsburské monarchii)*, Český časopis historický 98, 2000, s. 261-291; TÝŽ – Géza PÁLFFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, tamtéž 101, 2003, s. 542-581. Dále srov. výběrový přehled literatury k pobělohorským panovníkům z rodu Habsburků v pozn. 150.

Podle pečlivého, kvantitativně podepřeného výzkumu Václava Bůžka zaujímali představitelé zhruba dvaceti rodin vyššího i nižšího šlechtického původu pocházejících ze zemí Koruny české pouze 4-5 % podíl na výsledném počtu osob působících u dvora Ferdinanda I.⁸ Zatímco se zjištěné úhrny závažnějším způsobem neproměnily za vlády Maxmiliána II., přinesla pomyslný vývojový zlom až rudolfínská doba.⁹ Po přenesení císařského sídla z Vídně do Prahy začalo zastoupení českých šlechticů z obou vyšších stavů u panovnického dvora znatelně vzrůstat. Nakonec se k roku 1612 zastavilo na 10 %. Ve dvorských strukturách se pak od počátku osmdesátých let 16. století postupně vystřídal na 150 urozených jedinců českého původu, kteří nacházeli prostor k naplňování méně obvyklého kariérního směřování nejčastěji mezi číšníky, nosiči jídla, stolníky a kraječi obsluhujícími panovníka u hodovního stolu. Část z nich se zdárně ucházela rovněž o komornické hodnosti.¹⁰ Všechny uváděné skupiny ale zaznamenaly mimořádný úbytek původem českých služebníků bezprostředně poté, co se spolu s Rudolfovým nástupcem Matyášem II. přestěhoval celý dvůr zpět do vídeňské metropole. Vyšší a nižší šlechtu z korunních zemí zastupovalo v tamním společenství ještě před rokem 1618 pravidelně pouze od 10 do 20 urozených osob. Se 2 % členstvím v uskupení dvořanů tak došlo k největšímu poklesu ve srovnání se závěrečným obdobím panování Ferdinanda I.¹¹

Pro účely výkladu sledujícího míru zastoupení nižší šlechty z Království českého ve dvorské rovině politického systému pobělohorské doby využil autor písemností evidenční povahy zpřístupněných formou jednotlivých transkribovaných záznamů v rozsáhlé elektronické databázi.¹² Její vyhotovení se stalo jedním z nosných výsledků vědeckého projektu nazvaného Kaiser und Höfe, který probíhal při Historickém semináři Fakulty historických a uměleckých věd na Mnichovské univerzitě a zaměřil se na personální skladbu habsburských dvorů v 16. a 17. století. Vytvoření databáze bylo motivováno snahou vystavit klíčové téma z oblasti raně novověkých dějin střední Evropy soustředěně pozornosti na základě dosud jen málo rozšířených

⁸ Václav BŮŽEK, *Šlechta ze zemí Koruny české na habsburských dvorech v předbělohorském století*, in: týž – P. Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii*, s. 153-189, zde s. 166-167.

⁹ TAMTÉŽ, s. 168.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 174-175.

¹¹ TAMTÉŽ, s. 180.

¹² Pokud se opíral o interpretaci pramenů evidenční povahy z prostředí pobělohorského císařského dvora, čerpal veškerý pozdější výklad potřebné poznatky vždy z této databáze dostupné na adrese <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de> (stav platný k 6. červnu 2020). Součástí zmiňované databáze se staly i přesné odkazy na užitá písemnosti. To dovolilo autorovi práce zcela standardním způsobem uvádět jednotlivé citace, podle nichž může následně badatel dohledat jakýkoli údaj také fyzicky, přímo v obsahu interpretovaného pramene.

prosopografických metod výzkumu. Pověštinou úplná, jen místy pak probíhající či plánovaná vydání vybraných pramenů proto doprovázejí soubory údajů, v nichž nechybějí základní životní data, příbuzenské vazby a podrobnosti o dalším průběhu kariér konkrétních dvořanů obklopujících především habsburské císaře. Heuristickou oporu poskytly celému projektu vedle knih dvorských počtů zvláště dvorské seznamy zahrnující soupisy celých hofštátů i jednotlivých komorníků.¹³

Vzhledem ke značně omezenému stavu zpracování příslušné problematiky si autor nekladl za cíl sledovat vývoj společnosti císařského dvora po celé pobělohorské období a v rámci využívané databáze se soustředil pouze na prameny dosahující nejvyšší vypovídací hodnoty. Danou podmínku nejlépe splnily obsáhlé knihy shromažďující záznamy o podobě hofštátu za vlády Ferdinanda III.¹⁴ K provedení zamýšlené sondy se mimořádně hodí zvláště proto, že z nich na rozdíl od dobově poměrně rozšířených a již zmiňovaných soupisů císařových komorníků získá badatel mnohem rozsáhlejší povědomí o tom, jaké uplatnění skýtaly habsburské dvory i mocensky a majetkově méně významným zástupcům šlechty. Zaměřit se lze zvláště na údaje o vývoji personální obsazenosti na místech zaručujících přístup k panovníkovu hodovnému stolu, u něhož v první polovině 17. století i krátce po ní nadále zajišťovali obsluhu rovněž urození jedinci z českých zemí. Další větší skupinu pak představovaly osoby nacházející uplatnění v komornickém sboru. Oběma těmito vyhledávaným okruhům kariérního uplatnění u císařského dvora proto ještě bude věnována náležitá pozornost.

Ve výše zmiňovaném druhu pramenných svědectví pokrývajících z časového hlediska podstatný úsek třicetileté války se dala alespoň částečně vysledovat ochota, s jakou se vybraní šlechtici vydávali do Vídně, aby zde nabývali jedny z prvních zkušeností s pohybem ve veřejném prostoru a mezitím pozvolna budovali nezřídka trvalé vazby k osobám z vladařova bezprostředního i širšího okolí.¹⁵ Jejich důsledná rekonstrukce podepřená konkrétními případy by cenným způsobem prohloubila

¹³ S podrobnostmi se lze seznámit na výše uváděných a pravidelně aktualizovaných webových stránkách projektu. Od čeho se odvíjely plány na jeho uskutečnění a k jakému cíli směřovaly, nastínili Mark HENGERER – Gerhard SCHÖN, *Eine Datenbank zu Höflingen des Kaiserhofs im 16. und 17. Jahrhundert*, Mitteilungen der Residenzenkommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen NF Stadt und Hof 3, 2014, s. 72-75.

¹⁴ Dva rozsáhlé seznamy hofštátu Ferdinanda III. mají knižní provedení a dochovaly se v Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186-187. Další byl pořízen v podstatně stručnější formě a odráží personální strukturu části císařského dvora k roku 1640. Srov. TAMTĚŽ, kart. 184, č. 84.

¹⁵ Jakkoli zároveň navazovali na tradici starších sousedských vztahů, mohl souběžně probíhající pobyt ve Vídni sblížit například Humprechta Jana Černína z Chudenic a Petra Františka Loubského z Lub. Blíže jejich vzájemná a v pozdější části výkladu interpretovaná korespondence ve Státním oblastním archivu Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 56-85.

stávající poznatky o dosud nepříliš zmapovaném vztahu drobné šlechty ke dvorskému prostředí. V souvislosti s tím se nabízí otázka, zda se příslušné kontakty skutečně proměňovaly v nenahraditelný politický i sociální kapitál a jestli se vyznačovaly natolik silným potenciálem, aby určily vzestupný ráz kariérám příslušných hodnostářů.¹⁶

Oproti jen okrajově probádanému společenskému rámci již naopak dospěl výzkum mnohem dále při objasňování podmínek, jaké provázely rozvíjení politické činnosti v blízkosti panovníka. Také autorova zjištění vycházející ze studia výše uváděných pramenů evidenční povahy v zásadě odpovídají platným vědeckým závěrům, neboť naznačují, nakolik je nutné vzájemně rozlišovat mocenské vyhlídky pánů a rytířů. Podstatně zámožnějším a dostatečně urozeným jedincům se nabízelo v pobělohorském období nepoměrně více příležitostí k výstavbě takřka celoživotní kariérní dráhy u císařského dvora.¹⁷ Jak potvrzují dosavadní poznatky, pociťovala většina z nich neodbytnou potřebu zviditelňovat sebe, svou rodinu i rod přítomností v ohnisku soudobého dění. Za něj byla současníky zcela přirozeně považována vídeňská metropole, z níž po smrti Rudolfa II. znovu učinil sídelní město římských císařů jeho bratr Matyáš.¹⁸

Pokud hodlal vyšší šlechtic z Království českého dostát po potlačení stavovského odboje v roce 1620 závazku vůči předchozím generacím svých předků a zanechat významnější odkaz ve veřejné oblasti, nasměřovaly jej důsledky mocenských změn nejčastěji právě tam, kde se vyskytoval panovník. Jakákoli jiná snaha narážela na četná omezení, jež se vzhledem k přijatým ústavním změnám promítala nejviditelněji do působnosti zemské správy Království českého. Ačkoli se tytéž osoby nadále vyskytovaly ve sboru nejvyšších zemských úředníků, nezastupovaly již v praktické rovině zájmy stavovské obce, ani se v žádném podstatném ohledu nevymezovaly vůči habsburskému vladaři.¹⁹ Jak bude uvedeno a rozebráno v pozdějším výkladu, stali se z

¹⁶ Do soustavy jednotlivých vrstev nehmotné povahy utvářejících společenské postavení jednotlivce začlenil pojmy sociálního a politického kapitálu v jednom ze svých základních děl Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 27-40 (kapitola nazvaná „Kapitál nového typu“).

¹⁷ Podrobněji a v časovém průřezu od 16. do 17. století předně V. BŮŽEK, *Šlechta ze zemí Koruny české*; P. MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*. Co obnášely mocenské výzvy pobělohorské doby, zachytili z pohledu české šlechty V. BŮŽEK – P. MAŤA, *Wandlungen des Adels*.

¹⁸ Srov. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře*. Na příkladu vybraných členů panského rodu Valdštejnů si všiml oblíbenosti dvorského kariérního modelu Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640-1740)*, Praha 2013; TÝŽ, *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*, Praha 2015.

¹⁹ Ačkoli naznačený stav dokázali postřehnout a sami se vyskytovali na jakémsi pomezí dvou mocenských režimů i kariérních modelů, nepřijímali doposud významní vládní činitelé oslabování zemské roviny politického systému kladně, jak na příkladu Adama mladšího z Valdštejna výstižně doložil Petr MAŤA, *Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama mladšího z Valdštejna po Bílé hoře*,

jimi obsazovaných hodností v tomto novém mocenském režimu podle článku A 36 Obnoveného zřízení zemského výhradně „královští úřadové zemští“.²⁰ Náhlé vymizení původní stavovské náplně z jejich činnosti mělo za následek, že museli představitelé zemské vlády přehodnotit svůj náhled na prověřené vrcholy kariérního postupu. I při vykonávání vysokých zemských hodností tak již sledovali jiný zřetel a hleděli především na to, aby neztratili spojení s císařským dvorem. Buď alespoň v počátcích mocenského snažení, avšak ještě častěji po celou dobu jeho trvání zvládali souběžně s jinými povinnostmi plnit určenou dvorskou úlohu. Přitom osvědčovali, nakolik si považují přízně a náklonnosti, jaké jim mohly poskytnout pouze přední postavy vládnoucí dynastie.

Nejblíže k panovnickému dvoru měli z vlastní podstaty zastávaného úřadu počínaje předbělohorským obdobím nejvyšší kancléři.²¹ Ať již by se pozornost soustředila na Jáchyma z Hradce, Vratislava z Pernštejna či Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, vždy lze dospět ke zjištění, že pro své vlivné postavení tvořili nedílnou součást a nezřídka i účinný nástroj k prosazování habsburských mocenských záměrů. Ohledy ovšem museli brát také na zachování tradičních politických a náboženských svobod, k jejichž ochraně je jako své představitele povolávali sami stavové. Proto se nezřídka dostávali do složitého rozporu mezi rozdílnými nároky, jaké byly kladeny na jejich vystupování.²² Po bitvě na Bílé hoře již sice zmíněná vázanost ke stavovské politické scéně takřka pominula po formální stránce, ne však v úvahách nejvyšších kancléřů. Přesvědčivě to dokládá zvláště příklad Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. I když patřil v prvních desetiletích 17. století k ústředním habsburským stoupencům, usiloval o zviditelnění u vídeňského dvora a respektoval naprostou svrchovanost panovnické moci, nebylo mu ani po potlačení stavovského odboje lhostejné neúměrné přehlížení zájmů české šlechty

in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 479-488.

²⁰ Blíže Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1888, s. 50.

²¹ Dvojaké vyznění mocenské role nejvyšších kancléřů dává tušit i snaha panovníka dosazovat na příslušné místo v zemské vládě sobě oddané jedince, čehož si povšiml J. PÁNEK, *Stavovství*, s. 182.

²² Jak pohlíželi na dvorskou působnost nejvyšších kancléřů jiní čeští urozenci, objasnil mimo jiné i prostřednictvím osobně laděných písemných svědectví V. BŮŽEK, *Šlechta ze zemí Koruny české*, s. 155-157, 179. Na osobnost Jáchyma z Hradce či Vratislava z Pernštejna se soustředili TÝŽ, *Passau 1552 – Augsburg 1559. Zeugnisse böhmischer Adliger über den Hof und die Reichspolitik Ferdinands I.*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 116, 2008, s. 291-330; TÝŽ – Rostislav SMÍSEK, *Říšský sněm v Augšpurku roku 1559 pohledem Jáchyma z Hradce*, *Folia historica bohémica* 23, 2008, s. 35-89; Václav BŮŽEK, *Jáchym z Hradce. Velmož ve službách země a dvora*, *Dějiny a současnost* 37, 2015, č. 7, s. 10-12; TÝŽ, *Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšlí a Vidní (Ke zpravodajskému přínosu listů české a moravské šlechty)*, *Sborník prací východočeských archivů* 8, 2000, s. 24-36.

odporující vžitým zásadám péče o „obecné dobré“. Jak si však povšiml editor Lobkovicovy soukromé korespondence Pavel Marek, nevystavil přesto Ferdinanda II. kritice a následujícími slovy jej v dopise z 16. října 1624 naopak omlouval: „*Nebohý panovník je až moc dobrý. Jednoho dne by mohl otevřít oči.*“²³

Ani naznačené pochybnosti ovšem žádného z velmožů neodváděly od potřeby směřovat své mocenské plány do nejužšího okruhu panovníkova politického vlivu. Z panských rodů českého původu vynikaly u vídeňského dvora nejen kariéry zmiňovaných Lobkoviců, ale také Bořitů z Martinic, Slavatů z Chlumu a Košumberka a Valdštejnů, v o něco menším rozsahu také Berků z Dubé nebo vybraných členů rozvětveného rodu pánů z Kolovrat. Neméně zdatně si ovšem počínali také představitelé vyšší šlechty přicházející do Čech až po bitvě na Bílé hoře, jak zastáváním vysokých dvorských úřadů doložili například Fürstenberkové, Schwarzenberkové či Trauttmansdorfové.²⁴

Mezi těmito jedinci a skupinou tvořenou rytíři i pozdějšími novožitnými pány přetrvávaly ze sociálního hlediska propastné rozdíly, jež se přirozené odrážely rovněž v majetkové a politické oblasti. Přesto se i zástupcům drobné šlechty ve velmi omezené míře dařilo nacházet uplatnění v blízkosti panovníka. Jaká místa ve dvorských strukturách obsazovali, se autor pokusil odhalit kombinací písemných svědectví evidenční i osobní povahy. Nejméně poznatků mu však již dříve naznačená heuristická základna dokázala podat o věkově patrně nejmladší, pážecí vrstvě dvorské společnosti. Její vývoj by ovšem neměl zůstat upozaděm. Všechna dosud provedená vědecká pozorování orientovaná především na předbělohorské období totiž dospěla ke shodě a označila císařský dvůr za místo, kde se rozvíjely vyhledávané modely šlechtické výchovy a zároveň vytvářely základy kariér vázaných na daný mocenský prostor.²⁵

²³ Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/I), č. LXXIII, s. 121, 332. Co si soudobí pozorovatelé představovali pod pojmem „obecné dobré“, zachytil Václav BŮŽEK, *Obecné dobré v myšlení české a moravské šlechty během bratrského sporu Rudolfa II. a Matyáše*, *Studia Comeniana et historica* 43, 2013, s. 110-123.

²⁴ Četné, soupisy hořštátů doložené údaje o dvorské činnosti příslušníků výše uváděných rodů po roce 1620 zprostředkovala autorovi již jednou zmiňovaná elektronická databáze habsburských dvořanů (<http://kaiserhof.geschichte.lmu.de>; stav platný k 6. červnu 2020).

²⁵ Náležitosti a společenské vyznění dvorské výchovy české šlechty přiblížili pro 16. a 17. století zejména Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*, Praha 2010, zde s. 315-345; TÝŽ, *Exercitia Aularum. Dny všední a sváteční pážat na dvoře Ferdinanda I. v polovině 16. století ve světle dvou dochovaných instrukcí*, *Folia historica bohemia* 23, 2008, s. 7-34; Václav BŮŽEK, *Ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby*, in: Radmila Švaříčková-Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 47-60, zde s. 51. Jak vypadalo dvorské prostředí po polovině 16. století v

Ze zkoumání dvorské společnosti obklopující pobělohorské Habsburky provedeného Petrem Mařou vyšlo najevo, že zástupci tří nepříliš vysoce postavených šlechtických rodů pocházejících ze zemí Koruny české mohli na sklonku vlády Ferdinanda III. proniknout do tamního prostředí během výkonu pážecí služby.²⁶ Dva z nich, Petr František Loubský z Lub a Albrecht Ladislav Odkolek z Újezdce, náleželi svým stavovským zařazením k českému a moravskému rytířstvu. O panský titul nabytý jeho otcem Šebestiánem teprve v roce 1652 se pak opíral Václav Karel Čabelický ze Soutic.²⁷ Všichni zmínění se vyskytli v soupisu pážat a žadatelů o uvolněná místa v tomto pozoruhodném uskupení.²⁸ I kdyby ovšem byla přítomnost příslušných osob u císařského dvora jednoznačně doložena, tak by se vážala pouze k určitému datu a nevypovídala by o personálním vývoji početného okruhu pážat za panování Ferdinanda II. nebo Leopolda I. Přesto dává získaný údaj již nyní tušit, nakolik mimořádný úbytek v příslušných dvorských strukturách drobná šlechta českého původu zaznamenala ve srovnání s obdobím 16. a počátku 17. století.²⁹ V tehdejší době se jí ale nabízely podstatně větší možnosti, jaké dokázaly zprostředkovat nejprve v Innsbrucku a na Ambrasu dvůr arciknížete Ferdinanda a poté v Praze císařské sídlo Rudolfa II.³⁰ Avšak stejně jako dříve se také po bitvě na Bílé hoře seznamovali dospívající šlechtici pod dohledem hofmistra s očekávanými modely výchovy urozeného jedince a pravděpodobně zároveň navazovali kontakty se svými vrstevníky.

Co přesně pobyt ve Vídni obnášel z pohledu rytíře, prozatím nelze vzhledem k chybějícím pramenným svědectvím potřebného typu spolehlivě rekonstruovat. Bližší určení totožnosti uchazečů o pážecí místa přesto poskytuje některá důležitá zjištění. Z porovnání s údaji obsaženými v interpretovaných seznamech hofštátu Ferdinanda III. vyplynulo, že žádný z dříve uvedených šlechticů nezůstal pouze u případné pážecí služby. Pokud získali danou zkušenost, zúročili ji Petr František Loubský, Albrecht Ladislav Odkolek i Václav Karel Čabelický působením mezi číšníky započatým v

očíh šlechtického pážete, ukázal edičním zpřístupněním hodnotného pramene osobní povahy Petr VOREL (ed.), *Vídeňský deník rytíře Dvoreckého z roku 1559*, Folia historica bohemia 19, 1998, s. 7-36.

²⁶ P. MAŘA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*, s. 215.

²⁷ Srov. podrobnosti o životech těchto dvořanů, jež shromáždil August SEDLÁČEK, *Loubský z Lub*, in: *Ottův slovník naučný XVI*, Praha 1900, s. 368-369, zde s. 368; TÝŽ, *Odkolek z Újezdce*, in: *tamtéž XVIII*, Praha 1902, s. 628-630, zde s. 629; TÝŽ, *Čabelický ze Soutic*, in: *tamtéž V*, Praha 1892, s. 847-848, zde s. 848. Václav Karel Čabelický ze Soutic navázal na povýšení svého otce Šebestiána mezi pány z roku 1652 o třicet let později získáním hraběcí hodnosti. Blíže August VON DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome*, Prag 1900, s. 103, 166.

²⁸ P. MAŘA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*, s. 215.

²⁹ Srov. V. BŮŽEK, *Šlechta ze zemí Koruny české*, s. 166-168, 174-175.

³⁰ *TAMTÉŽ*, s. 170-180.

letech 1653 až 1654.³¹ Čabelickému se navíc podařilo dovést svou dvorskou kariéru k pomyslnému vrcholu dosažitelnému pro většinu novožitných pánů, když byl v roce 1664 od Leopolda I. jmenován komorníkem.³²

Podrobnější vhled do každodenního života někdejšího dvořana Petra Františka Loubského mimo jiné částečně potvrdil postřeh Petra Mati, podle nějž pocházela řada rytířských pážat z nepřiliš uspokojivých majetkových poměrů.³³ Avšak ve srovnání s nízkou průměrnou úrovní hmotných podmínek pobělohorské nižší šlechty si ještě nevedla nejhůře. Než připravily otce zmiňovaného Loubského, Adama Jaroslava, dopady pozdní konfiskace o dosavadní pozemkové jmění, vlastnil nemovitosti v hodnotě 54 osedlých, přičemž ještě dalších 30 připadalo na Malesicích v Plzeňsku osobně jeho manželce.³⁴ Tím tak okolo poloviny 17. století po majetkové stránce s přehledem předstihl nejen všechny tři nejvyšší zemské úředníky, ale i značný počet dalších, politicky činných příslušníků nižšího šlechtického stavu.³⁵ Petru Františkovi, předurčenému patrně pro dvorskou kariérní dráhu, však Adam Jaroslav Loubský při dělení majetku v roce 1657 svěřil statek Okořín v Žateckém kraji odhadovaný na pouhých 8 osedlých.³⁶ V konečném důsledku se proto musel spokojit s dosti skromnou državou, o kterou navíc vzhledem ke zpětnému vynesení trestu nad svým předkem vzápětí přišel.

Nejen pro vypořádání majetkoprávních vztahů, ale také pro vyhledávání místa u dvora byl nezřídka určující vztah mezi otci a jejich potomky. Zvláště pokud stál urozený jedinec na začátku své veřejné působnosti, spolurozhodovala o jeho budoucím směřování do značné míry vůle dosavadního mužského představitele rodiny. Zcela odhlédnout od rodinné minulosti ovšem neměl ani po dosažení plnoletosti a nabytí vlastních zkušeností. I poté se jeho jednání poměřovalo hlavně činy předchozích

³¹ Petr František Loubský z Lub byl dvorským číšníkem od roku 1653. Srov. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186, fol. 29r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 41r. Albrecht Ladislav Odkolek z Újezdce byl dvorským číšníkem od roku 1654. Srov. TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 30r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 41v. Václav Karel Čabelický ze Soutic byl dvorským číšníkem od roku 1654. Srov. TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 29v; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 41v.

³² Blíže s odkazem na soupis komorníků z období vlády Leopolda I. <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/12126> (stav platný k 6. červnu 2020).

³³ P. MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*, s. 215.

³⁴ Poznatky o hodnotě statků Adama Jaroslava Loubského a jeho manželky Lidmily Karlové ze Svárova vycházejí z berní ruly. Srov. Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rula II*, Praha 1954, s. 729. Pozoruhodně se rozvíjející majetkový postih dané rodové větve Loubských z Lub popsal v časovém průřezu Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I*, Praha 1882, s. 338-339.

³⁵ Srov. části výkladu zaměřené na hmotné zabezpečení nejvyšších zemských úředníků a krajských hejtmanů, jež jsou nedílnou součástí následujících dvou podkapitol.

³⁶ K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 729.

generací předků. Za žádných okolností proto nesměl přestat hledět k odkazu, jaký po sobě zanechali.³⁷

Samotná přání urozených otců by však neměla patřičnou váhu, pokud by se nemohla odrazit od jimi zaujímaného postavení v sociálních sítích vlivných velmožů. Jak se zdá, vyžadovala totiž žádost o přijetí ke dvoru náležitě zprostředkování. Celý proces se tak neobešel bez přičinění stávajících, zpravidla vyšších dvorských hodnostářů, kteří si učiněním přímlyvy na příslušných místech zajišťovali zpětně loajalitu svých stávajících i budoucích rytířských klientů. Poskytnutou pomocí přímo ve středisku soudobého sociálního a politického dění se jim nabízel prostor, aby ještě více podpořili utužování oboustranně výhodných společenských vazeb v okolí zpravidla rozsáhlých dominií.³⁸ O tento poměrně účinný nástroj se bezpochyby opíralo také jednání Humprechta Jana Černína z Chudenic, když se na něj v lednu a únoru 1660 obracel Fridrich Vilém Ježovský z Lub a žádal o přímlyvu za svého nejmenovaného syna připraveného nastoupit k pážecí službě u císařského dvora, jemuž vládl již několik let Leopold I.³⁹

Rytíř z Hojovic se tehdy netajil, jak velmi mu záleží na tom, aby svým potomkům zabezpečil vhodné podmínky pro budování společensky ceněných kariér. Hraběti Černínovi poměrně jasně předestřel, co si od svých mužských pokračovatelů do budoucna slibuje. Jak naznačila již jeho dřívější „*žádost oustní*“, tázal se Fridrich Vilém Ježovský svého patrona, zda by mu mohl „*tak mnoho milosti a lásky prokázati*“ a uvolil se přímo u císaře „*objednati*“ pro prvního ze synů místo v olomouckém klášterním konviktu, slibující za jistých okolností započetí duchovní dráhy. Druhého pak chtěl vyslat mezi ostatní pážata přímo „*ke dvoru J[eho] M[ilosti] C[ísařské]*“. Po

³⁷ Závaznou rodinnou hierarchií platnou v období raného novověku připomněla modelovým průhledem do oblasti městského práva Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Pater familias a jeho role v raně novověké rodině na základě normativních pramenů*, in: R. Švaříčková-Slabáková – J. Kohoutová – R. Pavlíčková – J. Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity*, s. 152-166. Že se ne vždy slučovalo politické směřování potomků se vzory kariérního postupu předkládaného ze strany jejich otců, doložil na příkladu Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka Josef HRDLÍČKA, *Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii*, s. 249-273.

³⁸ K nejobvyklejším nástrojům voleným za účelem udržování sociálních sítí blíže Václav BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“ v *myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku*, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264.

³⁹ Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 24, Ježovský z Lub, fol. 190-194. K Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic podrobněji zvláště Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra I*, Praha 1932; TÝŽ (ed.), *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic I. (duben 1660 – září 1663)*, Praha 1936; TÝŽ (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941.

shrnutí svých požadavků následně poněkud předčasně doufal, že se Černín nerozhodne vyslovené prosby „*oslyšeti, nýbrž odpovědi potěšitelnou uděliti*“.⁴⁰

S o to větším roztrpčením přijímal nečekané průtahy a ve svém druhém dopise mu dotčeným způsobem psal: „*Nehrubě dávných dnů odeslavši skrze poštu jedno mé snižený psaníčko k V[raš]i M[ilosti] H[raběci] Ex[celenci], na kteréž žádný odpovědi nedostavši, tuto mou poníženou žádost obnovujíc.*“ Přestože se naléhavost Ježovského předsevzetí zabezpečit po mocenské stránce vlastní potomky nikterak nesnížila, začal patrně pociťovat obavu z konkurence jiných žadatelů vystupujících se stejnými záměry.⁴¹ Tím lze také vysvětlit, proč již netrval na tom, aby jeden ze synů strávil svou pážecí službu výhradně ve společnosti obklopující císaře. Stejně tak by uvítal, kdyby „*k J[eho] M[ilosti] arciknížeti mladýmu, neb k J[eho] arcik[nížeci] M[ilosti] starýmu za téhož edlknoba dostati se mohl*“.⁴²

Podle genealoga Dobřenského měl Fridrich Vilém Ježovský z Lub se svou manželkou hned čtyři syny, přičemž dva z nich patrně zemřeli v poměrně mladém věku.⁴³ Koho z nich se otcovy přímluvy týkaly, se proto s jistotou objasnit nepodařilo. Chybějící poznatek by přitom mohl být dosti podstatný, protože skýtá prostor k objasnění otázky, jakou společenskou a mocenskou úlohu urozený jedinec svým potomkům vzhledem k dosaženému věku i pozdějšímu dělení rodinného majetku přisuzoval. Přesto se alespoň podle výše přiblíženého snažení Fridricha Viléma Ježovského zdá být pravděpodobné, že převažovaly případy, kdy se zpravidla pouze jeden příslušník rodu vydával podstoupit dvorskou výchovu do Vídně, zatímco jiný býval předurčen pro odlišný druh veřejného uplatnění. Společenská váha jen omezeně probádaných duchovních kariér příslušníků pobělohorské nižší šlechty si ovšem rovněž žádá patřičnou pozornost. Potvrzuje to zejména závěrečný výrok rytíře z Hojovic

⁴⁰ List od Fridricha Viléma Ježovského z Lub Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic datovaný na Hojovicích 31. ledna 1660. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 24, Ježovský z Lub, fol. 193-194.

⁴¹ Dané tvrzení není možné prozatím podložit poukazem na jinou, související pramennou výpověď. Přesto by pro něj svědčilo, jaké podmínky provázely boj o uprázdněná místa nejvyšších zemských úředníků nebo přísedících většího zemského soudu, jemuž se autor v pozdějším výkladu věnoval na příkladech Michaela Františka Věžníka z Věžník a Jáchyma Špulíře z Jiter. Srov. Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/12, kart. 1568, fol. 105-106'; Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter (zde listy ze 14. června, 26. června a 18. července 1651).

⁴² List od Fridricha Viléma Ježovského z Lub Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic datovaný na Hojovicích 26. února 1660. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 24, Ježovský z Lub, fol. 191-192. Při zmínce o dvou arciknížatech měl rytíř Ježovský patrně na mysli císařova strýce Leopolda Viléma (n. 1614, z. 1662) a mladšího bratra Karla Josefa (n. 1649, z. 1664). Blíže Brigitte HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 201-202, 238-239.

⁴³ Blíže Národní archiv Praha, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 424 (Ježovský z Lub).

pronesený směrem k Janu Humprechtovi Černínovi z Chudenic: „*Pokudž bych obojí milosti dosáhnouti nemohl, tehdy aspoň za tu jednu žádám, totižto aby ten jeden syn můj na fundaci do Holomuoce [!] dostati se co nejdříve mohl.*“⁴⁴

Jakkoli závažné téma představuje z hlediska budování základů společenského postavení urozeného jedince pážecí služba, mohla být tato oblast vzhledem k nepřilíš velkému počtu dostupných pramenů zmapována pouze dílčím způsobem. Více prostoru pro další výzkum naopak nabízí otázka, nakolik často a v jaké míře i personální skladbě obsazovali příslušníci českých rytířských rodů placená místa služebníků u císařského dvora Ferdinanda III. ve Vídni. Provedený rozbor opět potvrdil pokračování sestupného vývoje početního zastoupení nižší šlechty v habsburském dvorském prostředí, jenž se poprvé projevil ještě před rokem 1620 po přenesení císařského sídla z Prahy zpět do vídeňské metropole.⁴⁵ Během období od třicátých do padesátých let 17. století se v příslušných strukturách pohybovali pouze čtyři představitelé rytířstva usedlého v Království českém a vykazujícího předbělohorský původ. Když se pokoušeli najít prvotní uplatnění v blízkosti panovníka, zahajovali své dvorské působení vždy službou u jídelního stolu, a to výlučně jako číšníci. Při výkonu této hodnosti byli za vlády Ferdinanda III. zachyceni jmenovitě Přibík Václav Bukovanský Pinta z Bukovan, Ferdinand Kyšperský z Vřesovic a Petr František Loubský z Lub.⁴⁶ Žádnému z nich se následně nepodařilo postoupit dále a zastávat úlohu kraječů či osobních šenků, jichž se naopak vcelku běžně ujímali členové panských rodin. S výjimkou čtvrtého zástupce sledovaného uskupení, Kryštofa Vratislav z Mitrovic, nevystoupali zmiňovaní rytíři ani do sboru císařových komorníků.⁴⁷ Přítomnost nejvyššího písaře Království českého Kryštofa Vratislava z Mitrovic mezi těmito váženými hodnostáři přitom neodrážela jakékoli cílené snažení vyvíjené na poli dvorské kariéry. Teoreticky tak mohla odpovídat spíše potřebě panovníka podtrhnout dostatečně viditelným vyznamenáním

⁴⁴ List od Fridricha Viléma Ježovského z Lub Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic datovaný na Hojovicích 26. února 1660. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 24, Ježovský z Lub, fol. 191-192.

⁴⁵ Zmiňovaného úbytku během druhého desetiletí 17. století si povšiml již V. BŮŽEK, *Šlechta ze zemí Koruny české*, s. 180.

⁴⁶ Přibík Václav Bukovanský Pinta z Bukovan byl dvorským číšníkem od roku 1638. Srov. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 184, č. 84, fol. 2r; TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 24r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 37v. Ferdinand Kyšperský z Vřesovic byl dvorským číšníkem od roku 1642. Srov. TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 26r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 39r. Petr František Loubský z Lub byl dvorským číšníkem od roku 1653. Srov. TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 29r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 41r.

⁴⁷ Kryštof Vratislav z Mitrovic byl v roce 1638 opětovně potvrzen v hodnosti císařského komorníka, kterou zastával již za vlády Ferdinanda II. Srov. TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 123r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 191v.

jeho postavení v české zemské vládě. Skutečnou motivaci pro udílení daného titulu však bude nezbytné v budoucnu ještě důkladně prověřit.

Dosavadní pozorování naznačují, že šanci na přijetí do služeb císaře přílišným způsobem neovlivňovala stavovská minulost rodin, z nichž jednotliví rytířští dvořané pocházeli. Prokazatelně problematickou se jevila přinejmenším u Přibíka Václava Bukovanského Pinty z Bukovan a Petra Františka Loubského z Lub. Bukovanského otec Jaroslav se otevřeně účastnil protihabsburského odboje a v následných konfiskacích přišel o veškerý majetek v podobě statku Žihobce.⁴⁸ Neméně závažný dopad na budoucnost nižší šlechtické rodiny mělo provinění děda Petra Františka Loubského, Jáchyma Ladislava. Ačkoli z povstání v roce 1623 formálně nevyvázl bez trestu, uchoval nakonec veškeré hodnotné nemovitosti ve svém držení. Aby se mu podařilo tohoto stavu dosáhnout, založil tehdy strategii svého jednání na uvádění nadsazených údajů o zadlužení zabavovaných statků. Finanční zisk z pozdějšího prodeje dědictví tudíž náležel Jáchymovu synovi Adamu Jaroslavovi Loubskému z Lub údajně neoprávněně. Proto se na něj i po otcově smrti vztahovala od roku 1635 povinnost uhradit nejprve dosti vysokou a posléze zmírněnou pokutu.⁴⁹ Že tak s největší pravděpodobností neučinil, dosvědčuje rozhodnutí z druhé poloviny padesátých let 17. století, podle něhož došlo k zabavení jeho stávajícího pozemkového jmění.⁵⁰

Pokud by se to stalo jedním z uplatňovaných měřítek při výběru císařových služebníků, nemusely Bukovanskému ani Loubskému při budování kariéry prospět zprávy o nekatolickém náboženském přesvědčení jejich otců. Zatímco Jaroslav Bukovanský Pinta z Bukovan odchod ze země kvůli víře předků pouze zvažoval, Adam Jaroslav Loubský tak prokazatelně učinil a vydal se do bavorského Hofu. Odtud se navrátil zpět do Čech a konvertoval k jedinému zákonem povolenému vyznání.⁵¹ Veškeré přitěžující okolnosti však nakonec s největší pravděpodobností vyvážily či přímo překryly účinné sociální vazby. Pro přijetí Přibíka Václava Bukovanského do

⁴⁸ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 48-49. Memoáry sepsané z převážné části Jaroslavovým otcem Přibíkem a bratrem Janem připravil k vydání formou moderní kritické edice František KOREŠ (ed.), *Paměti Přibíka a Jana Bukovanských Pintů z Bukovan*, České Budějovice 2019 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/IX).

⁴⁹ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 338-339.

⁵⁰ Podrobnosti o vyústění dlouholetého konfiskačního případu a způsobu jeho vnímání hlavním aktérem vyplynuly z dopisů vyhotovených Adamem Jaroslavem Loubským z Lub. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 129-164.

⁵¹ Blíže A. Sedláček, *Loubský*, s. 368. Neochotu Jaroslava Bukovanského přijímat katolické vyznání dosvědčil jeden ze záznamů pořízených reformačními komisaři v roce 1628. Konkrétněji Vincenc OEHM, *Protokol reformační kommisie, konané r. 1628 v krajích Bechyňském, Prachenském a Plzenském*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1897, č. 28, s. 1-29, zde s. 24.

společenství habsburských dvořanů mohlo svědčit vystupování jeho již nežijícího strýce Václava. Ten se během bělohorské doby přidržel katolictví a ve své rodině byl díky působení u dvorů Rudolfa II. i jeho bratra Matyáše jediným nositelem dané kariérní tradice.⁵² U Loubského se patrně příznivě uplatnila přímluva ze strany hraběte Humprechta Jana Černína z Chudenic. S ním rytířův otec Adam Jaroslav zůstával přinejmenším v poměrně častém písemném kontaktu. Nebylo by proto překvapivé, kdyby jej ústně nebo prostřednictvím nedochovaného dopisu žádal o pomoc již ve chvíli, kdy se synovi pokoušel zajistit místo mezi pážaty sloužícími u vídeňského dvora.⁵³

Ve srovnání s řešením předcházející otázky se však podařilo dospět k ještě jinému, podstatnějšímu poznatku, jenž se týká budoucnosti zaznamenaných rytířů. Zahájená, avšak dále se nerozvíjející dvorská kariéra jim nepomohla k výraznému úspěchu ve veřejné oblasti. U Bukovanského, Kyšperského či Loubského se po očekávaném odchodu od císařského dvora nepodařilo doložit, že by učinili jakoukoli zkušenost s některým z dostupných krajských či zemských úřadů. Uplatnění s největší pravděpodobností nenašli ani v císařském vojsku.⁵⁴ Příčiny až zarážející nečinnosti by se jistě měly stát do budoucna předmětem badatelského zájmu. V jeho rámci bude vyžadovat hlubší prověření domněnka, zda se příslušné jednání nemohlo stát přirozeným výrazem odevzdanosti a zklamání, jež vycházelo z nemožnosti naplnit vytyčené mocenské záměry.

Druhé, patrně ještě přijatelnější vysvětlení se váže k hmotnému zabezpečení dvořanů nižšího šlechtického původu. Spíše než hůře dohledatelný vývoj počtu osedlých jej dokáže postihnout mapování postupných proměn majetkové základny. Bude-li odhlédnuto od nejvyššího písaře a císařského komorníka Kryštofa Vratislava z Mitrovic, jenž odvozoval zisky ze zcela jiného druhu veřejné působnosti, zbývají ke vzájemnému porovnání z příslušné perspektivy zmiňovaní rytířští číšníci. Podle dostupných poznatků se všichni tři museli spokojit s pobytem na nepřilíš výnosných

⁵² Katolické vyznání Václava Bukovanského doložilo omilostňující znění rozsudku konfiskační komise. Srov. T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 49. Jeho přítomnost ve dvorské společnosti obklopující Rudolfa II. a posléze i Matyáše II. zachytila Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, Praha 2002 (= *Fontes historiae artium* 9), s. 245, 251.

⁵³ O míře sepětí mezi patronem a jeho méně urozeným klientem více ve zmiňovaných listech Adama Jaroslava Loubského z Lub. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 129-164.

⁵⁴ Jména uváděných rytířů se mimo jiné nevyskytovala mezi soudobými krajskými hejtmany, přísedícími dvorského a komorního soudu, ale ani menšími nebo dokonce nejvyššími zemskými úředníky. Dále srov. August SEDLÁČEK, *Bukovanský Pinta z Bukovan*, in: Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, s. 881; TÝŽ, z *Vřesovic*, in: tamtéž XXVI, Praha 1907, s. 1023-1027, zde s. 1027; TÝŽ, *Loubský*, s. 368.

državách. Kromě toho povětšinou naráželi na četné a v zásadě neřešitelné problémy existenční povahy. Zatímco Přibík Václav Bukovanský dožíval na statku své manželky Anny Juliany Vrabské z Vrabí v západočeských Dožicích, byl nucen Ferdinand Kyšperský z Vřesovic odprodat své jmění v Meričově, které mu patrně vynahrádily až zděděné Kšenice. Poslední z nich, Petr František Loubský, se rovněž zdržoval na sídle své ženy nazývaném Hamr Ostrov, odkud se neúspěšně pokoušel zvrátit dopady dříve připomínaného majetkového trestu namířeného proti jeho dědovi a vystavujícího celou nižší šlechtickou rodinu nebezpečí hmotné nouze.⁵⁵ V hospodářském ohledu tak nevnašely krátkodobé příjmy vycházející ze služby u císařského dvora žádnou podstatnou změnu do spíše skromných životních podmínek sledovaných dvořanů. Ani případné známosti z dvorského prostředí pak nebyly natolik účinné, aby jim dokázaly zprostředkovat příležitost k významnějšímu povznesení spíše neuspokojivého majetkového postavení.

Jestliže z kariérního hlediska nezanechal dvůr Ferdinanda III. na osudech někdejších císařských číšníků významnější stopu, ze sociálního hlediska již jistý vliv vyvíjel. Do konce svého života se dva z nich, Petr František Loubský z Lub a Ferdinand Kyšperský z Vřesovic, dočkali možnosti užívat panský titul. Posun mezi vyšší šlechtu však u obou případů provázely odlišné okolnosti. Přímo pro svou osobu obdržel spolu se svým sourozencem Janem Vilémem povýšení v květnu 1668 Ferdinand Kyšperský. Dá se ale předpokládat, že za toto vyznamenání vděčil spíše bratrově dlouholeté vojenské kariéře než svému předchozímu pobytu u císařského dvora.⁵⁶ Obdobně nepřímé působení dvorské kariéry by se patrně podařilo vysledovat i u Loubského. Příslušnost k panstvu totiž odvozoval pouze ze znění nobilitační listiny vydané jeho otci Adamu Jaroslavovi v říjnu 1658.⁵⁷ Jako někdejší dvořan a mužský potomek vyznamenaného se přesto mohl svou pověstí přičinit o příznivé vyřízení žádosti staršího člena rodiny a užívat dědičné sociální výhody plynoucí z panovníkovy náklonnosti.

I když po mocenské stránce zaujímal nejdůstojnější postavení mezi zaznamenanými rytíři pro své členství v české zemské vládě i díky obdržené komornické hodnosti

⁵⁵ K dožickému sídlu Bukovanského manželky blíže Národní archiv Praha, Sbírka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 125 (Bukovanský z Bukovan). O majetkové základně Ferdinanda Kyšperského podrobněji A. SEDLÁČEK, *z Vřesovic*, s. 1027. Životní podmínky Petra Františka Loubského z Lub dovolují rekonstruovat dochované dopisy. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 56-85.

⁵⁶ A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 105; A. SEDLÁČEK, *z Vřesovic*, s. 1027.

⁵⁷ A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 141.

Kryštof Vratislav z Mitrovic, otázka povýšení se jej nikdy netýkala.⁵⁸ Jeho nižší, pouze rytířské sociální zařazení však s největší pravděpodobností vyvolávalo ve Vídni určité nejasnosti a snad i pochybnosti. Svědčily by proto především zmatky související se způsobem, jakým byl v jednom ze soupisů komorníků titulován. Zatímco se totiž téměř všichni jeho příbuzní postupně vyskytli v panském stavu, zůstával Kryštof Vratislav i nadále představitelem rytířstva. K posunu výše stávající společenskou hierarchií mu bránila motivace zachovat si vážené místo nejvyššího písaře Království českého, které obsadil již v roce 1624.⁵⁹ Tento politický zřetel neodpovídal pobělohorskému směřování zástupců dalších rodových větví a měl za následek, že bylo ve výše zmiňovaném seznamu císařskému komorníkovi Kryštofu Vratislavovi z Mitrovic nesprávně přisuzováno označení „*Freyherr*“ odpovídající prvnímu stupni říšské titulatury vyšší šlechty.⁶⁰

Shodné podmínky kariérního postupu vysledované u několika mála zástupců nižší šlechty usazených v Království českém se vztahovaly i na rytíře přicházející k císařskému dvoru z vedlejších korunních zemí. I když jim vzhledem k zaměření práce není možné věnovat náležitou pozornost, jeví se být přesto dosti důležité, aby na jejich počínání bylo alespoň výběrově poukázáno. Ať již vlastnili statky na Moravě či ve Slezsku, bývali totiž s nižším šlechtickým stavem Království českého spojeni četnými příbuzenskými vazbami, osobními mocenskými zájmy a přirozeně také historickou tradicí odrážející vývoj českého soustátí. Kosmopolitní ráz prostředí vídeňského dvora navíc mohl vést ke vzájemnému sblížování těchto osob i přecházení rozdílů, jež by mezi nimi za normálních okolností panovaly. K prověření domněnky o možné soudržnosti rytířů pocházejících ze zemí Koruny české se ovšem stávajícímu výzkumu nedostává vhodných typů písemných pramenů. Více konkrétnějších poznatků ostatně postrádají i obdobně zaměřené úvahy, jaké se v minulosti pokoušely objasnit otázku, zda se ve společnosti habsburských dvorů mohlo utvořit neformální, avšak o to vlivnější politické uskupení sdružující přední osobnosti z řad českého panstva.⁶¹ Dospět lze tak prozatím

⁵⁸ O osobnosti Kryštofa Vratislava z Mitrovic přehledně August SEDLÁČEK, *Vratislav z Mitrovic*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 1002-1008, zde s. 1004.

⁵⁹ Zmíněný rytíř byl nejvyšším písařem v letech 1624 až 1640. Srov. František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 321-417, zde s. 385, 389.

⁶⁰ Srov. soupis císařových komorníků uložený v Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Oberstkämmeramt, Serie F, Geschäftsbuch 1, fol. 15r.

⁶¹ Thomas WINKELBAUER, *Notiz zu der Frage: Gab es um die Mitte des 17. Jahrhunderts am Kaiserhof eine „tschechische“ bzw. „böhmische Partei“?*, in: týž (ed.), *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*, Horn-Weidhofen an der Thaya 1993, s. 197-202; P. MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*, s. 225.

pouze k závěru, že se drobné šlechtě z výše uváděných důvodů takto založená spolupráce vyloženě nabízela a mohla jí napomáhat, aby obstála v konkurenci urozených jedinců z jiných částí habsburské monarchie, Římsko-německé říše, Itálie, Španělska i řady dalších evropských zemí.

Hned první ze dvou užitých příkladů směřujících do prostoru vedlejších zemí Koruny české se vyznačuje jistou zvláštností. Poukazuje totiž na okolnosti dvorské kariéry rytíře Albrechta Ladislava Odkolka z Újezdce, jenž sice zůstával v oblasti majtkové držby, a tudíž i každodenního života, pevně spojen s prostředím Markrabství moravského, avšak zároveň byl synem příslušníka české stavovské obce. I činnost jeho otce Viléma Jindřicha se přitom vyznačovala silnější vazbou k moravskému území, když na zde položených lichtenštejnských panstvích zahajoval v úloze regenta svou kariéru. Dá se předpokládat, že si během této doby získal na základě přízně představitelů jednoho z nejvlivnějších pobělohorských panských rodů klíčovou sociální výhodu. Tu později zúročil zvláště v politické oblasti, a to nejen získáním přístupu ke dvorskému a komornímu soudu, ale rovněž svěřeným dohledem nad správou královských držav.⁶² Mezitím si udržoval pozemkové jmění na Královéhradecku tvořené ze statků Mžany a Barchov, přičemž na posledně jmenovaném přiznával v berní ruli pouze 7 osedlých.⁶³ Jakkoli tak ještě za života svému synovi Albrechtu Ladislavovi patrně nevylepšil životní vyhlídky předáním hodnotnější nemovitosti, využil podle všeho alespoň svých kontaktů, aby se mu pokusil zajistit v hlavním městě monarchie místo mezi císařskými pážaty.⁶⁴

Okolo poloviny 17. století se tak teoreticky mohla Albrechtu Ladislavu Odkolkovi během pážecí služby naskytnout možnost poznat již zmiňovaného Petra Františka Loubského z Lub.⁶⁵ Navzdory pravděpodobnému a dosti brzkému seznamování s chodem i podobou habsburského dvora ovšem nevybočoval Albrecht Ladislav Odkolek v žádném ohledu ze skupiny českých rytířů, kteří přicházeli do Vídně za panování Ferdinanda III. Stejně jako oni byl počínaje rokem 1654 pověřen obsluhováním u jídelního stolu v hodnosti číšníka a svou započatou kariéru nerozvinul vzestupným posunem dvorskou hierarchií ani jakýmkoli jiným druhem pozdějšího veřejného

⁶² A. SEDLÁČEK, *Odkolek*, s. 629.

⁶³ K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 734.

⁶⁴ P. MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*, s. 215.

⁶⁵ Srov. TAMTÉŽ.

uplatnění.⁶⁶ Na rozdíl od některých z nich se přitom nedočkal povýšení do panského stavu. Příslušné sociální vyznamenání bylo teprve s odstupem řady let po předčasném úmrtí někdejšího císařského dvořana uděleno jeho otci Vilému Jindřichovi.⁶⁷ Výše uvedené poznatky naznačují, že těžiště každodenního počínání Albrechta Ladislava Odkolka z Újezdce neurčovaly vyšší a beztak nedosažené politické cíle, nýbrž obhospodařování venkovského statku. Tím se stal moravský Batelov, jehož výnosů mohl začít využívat po sňatku se svou první manželkou Marií Krabicovou z Veitmile.⁶⁸ Odkolkovy osudy tudíž nepřímou potvrzují, že se nižší šlechta pobytem u císařského dvora nezřídka vydala na „slepou“ cestu veřejného uplatnění a poté, co se obracela ke své budoucnosti, se jí již v okolí panovníka ani jinde nenabízel jakýkoli prostor pro potřebné politické a sociální zviditelnění. Pomyslný lesk titulu císařského číšníka její příslušníky posléze neodlišoval od mnoha v zásadě anonymních, mocensky zcela nečinných rytířů.

Výjimku z uvedeného a již čtyřmi konkrétními příklady rytířské působnosti u dvora podpořeného pravidla představuje případ obdobně motivovaného, avšak o poznání úspěšnějšího jednání, které se podařilo vysledovat rovněž v prostoru vedlejších zemí Koruny české. Spojen byl s dosti rozvětveným rytířským rodem Gerštorfů z Gerštorfu a Malšvic. Navzdory lužickému původu se jeho příslušníci vyskytovali během raného novověku nejen v blízkém Sasku, ale dokonce i na švédském či dánském území. Mnohé z nich tam přivádělo převážně nekatolické náboženské přesvědčení. Až do bitvy na Bílé hoře jej směli vyznávat také v Čechách, kde se jejich předci začali zakupovat nejpozději od 15. století.⁶⁹ I když se vzhledem k pozdějšímu podílu na stavovském povstání dotýkaly mnoha Gerštorfů cíleně uplatňované majetkové tresty a protireformační opatření, dokázali se přesto někteří z prohabsbursky orientovaných členů rodu po mocenské stránce významněji prosazovat i v pobělohorském období.⁷⁰ To nejvýstižněji

⁶⁶ Albrecht Ladislav Odkolek z Újezdce byl dvorským číšníkem od roku 1654. Srov. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186, fol. 30r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 41v.

⁶⁷ A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 164.

⁶⁸ A. SEDLÁČEK, *Odkolek*, s. 629.

⁶⁹ Souhrnný pohled na rytířský rod Gerštorfů z Gerštorfu a Malšvic zastoupený v řadě odlišně se rozvíjejících linií přinesl Martin KOLÁŘ, *Gerstorf z Gerstorfu*, in: Ottův slovník naučný X, Praha 1896, s. 82-84. Budou-li ponechány stranou pozornosti příspěvky na poli genealogie, dočkaly se již zvláště osudy výrazně mladších příslušníků rodu žijících mimo prostor českých zemí životopisného zpracování. Blíže Michael LEH, *Johann Rudolf Ritter von Gersdorff. Sein Leben und Umfeld*, Leoben 2003.

⁷⁰ Srov. T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 113-121.

vyjádřili obsazením několika nejvyšších zemských úřadů.⁷¹ Podobnou loajalitu vůči císařskému majestátu vykazovali s největší pravděpodobností rovněž představitelé slezské rodové větve, z níž pocházel jeden z vídeňských dvořanů Jan Zikmund Gerštorf.⁷²

Vyjma pohledu na rodinné zázemí se o životě tohoto rytíře nedochovalo mnoho podrobností. Podle všeho se narodil zhruba v roce 1620, a to jen krátce před smrtí svého otce Kryštofa Gerštorfa. Známy není ani způsob, jakým se popracoval koncem třicátých let k císařskému dvoru, kde podobně jako ostatní rytíři přijal službu číšníka u hodovní tabule.⁷³ Změna oproti dosud vysledovanému kariéřnímu modelu však nastala prakticky vzápětí. Po necelém roce totiž Jan Zikmund Gerštorf nabyl hodnosti kraječe a zastával ji bezmála deset let, což bylo na poměry pobělohorské nižší šlechty dosti neobvyklé.⁷⁴ Naposledy se pak odraz jeho vídeňského působení podařilo zaznamenat v roce 1648, kdy plynule povýšil do skupiny panovníkových osobních šenků.⁷⁵ Gerštorfův postup se tehdy zastavil na místě, které často obsazovali rovněž zástupci panských rodů, aby si jím vytvořili předpolí pro jmenování do sboru císařských komorníků. Ačkoli příslušné pocty patrně i kvůli svému nižšímu společenskému původu nedosáhl, navázali na jeho politické úsilí vzdálení příbuzní Jiří Rudolf Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic a jeho stejnojmenný syn.⁷⁶ Oba dva se totiž s oporou v příslušnosti k panskému stavu úspěšně ucházeli o komornickou hodnost. Vyjádřili tak, že se v rodinách drobné šlechty a jejich širších, mimo jiné i na pokrevním základu vystavěných, sociálních sítích stalo uskutečňování a další prohlubování dvorských kariér výrazem promyšlené mocenské strategie, o jejímž úspěchu do značné míry rozhodoval stupeň stavovského zařazení konkrétního jedince. Politická vytrvalost Jana Zikmunda Gerštorfa se přesto odrazila v délce trvání jeho dvorské služby a narušila poněkud stereotypní rámec veřejné působnosti zachycených členů tradičních rytířských rodů.

⁷¹ Jak bude širěji rozvedeno v následující podkapitole, vynikli mezi nimi Jan Vilém (1653-1663 purkrabí kraje hradeckého a 1663 podkomoří) a Mikuláš (1651-1652 podkomoří a 1652-1671 nejvyšší písař) Gerštorfové z Gerštorfu a Malšvic. Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389, 393.

⁷² Podrobnosti o jeho životě a sociálních sítích čerpal autor z databáze habsburských dvořanů dostupné na <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/11192> (stav platný k 6. červnu 2020).

⁷³ Jan Zikmund Gerštorf z Gerštorfu byl dvorským číšníkem k roku 1639. Srov. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186, fol. 24v; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 38r.

⁷⁴ Jan Zikmund Gerštorf z Gerštorfu byl dvorským kraječem v letech 1639 až 1648. Srov. TAMTÉŽ, kart. 184, č. 84, fol. 1v; TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 19r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 30v.

⁷⁵ Jan Zikmund Gerštorf z Gerštorfu byl císařovým osobním šenkem od roku 1648. Srov. TAMTÉŽ, kart. 186, fol. 12v; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 29v.

⁷⁶ Blíže <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/11194>; TAMTÉŽ/11195 (stav platný k 6. červnu 2020).

Až dosud tvořily ústřední předmět zájmu značně omezené mocenské možnosti, jaké císařský dvůr skýtal příslušníkům českých, původně předbělohorských rytířských rodů. Promísení s jedinci přijatými nově mezi nižší šlechtu a dosahujícími pozemkového jmění v Království českém až po roce 1620 si ovšem žádá, aby se badatelská optika ještě více rozšířila a připomněla sociální i mocenskou rozmanitost tehdejšího rytířstva.⁷⁷ Díky tomu se podařilo získat širší povědomí o osudech Matyáše Arnoldina z Klarštejna. Ten navzdory obvyklé převaze představitelů starobylého panstva dokázal za vlády Ferdinanda III. dokonce obsadit místo v říšské dvorské radě.⁷⁸ Zatímco svými kariérními úspěchy vynikal, zázemí pro jejich uskutečnění si budoval postupnými kroky završenými udělením nižšího šlechtického titulu v roce 1631. Ještě před zahájením českého stavovského povstání již pracoval jako sekretář v říšské dvorské kanceláři, kde patrně získával potřebné úřední zkušenosti a především známosti. Setrvání na straně vládnoucí dynastie mu umožnilo, aby výrazným způsobem proměnil své hmotné zázemí a zakoupil se na českém území. Posléze již nastoupil cestu k sociálnímu i mocenskému růstu spojenému se jmenováním mezi říšské dvorské rady.⁷⁹

V okamžiku Arnoldinovy smrti se nejzřetelněji vyjevil jeho vztah ke Království českému, kde mu patřila od dvacátých let 17. století řada nemovitostí.⁸⁰ Ačkoli u vídeňského dvora soustředěně budoval svou kariéru, trávil totiž poslední okamžiky života v Praze. Ani postupující věk jej přitom nepřiměl, aby se vrátil do rodného Lutzerathu ležícího v západní části Římsko-německé říše.⁸¹ Vedle sociální mobility se tak osudy tohoto jedince vyznačovaly i výraznou zeměpisnou nestálostí, jaká zvláště v pobělohorském období vytvářela jeden z nezbytných předpokladů snahy po dosažení vzestupu napříč rozvolňujícím se uspořádáním stavovské společnosti.

Přestože se odbývaly rovněž na jiných úrovních politického systému, tak případů odpovídajících způsobu uvažování a jednání Matyáše Arnoldina v českém prostředí nadále přibývalo.⁸² Odrážely však spíše individuální pohnutky konkrétních jedinců, a

⁷⁷ Srov. předcházející kapitolu věnovanou sociálnímu vývoji českého pobělohorského rytířstva.

⁷⁸ Matyáš Arnoldin z Klarštejna byl říšským dvorským radou v letech 1637 až 1649. Srov. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186, fol. 204r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 10v. Blíže rovněž <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/31080> (stav platný k 6. červnu 2020).

⁷⁹ Poznatky o kariéře a majetkové základně Matyáše Arnoldina z Klarštejna shromáždil Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti* I, Praha 2008, s. 33.

⁸⁰ TAMTÉŽ.

⁸¹ Údaje o místech jeho narození a úmrtí poskytly záznamy z elektronické databáze dostupné na <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/31080> (stav platný k 6. červnu 2020).

⁸² Politicky o poznání méně úspěšným, avšak původně rovněž neurozeným jedincem povýšeným do rytířského stavu byl například Jiří Albrecht Zbudovský z Rovné Hory, jehož pamětní záznamy zpřístupnil

nikoli postoje sdílené v rámci nižšího šlechtického stavu, s jehož hodnotami se byli ochotni ztotožnit pouze tehdy, pokud jim nebránily v naplňování ryze osobních mocenských strategií. Vzhledem k výraznému a dříve vysvětlenému oslabení příslušné stavovské korporace navíc vcelku oprávněně vycházeli z očekávání, že se jejich nedostatečně soudržné počínání nestane předmětem kritiky ze strany ostatních rytířů. Mechanismy a možnosti kontroly nad dodržováním vnitřních stavovských řádů prozatím nebyly až na nečetné výjimky pro pobělohorské období podrobeny hlubšímu badatelskému zájmu.⁸³ Do budoucna by ovšem řešení tohoto vědeckého úkolu mělo nabývat na důležitosti, neboť nabízí možný průhled do problematiky kolektivního, stavovsky podmíněného uvažování nižší šlechty v průběhu pokročilého 17. století. Přesto lze již s předstihem tvrdit, že se české rytířstvo pod náporom panovníkem motivovaných zásahů do jeho vnitřní struktury nedokázalo povětšinou vybočením z ustálených zvyklostí účinně bránit. Navenek tím ztrácelo schopnost prosazovat jednotný, natož pak samostatný politický program. K němu ostatně nedospělo ani za podstatně příznivějších předbělohorských poměrů, kdy si jeho zástupci vystačili s podporou zájmů mocnější vyšší šlechty.⁸⁴

Rozmanitost dvorských služebníků spjatých s českým rytířským stavem a nacházejících alespoň částečné uplatnění v hlavním městě habsburské monarchie dotvářel svým neobyčejným příkladem také Jan z Conens.⁸⁵ Ačkoli se nedochovala významnější pramenná svědectví, na jejichž základě by se dal život tohoto muže podrobněji přiblížit, patřil přesto za vlády Leopolda I. k mocensky úspěšným zástupcům nižší šlechty. Až do své smrti v roce 1672 zastával po Jindřichu Kustošovi ze Zubřího a Lipky finančně výnosný úřad podkomořího králové.⁸⁶ Politickým postavením patrně dokázal v téže době účinně překrýt i určité osobní nedostatky spočívající především v nízkém stupni urozenosti. Překážkou se pro něj v každém případě nestaly v roce 1653,

a interpretoval Pavel MATLAS (ed.), *Z poddaného šlechticem. Rodinné paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova (1604-1737)*, Praha 2016 (= Manu propria 8).

⁸³ Srov. na tehdejší poměry spíše nezvyklé problémy, jaké svými odmítavými stanovisky působili zástupci nižšího šlechtického stavu při procesu přijetí čerstvě nobilitovanému Mikuláši Františkovi Turkovi ze Šturmfeldu a Rosenthalu. Pozadí události podrobně zachytil Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 54.

⁸⁴ Blíže J. PÁNEK, *Stavovství*, s. 174-176.

⁸⁵ Mocenské, majetkové a sociální vyhlídky Jana z Conens soustředěně sledoval P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 144.

⁸⁶ Jan z Conens byl podkomořím králové v letech 1658 až 1672. Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 394.

kdy se prokazatelně vyskytoval mezi rady dvorské komory.⁸⁷ Jestli byly jeho tehdejší povinnosti slučitelné s budoucím pracovním vytížením a jak dlouho je ve skutečnosti plnil, zůstává nezodpovězenou otázkou. Dvorské prostředí ovšem Jan z Conens dosti pravděpodobně považoval za vhodné východisko pozdějšího kariérního snažení i za prostor, s nímž se dokázal plně ztotožnit. Totéž rozhodně neplatilo o Království českém, kde obdržel v roce 1657 inkolát a zhruba čtrnáct let zvládal plnit zmiňovanou roli podkomořího králové. Již ve druhé polovině šedesátých let 17. století se totiž úspěšně ucházel o vstup do řad dolnorakouského rytířstva.⁸⁸

Návyky získané ve Vídni se bezpochyby odrazily i ve způsobu uvažování Jana z Conens a nutily jej, aby se podobně jako Matyáš Arnoldin z Klarštejna neuzavíral do úzkého zeměpisného horizontu a naopak co nejčastěji překračoval hranice jednotlivých území spojených habsburskou nadvládou. Poněkud neusedlý život odbývajícím se na pomezí urozené společnosti pobělohorských Čech a Dolních Rakous pak pouze podtrhoval popisovaný rys osobnosti mnoha císařských dvořanů pocházejících z neurozených poměrů. Většina z nich si ani po několika desetiletích nemusela vytvořit vztah ke svému působišti a vybírala si jej podle toho, kolik výhod jim dokázalo zprostředkovat. Přinejmenším v tomto směru vyjadřoval císařský dvůr dokonalým způsobem dlouhodobé záměry vládnoucí dynastie, pro kterou bylo klíčové, aby šlechtic nenahlížel sám sebe na prvním místě jako stoupence mocenských cílů stavovských korporací, nýbrž jako oddaného šířitele habsburských zájmů.⁸⁹ V podání Jana z Conens se tento nátlakový, avšak skrytě působící model beze zbytku naplňoval.

Svérázné smýšlení někdejšího podkomořího králové si bezpochyby žádalo předchozí rozbor. Byly to totiž zejména jemu podobné osobnosti, jež se podílely na změně vnějšího obrazu české nižší šlechty po roce 1620. Uskutečněná dvorská kariéra pak tytéž jedince utvrzovala v přesvědčení, že právě lojalita prokazovaná panovníkovi i dalším členům vládnoucího rodu vymezuje jedinou smysluplnou cestu k naplnění jejich osobních cílů.

Otázky však provázejí také jiné, dosud nezmapované oblasti. Účelem prováděného výzkumu by například mělo být do budoucna objasnit, nakolik dokázala zkušenost s

⁸⁷ Jan z Conens byl zároveň radou dvorské komory od roku 1653. Srov. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186, fol. 227r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 18v. Blíže rovněž <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/31109> (stav platný k 6. červnu 2020).

⁸⁸ P. MAŠEK, *Šlechtické rody* I, s. 144.

⁸⁹ Nad mechanismy a symbolickými prostředky zmiňovaného procesu se doposud nejobsáhleji zamýšlel Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Mikrogeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004 (= Historische Kulturwissenschaft 3).

dvořanskou službou ovlivnit budoucnost nižšího šlechtice a také zda výrazněji poznamenala jeho vztah k vídeňské metropoli. V přeneseném slova smyslu by tak měl být proveden rozbor následných životů rytířských dvořanů. Jen na jeho základě lze totiž zjistit, co bylo účelem služby císaři a jaké výhody svým vykonavatelům zpětně přinášela.

Vztah zmiňovaných osob k Vídni nabýval rozmanitých podob, avšak bez využití vhodných druhů pramenných svědectví se nedají jeho jednotlivé roviny účinně rekonstruovat ani rozlišit.⁹⁰ Namísto širěji pojatého a kvantitativně podepřeného výzkumu se proto pozornost badatele musí cíleně obracet k písemnostem osobní povahy, jež jako jediné dovedou potvrdit či vyvrátit, zda se byť krátkodobá přítomnost v hlavním městě habsburské monarchie odrazila v uvažování a pozdějším jednání zcela konkrétních dějinných aktérů. Zvláště pokud by se ve vrstvách české nižší šlechty podařilo nalézt větší počet podobných výpovědí, vytvořila by se vhodná příležitost k jejich vzájemnému srovnání a také k určení odlišností, jimiž se bezpochyby vyznačoval postoj každého šlechtice vůči dvorskému prostředí. Heuristické podmínky prozatím umožňují, aby byly promyšlené otázky představeny alespoň na jednom konkrétním příkladu, který je spojen s každodenním životem někdejšího císařského číšníka Petra Františka Loubského z Lub.⁹¹

Jakkoli by se zdálo být z hlediska tematického zaměření výkladu příhodné sledovat, jak si tento rytíř počínal během své pážecí služby a počínající dvorské kariéry, odrážejí dostupné písemnosti především to, čím se jeho jednání vyznačovalo s větším časovým odstupem od ukončeného působení ve Vídni. Právě tato skutečnost je velmi důležitá, neboť dovoluje podstoupit od bezprostředního vlivu, jímž dvorské prostředí během vlastního pobytu mimo Čechy působilo na urozené jedince. Případ Petra Františka Loubského zachycený na základě dochované korespondence adresované převážně hraběti Humprehtu Janovi Černínovi z Chudenic a jeho sekretáři Václavu Hruškovi

⁹⁰ Vnímání metropolí habsburské monarchie pohledem vnějších pozorovatelů se již stalo předmětem zájmu i v rámci české historické vědy, jak předvedli mimo jiné Václav BŮŽEK, *Wien aus der Sicht der böhmischen Adeligen um die Mitte des 16. Jahrhunderts*, in: Martin Scheutz – Vlasta Valeš (edd.), *Wien und seine WienerInnen. Ein historischer Streifzug durch Wien über die Jahrhunderte. Festschrift für Karl Vocelka zum 60. Geburtstag*, Wien-Köln-Weimar 2008, s. 47-63; Marie KOLDINSKÁ, *Pražská a vídeňská každodennost za třicetileté války očima nejvyššího purkrabiho*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, České Budějovice 1999* (= *Opera historica* 7), s. 559-574; Petr MAŤA, *Praha a Vídeň v cestopisu Švéda Andree Julina z roku 1666*, in: Alena Pazderová (ed.), *Pocita Josefu Kollmanovi. Sborník k životnímu jubileu*, Praha 2002, s. 192-213.

⁹¹ Kromě níže citované korespondence poskytli další údaje o životě Petra Františka Loubského a jeho rodině zejména A. SEDLÁČEK, *Loubský*, s. 368; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 535; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 141; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 338-339; P. MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*, s. 215.

dosvědčuje, že dosažená zkušenost přetrvala řadu let a přiváděla někdejší dvořany do sídelního města Habsburků i v okamžiku, kdy se náplň jejich veřejné činnosti začala ubírat zcela jiným směrem.⁹²

Petr František Loubský se narodil do rytířské rodiny a jako člen nižšího šlechtického stavu také začal přes projevený zájem o pážecí službu a posléze obsazenou hodnost číšníka budovat nepřilíš dlouho trvající kariéru u císařského dvora.⁹³ Změna sociální povahy nastala v Loubského životě poté, co byl jeho otec Adam Jaroslav v roce 1658 přijat mezi pány.⁹⁴ Povýšení se vztahovalo i na potomstvo, proto začal Petr František Loubský spolu se svým bratrem Kryštofem Fridrichem užívat titulu „pán z Lub“.⁹⁵ Udělená nobilitace potvrzovala stupeň urozenosti. Sama o sobě však ještě neměnila životní styl ani majetkové zabezpečení vyznamenaných osob.⁹⁶ I když Loubští z Lub od sklonku padesátých let 17. století formálně přináleželi k vyšším společenským vrstvám, měli tak nadále jednoznačně nejbliže k rytířstvu. Zjištěný nesoulad se projevoval také ve způsobu, jakým Petr František Loubský pohlížel na své někdejší vídeňské působiště.

V mládí pro něj bylo hlavní město bezpochyby zdrojem sociálních kontaktů a snad i východiskem očekávaného kariéřního posunu. Osobní představy ani pravděpodobné plány jeho otce se ale patrně neuskutečnily. Kromě číšnické hodnosti se již nepodařilo doložit, že by v budoucnu dosáhl jakéhokoli jiného stupně veřejného uplatnění.⁹⁷ Výraznější úspěchy nezaznamenal ani v hospodářské oblasti. Nízké finanční příjmy mu nedovolily, aby si zakoupil vlastní statek.⁹⁸ Když navíc jeho otec Adam Jaroslav přišel v dodatečně provedeném konfiskačním procesu o veškerý nemovitý majetek, nemohl Petr František Loubský spoléhat ani na výnosy z dědictví.⁹⁹ Zbytek života následně strávil na statku Hamr Ostrov, jenž patřil jeho manželce Kateřině Barboře Karlové ze Svárova, a hledal nejvhodnější způsob, jakým by se dopracoval alespoň k části zabraného

⁹² Srov. soubor dopisů psaných Petrem Františkem Loubským z Lub ve Státním oblastním archivu Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 56-85.

⁹³ O Loubského dvorské kariéře P. MAŤA, *Der Adel aus den böhmischen Ländern*, s. 215; Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186, fol. 29r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 41r.

⁹⁴ Srov. A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 141.

⁹⁵ List od Petra Františka Loubského z Lub Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic datovaný ve Vídni 25. března 1662. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 76-77.

⁹⁶ Srov. A. SEDLÁČEK, *Loubský*, s. 368; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 535; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 338-339.

⁹⁷ Srov. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Obersthofmeisteramt Sonderreihe, kart. 186, fol. 29r; TAMTÉŽ, kart. 187, fol. 41r.

⁹⁸ Srov. A. SEDLÁČEK, *Loubský*, s. 368; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 535.

⁹⁹ Blíže T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 338-339.

rodinného jmění.¹⁰⁰ Loubského snaha po naplňování posledně zmíněného cíle poskytla jedinečný náhled na trvanlivost vazeb, jimiž byli patrně dřívější dvořané bez ohledu na své budoucí mocenské snažení spjati s Vídní.¹⁰¹ Většina cest uskutečněných někdejším císařským číšníkem od sklonku padesátých do sedmdesátých let 17. století směřovala právě tam. U dvora však již nevyhledával příležitost k osobnímu zviditelnění, nýbrž přimluvu u císaře za vyřešení vleklých problémů v majetkové oblasti.

Poprvé se dala zkušenost s pobytem ve Vídni zaznamenat k roku 1662, kdy se kvůli nečekanému a značně předčasnému úmrtí svého sourozence obracel na Humprechta Jana Černína z Chudenic.¹⁰² Jeho bratr Kryštof Fridrich se v souladu s dlouhodobou rodinnou strategií ještě krátce před smrtí vyskytoval v blízkosti českého velmože a tvořil dokonce součást jeho početného doprovodu během kavalírské cesty.¹⁰³ Z cizích zemí se však nevrátil a za nejasných okolností zemřel. Jediným mužským pokračovatelem dané větve rodu zůstal Petr František Loubský a jeho dosud žijící otec Adam Jaroslav.¹⁰⁴ Po přijetí krajně nepříznivé zprávy bylo cílem obou, tehdy již nových příslušníků panského stavu, získat nazpět předměty a finanční prostředky, jimiž se zesnulý Kryštof Fridrich obklopoval. Přeprava pozůstalosti ale představovala poměrně složitou záležitost umocněnou skutečností, že Černínova výprava ještě nedospěla ke svému konci. Aby celý proces co nejvíce usnadnil, předal Petr František Loubský černínskému patronovi v březnu 1662 písemnou zprávu o svém pobytu ve Vídni. Připojil k ní rovněž podrobnosti, které se týkaly nejvhodnějšího místa pro předání zásilky. Z nich zřetelně vyplynulo, že jak známý prostor již tehdy vídeňskou metropoli považoval. Konkrétně se přitom zmiňoval o domě tehdejšího dvorského sekretáře

¹⁰⁰ Na dějiny statku Hamr Ostrov se zaměřil August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého III*, Praha 1884, s. 183-187, zde s. 185.

¹⁰¹ Podle Marka Hengerera vytvářel císařský dvůr rozsáhlé ohnisko společenských vztahů („point of contact“) a byl přirozenou základnou pro jejich navazování i rozvíjení. Blíže M. HENGERER, *Kaiserhof und Adel*; TÝŽ – Rudolf SCHLÖGL, *Politische und soziale Integration am Wiener Hof. Adelige Bestattung als Teil der höfischen Symbol- und Kommunikationsordnung*, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaft zu Göttingen 10, 2000, č. 1, s. 15-35.

¹⁰² Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 76-77.

¹⁰³ Že se kavalírské cesty řadí mezi vyhledávané oblasti vědeckého zájmu, ukázali mimo jiné Jiří KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*, Pelhřimov 2013; M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 347-383; TÝŽ, *Kavalírské cesty*, in: Dana Dvořáčková-Malá – týž – Tomáš Sterneck – Jan Zelenka a kol., *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019, s. 317. Výpravu jednoho z členů černínského rodu podrobili pečlivému rozboru Zdeněk HOJDA a kol. (edd.), *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. Kavalírská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska I-II*, Praha 2014.

¹⁰⁴ Genealogické souvislosti postihli A. SEDLÁČEK, *Loubský*, s. 368; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 535.

Daniela Pachty z Rájova, z čehož lze usuzovat, že s ním udržoval užší kontakty.¹⁰⁵ Jak ukáže až následující podkapitola, vázaly jej tak vazby „dobrého přátelství“ k budoucímu nejvyššímu zemskému úředníkovi, jenž svůj povšechný sociální a mocenský vzestup završil v hodnosti purkrabího kraje hradeckého.¹⁰⁶

Dlouhodobější výskyt v rakouských dědičných zemích se příznivě odrážel i na jazykových dovednostech uchazečů o rozličné dvorské hodnosti.¹⁰⁷ Díky nim si tak právě Petr František Loubský s největší pravděpodobností zajišťoval potřebné informace o dění v okolí svého dřívějšího působiště. Jejich zprostředkovatelem se stal jistý Sebastian Schott, jednající jako „agent“ za účelem naplnění Loubského zájmů. Pokud by jihočeský rytíř nemohl pozůstalost ve Vídni vyzvednout z Pachtova domu osobně, byl tímto úkolem pověřen právě zmiňovaný služebník.¹⁰⁸

Aby Leopolda I. přesvědčil o neoprávněnosti dříve zmiňovaného majetkového trestu dopadajícího na jeho rodinu, vydával se však Petr František Loubský do Vídně i v pozdější době. Odtud také odeslal v únoru 1670 další ze svých listů Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic. Pobyt v důvěrně známém městě mu již tehdy nepřinášel radost ani uspokojení, a to zvláště kvůli těžce prožívanému nedostatku finančních úspor a nejistému výsledku úředního jednání, jehož se hodlal zúčastnit. Svému patronovi proto napsal: „[...] jsouce také já již drahý čas zde u velkých nedostatcích postavený, a od malých prostředkův, a na jistou milostivou resoluti J[eho] M[ilosti] Cí[saršké] očekávaje, kterouž že dosáhnu, božské milosti se těším.“¹⁰⁹ Zjevným neúspěchem se přesto odradit nenechal a již na konci května téhož roku psal Černínovu sekretáři Václavu Hruškovi, že by „se zase rád do Vídně vypravil“.¹¹⁰ A stejný záměr vyslovil ještě po uplynutí několika týdnů, kdy si zároveň postěžoval, jak jej před cestou do

¹⁰⁵ Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 76-77.

¹⁰⁶ O postavě Daniela Pachty z Rájova shromáždili podrobnosti August SEDLÁČEK, *Pachta z Rájova*, in: Ottův slovník naučný XIX, Praha 1902, s. 27-29, zde s. 28; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, Praha 2010, s. 52; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 393. Na téma „dobrého přátelství“ blíže V. BŮŽEK, „Páni a přátelé“.

¹⁰⁷ Jak přirozeným jevem se postupně stávalo osvojení a užívání zvláště německého jazyka v prostředí české šlechty, připomněli M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 92, 97; Václav BŮŽEK, *K česko-německé dvojjazyčnosti v raně novověkých českých a rakouských zemích*, Historický obzor 5, 1994, s. 36-40.

¹⁰⁸ List od Petra Františka Loubského z Lub Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic datovaný na Ostrově Hamru 21. prosince 1661. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Cizí rody, kart. 39, Loubský z Lub, fol. 78-79.

¹⁰⁹ List od Petra Františka Loubského z Lub Humprechtu Janovi Černínovi z Chudenic datovaný ve Vídni 27. února 1670. Srov. TAMTÉŽ, fol. 66-67.

¹¹⁰ List od Petra Františka Loubského z Lub Humprechtu Václavu Hruškovi datovaný na Ostrově Hamru 28. května 1670. Srov. TAMTÉŽ, fol. 63.

vídeňské metropole za účelem řešení podstatných osobních záležitostí „zdržuje“ hmotná nouze.¹¹¹

Jestli se případná výchova a krátká kariéra u císařského dvora mohly odrazit v každodenním vystupování Petra Františka Loubského, se prokazuje jen velmi obtížně. Navzdory přítomnosti řady ustálených a opakujících se zdvořilostních obrátů v soudobé korespondenci se ale vícekrát zaštiťoval důrazem na morální kvality své osobnosti a příslušnými poukazy se pokoušel zapůsobit na adresáty jím psaných dopisů. Když se například domáhal dosud nevyplacených úroků z vypůjčené částky peněz a prosil o přimluvu u hraběte Černína zmiňovaného sekretáře Václava Hrušku, ujistil vrchnostenského úředníka, že se mu neopomene „*zase odměniti, ne slovy, ale skutkem, jak každému kavalíru slovo své zdržeti přísluší*“.¹¹² Obdobným způsobem se vyjadřoval i poté, co se na něj s krátkým časovým odstupem a ve stejné záležitosti obracel znovu: „*Chci a zakazuji se jako kavalír mému zvláště jmilému pánu za prokázanou affecti skutkem vděčným se prokázati a odměniti [...]*“¹¹³

Ať již jeho prostřednictvím usilovali o povýšení nebo si z něj podobně jako Petr František Loubský odnesli jedinečný náhled na každodenní život hlavního města habsburské monarchie, bylo přijetí k císařskému dvoru pro rytíře během pobělohorského období rozhodně něčím mimořádným. Veřejný ohlas příslušné události vynikne o to více, pokud bude přihlédnuto k obecně velmi nízkému početnímu zastoupení této sociální skupiny u zkoumaného dvora Ferdinanda III. a postřehu, že se její zástupci pohybovali v daném prostředí alespoň zkraje svých kariér ve stejných hodnostech jako mnoho nositelů panského titulu. Alespoň formálně se tak přibližovali před nedávnem povýšeným jedincům a zároveň navazovali kontakty s dosud mladými, avšak nepoměrně urozenějšími šlechtici. I když to neplatilo vždy, nabízela se jim dokonce příležitost, aby se s některými z nich setkali při výkonu obdobných povinností. Než uskutečnil velkolepou kariéru u dvora završenou obsazením hodnosti nejvyššího dvorního maršálka, strávil například v roli císařského číšníka od roku 1654 jistý čas i

¹¹¹ List od Petra Františka Loubského z Lub Humprechtu Václavu Hruškovi datovaný na Ostrově Hamru 15. června 1670. Srov. TAMTÉŽ, fol. 61-62.

¹¹² List od Petra Františka Loubského z Lub Humprechtu Václavu Hruškovi datovaný na Ostrově Hamru 28. května 1670. Srov. TAMTÉŽ, fol. 63.

¹¹³ List od Petra Františka Loubského z Lub Humprechtu Václavu Hruškovi datovaný na Ostrově Hamru 15. června 1670. Srov. TAMTÉŽ, fol. 61-62. Označení „kavalír“ vytvářelo jednu z myšlenkových kategorií světa barokního šlechtice. Jaké významové vrstvy zahrnovala, ukázal na příkladu podstatně výše postavených Ditrichštejnů R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 151-179.

hrabě Gottlieb Windischgrätz.¹¹⁴ Během této doby se alespoň titulárně vyskytoval na stejné úrovni jako většina u dvora působících rytířů. Přesto je nezbytné poznamenat, že rozsah a navazování skutečných sociálních vazeb nelze rekonstruovat, neboť se pro ně nedochovala potřebná pramenná svědectví. Kladením podobných otázek se však otevírá prostor, o jehož obsahové naplnění by měl budoucí výzkum přinejmenším usilovat.

Problematika vztahu nižší šlechty a císařského dvora ve skutečnosti vytváří nepoměrně více badatelských výzev. Hlavním záměrem předcházející podkapitoly však bylo zjistit, jaké možnosti skýtalo příslušné mocenské a sociální prostředí po potlačení stavovského povstání představitelům původem předbělohorských rytířských i novožitných panských rodů z Království českého. Dostupné seznamy hofštátu a soupisy císařských komorníků z období vlády Ferdinanda III. spolu s výsledky dosavadních výzkumů připomněly, že jen několik málo příslušníků drobné šlechty usilovalo o přijetí do pážecí služby a až na jednu výjimku zastávalo nejnižší placené hodnosti mezi služebníky obsluhujícími u panovnickovy jídelní tabule. Kromě nejvyššího písaře Kryštofa Vratislava z Mitrovic, jenž budoval své postavení v české zemské vládě, nedopomohla příslušná zkušenost žádnému z nich k znatelnějšímu mocenskému či majetkovému úspěchu.

Téměř totožným způsobem se vyvíjely i dvorské kariéry vybraných moravských a slezských rytířů, jimž zůstala rovněž uzavřena cesta ke společensky váženému titulu císařského komorníka. V příkrém rozporu s osudy podstatně urozenějších jedinců vynikly okolnosti sociálního i politického vzestupu osob přijatých do nižšího šlechtického stavu Království českého až po roce 1620 a obsazujících místa v říšské dvorské radě či dvorské komoře. Na pozadí dochované korespondence z okruhu barokních Černínů z Chudenic se autor zároveň pokusil odhalit, co rozhodovalo o přijetí dospívajících nižších šlechticů do vybraného společenství pážat sloužících u habsburských dvorů a nakolik se pobyt ve Vídni s větším časovým odstupem promítal do myšlení i vystupování někdejších rytířských dvořanů.

3.2. Na úrovni země

Zatímco v okolí císaře zůstávalo zastoupení nižší šlechty po roce 1620 zcela nepatrné, oblast zemské správy již jejím příslušníkům skýtala vydatnější prostor ke

¹¹⁴ O něm podrobněji P. MAŠEK, *Šlechtické rody* II, s. 454; <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/12026> (stav platný k 6. červnu 2020).

společenskému zviditelnění. Dříve než se pozornost obrátí k hlubšímu zkoumání daného druhu veřejného uplatnění pobělohorského rytířstva, musí se výklad ještě pozastavit nad podmínkami, v nichž se politický život společnosti odbyval po potlačení protihabsburského odboje. Jeho vyústění vyvolalo v úvahách stoupců stavovských zájmů velké zklamání, které nesouviselo pouze s nenaplněním předchozích ideálů. Mnozí z nich chápali, že výsledek povstání přiměje panovníka, aby za pomoci všech dostupných prostředků rozrušil základy až dosud platného státního zřízení a vyloučil z rozhodovacího procesu členy vyšších stavů. Na první pohled se zdá být pozoruhodné, kolik nekatolicky smýšlejících erbovníků a částečně i rytířů se pokoušelo svými tiskem vydávanými díly či soukromými vzpomínkami šířit svědectví o neomezeném prosazování vůle vládnoucí dynastie, jemuž byly po roce 1620 české země z jejich pohledu vystaveny. Do této dlouhé řady osob patřili mimo jiné Pavel Stránský ze Zapské Stránky, Mikuláš Dačický z Heslova, Pavel Skála ze Zhoře, Šimon Lomnický z Budče nebo Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdrůžic.¹¹⁵

I když se jinak pokoušel v pobělohorské době příliš příkrým soudům spíše vyhýbat, neodpustil si například kutnohorský kronikář Mikuláš Dačický z Heslova poznamenat k roku 1626, že „*nebylo v ty časy o ničem dobrém slyšeti, jen o lidských soužení, těžkostech, persekucí proti religinu evangelitskému, na statky nastupování a odnímání*“.¹¹⁶ S ohledem na pobyt v náboženském exilu si mohl dovolit uplatnění ještě kritičtějšího tónu na adresu panovníka Pavel Stránský.¹¹⁷ Zvláště citlivě přitom vnímal, jak bez přihlížení ke starší politické tradici a nezřídka násilnými prostředky opouštěl on i jeho předek někdejší zákonný rámec, v němž se česká stavovská společnost dlouhodobě vyvíjela. Pokud „*Ferdinand I. po válce šmalkaldské (r. 1547) a Ferdinand II. v době, kdy po bitvě bělohorské neměl ještě zemi zcela podrobenu, provedli v starých zákonech českého národa libovolné změny*“, nebylo z jeho pohledu jakýchkoli pochybností o tom, že „*učinili tak ozbrojeným právem válečným*“.¹¹⁸ Poukazem na

¹¹⁵ Při respektování výše uváděného pořadí zastoupených autorů byl vytvořen následující výběrový přehled moderních kritických vydání či starých tisků jejich děl. Srov. Bohumil RYBA (ed.), *Pavel Stránský, O státě českém*, Praha 1985; Antonín REZEK (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti I-II*, Praha 1878-1880; Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623 I-V*, Praha 1865-1870; Šimon LOMNICKÝ Z BUDČE, *Novina pravdivá, aneb píseň toužebná a žalostivá o zkáze zplundrování země české, Staré Město pražské 1621* (Knihopis č. 4955); Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdrůžic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897.

¹¹⁶ A. REZEK (ed.), *M. Dačický z Heslova, Paměti II*, s. 270. O okolnostmi podmíněné umírněnosti převažující v Dačického literárním podání po roce 1620 s četnými podrobnostmi TAMTÉŽ I, s. LXIV.

¹¹⁷ Nad významovým pozadím a celkovým vyzněním jeho ústředního díla se již dříve zamýšlel Jaroslav KOLÁR, *Paradoxy spisu Pavla Stránského O českém státu*, Folia historica bohemia 8, 1985, s. 331-345.

¹¹⁸ B. RYBA (ed.), *P. Stránský, O státě českém*, s. 67.

neoprávněné kroky vládnoucích Habsburků tak nepřímou přispíval do poměrně rozšířené soudobé polemiky řešící otázku, zdali by neměla být nespravedlivě jednajícímu panovníkovi vypovězena poddanská poslušnost.¹¹⁹

Podobnými záležitostmi se naopak nemohli zabývat jedinci odhodlaní přijímat nově nastolené společenské podmínky. Ať již byli připraveni v jejich rámci usilovat o politické zviditelnění nebo bez větší motivace po širší veřejné působnosti pouze trávit svůj každodenní život, museli se v každém případě přihlásit ke katolickému vyznání, jež představovalo nezbytný předpoklad budoucího setrvání v zemi.¹²⁰ Náboženská víra ovšem tvořila jen jednu z mnoha oblastí, jichž se panovníkem přijímaná opatření dotýkala. Bez ohledu na ni doufali zástupci již převážně katolického panstva a rytířstva v zachování co největšího množství někdejších stavovských privilegií zaručujících po boku krále potřebný podíl na rozdělení politické moci v Království českém. Zvláště po uveřejnění Obnoveného zřízení zemského se pro většinu z nich nemohla stát v tomto směru příslibem ani slova Ferdinanda II. přednesená u příležitosti zasedání prvního pobělohorského zemského sněmu pořádaného od 15. do 24. listopadu 1627.¹²¹ Panovník tehdy ocenil „*stálou věrnost těch, kteříž z obyvatelův a stavův tohoto Království českého v čas té pomínuhé a ohavné rebellie při J[eho] M[ilosti] Císařské věrni a stáli zůstali, a proto veliké protivensství vystáti museli*“.¹²² Na oplátku jim přislíbil potvrdit „*všelijaká privilegia, obdarování, svobody a majestáty*“, avšak s podstatným dovětkem, aby se mezi nimi již nikdy nevyskytovaly ty, které by se v jakémkoli ohledu a vůbec svou vnitřní podstatou vyhraňovaly „*proti témuž Obnovenému zřízení zemskému*“.¹²³ Poslední podmínkou byla tudíž zcela popřena možnost umírněného postoje k minulému i budoucímu směřování společnosti, o jehož deklarování Habsburkové navenek usilovali.

¹¹⁹ Dané úvahy v různých obměnách podněcovaly i po skončení třicetileté války představitele českých exilových kruhů k promýšlení strategií na oslabení habsburské moci, jak náležitě přiblížili Jan KUMPERA – Josef HEJNIC, *Poslední pokus českého exilu kolem Komenského o zvrát v zemích České koruny*, Brno-Uherský Brod 1988.

¹²⁰ Jakými způsoby byla očekávaná podřízenost uzákoněnému katolictví na urozených jedincích v prvních desetiletích po bělohorské bitvě vynucována, dosud nejúplněji zachytil Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

¹²¹ Podrobnosti o programu a výsledcích na něm probíhajícího jednání zprostředkovaly soudobým zájemcům tiskem šířené sněmovní artikuly. Srov. *Tito artikulové na sněmu obecném, kterýž držán byl na Hradě pražském léta Páně tisícího šestistého dvacátého sedmého patnáctého dne měsíce listopadu a zavřín téhož léta dvacátého čtvrtého dne téhož měsíce při přítomnosti nejjasnějšího knížete a pána, pana Ferdinanda II., římského císaře, uherského a českého ec. krále ec., ode všech čtyř stavův Království českého svoleni a zavříní jsou*, Staré Město pražské 1627 (Knihopis č. 392).

¹²² TAMTÉŽ, fol. A 2'.

¹²³ TAMTÉŽ, fol. A 3'.

Pohled na znění vybraných oddílů Obnoveného zřízení zemského tuto skutečnost jednoznačně potvrzuje.¹²⁴ Císařovým záměrem bylo již v období přípravného řízení vedoucího k sepsání zemské ústavy vytvořit právní dokument, jehož smyslem nebylo stvrdit habsburské vítězství za nedávného povstání obnovou dřívějších mocenských poměrů, ale naopak vymezit základní pilíře naprosté proměny dosavadního politického zřízení. Jeho dřívější dualistické pojetí vyžadovalo od panovníka nezbytnou součinnost se stavovskou obcí při projednávání a řešení klíčových otázek spadajících do oblasti řízení státu, ať již se týkaly finanční, náboženské či vojenské sféry vlivu.¹²⁵ Napříště se již prakticky veškeré rozhodovací pravomoci měly shromažďovat v rukou panovníka. Tomu také odpovídaly nároky kladené na podobu a působnost zemské správy. Nejpodstatnější součástí její reformy ošetřovala část Obnoveného zřízení zemského uvedená nadpisem „*O Našich královských úřadech zemských*“ a na ni navazující pasáže věnované přísahám, po jejichž složení se příslušné osoby svých úředních povinností ujímaly.¹²⁶ Jak již předcházející citace předesílá, zavazovali se nejvyšší zemští úředníci svými sliby věrnosti nejprve bohu, Panně Marii i všem svatým, zato ve světské rovině

¹²⁴ V pozdějším výkladu bylo opakovaně čerpáno i citováno ze znění pobělohorské ústavy vydané pro Království české v roce 1627. O její zpřístupnění v plném rozsahu se přičinil H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*. Hlubšímu rozboru jak z hlediska historické, tak i právní vědy podrobili tento klíčový pramen normativní povahy Lutz RENTZOW, *Die Entstehungs- und die Wirkungsgeschichte der Verneuertem Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627*, Frankfurt am Main 1998; Hans Wolfgang BERGERHAUSEN, *Die „Verneuerte Landesordnung“ in Böhmen 1627. Ein Grunddokument des habsburgischen Absolutismus*, *Historische Zeitschrift* 272, 2001, s. 327-351; Jaroslav PÁNEK, *Od České konfederace k Obnovenému zřízení zemskému (Kontinuita a diskontinuita v proměnách českého státu a jeho ústavního zřízení na pomezí stavovství a absolutismu)*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 13-29; Karel MALÝ, *Česká konfederace a Obnovené zřízení zemské – dvě české ústavy z počátku 17. století*, in: tamtéž, s. 30-44; Marta KADLECOVÁ, *Přípravné řízení v obnoveném zřízení zemském. Srovnání české a moravské verze*, *Právněhistorické studie* 32, 1992, s. 105-123.

¹²⁵ Vyvažování mocenských sil uvnitř stavovské monarchie se již stalo předmětem rozsáhlého výzkumu. Během něj se mimo jiné obracela pozornost i na celou řadu konkrétních případů z předbělohorského období, jež vyvolávaly střet zájmů vládnoucí dynastie a stavovské opozice. Ze značného množství tematicky souvisejících příspěvků alespoň výběrově Winfried EBERHARD, *Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen*, München 1985; Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994; Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě*, Praha 1982; TÝŽ, *Zápas o charakter české stavovské opozice a sněm roku 1575*, *Československý časopis historický* 28, 1980, s. 863-887; Jan P. KUČERA, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, *Studia Comeniana et historica* 14, 1984, s. 5-42; pod optikou nejnovějších přístupů k politickým dějinám raného novověku Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, zde zejména s. 119-192.

¹²⁶ Pojednávány úsek české zemské ústavy z roku 1627 tvořily články A 36 až A 47. Stranou zájmu naopak prozatím zůstala poslední dvě ustanovení vedená pod stejným písmenem (A 48 a A 49), neboť byla věnována krajským hejtmanům a královským prokurátorům. Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 50-65.

již pouze českému králi a jeho dědicům.¹²⁷ Tímto okamžikem tak pominulo někdejší dvojí určení role nejvyššího zemského úředníka. Každého z nich sice i před bitvou na Bílé hoře tradičně jmenoval panovník, avšak s přihlédnutím ke stanovisku příslušníků královské rady a také vědomím, že se příslušný hodnostář od dané chvíle stává po mocenské stránce zejména představitelem stavovské obce.¹²⁸ Vliv v daném uskupení si tak pokoušel zajistit osobním, v zásadě neformálním působením na konkrétní nejvyšší zemské úředníky. Zaměřoval se přitom předně na nejvyššího purkrabího pražského a nejvyššího kancléře, neboť nad jinými vynikali okruhem svých kompetencí i vahou dosažené společenské autority.¹²⁹ Od roku 1627 však došlo v daném směru k závažnému posunu. Všichni nejvyšší zemští úředníci nesli před svým označením přízvisko „královští“ a ze svých výkonů se již zodpovídali pouze členům vládnoucího rodu.¹³⁰

Návazná Deklaratoria a Novely připomínaly veškerým úředníkům zajišťujícím správu země na rozličných úrovních požadavek zachovávání stejných povinností, jaké uvádělo již Obnovené zřízení zemské.¹³¹ Ferdinand III. jeden z příslušných článků promyšleně využil, aby opět zdůraznil, že jimi skládané „*přísahy v našem dědičném království českém toliko na samou naši královskou důstojnost jakožto kralujícího krále a naše dědice, kteří by z našeho královského rodu a kmene pošli, a ne podle starého zřízení zemského, jak se sice prve dalo na panský a rytířský stav a celou obec tohoto Království českého, znějí a se vztahují*“.¹³² Ani s odstupem více jak deseti let od bělohorské porážky tak mocenská situace nepřipouštěla obnovu starších poměrů v jakékoli podobě a zemští i krajští hodnostáři si měli hledět jediného pravidla. Tím byla bezvýhradná podřízenost panovníkovým zájmům a péče o jejich šíření.

Než natrvalo ovlivnila působnost nejvyšších zemských úředníků ustanovení Obnoveného zřízení zemského, vycházeli stavové i krátce po roce 1620 z představy o

¹²⁷ TAMTÉŽ, s. 54.

¹²⁸ Náležitosti celého procesu přehledně popisují Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 90. O povaze personálního složení královské rady v souvislosti s vývojem mocenského napětí mezi panovníkem a stavy blíže J. PÁNEK, *Stavovská opozice*, s. 19.

¹²⁹ Daného jevu si všiml J. PÁNEK, *Stavovství*, s. 182.

¹³⁰ Aby zřetelně vynikla podřízenost vyšších zemských hodnostářů osobě panovníka, umocňovala příslušný požadavek také rétorika normativních pramenů. V Obnoveném zřízení zemském se tak z pohledu Ferdinanda II. vztahovala veškerá opatření „*k takovým Naším královským úřadům zemským*“. Již tato promyšleně zvolená forma vyjádření tudíž naznačovala, do jaké sféry vlivu spadají. Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 50.

¹³¹ V podobě moderní kritické edice zpřístupnili rozšíření zemské ústavy pocházející z roku 1640 Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA – Klára KUČEROVÁ (edd.), *Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského*, in: K. Malý – L. Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti*, s. 793-873.

¹³² TAMTÉŽ, s. 827-828.

zachování původních zvyklostí uplatňovaných při výběru svých předních politických zástupců. Ke ctění těchto zásad panovníka z jejich pohledu zavazovala doposud platná předbělohorská právní úprava. O způsobu uvažování mocensky činných rytířů bezprostředně po potlačení stavovského povstání podává dosti výmluvné svědectví případ z ledna 1624, kdy se mezi jinými projednávanými tématy dostala do popředí otázka, kdo nahradí na místě nejvyššího písaře nedávno zemřelého Jana Klenovského z Klenového a Janovic.¹³³ Představitelé panstva a rytířstva sestávající z nejvyšších zemských úředníků a zemských soudců se obraceli na místodržitele Karla z Lichtenštejna, jenž měl následně tlumočit jejich požadavky.¹³⁴ Lichtenštejnovými ústy vybízeli Ferdinanda II., aby své rozhodnutí v příslušné věci nikterak neoddaloval. Poukazovali především na nebezpečí, že by se při případném onemocnění nejvyššího zemského sudího či nejvyššího komorníka již nedal „*bez dosazeného písaře nejvyššího*“ v blízkém se postním termínu svolat k zasedání sbor přisedících nejvýznamnější soudní instituce. Oporou jejich tvrzení byla známá podmínka, podle které „*žádné soud zemský větší bez přítomnosti nejméně dvou z těch tří nejvyšších ouředníkův zemských, dsky zemské řídicích, držeti ani v začátku svém zahájit se nemůže*“. Na pozadí zdánlivého problému již ale ve skutečnosti působila a převažovala zcela jiná motivace. Urození jedinci nechtěli „*vedle zřízení zemského a starobylého chvalitebného obyčeje*“ zůstat při řešení důležité personální záležitosti stranou a připomínali císaři, jak má v daném směru postupovat. Nejlépe by podle nich bylo, kdyby si vyžádal „*skrze jednoho každého nejvyššího úředníka a soudce zemského obzvláště*“ jeho hlas pro některého z okruhu možných nástupců Jana Klenovského. Dosaženo jej mohlo být v ideálním předpokladu „*oustně*“, nebo přijetím písemného stanoviska chráněného před nepovolanými zásahy zapečetěním.¹³⁵ Nakolik Ferdinand II. zohlednil při výše popsané situaci vůli kompetentních osob, nelze spolehlivě zjistit. Avšak když se nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic v jednom ze svých dopisů koncem února 1624 zmínil, jak vladař „*rozhodl*“ a „*že nejvyšším písařem*

¹³³ Jan Klenovský z Klenového a Janovic patřil ke služebně nejzkušenějším nejvyšším zemským úředníkům, neboť hodnost nejvyššího písaře zastával v letech 1597 až 1619 a na své předchozí působení navázal v témže úřadě i mezi lety 1621 a 1624. Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 373, 375, 385. Opravit je přitom zapotřebí Palackým chybně uváděný údaj, podle něhož Jan Klenovský opustil své místo v předbělohorském vládním sboru již v roce 1618. Ve skutečnosti byl ovšem nejvyššího písařství zbaven až rozhodnutím stavů při sněmovním jednání v březnu 1619, jak zachycuje Pavel Skála ze Zhoře. K tomu Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 128.

¹³⁴ List od nejvyšších zemských úředníků a zemských soudců Karlovi z Lichtenštejna datovaný 10. ledna 1624. Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/10, kart. 1567, fol. 11-12'.

¹³⁵ TAMTÉŽ.

jmenuje“ Kryštofa Vratislava z Mitrovic, svědčil jeho výrok spíše o neomezeném vlivu Habsburků na někdejší oblast stavovských zájmů a o dalších náznacích závažných změn ve starších, po generace zažitých pořádcích.¹³⁶

Výše představená situace by jistě neměla vytvářet dojem, že panovník v době následující po vydání Obnoveného zřízení zemského nepřipouštěl, aby se místodržitelé zabývali řešením personálních záležitostí. Mělo k tomu však vždy docházet pouze předvídatelným způsobem a v míře, jakou považoval za přijatelnou. V konečném důsledku byl proto proces jmenování nejvyšších zemských úředníků nejen z řad rytířstva znatelně poznamenán volností, na kterou mohl panovník spoléhat. Dosvědčuje to zvláště znění příslušných výnosů, jež se nezdá omezují na prosté ohlášení o obsazení přední politické hodnosti a výzvu, aby si pověření šlechtici vyžádali od jmenovaného jedince požadovanou přísahu a uvedli jej do úřadu.¹³⁷ V omezeném rozsahu byla přesto zachována také starší tradice. Uplatnila se zvláště tehdy, pokud král seznal, že by výběru měla předcházet hlubší rozvaha vycházející ze znalosti zemských poměrů a ze snahy po vyhledání nejvhodnějšího kandidáta. Posléze záleželo pouze na tom, jestli se pro něj také stane směrodatnou. Podle tehdejšího rituálu nejprve ohlašovali ostatní místodržitelé panovníkovi zprávu o úmrtí některé osoby ze svého středu a žádali jej o opětovné obsazení uprázdněného úřadu. Aby nepřekračovali míru svěřených kompetencí, nepodnikali s předstihem jakékoli kroky ani se, tak jako v roce 1624, nedomáhali uplatnění vlastního vlivu. Naproti tomu mu otevřeně zdůraznili, že jeho „*poručení poslušně očekávati*“ budou.¹³⁸ Veškerá iniciativa posléze přecházela na císaře, jenž nebyl při rozhodování vázán žádnými dřívějšími zvyklostmi.

Jak již bylo naznačeno výše, mohl si panovník dokonce od nejvyšších zemských úředníků a zemských soudců vyžádat potřebné návrhy. Učinil tak i po smrti nejvyššího písaře Přibíka Jeníška z Újezda v roce 1651, kdy jim uložil, aby „*v náležité povážení vzali*“, „*kdo by v takové místo dosazen býti mohl*“. Své názory měli odevzdat „*skrze*

¹³⁶ Srov. P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, č. XLIII, s. 265-267, zde s. 266.

¹³⁷ Když například Leopold I. v květnu 1664 jmenoval purkrabím kraje hradeckého Lamberta Františka Hřebenáře z Harrachu, otevřeně podotkl v dopisu zaslaném nejvyšším zemským úředníkům, že tak činí „*proprio motu*“ [z vlastního popudu; pozn. autora]. Srov. Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/12, kart. 1568, fol. 26.

¹³⁸ Srov. list od nejvyšších zemských úředníků Ferdinandovi III. datovaný v Praze 25. března 1651. TAMTĚŽ, sign. O 13/10, kart. 1567, nefol.: „*Nejjasnější, V[asi] C[ísařské] Mi[l]o[s]ti poníženež oznamujeme, že jest V[asi] C[ísařské] Mi[l]o[s]ti rada a nejvyšší písař v Král[ovství] českém Přibík z Újezda běh smrtedlného života svého zde v[e] V[asi] C[ísařské] Mi[l]o[s]t[i] královském St[arém] M[ěstě] pražském dnešního dne dokonal. A poněvadž skrze smrt jeho opět královský úřad nejv[yššího] písařství vacírjuje, protož, co byste, V[aše] C[ísařská] Mi[l]o[s]t[i], v té příčině milostivě naříditi chtíti ráčili, na milostivě V[asi] C[ísařské] Mi[l]o[s]ti poručení poslušně očekávati budeme.*“

partikulární vota“, v čemž se dalo vysledovat zachovávání alespoň částečné kontinuity s předbělohorským obdobím.¹³⁹ Jak ukazuje další z dochovaných písemných svědectví, byl tehdy při „*dosazení vacírujícího ouřadu nejvyššího písařství*“ nakonec skutečně brán v potaz i stavovský úhel pohledu. Aniž by tím měla jakkoli utrpět nezpochybnitelná nadřazenost císařského majestátu, neopomněl sám Ferdinand III. připomenout, že „*sobě poslušné zdání a vota*“ od nejvyšších zemských úředníků a zemských soudců „*přednésti dáti*“ nechal. Teprve na jejich základě, avšak plně o své vůli následně vybral na příslušné místo Oldřicha Sezimu Karla Skuhrovského ze Skuhrova „*z ohledu zasloužilosti a hodnosti osoby jeho*“.¹⁴⁰ Připomenutý případ přitom nepředstavoval s postupujícím 17. stoletím ojedinělou výjimku. Po předchozích úpravách zemské politické scény již panovníka obklopovali výhradně loajální, jemu zavázaní jedinci. Proto se nedalo očekávat, že by svými názory či předkládanými hlasy jakkoli usilovali o oslabování císařské moci. Nejenže obdobné jednání neskýtalo v pobělohorských podmínkách žádnou výhodu, ale především se již neslučovalo s uvažováním pánů a rytířů. Pouze dlouhodobá přízeň panovníka z jejich pohledu zaručovala kariérní úspěch uskutečnitelný na zemské úrovni.

Dalším opatřením podporujícím značné posílení habsburského vlivu a přímo zakotveným v Obnoveném zřízení zemském byla vedle dříve zmiňované přísahy rovněž předem stanovená pětiletá lhůta, po jejímž uplynutí měli nejen nejvyšší zemští a krajští úředníci, ale rovněž přisedící většího zemského soudu skončit ve výkonu jim svěřené hodnosti. Jak ústava zdůrazňovala, nabízely se císaři poté dvě možnosti. Buď daného šlechtice mohl „*v takovém úřadu aneb sedání v saudu děleji zanechati, anebo jinou hodnou osobu k tomu naříditi a dosaditi*“. Ve skutečnosti však ústavní článek A 39 zajišťoval, aby v pravidelných časových rozestupech náleželo pouze panovníkovi, „*budaucím králům Českým a žádnému jinému*“ právo posuzovat, zda si dosavadní úředníci zachovali jejich přízeň.¹⁴¹ Tím je vystavovali trvalé kontrole a předcházeli výskytu nežádoucího odchýlení od jasně vymezeného mocenského diskurzu.

Z praktického hlediska se zmíněný výnos proměnil v obsahově takřka neměnný rituál doprovázený očekávaným vyústěním. Rytířští členové vládního uskupení nabízeli po pěti letech uvolněná místa panovníkovi „*dle vyměření Obnoveného zřízení zemského*

¹³⁹ List od Ferdinanda III. nejvyšším zemským úředníkům datovaný ve Vídni 31. března 1651. TAMTÉŽ.

¹⁴⁰ List od Ferdinanda III. nejvyšším zemským úředníkům datovaný ve Vídni 6. května 1651. TAMTÉŽ, fol. 19.

¹⁴¹ Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 52.

téhož království k milostivé dispositi“ a vyčkávali, jak se vzniklou situací naloží.¹⁴² Bude-li odhlédnuto od tradičně kladné odezvy na splnění zákonné povinnosti a výzvy k dalšímu setrvání v úřadu, zasluhují pozornost pouze dílčí obměny, jimiž procházela zdůvodnění souvisejících rozhodnutí. Alespoň občasně a výjimečně do nich vstupovala také králova snaha přizpůsobit své hodnocení rysům a vlastnostem, které vystihovaly činnost konkrétního jednotlivce. Například Josef I. ponechal Petra Mikuláše Straku z Nedabylic v roce 1707 při nejvyšším písařství „z ohledu jeho pilného a rozšafného k obzvláštnímu J[eho] M[ilosti] C[ísařské] a Král[ovské] milostivému zalíbení, neméně i k prospěchu vše obecného dobrého a lidské spravedlnosti“.¹⁴³ Jednoznačně ale převažovaly spíše formálně ustálené výroky, jaké se bez dalších podrobností spokojily s vyzdvižením „zasloužilosti“ dané osoby nebo se nad ní dokonce nepozastavovaly vůbec.¹⁴⁴ K poslední jmenované variantě došlo v roce 1650, kdy Ferdinand III. prodloužil o vymezenou časovou lhůtu působení nejvyššího písaře Přibíka Jeníška z Újezda.¹⁴⁵ Všechny případy pak bez ohledu na chování dějinných aktérů jednoznačně spojovala vykazovaná loajalita a poslušnost vůči vládnoucí dynastii, jež se stále více stávala nezbytnou výbavou veřejného vystupování mocensky významných představitelů pobělohorské nižší šlechty.

Pro celý následující výklad je ovšem stěžejní, že Obnovené zřízení zemské s odvoláním na historickou tradici sahající svými počátky až do období vlády Vladislava II. Jagellonského jednoznačně stanovilo, podle jakého klíče mají být rozděleny vyšší zemské hodnosti mezi panstvo a rytířstvo. Výlučně nižšímu šlechtickému stavu tak byly v závazně dodržovaném hierarchickém pořádku vyhrazeny úřady nejvyššího písaře, podkomořího královských měst a purkrabího kraje hradeckého.¹⁴⁶ Jak vyplývá z porovnání s podmínkami platnými ještě před bitvou na Bílé hoře, chyběla již mezi nimi

¹⁴² List od Leopolda I. nejvyšším zemským úředníkům datovaný ve Vídni 21. června 1670, týkající se schválení dalšího setrvání Lamberta Františka Hřebenáře z Harrachu v úřadu purkrabího kraje hradeckého. Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/12, kart. 1568, fol. 82-83’.

¹⁴³ Koncept listu od místodržitelů menším zemským úředníkům datovaný v červnu 1707, týkající se oznámení o dalším setrvání Petra Mikuláše Straky z Nedabylic v úřadu nejvyššího písaře na základě rozhodnutí Josefa I. TAMTÉŽ, sign. O 13/10, kart. 1567, fol. 51.

¹⁴⁴ List od Leopolda I. nejvyšším zemským úředníkům datovaný ve Vídni 11. srpna 1677, týkající se schválení dalšího setrvání Daniela Pachty z Rájova v úřadu purkrabího kraje hradeckého. TAMTÉŽ, sign. O 13/12, kart. 1568, fol. 84-85’.

¹⁴⁵ List od Ferdinanda III. nejvyšším zemským úředníkům datovaný ve Vídni 28. prosince 1650, týkající se schválení dalšího setrvání Přibíka Jeníška z Újezda v úřadu nejvyššího písaře. TAMTÉŽ, sign. O 13/10, kart. 1567, nefol.

¹⁴⁶ Tuto mocensky závaznou otázku ošetřovaly články A 36 a A 37 zemské ústavy, přičemž poslední jmenovaný se týkal úřadů obsazovaných přímo rytířstvem. Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 50-53.

hodnost karlštejnského purkrabího, kterou vždy zastávala dvojice utvořená z vybraných zástupců obou vyšších stavů.¹⁴⁷

Když panovník v roce 1625 přistoupil k jejímu zrušení, učinil tak první výrazný zásah do politických struktur rytířského stavu.¹⁴⁸ Příslušné opatření se sice dotýkalo rovněž zástupců vyšší šlechty, nejcitelněji však omezovalo mocenské vyhlídky pobělohorských rytířů. Zatímco pánům se nabízely nesrovnatelně širší možnosti veřejného uplatnění, a to zvláště u císařského dvora, nižší šlechtici přicházeli tímto krokem bez náhrady o poměrně významné místo v již tak úzkém okruhu nejvyšších zemských úřadů, do nichž směli vstupovat. Během 16. a na počátku 17. století se přitom řadili karlštejnští purkrabí za rytířský stav k nejlivnějším představitelům stavovských politických zájmů. To jim dopomáhalo, aby se ještě významněji zapisovali do širšího společenského povědomí.¹⁴⁹

Prováděný rozbor směřující k objasnění rozličných okolností mocenského uplatnění rytířstva na nejvyšší úrovni zemské správy v podmínkách pobělohorské společnosti zohlednil z časového hlediska období vlády tří habsburských panovníků – Ferdinanda II., Ferdinanda III. a Leopolda I.¹⁵⁰ Do zamýšleného výzkumu byli pojeti všichni jedinci nižšího šlechtického původu vstupující v téže době do veřejného prostoru v hodnostech nejvyšších písařů, podkomořích královských měst, purkrabích kraje hradeckého a do roku 1625 také karlštejnských purkrabích.¹⁵¹ Aby nedošlo k nežádoucímu opomíjení delších kariér započatých již v prvních desetiletích 17. století, anebo v opačném případě

¹⁴⁷ Co činnost karlštejnského purkrabího za nižší šlechtický stav svým nositelům v 16. a na počátku 17. století skýtala, podrobně přiblížil V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 94-95.

¹⁴⁸ Do soustavy celé řady změn provázejících volné nakládání Habsburků se zemskými úřady v pobělohorském období zasadil tuto událost Miloslav VOLF, *Obnovení nejvyšších zemských úřadů po Bílé hoře*, Sborník archivních prací 27, 1977, s. 3-52, zde s. 39-40.

¹⁴⁹ Blíže V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 94-95.

¹⁵⁰ Osobnostem i panování těchto členů habsburské dynastie byla zvláště v zahraničním a během posledních desetiletí rovněž v domácím bádání věnována stále čtenější pozornost. Jak se posledně jmenované vyvíjelo a jaké podstatné výsledky přineslo, přehledně shrnul a zhodnotil Václav BŮŽEK, *Die Habsburger in der frühneuzeitlichen tschechischen Geschichtsforschung*, Opera historica 20, 2019, s. 288-315. K tomu zároveň srov. nejnovější syntetické uchopení velkého dějinného tématu TÝŽ – Rostislav SMÍŠEK (edd.), *Habsburkové 1526-1740. Země Koruny české ve střeoevropské monarchii*, Praha 2017. Dále srov. výběrově životopisy uváděných vládařů, které sepsali Robert BIRELEY, *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor, 1578-1637*, Cambridge 2014; Mark HENGERER, *Kaiser Ferdinand III. (1608-1657). Eine Biographie*, Wien-Köln-Weimar 2012; Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. Mírový císař proti vůli*, České Budějovice 2015; Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha-Litomyšl 1997; Jean BÉRENGER, *Léopold Ier (1640-1705) fondateur de la puissance autrichienne*, Paris 2004.

¹⁵¹ Způsob rozdělení zmiňovaných úřadů mezi vyšší stavy před i po roce 1620 přiblížili zvláště Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 89-90, 124. Působnost a okolnosti obsazování příslušných politických hodností členy rytířstva v předbělohorském období nejuplněji objasnil V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 89-96. O zrušení míst karlštejnských purkrabích v důsledku svěření Karlštejna manželce Ferdinanda II., císařovně Eleonoře, podrobněji pojednal M. VOLF, *Obnovení nejvyšších zemských úřadů*, s. 39-40.

pokračujících i za panování Josefa I. či Karla VI., věnoval jim autor za jistých okolností rovněž pozornost.¹⁵² Záměrem badatelského snažení se stala snaha porozumět, jakým způsobem se po bitvě na Bílé hoře a potlačení stavovského povstání vyvíjel vztah nižší šlechty k příslušnému druhu veřejného uplatnění a zda i nadále určovalo a zároveň naplňovalo mocenské představy jejich příslušníků s ohledem na dosavadní tradice či doposud platný soubor šlechtických hodnot. Hledání odpovědi na složitou a ve své podstatě mnohvrstevnatou otázku si žádalo, aby byly v postupném sledu podrobeny studiu jednotlivé tematické oblasti cílené vedle ryze politické také na sociální, majetkovou či náboženskou problematiku. V jejich průsečíku by se mělo nacházet zjištění, jaké prvky tvořily vnější obraz nejvyššího zemského úředníka z rytířského stavu. Stejně tak ovšem nezůstala přehlížena ani neméně důležitá rovina osobitého způsobu uvažování těchto mocensky činných jedinců, jimž se dařilo zaujímat přední místa v hierarchii svého stavu.¹⁵³

Ve sledovaném časovém horizontu vymezeném panováním tří habsburských císařů a pokrývajícím léta 1621 až 1705 zastávalo čtyři a posléze již pouze tři nejvyšší zemské úřady vyhrazené členům rytířstva dohromady 23 osob pocházejících z bezmála dvou desítek starobylých i novožitných rodů.¹⁵⁴ Společně se tak podělili o mocensky nejhodnotnější způsob uplatnění, který se po bělohorské porážce českých stavů nižším šlechticům nabízel. Budou-li navzdory vědomí zřetelné odlišnosti v povaze jejich

¹⁵² Srov. pozn. 150 ke zkoumání dějin habsburské dynastie.

¹⁵³ Většinu potřebných údajů čerpal autor z dostupných kompendií, soupisových prací, děl místopisné a genealogické povahy i zcela konkrétně zaměřených studií. Okruh nejhojněji zohledňované literatury sestával z následujících příspěvků, na něž vzhledem k četnosti použití i praktickým účelům nemohlo být pokaždé odkazováno, a proto jsou uváděny již nyní souhrnně: F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 373, 375, 381, 385-386, 389-390, 393-394, 396, 398-399, 407; A. VON DOERR, *Der Adel*; Pavla BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, Sborník archivních prací 36, 1986, s. 273-381, zde s. 326-340; Klára WOITSCHOVÁ, „...což slušného a spravedlivého jest fedrovati...“. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548-1783*, Pelhřimov 2010; František ROUBÍK, *Královští hejtmáné v městech pražských v letech 1547 až 1785*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 121-188, zde s. 166-167; Helena SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné v Čechách 1537-1848*, Praha 2016 (Disertační práce), s. 249-284; Petr MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmánů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564-1616/1617*, Praha 2009; TÝŽ, *Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1527-1620*, Praha 2013; Václav SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního království Českého z let 1627-1783*, Praha 1908; odpovídající hesla vypracovaná Augustem Sedláčkem či Martinem Kolářem v *Ottově slovníku naučném I-XXVIII*, Praha 1888-1909; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I-II*, Praha 2008-2010; A. SEDLÁČEK, *Hrady I-XV*, Praha 1882-1927; TÝŽ, *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1908; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I-II*, Praha 1882-1883.

¹⁵⁴ Nejvyšší zemští úředníci v časově výše definovaném pobělohorském období odvozovali původ od 19 nižších šlechtických rodů (abecedně seřazených): Bechyně z Lažan, Černín z Chudenic, Gerstorf z Gerstorfu a Malšvic, z Gollen, Hřebenář z Harrachu, Hubryk z Hennersdorfu, Chanovský z Dlouhé Vsi, Jeníšek z Újezda, Klenovský z Klenového a Janovic, Kořenský z Terešova, Malovec z Chýnova a Vimperka, Markvart z Hrádku, Obytecký z Obytec, Pachta z Rájova, Scheidler ze Scheidlernu, Skuhrovský ze Skuhrova, Straka z Nedabylic, Věžník z Věžník, Vratislav z Mitrovic.

činnosti postavena dočasně na roveň místa purkrabího karlštejského a purkrabího kraje hradeckého, stihli pouze čtyři rytíři pojatí do předkládaného přehledu během svého kariérního růstu vystřídat všechny dostupné vládní hodnosti.¹⁵⁵ O něco vyšší počet jedinců, jmenovitě osm, dosáhl vstupu do dvou úřadů, podle očekávání nejčastěji posunem z purkrabské do podkomožské hodnosti.¹⁵⁶

Jakkoli nemusí být vždy spolehlivým vodítkem, měl by se výzkum zaměřit na minulost i budoucnost šlechtických rodin a rodů, s nimiž byli příslušníci poměrně úzké skupiny nejvyšších zemských úředníků provázáni nejen původem, ale také dědičně předávanými vzory jednání a závazně chápaným odkazem předků. Přitom si je třeba všimnout otázky, jak dokázaly ovlivnit hranice a možnosti pozdějšího mocenského uplatnění postoje samotných zemských hodnostářů či jejich předků zachytitelné během vrcholících politických a konfesijních rozporů mezi panovníkem a stavy na počátku 17. století.¹⁵⁷

Podle očekávání se v období bezprostředně následujícím po bělohorské bitvě vyskytovaly ve vymezené skupině povětšinou osoby, jež v krizových okamžicích protihabsburské vzpoury osobně prokázaly dostatečnou míru loajality vůči císaři. K tomu přitom docházelo nezdědka i za cenu výraznějšího rozkolu uvnitř konkrétních rytířských rodin. Uvedené zjištění nejlépe vyniká na příkladu Humprechta Černína z Chudenic. Zmíněný šlechtic se sice nejprve dosti opatrně přikláněl ke stavovské většině a z údajné existenční nutnosti dokonce přijal jmenování do direktorské vlády, stejně rychle ovšem dovedl vyhodnotit i možná nebezpečí, pro něž se pod záminkou čerpání dovolené raději stáhl do ústraní. Díky utajenému vyjádření podpory panovníkovi se

¹⁵⁵ Jmenovitě a v chronologickém pořádku: Přibík Jeníšek z Újezda, Oldřich Sezima Karel Skuhrovský ze Skuhrova, František Scheidler ze Scheidlernu a Lambert František Hřebenář z Harrachu. Při výrazném překročení časového rámce výzkumu by řady zmíněných jedinců jako pátý v pořadí rozšířil ještě Václav Arnošt Markvart z Hrádku, jenž stejnou cestou dospěl k nejvyššímu písařství, avšak až v roce 1737.

¹⁵⁶ Jmenovitě a v chronologickém pořádku se zmínkou o příslušné kombinaci obsazených úřadů uváděnou v závorce: Jan Jindřich Chanovský z Dlouhé Vsi (purkrabí kraje hradeckého – podkomoří), Fridrich Leopold Věžník z Věžník (purkrabí kraje hradeckého – podkomoří), Jan Vilém Gerstorf z Gerstorfu a Malšvic (purkrabí kraje hradeckého – podkomoří), Ferdinand Kryštof Scheidler ze Scheidlernu (purkrabí kraje hradeckého – podkomoří); Humprecht Černín z Chudenic (purkrabí kraje hradeckého – purkrabí karlštejský, posléze opět purkrabí kraje hradeckého); Kryštof Vratislav z Mitrovic (podkomoří – nejvyšší písař), Mikuláš Gerstorf z Gerstorfu a Malšvic (podkomoří – nejvyšší písař), Petr Mikuláš Straka z Nedabylic (purkrabí kraje hradeckého – nejvyšší písař).

¹⁵⁷ Přírozeným základem pro posuzování oddanosti habsburským zájmům byla míra podílu daného jedince i jeho příbuzných na českém stavovském povstání (1618-1620). Okolnosti, průběh, důsledky i klíčové události tohoto mocenského střetnutí stojí na počátku celoevropského konfliktu zachytili za užití odlišných metodologických hledisek mimo jiné Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618 I-IV*, Praha 1870-1880; Josef POLIŠENSKÝ, *Tricetiletá válka a český národ*, Praha 1960; František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962; Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1996³; Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2014; Radek FUKALA, *Tricetiletá válka 1618-1648 I. Pod vítězným praporem habsburské moci (1618-1629)*, České Budějovice 2018.

následně mohl střídavě zapojit do řízení pobělohorských veřejných záležitostí jako purkrabí kraje hradeckého i karlštejnský purkrabí a ve stejné době zakoupit z konfiskací statek Kostomlaty, zatímco byl jeho bratr Diviš v roce 1621 pro předchozí provinění popraven na Staroměstském náměstí.¹⁵⁸ Někteří rytíři si naproti tomu za povstání počínali bez výraznějšího politického zaváhání a vzdávali se i výhod, jaké by jim nadále poskytovala zastávaná úřední místa. Někdejších hodností nejvyššího písaře, menšího písaře či malostranského hejtmana tak byli za své vyhraněně protistavovské vystupování již v roce 1619 zbaveni Jan Klenovský z Klenového a Janovic, pozdější pobělohorský podkomoří Přibík Jeníšek z Újezda nebo Klenovského nástupce ve výkonu nejvyššího písařství Kryštof Vratislav z Mitrovic.¹⁵⁹ Již méně se s ideálem slučovalo jednání budoucích purkrabích kraje hradeckého Kryštofa Chanovského z Dlouhé Vsi a Jiřího Malovce z Chýnova a Vimperka. Prvně jmenovaný však pocházel z tradičně katolické a císařským zájmům nakloněné rodiny.¹⁶⁰ Proto mu byl po zaplacení určitého finančního obnosu odpuštěn i poměrně obvyklý poklesek spočívající ve schválení stavovské konfедераční dohody a přijetí Fridricha Falckého za českého krále.¹⁶¹ Obdobně se s ohledem na prokázané katolické přesvědčení přistupovalo i k Malovcovi, jenž se vyhnul ztrátě svého pozemkového jmění v Jincích.¹⁶²

Znatelné uvolnění přísnějších hledisek užívaných při rozhodování o připouštění konkrétních urozených jedinců k předním místům v zemské správě nastalo již za panování Ferdinanda III. Nejvíce patrné to bylo na případě Oldřicha Sezimy Karla Skuhrovského ze Skuhrova. Ačkoli na něj dopadl jeden z rozšířených majetkových trestů a pro účast na povstání byl jeho statek Louňovice mezi lety 1623 a 1635 dočasně

¹⁵⁸ K Humprechtu Černínovi a příbuzenským vztahům uvnitř dané rodové větve blíže Martin KOLÁŘ, *Černínové z Chuděnic*, in: Ottův slovník naučný VI, Praha 1893, s. 623-627, zde s. 625; o způsobu nabytí Kostomlat A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 443-444, zde s. 444. Humprechtovým proměnlivým chováním za povstání i důvody potrestání Divíše Černína se podrobně zabíral J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 99, 196, 232. Rozsudky vztahující se k oběma sourozencům zpřístupnil T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 65-67.

¹⁵⁹ J. JANÁČEK (ed.), *P. Skála ze Zhoře, Historie česká*, s. 128.

¹⁶⁰ Příslušně tvrzení mimo jiné dokazuje, s jakou ochotou Kryštofův otec Adam Chanovský z Dlouhé Vsi podporoval účast svých synů a vnuka ve vojsku zemské hotovosti vypraveném proti osmanským Turkům v roce 1594. Obavy spojené se ztrátou mužských dědiců v boji následujícím způsobem popisoval rožmberskému velmoži Petru Vokovi: „*Můj upřímněj a milostivej pane, toto psaní naschvál činím, nemohouc pomínouti, kterak se ráčíte na zdraví svým i všelijak bohdá šťastně jmíti a kderak se Vaší Mi[[l]o[s]ti v tomto předsevzetí křesťanským proti tomu tyranu Turku, nepříteli všeho křesťanstva, i jinejm vojska a toho tažení před sebe vzeti vede. Neb mám, jak zpráva, při praporci Vaší Mi[[l]o[s]ti tři syny a vnuka a jiný vlastní přáteli, prosím a přimlouvám se, neračte jich opouštěti, bude-li jim toho jaká potřeba, pro jejich Vaší Mi[[l]o[s]ti vodsloužení i mne, starýho služebníka.*“ Státní oblastní archiv Třeboň, Historica Třeboň, inv. č. 7237, sign. 5762.

¹⁶¹ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 204-205.

¹⁶² TAMTÉŽ, s. 355.

proměněn v léno, dostal později mimořádnou politickou příležitost.¹⁶³ Po osvědčení svých schopností v mnoha menších hodnostech a také v císařské armádě, kde plnil roli proviantmistra, završil kariéru ve všech třech nejvyšších zemských úřadech vyhrazených nižší šlechtě.¹⁶⁴ Že byl panovník smířlivý i k potomkům potrestaných rytířů, se ukázalo na příkladu Jana Viléma Gerštorfa z Gerštorfu a Malšvic, jenž Skuhrovského následoval v postavení purkrabího kraje hradeckého a krátce i podkomořího. Početné državy otce Jana Viléma, Mikuláše, se staly předmětem konfiskací a jeho vina byla dokonce shledána za natolik závažnou, že měl být navzdory své smrti v roce 1619 vymazán ze všeobecného společenského povědomí. Jan Vilém Gerštorf se spolu se svým bratrem Volfem Bernardem přesto dočkal hned dvojí císařské milosti. První spočívala v majetkové oblasti, když panovník oběma sourozencům na vyrovnání otcových pohledávek u české komory nejprve nechal vydat do soukromého užívání některé nemovitosti v Lounech a o několik let později k nim ještě přidal dva manské statky Čákovice a Smědovice.¹⁶⁵ Druhá milost měla politický rozměr. Souhlasem s obsazením výše zmíněných zemských úřadů dával synovi zavrženého rytíře možnost, aby osobním přičiněním obnovil narušenou rodinnou čest.¹⁶⁶

Čím více se bělohorské období i události pokračující třicetileté války časově vzdalovaly a do politického života vstupovaly nové generace rytířů, tím méně již byla otázka role předků v protihabsburském odboji pro panovníka podstatnou. Svědčila by o tom rodinná minulost některých nejvyšších zemských úředníků jmenovaných až za vlády Leopolda I., k nimž patřil rovněž Michael František Věžník z Věžník. Stejně jako většina nižších šlechticů narozených po polovině 17. století již ostatně hleděl, aby na sebe upozornil svou veřejnou působností a stal se společensky užitečným. Proto mohl v letech 1699 až 1705 zastávat úřad purkrabího kraje hradeckého.¹⁶⁷ Jeho otec Odolan byl přitom ještě před řadou desetiletí příznivcem saského vpádu do Čech, odkud se vypravil do Drážďan, aby posléze vojensky podporoval nepřátele vládnoucí dynastie. Předchozí

¹⁶³ TAMTÉŽ, s. 516.

¹⁶⁴ K veřejnému uplatnění Oldřicha Sezimy Karla Skuhrovského ze Skuhrova August SEDLÁČEK, *Skuhrovský ze Skuhrova*, in: Ottův slovník naučný XXIII, Praha 1905, s. 318-319, zde s. 319. Tento rytíř byl purkrabím kraje hradeckého (1640-1647), podkomořím (1647-1651) i nejvyšším písařem (1651). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389.

¹⁶⁵ Zmiňovaný případ doprovodil obsáhlým vysvětlením T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 115-118.

¹⁶⁶ Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic byl purkrabím kraje hradeckého (1653-1663) a podkomořím (1663). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389, 393.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 394.

provinění zčásti napravil až konverzí ke katolictví, vojenskou službou císaři či přijetím hodnosti úředníka podkomořího v úřadu desek zemských.¹⁶⁸

Zatímco se až dosud výklad obracel k minulosti rytířů a jejich předků ve smyslu více či méně vhodného předpokladu pro uskutečnění politického vzestupu, nyní bude věnován prostor otázce, jak se samotný výkon vysokého zemského úřadu odrážel v sociální rovině a co skýtal nejen svým nositelům, ale také dalším pokolením urozené rodiny. V daném ohledu lze navázat na obsahovou náplň předchozí kapitoly, jež si s přihlédnutím k závažným společenským změnám probíhajícím nejen uvnitř nižšího šlechtického stavu všimала postupného oslabování hranice oddělující spodní vrstvy panstva od mocensky či majetkově významných představitelů rytířstva.¹⁶⁹ Ať již byly příčiny tohoto procesu jakékoli, vytvářel se na tomto pomezí jakýsi společenský šev motivující nižší šlechtice, aby se jej pokusili překročit. Zvláště pro nejvyšší zemské úředníky ovšem nebyla příslušná volba jednoduchá, neboť s sebou nesla očekávaný důsledek v podobě ztráty stávajícího druhu veřejného uplatnění.¹⁷⁰

Aby mohlo být postupováno mocenskou hierarchií rytířstva sestupným směrem, obrátí se nejprve pozornost k úvahám nejvyšších písařů. Jak se potvrdilo, vytvářela váha jimi zastávaného úřadu dostatečné množství politického a sociálního kapitálu na to, aby směli otevřeně pomýšlet na posun do řad vyšší šlechty.¹⁷¹ Pokud ale příslušné hodnosti dosáhli, přinášela jim zpravidla takový stupeň vnitřního uspokojení, že se jí ani za daným účelem nehodlali vzdát. Hodí se tak ve stručnosti připomenout již dříve rozebíraný příklad jednání Přibíka Jeníška z Újezda. I když se sám nemínil o panský stav ucházet, přimluvil se alespoň zdárně za povýšení svého synovce Františka Přibíka.¹⁷² Dosti podobně bezpochyby uvažoval také jeho předchůdce v témže úřadě i situaci – Kryštof Vratislav z Mitrovic. Zatímco byl téměř všem Vratislavovým

¹⁶⁸ Na osobnost Odolana Věžníka se zaměřili T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací* II, s. 854; August SEDLÁČEK, *Věžník z Věžník*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 637-639, zde s. 638.

¹⁶⁹ Kromě rozsáhlejšího výkladu zastoupeného v předchozí kapitole práce by mělo být připomenuto, jak hodnotili panovníkem motivované změny v oblasti šlechtické titulatury i nobilitační praxe a s nimi související sociální vývoj rytířstva po roce 1620 například Josef MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu rytířů Nebeských z Vojkovic*, Praha 1901; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52.

¹⁷⁰ Obdobným váháním nad možností opustit garantované politické výhody a zamířit do panského stavu se vyznačovalo již v předbělohorském období i myšlení vybraných příslušníků rytířských rodů Hodějovských z Hodějova a Trčků z Lípy, jak přesvědčivě doložil Václav BŮŽEK, *Šlechta v předbělohorských Čechách*, in: Tomáš Knoz – Jan Dvořák (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Brno 2011 (= Země a kultura ve střední Evropě 17), s. 95-121, zde s. 102.

¹⁷¹ Již vícekrát zmiňovanou kategorii sociálního či politického kapitálu rekonstruoval a k popisu řady společenských procesů představených v jeho základním díle opakovaně užil P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 13-14.

¹⁷² Martin KOLÁŘ, *Jeníšek z Újezda*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 228-230, zde s. 229; k povýšení Františka Přibíka Jeníška blíže A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 100.

příbuzným během pobělohorského období či ještě dříve udělen panský titul, zachoval si svou příslušnost k rytířstvu a povinnosti nejvyššího písaře vykonával až do své smrti dohromady sedmnáct let.¹⁷³ Respektu chovaného k bratrovu postavení mohl dosti pravděpodobně využít Jan nejstarší Vratislav z Mitrovic, když mu v roce 1627 přiznal panovník místo ve vyšším šlechtickém stavu.¹⁷⁴

Nakolik záviselo konečné rozhodnutí o změně stavovského zařazení na důležitosti, jakou konkrétní úřad zaujímal v rámci závazné mocenské hierarchie, doložily dva případy z první poloviny 17. století. Hlavním aktérem prvního z nich se stal Humprecht Černín z Chudenic. Jestliže jeho souputník Kryštof Vratislav z Mitrovic odmítal následovat bratrova příkladu a přejít k panstvu, zmiňovaný Humprecht učinil pravý opak a po vzoru svého sourozence, hraběte Heřmana Černína z Chudenic, dosáhl v roce 1629 žádaného povýšení.¹⁷⁵ V souvislosti s tím musel vzápětí ukončit dosavadní činnost purkrabího kraje hradeckého.¹⁷⁶ Ferdinand II. mu tehdy vyhověl. Na druhé straně byl nucen hledat, kdo by za něj mohl být skutečně rovnocennou náhradou. Okolnosti těchto nenadálých změn přibližuje list adresovaný od panovníka dalším členům zemské vlády. V něm se uvádí, že „*pro vyzdvižení urozeného Humprechta Černína z Chudenic, věrného našeho milého, do stavu panského místo jednoho nejvyššího ouředníka našeho královského zemského z rytířstva, totiž purkrabí kraje hradeckého, prázdné jest a pro průchod spravedlností lidských k jurisdicci téhož ouřadu zřízení svá majících osazeno bejti musí*“.¹⁷⁷ Proto bylo ještě tou samou písemností zdůrazněno, aby se veškerých povinností ujal císařem vybraný Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka.¹⁷⁸

Pobělohorské období přineslo ještě jeden moment, kdy touha po sociálním vzestupu vedla k předčasnému uzavření úřední dráhy. Nejenže se opět týkal hodnosti purkrabího kraje hradeckého, ale dokonce přímo Černínova nástupce Jiřího Malovce, jenž byl

¹⁷³ Jednotlivé posuny do vyššího šlechtického stavu v rozvětveném rodě Vratislavů z Mitrovic přehledně mapoval A. SEDLÁČEK, *Vratislav*. Kryštof Vratislav z Mitrovic byl podkomořím (1623-1624) a nejvyšším písařem (1624-1640). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 385, 389.

¹⁷⁴ A. SEDLÁČEK, *Vratislav*, s. 1004; k povýšení Jana nejstaršího Vratislava z Mitrovic blíže A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 95.

¹⁷⁵ M. KOLÁŘ, *Černínové*, s. 625; k povýšení Humprechta Černína z Chudenic (v nobilitačním diplomu zmiňován jako Humbert) blíže A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 94.

¹⁷⁶ Humprecht Černín z Chudenic byl purkrabím kraje hradeckého (1623-1624), purkrabím karlístejnským za rytířský stav (1624-1625) a posléze opět purkrabím kraje hradeckého (1628-1629). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 381, 385.

¹⁷⁷ List od Ferdinanda II. nejvyšším zemským úředníkům a zemským soudcům datovaný ve Vídni 3. března 1629, týkající se předčasného konce Humprechta Černína z Chudenic v úřadu purkrabího kraje hradeckého kvůli jeho posunu mezi panstvo. Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/12, kart. 1568, fol. 69-70', zde fol. 69.

¹⁷⁸ „*My pak uznávaje statečného Jiřího Malovce z Chejnova a z Vintmberka, radu a komorníka našeho, pro zasloužilost a hodnost jeho k zastání téhož ouřadu způsobilého býti. Pročež jsme jej na místo téhož Humprechta Černína za purkrabí kraje hradeckého zvoliti a obrati ráčili.*“ TAMTĚŽ.

čelním zemským hodnostářem až do sklonku třicátých let 17. století.¹⁷⁹ Délka jeho veřejného působení dává tušit, že si postupně získal dostatek zkušeností, jež mohl do budoucna zúročit v roli podkomořího královských měst. O další prodlužování své politické kariéry však podle všeho nestál a stejně jako Černín raději využil v roce 1638 nahromaděného sociálního kapitálu ke stvrzení odchodu do vyššího šlechtického stavu.¹⁸⁰ Kromě toho se dočkal i polepšení svého erbovního znamení o přidání zlatého pole s černou orlicí.¹⁸¹

Na situaci Humprechta Černína z Chudenic se podařilo objasnit, nakolik přímá účast na spravování zemských záležitostí přibližovala jednotlivce nižšího šlechtického původu k znatelnému posunu hierarchicky uspořádanou stavovskou společností Království českého. Stejně tak ale nebylo žádoucí, aby i dostatečně urozená osoba podobné kroky uspěla, a to zvláště tehdy, když jí nejvyšší míru společenského uznání zajišťoval samotný úřad, jako tomu bylo u Kryštofa Vratislava z Mitrovic a Přibíka Jeniška z Újezda. Další rytíři vyskytující se během 17. a na počátku 18. století v uskupení čelních zemských hodnostářů se již příslušnosti ke své stavovské korporaci dobrovolně nevzdávali. Že nezískali povýšení přímo pro sebe, přesto ještě nebylo výrazem nedostatku možností, jež se jim nabízely. Mocenské zásluhy zpravidla zhodnotili teprve po jejich smrti přímí dědici či ostatní příbuzní. V řadách vyšší šlechty se tak mimo jiné objevili vybraní mužští potomci nejvyššího písaře Lamberta Františka Hřebenáře z Harrachu, podkomořího Jana Václava Obyteckého z Obytec nebo purkrabích kraje hradeckého Jozua Kořenského z Terešova a Daniela Pachtu z Rájova.¹⁸²

Sonda do majetkových poměrů předních zemských hodnostářů z rytířského stavu provedená na základě údajů uvedených v berní rule poskytla pohled na to, jak vypadalo z hlediska rozsahu i hodnoty krátce po polovině 17. století pozemkové jmění tehdejšího nejvyššího písaře Mikuláše Gerštorfa z Gerštorfu, podkomořího královských měst Fridricha Leopolda Věžníka z Věžník a purkrabího kraje hradeckého Jana Viléma

¹⁷⁹ August SEDLÁČEK, *Malovec*, in: Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900, s. 723-727, zde s. 724. Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka byl purkrabím kraje hradeckého (1629-1638). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 385, 389.

¹⁸⁰ K povýšení Jiřího Malovce z Chýnova a Vimperka blíže A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 121.

¹⁸¹ Podrobnosti o podobě pozměněného rodového znaku shromáždil A. SEDLÁČEK, *Malovec*, s. 724.

¹⁸² Podrobnosti o druhu a časovém zařazení všech povýšení přehledným způsobem zachytil A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 188, 190 (Jan Jáchym a Ferdinand Markvart Hřebenářové z Harrachu; panský a hraběcí titul); 230 (Tadeáš František a Václav František Obytečtí z Obytec; panský titul); 182 (František Václav, Karel Daniel, Arnošt Josef a Jan Jáchym Pachtové z Rájova; panský titul); 105 (Václav František Kořenský z Terešova; panský titul).

Gerštorfa z Gerštorfu.¹⁸³ Pozornost výzkumu byla při té příležitosti rozprostřena do několika oblastí a vedle počtu osedlých poddaných rovněž sledovala, kde se venkovské statky daných jedinců nacházely a kolik jich ve skutečnosti vlastnili. Jakkoli bylo třeba vzhledem k badatelským úskalím plynoucím z omezené výpovědní hodnoty jediného, avšak zároveň jedinečného pramene evidenční povahy považovat dosažené výsledky za předběžné a počítat s určitou mírou zkreslení, mají i ve vztahu ke konkrétnímu roku prováděného berního šetření poměrně překvapivý ráz. Državy všech tří nejvyšších zemských úředníků nižšího šlechtického původu by dokonce ani v celkovém součtu nepřesáhly hranici padesáti osedlých a každá jedna zvlášť spadala podle hodnotících kritérií užívaných Ondřejem Felcmanem jednoznačně do okruhu nejmenšího šlechtického majetku uváděného v berní rule k roku 1656.¹⁸⁴ Nejlépe si s 16 osedlými vykázanými při statku Chotýšany na Kouřimsku vedl podkomoří Fridrich Leopold Věžník z Věžník následovaný v těsném rozestupu nejvyšším písařem Mikulášem Gerštorfem, jenž přiznával při svém pozemkovém jmění v Nových Dvorech na Podbrdsku 14 osedlých.¹⁸⁵ Poněkud odlišnými rysy se vyznačovala majetková situace purkabího kraje hradeckého. Jeho 10 osedlých poddaných vycházelo ze součtu tří drobných statků ležících zároveň ve třech různých historických krajích – na Bechyňsku, Boleslavsku a Slánsku.¹⁸⁶

I kdyby byla příslušná zjištění zasazena do neuspokojivých až kritických hospodářských podmínek panujících v Království českém po skončení třicetileté války, anebo dávána do přímé souvislosti s doposud nedostatečně rozvinutými kariérami sledovaných aktérů, nemohla by být bezpochyby pouze jejich důsledkem.¹⁸⁷ Z

¹⁸³ Heuristickou oporou pro rozbor struktury a hodnoty nemovitostí zůstávajících k roku 1656 součástí majetkové základny tří nejvyšších zemských úředníků z rytířského stavu se stal ucelený přehled šlechtických vlastníků evidovaných v berní rule, o jehož zpřístupnění se zasloužil K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2/I-II*, Praha 1953-1954. Jak se v důsledku majetkových trestů uplatněných panovníkem po zdárném potlačení stavovského odboje a pod vlivem třicet let trvajících válečného stavu proměnila skladba a hodnota majetku vyšší i nižší šlechty, sledoval za pomoci berní ruly dosud nejpečlivěji Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 195-228. Z téhož pramene čerpali hodnotné poznatky pro tematicky rozmanitější zamyšlení nad stavem pobělohorské urozené společnosti J. POLIŠENSKÝ – F. SNIDER, *Změny ve složení české šlechty*, s. 519-524.

¹⁸⁴ Pro získání úplného náhledu na pomocné odstupňování a definici jednotlivých kategorií rulového majetku i jejich praktické využití při kvantitativně pojatém zkoumání podoby šlechty a rytířstva po polovině 17. století blíže O. FELCMAN, *Majetkové poměry*, s. 198, 201.

¹⁸⁵ K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 715, 745.

¹⁸⁶ Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic podle berní ruly jmenovitě vlastnil statky Borek (5 osedlých; Bechyňský kraj), Slatina (2 osedlí; Slánský kraj) a Újezd (3 osedlí; Boleslavský kraj). Srov. TAMTĚŽ, s. 715.

¹⁸⁷ Kromě jiného se ovšem válečné dění nepříznivě odrazilo i na demografickém směřování českých zemí, z něhož přímo vycházela celá řada negativních ekonomických jevů. K tomu přehledně *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 100-105.

tematicky široce pojatého výzkumu Václava Bůžka vyplynulo, že se dal majetek rytířů obsazujících čelní politické hodnosti v předbělohorském období podle druhu zastávaného úřadu průměrně vyčíslit od několika desítek až po stovky osedlých.¹⁸⁸ Výsledný majetkový propad zachytitelný krátce po polovině 17. století shodně u všech tří mocensky nejvýznamnějších zástupců pobělohorského rytířstva byl ve světle těchto zjištění mimořádně velký. Navzdory výběrovému zacílení na studovanou problematiku by jej proto bylo stěží možné označit za náhodný. Mnohem pravděpodobněji se v něm odrážely důsledky řady panovníkových opatření přijatých po bitvě na Bílé hoře a směřujících nejen k povšechnému hospodářskému, ale i sociálnímu a mocenskému oslabování nižšího šlechtického stavu.

Ve výše naznačeném ohledu měla provedená sonda poměrně vysokou vypovídací hodnotu. Při snaze o kvantitativní vyjádření dynamiky vývoje majetkového zázemí pobělohorských rytířů se však z ní získané výsledky samozřejmě uplatnit nemohou. Další pozorování ostatně prokázala, že jak dále postupovala jejich kariéra, proměňovala se velmi rychle rovněž soustava statků jednotlivých místodržitelů. Nejdéle z nich žil a v úloze nejvyššího písaře působil Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu.¹⁸⁹ Do počátku sedmdesátých let 17. století získal ještě celou řadu nemovitostí, jež svou hodnotou vysoce převyšovaly stav z období vzniku berní ruly.¹⁹⁰ Než v roce 1663 zemřeli, stihli dílčím způsobem pozměnit parametry svého stávajícího pozemkového vlastnictví rovněž Fridrich Leopold Věžník z Věžník a Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu. Prvně jmenovaný zakoupil opět na Kouřimsku část statku Jezero o dvou osedlých.¹⁹¹ Purkrabí kraje hradeckého Gerštorf se naproti tomu ujal ještě v roce 1656 dílu statku Vraný ve Slánském kraji odhadnutého na pět osedlých, ale nedokázal jej udržet déle než pět let.¹⁹² Právě opakované rozdělování a scelování větších i menších panství činí z případné rekonstrukce nemovitého jmění konkrétních nejvyšších zemských či níže postavených úředníků nanejvýš složitý úkol. Aby se jej podařilo zdárně dokončit, muselo by se těžiště bádání napříště přenést k interpretaci záznamů zahrnutých v obsáhlých, avšak dosud edičně nepřístupných pamětních knihách berničních, jež v prvních třech

¹⁸⁸ Srov. V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 89-96.

¹⁸⁹ M. KOLÁŘ, *Gerštorf*, s. 83. Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic byl podkomořím (1651) a nejvyšším písařem (1652-1671). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389, 393.

¹⁹⁰ S odstupem několika let po Gerštorfově úmrtí se stalo předmětem prodeje hned osm statků či menších usedlostí, které mu patřily ještě v roce 1671. O nich konkrétněji M. KOLÁŘ, *Gerštorf*, s. 83.

¹⁹¹ Okolnosti nabytí podílu na statku Jezero Fridrichem Leopoldem Věžníkem z Věžník přiblížili A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638; TÝŽ, *Místopisný slovník*, s. 367; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 343.

¹⁹² K dočasné držbě části statku Vraný Janem Vilémem Gerštorfem M. KOLÁŘ, *Gerštorf*, s. 83; A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 978; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 696.

svazcích pokrývají z časového hlediska celou druhou polovinu 17. a počátek 18. století.¹⁹³

At' již državy nižších šlechticů dosahovaly jakékoli hodnoty, nepředstavovala sama o sobě jediný směrodatný ukazatel zámožnosti jejich majitelů. Všimát si je totiž potřeba také výše finančního ocenění jimi odváděných služeb. Zdrojem obohacení či přinejmenším důstojného zabezpečení se pro ně mohlo stát nejen pravidelně vyplácené služné odvozené od samotné úřední hodnosti, ale i příjmy za provádění konkrétních, cenově předem stanovených úředních úkonů, což se vzhledem k závažnému stupni působnosti v úřadu desek zemských týkalo především nejvyššího písaře.¹⁹⁴ Poněkud hůře uchopitelná se jeví být otázka místodržitelského platu, o jehož přiznání nejvyšší zemští úředníci v první polovině 17. století panovníka žádali. S poukazem na zatížení státu jinými výdaji se však dočkali pouze zamítavého stanoviska.¹⁹⁵ Nutnost dlouhodobého pobytu v Praze se spolu s prokazatelným snížením počtu přiznávaných osedlých zároveň stává předmětem úvahy, zda vlastnictví výnosných venkovských držav, potažmo samotné hospodaření na nich, zůstávalo po bitvě na Bílé hoře i nadále nezbytným sociálním odznakem úspěšného, politicky činného rytíře a jestli se jádro případného bohatství nezačalo postupně přenášet do hromaděné peněžní složky.¹⁹⁶ Prověření této domněnky má opět přímou souvislost s již zmiňovanou problematikou rekonstrukce pobělohorské struktury šlechtického nemovitého majetku a představuje další perspektivu pro zkoumání horních vrstev urozené společnosti 17. století.

Zatím jen kusé postřehy naznačují, že velice záleželo na majetkové situaci, v níž se jednotliví rytíři nacházeli ještě před svým příchodem do sboru nejvyšších zemských hodnostářů. Právě toto hledisko spojené převážně s rodinným zázemím a nezřídkou i dosud nezmapovanými sňatkovými strategiemi vyvolává značné zkreslení při posuzování finančního přínosu určitého úřadu. Jakkoli to prozatím nelze potvrdit

¹⁹³ Příslušné prameny vhodně doplňují podstatně známější berní rulu, neboť podávají svědectví o úpravách hodnoty a velikosti jednotlivých statků i změně jejich majitelů v porovnání se stavem k roku 1656. Na badatelský potenciál těchto úředních knih upozornil již K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 22-23.

¹⁹⁴ Soustředěná snaha po přesnějším určení platového výměru náležejícího jednotlivým rytířským zemským hodnostářům i zcela konkrétních zdrojů pohyblivé složky jejich příjmů by měla do budoucna napomoci objasnit, v čem a zda vůbec shledávali finanční výhodnost svého postavení. Platovými podmínkami nejvyšších písařů se z daného hlediska a ve vztahu k předbělohorskému období zabývala především P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 327.

¹⁹⁵ V rámci pečlivého, chronologicky zaměřeného sledování činnosti členů místodržitelského sboru si tohoto problému povšimnul František ROUBÍK, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749*, Sborník archivních prací 17, 1967, s. 539-603, zde s. 542-543.

¹⁹⁶ Jak urozený jedinec v barokním období nakládal s finančními prostředky a do jaké míry ovlivňovaly jeho veřejnou činnost i každodenní život, postihl s důrazem na zástupce vyšší šlechty Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice-Hradec Králové 2011.

konkrétní pramennou výpovědí, mohly některým jedincům po dobu strávenou v přední politické hodnosti navzdory očekávání peněžní prostředky spíše ubývat. Svědčila by pro to skutečnost, jak rozdílné vyhlídky přinášel konec jejich kariérního směřování dědicům, a to zvláště na počátku 18. století. Tehdy se museli v lepším případě spokojit s jediným statkem, tak jako potomci někdejších podkomořích Jiřího Humprechta Antonína Bechyně z Lažan a Jana Václava Obyteckého z Obytec.¹⁹⁷ Při naplnění méně optimistického scénáře na ně mohla být spolu s majetkovým odkazem přenesena i povinnost uspokojit dosud vyčkávající věřitele. Přesně takovým problémům čelili od roku 1705 bratři Michaela Františka Věžníka z Věžník.¹⁹⁸

Stupeň politické a sociální sebe prezentace, ale zároveň i praktické pracovní nutnosti vyjadřovalo u sledovaných nejvyšších zemských úředníků také vlastnictví domů v hlavním městě Království českého.¹⁹⁹ Příslušnou problematikou se při snaze o určení totožnosti jednotlivých šlechticů uváděných v berní rule plošně zabýval Karel Doskočil. Z jím provedeného srovnání vyplynulo, že všichni vysocí političtí hodnostáři představující okolo roku 1656 horní vrstvu pobělohorského rytířstva se mohli vykázat držbou některé z pražských nemovitostí.²⁰⁰ V jejích útrobách pak s největší pravděpodobností trávili nejvyšší písaři, podkomoři královských měst i purkrabí kraje hradeckého převážnou většinu svého profesního života tak, aby mohli pravidelně docházet do místodržitelství kanceláře a účastnit se zasedání zemských sněmů i

¹⁹⁷ Zmiňovaní Bechyňové z Lažan získali po úmrtí Jiřího Humprechta Antonína statek Hluboš na Podbrdsku (v roce 1656 o 17 osedlých). Srov. August SEDLÁČEK, *Bechyně z Lažan*, in: Ottův slovník naučný III, Praha 1890, s. 627-629, zde s. 628; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 505. Obyteckým z Obytec naopak patřil na základě dědictví nepoměrně dražší statek Janovičky (v roce 1683 o 47 osedlých; navzdory vydělení dříve připojeného statku Soutice v témže období). Srov. August SEDLÁČEK, *Obytecký z Obytec*, in: Ottův slovník naučný XVIII, Praha 1902, s. 601-602, zde s. 602; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 187.

¹⁹⁸ Ve Věžníkově případě posloužila k umořování zadlužení soustava jeho někdejších, převážně po otci zděděných statků Lobež, Mšeno, Velké Všelisy a Humburky, což doložil A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638. Michael František Věžník z Věžník byl purkrabím kraje hradeckého (1699-1705). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 394.

¹⁹⁹ Působení jakých vlivů přivádělo nejčastěji urozené jedince do městského prostředí a co tento povětšinou vynucený pobyt činil se vžitými hodnotami jejich uvažování, zodpověděl na základě důkladného rozboru Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Aristokratické rezidence*, s. 139-162.

²⁰⁰ Blíže K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 715, 745. S ohledem na časové zaměření výzkumu se z dostupných údajů potvrdilo, že sledovaní zemští hodnostáři nižšího šlechtického původu nepodněcovali za vlády Ferdinanda II., Ferdinanda III. ani Leopolda I. výstavbu barokních paláců, jaké postupně vznikaly na území hlavního města Království českého. Část rytířů se pouze vyskytla mezi vlastníky později upravovaných objektů (například Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka nebo František Scheidler ze Scheidlernu). Srov. Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995, s. 116.

šlechtických soudních institucí, na jejichž chodu se jako přisedící osobně podíleli.²⁰¹ Naznačený jev jednoznačně odrážel skutečnost, že procesy urbanizace a byrokratizace započaté již v 16. století nepolevily ve svém postupu. Ačkoli jim bude věnována pozornost v následující části výkladu v souvislosti s proměňující se činností krajských úředníků, nepanují žádné pochybnosti o tom, že nutily k přijímání a vstřebávání nezvyklých každodenních návyků také mocensky významnější jedince.²⁰²

Aby se probíhajícímu výzkumu podařilo v dostatečném rozsahu vymezit, co přesně obnášela snaha rytíře proniknout do sboru nejvyšších zemských úředníků, muselo se těžiště badatelské pozornosti přenést k poměrně obsáhlé problematice kariérních modelů. Sledování jednotlivých náležitostí i odchylek zachytitelných ve zvolené kariérní dráze napomohlo k rámcovému ohraničení postupů, jež urození jedinci v pobělohorském období za účelem trvalého veřejného zviditelnění vyhledávali nejčastěji.²⁰³ Z jejich opakovaného užití lze především dovodit, že vykazovaly vysoký stupeň účinnosti. Jakýkoli obecně rozšířený a očekávaný typ politického směřování posléze nabízí vítaný průhled do způsobu uvažování dějinného aktéra i soustavy jím vyznávaných hodnot.²⁰⁴

Porovnání všech dostupných údajů dovedlo autora k úvaze, že pobělohorským rytířům usilujícím o obsazení nejvyšších dosažitelných zemských hodností mohlo zajistit patriční podíl na politické moci několik základních cest, ne nepodobných těm, jaké v minulosti volili a zároveň náležitě prověřili jejich předci.²⁰⁵ Z více jak dvaceti zkoumaných kariér bylo od počátku hned devět spojených s působením v úřadu desek zemských, jehož vývoj již v předbělohorském období zřetelně poznamenaly prohlubující se účinky procesu byrokratizace. Zde zastoupeným šlechticům proto jako

²⁰¹ Zmíněné instituce vyžadovaly od svých předních představitelů buď trvalou přítomnost, anebo přinejmenším pravidelnou účast v řádných termínech. Okolnostem jejich pobělohorského vývoje se věnovali F. ROUBÍK, *Místodržitelství*; Petr MAŤA, *Český zemský sněm v pobělohorské době (1620-1740). Relikt stavovského státu nebo nástroj absolutistické vlády?*, in: Marian J. Ptak (ed.), *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, Opole 2000, s. 49-67; V. SCHULZ, *Príspevky k dějinám soudu komorního*.

²⁰² Dopady byrokratizačního tlaku na chování a myšlení šlechtice sledovali s důrazem na 16. a počátek 17. století zvláště Jaroslav PÁNEK, *K úloze byrokratizace při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Studia historica 36, 1989, s. 75-85; Václav BŮŽEK, „*A tak jsem tam dlouho zdržován byl*“. Čas v životě předbělohorských rytířů, Dějiny a současnost 15, 1993, č. 3, s. 26-30.

²⁰³ Východiskem a inspirací pro zvolení příslušného postupu byly obdobné otázky, jaké si při výzkumu mocenského působení předbělohorského rytířstva kladl V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 89-96.

²⁰⁴ Že mezi vlastními představami urozeného jedince o kariérním uplatnění, závaznou historickou tradicí i všeobecným očekáváním sociálního okolí mohlo ovšem stejně docházet k napětí až rozkolu, potvrdil na příkladu Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka J. HRDLÍČKA, *Synové „velkých“ otců*.

²⁰⁵ Srov. V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 89-96.

jeden z mála dovoloval, aby postupně přivykli soustředěné a časově náročné kancelářské práci.²⁰⁶ Následující výklad připomene, jakou roli v tamních strukturách zpravidla plnily osoby, pro něž byla příslušná instituce odrazovou plochou k zásadnějšímu politickému vzestupu.

Pozdější nejvyšší zemští úředníci nabývali užitečné zkušenosti jednoznačně nejčastěji v úlohách místopísařů a místosudích.²⁰⁷ Tři z nich, Humprecht Černín z Chudenic, Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic a Petr Mikuláš Straka z Nedabylic, vystoupali až do postavení místokomorníka, přičemž posledně jmenovaný ji dokonce zastával dlouhých osmnáct let až do chvíle, než se v roce 1691 stal purkrabím kraje hradeckého.²⁰⁸ Pokud již byli sledovaní rytíři v úřadu desek zemských přijímáni na nejnižší příčky připouštějící účast na zasedáních menšího zemského soudu, začínali obvykle jako menší písaři.²⁰⁹ Jen naprosto výjimečně se naopak objevovali na místech úředníka podkomořího či úředníka královny. Své schopnosti v nich rozvíjeli Václav Arnošt Markvart z Hrádku a Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic.²¹⁰

Pozoruhodně na pohled působí rovněž doba, jakou budoucí političtí představitelé nižšího šlechtického stavu v úřadu desek zemských strávili. Naprostou výjimku z pravidla vyznačovalo 23 let, po něž se v příslušné instituci pohyboval již jednou zmíněný Petr Mikuláš Straka z Nedabylic.²¹¹ Přesto i dalším rytířům zabrala příprava na zaujetí vyšších příček v mocenské hierarchii běžně okolo deseti let. Opačný a rovněž nepřilíh rozšířený přístup provázelo jednání budoucího purkrabího kraje hradeckého Michaela Františka Věžníka z Věžník, když své působení v hodnosti místosudího uzavřel po pouhých dvou letech a v roce 1693 již přijímal jmenování hejtmanem Pražského hradu.²¹² V rámci snahy o shrnutí základních časových údajů by zároveň mělo být zdůrazněno, že pokud měl nastat přechod nižšího šlechtice z úřadu desek zemských do vládního uskupení přímo, býval jen málokdy plynulý. Urozený jedinec si

²⁰⁶ Ucelený pohled na směřování, činnost a skladbu zaměstnanců tohoto úřadu nabídla P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*.

²⁰⁷ Hodnost místopísaře zastávali: Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic, Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic, Václav Arnošt Markvart z Hrádku, Petr Mikuláš Straka z Nedabylic, Fridrich Leopold Věžník z Věžník. Srov. TAMTÉŽ, s. 334. Hodnost místosudího zastávali: Jan Jindřich Chanovský z Dlouhé Vsi, Václav Arnošt Markvart z Hrádku, Petr Mikuláš Straka z Nedabylic, Fridrich Leopold Věžník z Věžník, Michael František Věžník z Věžník. Srov. TAMTÉŽ, s. 331-332.

²⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 329. Petr Mikuláš Straka z Nedabylic byl purkrabím kraje hradeckého (1691-1697) a nejvyšším písařem (1697-1720). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 393-394, 396, 398.

²⁰⁹ Hodnost menšího písaře zastávali: Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic, Přibík Jeníšek z Újezda, Fridrich Leopold Věžník z Věžník. Srov. P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 339.

²¹⁰ TAMTÉŽ, s. 335, 337.

²¹¹ Petr Mikuláš Straka z Nedabylic byl místopísařem (1669-1671), místosudím (1671-1673) a místokomorníkem (1674-1691). Srov. TAMTÉŽ, s. 329, 331, 334.

²¹² TAMTÉŽ, s. 331; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 407.

musel svou příležitost vyčekat a zároveň počítat se zájmem mnoha dalších kandidátů o případně uprázdněná místa. Vznikající prostoje tak častokrát dosahovaly délky tří až čtyř let.²¹³

Vyhledávání výhod plynoucích z pobytu při dobře organizované instituci se v rozvětveném příbuzenstvu některých rodů stalo předmětem tradice. Na dráhu nejvyššího zemského úředníka se tak po vzoru někdejšího podkomořího královských měst a svého strýce Fridricha Leopolda chystal v úřadu desek zemských taktéž výše zmiňovaný Michael František Věžník z Věžník. Jak napovídá krátkost jeho místosoudcovského působení, neshledával patrně tuto zkušenost v měnících se společenských podmínkách za natolik užitečnou. Určitá obliba příslušného směřování se dala zaznamenat rovněž v rodě Gerštorfů z Gerštorfu a Malšvic. Pokrevně spříznění Mikuláš a Jan Vilém jej dokonce od sklonku třicátých let 17. století nastoupili souběžně, aby poté v jednotlivých krocích uskutečnili i takřka totožnou kariéru vysokých zemských úředníků.

Kromě úřadu desek zemských vytvářely vítané východisko pro trvalejší usazení v řídicím ústrojí zemské správy i některé nižší politické hodnosti tradičně poptávané ze strany zástupců rytířského stavu. Daný okruh sestával z hejtmanství Malé Strany, hejtmanství Pražského hradu a místopurkrabského úřadu.²¹⁴ Prakticky všechny z vlastní podstaty spojovala skutečnost, že vyžadovaly po svých vykonavatelích, aby se dlouhodobě či alespoň dosti často zdržovali v hlavním městě. Ačkoli z příslušného důvodu trvale klesaly výnosy jejich venkovských statků, nabízela se těmto rytířům povětšinou jiná výhoda v podobě navazování hodnotných sociálních kontaktů.²¹⁵ Někteří ji patrně účinně zúročili a začali se úspěšně ucházet o čelní zemské úřady.

Že k nim nezřídka vedla cesta přes postavení malostranského hejtmana, se podařilo doložit ve třech případech.²¹⁶ Okolnosti obsazování této hodnosti sice budou později podrobeny cílenému rozboru, přesto by pro účely přítomného výkladu měla být vyzdvihnuta přinejmenším jedna z jejich zvláštností. Jak naznačil již výzkum Františka

²¹³ Dané zjištění lze konkrétně doložit na příkladu Mikuláše Gerštorfa z Gerštorfu a Malšvic. Než byl v roce 1651 jmenován podkomořím, zůstal po ukončení místokomornictví (1645-1647) téměř čtyři roky bez uplatnění. Srov. P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 329; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389.

²¹⁴ Soupis malostranských hejtmanů doplněný o četné podrobnosti sestavil F. ROUBÍK, *Královští hejtmané*, s. 166-167. Místopurkrabí a hejtmany Pražského hradu zachytil F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 386, 390, 394, 407-408.

²¹⁵ Opakovaných projevů nespokojenosti s nemožností spravovat chod vlastního hospodářství si u hejtmanů Malé Strany všímal F. ROUBÍK, *Královští hejtmané*, s. 152-154.

²¹⁶ Hodnost malostranského hejtmana zastávali: Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka, Ferdinand Kryštof Scheidler ze Scheidlernu, Kryštof Vratislav z Mitrovic. Srov. TAMTÉŽ, s. 166.

Roubíka, vykazoval tento úřad podobnou náplní ukládaných povinností shodu s krajskou správou. Obstarával ji však na území Malé Strany a svůj protějšek nacházel v působnosti hejtmanů Starého i Nového Města pražského, kteří však bývali dosazováni z řad panstva. Kromě toho patřily všechny zmíněné hodnosti k dosti špatně honorovaným. Pozdější purkrabí kraje hradeckého, Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka a Ferdinand Kryštof Scheidler ze Scheidlernu, i tak plnili úkoly vázané k malostranskému hejtmanství několik let. Bezprostředně poté se již ujali prvního z dostupných nejvyšších zemských úřadů. Činností na téže úrovni se pro změnu ještě před stavovským povstáním významněji zviditelnil Kryštof Vratislav z Mitrovic. Z údajů uváděných Roubíkem nadto vychází překvapivé zjištění, že místo hejtmana v pravděpodobném stavu personální nouze nastalém po bitvě na Bílé hoře zastával ještě několik let souběžně nejprve s rolí podkomořího králové, posléze podkomořího královských měst a nakonec i nejvyššího písaře.²¹⁷ Vhodné podmínky k úřadování mu tou dobou bezpochyby vytvářela poloha jeho domu stojícího na Malé Straně.²¹⁸

Se dvěma nižšími, avšak oproti představenému malostranskému hejtmanství přece jen váženějšími úřady spojilo profesní postup dalších pět rytířů.²¹⁹ Ačkoli se nelze opírat o zcela přesné poznatky, strávili v nich průměrně pět let svého života. Pro zařazení do hodnosti místopurkrabího i hejtmana Pražského hradu již patrně bylo výhodou, nikoli však nutností, když dokázal rytíř s předstihem osvědčit určitý zájem o veřejné dění. Svědčily by proto případy Jana Viléma Gerštorfa z Gerštorfu a Malšvic a Michaela Františka Věžníka z Věžník, opouštějících za daným účelem dosavadní místa v úřadu desek zemských.²²⁰ V dosti neuspořádaných mocenských poměrech vzniklých bezprostředně po roce 1620 bylo dokonce přípustné, aby panovník nezvykle učinil hejtmanem Pražského hradu někdejšího vyššího zemského hodnostáře. K této situaci došlo v momentě, kdy byl zrušen úřad karlštejnského purkrabího a jeho stávající držitel Humprecht Černín z Chudenic zůstal bez uplatnění.²²¹ Zdá se, že příslušné řešení chápal on i císař pouze jako dočasné a snad i za poněkud sociálně nedůstojné, neboť byl po

²¹⁷ TAMTÉŽ.

²¹⁸ Do výčtu nemovitostí vlastněných Kryštofem Vratislavem z Mitrovic tento dům, získaný v roce 1614, zahrnul A. SEDLÁČEK, *Vratislav*, s. 1004.

²¹⁹ Hodnost místopurkrabího zastávali: Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic, Lambert František Hřebenář z Harrachu. Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 390, 394. Hodnost hejtmana Pražského hradu zastávali: Humprecht Černín z Chudenic, Jan Petr Hubryk z Hengersdorfu, Michael František Věžník z Věžník. Srov. TAMTÉŽ, s. 407.

²²⁰ Srov. P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 331, 334.

²²¹ Srov. M. VOLF, *Obnovení nejvyšších zemských úřadů*, s. 39-40; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 381, 407.

uplynutí krátké doby v roce 1628 již podruhé v životě vyhlášen purkrabím kraje hradeckého.²²²

Do posledního, třetího okruhu mapovaných profesních příležitostí, o něž projevovali zájem budoucí rytířští nositelé nejvyšších zemských politických hodností, byly pojaty některé spíše okrajové druhy prvotního uplatnění. To by ovšem nemělo vyvolávat dojem, že nevykazovaly potřebnou účinnost. Naprostá většina uchazečů k nim spíše dosud nechovala obdobnou důvěru, jaká provázela představené menší zemské úřady. Na rozdíl od příslušných hodností ještě nebyly natolik prověřeny dědičně předávanými rodinnými tradicemi, v nichž předkové veřejně činných rytířů shledávali záruku úspěchu. Jmenovitě lze upozornit na několik v zásadě shodných případů, kdy se předpolím a počátkem mocenského vzestupu stala v mládí placená místa radů apelačního soudu, odkud následně vedly kroky šlechticů do sboru přísedících, sekretářů a radů české dvorské kanceláře.²²³ Z takto nabytých zkušeností čerpal purkrabí kraje hradeckého Vilém Gervasius z Gollen, podkomoří královských měst Jiří Humprecht Antonín Bechyně z Lažan a jako vůbec první ze sledovaných jedinců i budoucí nejvyšší písař František Scheidler ze Scheidlernu.²²⁴

Nápadné zastoupení původem cizí, nezřídka novožitné šlechty dosahující předních zemských úřadů ve druhé polovině 17. století právě uvnitř těchto personálních struktur pouze potvrzuje domněnku, jak významně, avšak prozatím jen velmi pozvolna se kariérní návyky nižší šlechty začaly proměňovat na sklonku vlády Ferdinanda III. a především za panování Leopolda I. Vedle úřadu desek zemských se tehdy rytířům stojícím na počátku kariérní dráhy nabízely i jiné silně byrokratizované instituce kladoucí nemalé nároky na potřebné vzdělání a soustavné zaujetí pro předepsanou úřední činnost. Že se daly starší a novější přístupy rovněž zdárně kombinovat, předvedl Václav Arnošt Markvart z Hrádku. Po několika prvních letech strávených u apelačního soudu se nevydal do české dvorské kanceláře.²²⁵ Namísto toho přijal v roce 1693 místo úředníka podkomořího a i nadále stoupal hierarchií zemskodeskového úřadu.²²⁶ Obdobné tvrzení by se dalo uplatnit také u vícekrát zmiňovaného Petra Mikuláše Straky

²²² F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 385.

²²³ Obě vrstvy této úřední zkušenosti se na případech konkrétních jedinců podařilo podchytit díky pečlivě zpracovanému soupisu prezidentů, viceprezidentů, radů i dalšího personálu apelačního soudu. K vydání jej připravila K. WOITSCHOVÁ, „...což slušného a spravedlivého jest fedrovati...“.

²²⁴ Srov. TAMTÉŽ, s. 70, 74, 78.

²²⁵ TAMTÉŽ, s. 81.

²²⁶ Po kariérních začátcích spojených s apelačním soudem byl Václav Arnošt Markvart z Hrádku úředníkem podkomořího (1693-1700), místopísařem (1700) a místosudím (1700-1705). Srov. P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 332, 334, 337.

z Nedabylic. Než budoucí nejvyšší písař spojil svou kariérní dráhu s hned několika různými hodnostmi menšího zemského úředníka, upozornil na sebe bezmála šestiletým výkonem povinností rady apelačního soudu.²²⁷

Patříčný badatelský zájem byl věnován i možnosti vzájemného prolínání krajské a zemské správy za splnění předpokladu, že by o trvalejší uplatnění v posledně jmenované usiloval rovněž rytíř s vysokými politickými cíli. Účelem provedeného zkoumání se stala mimo jiné snaha objasnit, jak takoví jedinci pohlíželi na příležitost mocenského zviditelnění v regionálně vymezeném prostoru. Upozaděna ale neměla být ani neméně důležitá otázka, zda jim vůbec mohlo přinášet určitou míru uspokojení, anebo zůstávalo pouze prostředkem cíleného úředního vzestupu. Východisko k prověření dané úvahy představují zejména edičně zpřístupněné soupisy krajských hejtmanů. Díky nim lze spolehlivě zachytit nejen to, jací pobělohorští šlechtici se dokonce již před rokem 1620, ale především od čtyřicátých let 17. století příslušné hodnosti ujímali nejčastěji a kolik času v této úloze průměrně strávili.²²⁸

Jak se ukázalo, netvořil daný druh činnosti běžnou součástí kariér pozdějších nejvyšších zemských úředníků. I když se zmiňovaný jev nedal s ohledem na omezené pramenné podmínky sledovat souvisle po celé pobělohorské období, přistoupili alespoň podle dostupných poznatků za vlády Ferdinanda II., Ferdinanda III. či Leopolda I. k vykonávání krajských povinností pouze tři rytíři, jejichž veřejné snažení se později uzavřelo působením v zemské vládě. U prvního doloženého jedince, Oldřicha Sezimy Karla Skuhrovského ze Skuhrova, brání v jednoznačném určení potřebných časových náležitostí mezerovitost dochovaných písemných svědectví.²²⁹ Na oba zbývající – Jana Viléma Gerštorfa z Gerštorfu a Malšvic a Jana Petra Hubryka z Hennersdorfu – se lze již v tomto ohledu zaměřit o něco blíže. Zvláště důležité je přitom zjištění, že bezprostředně po uplynutí jednoho roku v úřadu nepocíťovali potřebu, aby v pro ně až dosud nezvyklém kariérním směřování pokračovali.²³⁰

²²⁷ K. WOITSCHOVÁ, „...což slušného a spravedlivého jest fedrovati...“, s. 75.

²²⁸ Seznamy krajských hejtmanů, kteří byli předními nositeli moci na úrovni jednotlivých regionů, zpřístupnili pro dobu předbělohorskou i pobělohorskou P. MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmana v předbělohorském období*; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 249-284.

²²⁹ Oldřich Sezima Karel Skuhrovský ze Skuhrova byl krajským hejtmanem za rytířský stav na Kouřimsku (1631-1632). Záznamy o hejtmanské působnosti se však nejen pro daný region dochovaly v souvislé míře až od roku 1641. Proto nelze vyloučit, jestli v příslušném mezidobí do téhož úřadu nevstupoval opakovaně. Blíže H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 252.

²³⁰ Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic byl krajským hejtmanem za rytířský stav na Boleslavsku (1648-1649); Jan Petr Hubryk z Hennersdorfu byl krajským hejtmanem za rytířský stav na Hradecku (1670-1671). Srov. TAMTÉŽ, s. 250-251.

Zcela jistě tak nemohlo být krajské hejtmanství v jejich případě považováno za více než příležitostnou formu uplatnění vynucenou nikoli osobními zájmy, nýbrž vnějšími okolnostmi. S tím poměrně úzce souvisela rovněž doba, kdy se byli ochotni zabývat plněním služebních úkolů na regionální úrovni politického systému. U Skuhrovského a Hubryka se podle všeho vázala k úplně prvním krokům, jaké za účelem postupného naplňování širších mocenských záměrů podnikali.²³¹ Zato Jan Vilém Gerštorf vyplnil zastáváním role krajského hejtmana na Boleslavsku nepříliš dlouhou časovou lhůtu vzniklou mezi ukončením jeho mnohaletého působení v úřadu desek zemských a následným jmenováním purkrabím Pražského hradu.²³²

Odděleně je nutné hodnotit zkušenosti, které si péčí o krajské záležitosti získali Jan Klenovský z Klenového a Janovic a Humprecht Černín z Chudenic. Oba významní zemští hodnostáři se s hejtmanstvím seznámili již v předbělohorském období a na rozdíl od svých mladších, výše zmiňovaných nástupců se v něm vyskytli nejméně dvakrát za život.²³³ Zatímco zvýšená četnost jejich zastoupení v daném úřadě odpovídala skladbě dostupných příležitostí, jež se veřejně činným rytířům nabízely koncem 16. a počátkem 17. století, na vlastní motivaci a kariérním načasování se tehdy ani později nic podstatného neměnilo. Krajskými hejtmany se tak opět stávali ještě předtím, než se trvale prosadili v zemské správě.²³⁴ O poznání rychleji přitom postupoval Jan Klenovský, jenž byl jmenován nejvyšším písařem dokonce bezprostředně poté, co v roce 1597 vypršela jeho poslední doložená hejtmanská služba na Plzeňsku.²³⁵ Černína přimělo k opuštění tohoto druhu uplatnění získání hodnosti místokomorníka zastávané s výjimkou dobrovolného přerušování během stavovského povstání až do roku 1623.²³⁶

Rozbor sledu jednotlivých rovin veřejného uplatnění mocensky nejúspěšnějších rytířů otevřel prostor k dílčímu pozastavení nad vykazovanými schopnostmi i vlastnostmi, jež je navenek předurčovaly, aby zamýšleného politického vzestupu

²³¹ Povahu jejich veřejné činnosti souhrnně postihli A. SEDLÁČEK, *Skuhrovský*, s. 319; Martin KOLÁŘ, *Hubryk z Hengersdorfu*, in: *Ottův slovník naučný XI*, Praha 1897, s. 826-827, zde s. 827.

²³² Pro přesné zasazení hejtmanské činnosti mezi opuštěný úřad místopísaře (1644-1648) a jím přijímané místopurkrabství (1650-1653) P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 334; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 390.

²³³ Jan Klenovský z Klenového a Janovic byl dvakrát krajským hejtmanem za rytířský stav na Plzeňsku (1588-1589, 1596-1597); Humprecht Černín z Chudenic byl dokonce třikrát krajským hejtmanem za rytířský stav na Vltavsku (1605-1606, 1608-1609, 1610-1611). Srov. P. MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmana v předbělohorském období*, s. 176-177, 219-220.

²³⁴ Modely obvyklého kariérního růstu předbělohorského nejvyššího zemského úředníka rytířského původu zmapoval V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 89-96.

²³⁵ F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 373, 375, 385.

²³⁶ Srov. P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 329; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 381, 385.

dosáhli. Pozornost se musí zaměřit zejména na oblast vzdělání.²³⁷ S ním spojené a po celé 17. století znatelně vzrůstající požadavky pociťovali dosud spíše mladí, avšak již poměrně ambiciózní uchazeči o místa v zemské správě, jak se dá ostatně vysledovat z konkrétních písemných svědectví. Jedno takové pořídil v roce 1693 rovněž vícekrát zmiňovaný Michael František Věžník z Věžník a iniciativně jej zaslal císaři.²³⁸

Všemi dostupnými prostředky se tehdy habsburského vladaře pokoušel přesvědčit o výjimečných kladech své osobnosti, které měly ideálně vyústit ve jmenování na „*k vacírování příšle místo královské, místodržické purkrabího kraje hradeckého*“. Zatímco ke svému předchozímu, dosti krátkému působení v hodnosti místosudího se již nevracel, vyzdvihl naopak zcela zřetelně poctu, jakou prožíval ve chvíli, kdy mu panovník „*sub dato 9. Juli 1693*“ přidal k dosavadnímu členství ve sborech přísedících většího zemského i dvorského a komorního soudu ještě „*ouřad hejtmánství Hradu pražského*“. Jeho slova přitom nepřispěla pouze ke zjištění, nakolik ceněnou byla na sklonku 17. století úloha hejtmána Pražského hradu. Podstatnější část dopisu se týkala povahových rysů a předpokladů, z nichž se v téže době skládal ideál zemského úředníka s vysokými osobními cíli. S poukazem na výčet připomínaných zástojů zdůraznil, že se ve všech svých „*ouřadech bez jediného zmeškání do čtrnácti let již*“ pohyboval. To svědčilo o očekávané disciplíně a ctižádosti. Pro zastávání příslušných hodností se nadto podle vlastního úsudku náramně hodil, neboť „*k tomu cíli a konci studia juridica absolvující*“ všechno podřídil.²³⁹

Aby na pozadí výroků Michaela Františka Věžníka z Věžník vystoupil obraz společenské skutečnosti, lze se zmínit o Františku Scheidlerovi ze Scheidlernu nebo Václavu Arnoštovi Markvartovi z Hrádku. Všechny urozené muže spojovalo nabyté právní vzdělání, jež je pravděpodobně dokázalo v podstatných chvílích zvýhodnit oproti dalším politickým konkurentům.²⁴⁰ Dlouho předtím přitom tvořil daný typ studií součást nezbytné profesní výbavy královských prokurátorů, mezi nimiž se krátce po bitvě na

²³⁷ Z hlediska předbělohorských dějin objasnil veškeré náležitosti provázející po výchovné a vzdělávací stránce utváření osobností dospívajících urozených jedinců dosud nejuplněji M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*; TÝŽ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500-1620)*, Praha 2011.

²³⁸ Nedatovaný list (podle přípisu doručený 16. prosince 1696) od Michaela Františka Věžníka z Věžník Leopoldovi I., týkající se žádosti o jmenování do úřadu purkrabího kraje hradeckého. Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/12, kart. 1568, fol. 105-106’.

²³⁹ TAMTÉŽ.

²⁴⁰ Pozoruhodný profil osobnosti právně vzdělaného Františka Scheidlera ze Scheidlernu předložil P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 222; o Scheidlerově usedání na doktorskou lavici při apelačním soudu blíže K. WOITSCHOVÁ, „...což slušného a spravedlivého jest fedrovati...“, s. 70. Doklad právních znalostí Václava Arnošta Markvarta z Hrádku podal August SEDLÁČEK, *Markvart z Hrádku*, in: Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900, s. 870-871, zde s. 871.

Bílé hoře vyskytovali i rytíři Přibík Jeníšek z Újezda nebo Václav Viduna Obytecký z Obytec.²⁴¹ Vyrůstající náročnost úřední agendy spolu s pronikáním novožitné šlechty měšťanského původu do sociálních vrstev obsazených až do nedávna pouze starobylými rytířskými rody ale způsobily, že se také jejich příslušníci museli nevyhnutelným náležitostem tohoto procesu přizpůsobit.²⁴²

Zvláště po potlačení českého stavovského povstání muselo být stěžejním hlediskem při obsazování předních zemských úřadů rovněž věroučné přesvědčení panovníkem dosazovaných osob. Na jedné straně byla tato skutečnost zcela přirozeným odrazem předchozího vývoje a výrazem snahy vyznamenat jedince, kteří v letech 1618 až 1620 zachovali věrnost mocenským i náboženským zájmům vládnoucí dynastie. Zároveň si ovšem císař uvědomoval důležitost vhodné personální skladby představitelů zemské správy vzhledem ke svým budoucím záměrům. Pouze šlechtici vykazující pevnost v katolické víře se měli stát zárukou, že se podaří účinně předcházet možnosti obnovy protihabsburského odboje. Daná otázka byla ostatně ve veřejném prostoru aktuální ještě několik let po bitvě na Bílé hoře, kdy v jednotlivých částech země nadále pokračovaly místní boje s vytrvalými stoupenci myšlenky na návrat Fridricha Falckého do Čech a opětovného získání stavovské převahy nad císařem.²⁴³

Právě osobní, často krajně nepříznivé zkušenosti z předchozího období podněcovaly řadu nejvyšších zemských úředníků zastupujících rytířský stav, aby průběžně zvyšovali své úsilí a přispívali ke konečnému vítězství habsburské armády. Z většího počtu dostupných příkladů se hodí připomenout, jak se s válečným stavem v zemi na sklonku druhého desetiletí 17. století vyrovnávaly dvě přední postavy pobělohorského politického dění – Přibík Jeníšek z Újezda a Jan Klenovský z Klenového a Janovic.²⁴⁴ Oba spojovala bezprostřední a prakticky totožná odezva na z jejich pohledu zcela

²⁴¹ Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 386.

²⁴² Že během 17. a zvláště pak 18. století obecně nabývalo právní vědomí v horních společenských vrstvách na důležitosti, potvrdil a soustředěným výzkumem dokonale postihl Valentin URFUS, *Právní kultura doby pobělohorské*, *Minulost Západočeského kraje* 31, 1996, s. 27-33; TÝŽ, *Pobělohorský absolutismus a literatura českého státního práva*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 3, *Studia historica* 36, 1989, s. 55-61; TÝŽ, *Právní dějiny na pražské právnické fakultě. Jejich výuka od osvícenství do druhé světové války*, Praha 2000.

²⁴³ Přetrvávajícím nebezpečím vyvolaným protihabsburskou činností samostatně operujících vojenských posádek na počátku dvacátých let 17. století se podrobněji zabíral Radek FUKALA, *Konec zimního království a poslední ohniska odporu*, České Budějovice-Ústí nad Labem 2016.

²⁴⁴ Obsáhlé pojednání nahlížející z různých tematických úhlů postavu Přibíka Jeníška z Újezda předložil Radek BACÍK, *Přibík Jeníšek z Újezda, pobělohorský úředník*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 176, 2007, s. 161-193. K Janovi Klenovskému naproti tomu o poznání stručněji August SEDLÁČEK, z *Klenového a z Janovic*, *Ottův slovník naučný XIV*, Praha 1899, s. 358-360, zde s. 359.

nepřijatelné rozložení sil v Království českém po převzetí veškeré moci stavovským direktoriem. Namísto dalšího setrvávání se rozhodli pro odchod do náboženského exilu.

Zatímco Příbík Jeníšek z Újezda zůstával tou dobou ještě nepříliš významným menším zemským úředníkem, a jeho pobyt v bavorském Pasově tudíž zdánlivě nemusel vzbuzovat až tak velkou míru pozornosti, u nejvyššího písaře Jana Klenovského tomu bylo jinak. Jakkoli měl hledět přirozených závazků vůči české stavovské obci a hájit její privilegia, dával naopak dlouhodobě najevo svou podporu Ferdinandovi II. S ohledem na závažnost jím zastávané politické úlohy se příslušné jednání zdálo být krajně nebezpečné, neboť ohrožovalo výsledek protihabsburského odbojového hnutí. Na základě usnesení zemského sněmu z roku 1619 mu proto mělo být stejně jako Jeníškovi zamezeno v případném návratu do Čech a především v dalším vykonávání původního úřadu. Aby nabylo dané sněmovní ustanovení patřičné váhy, byli pro svá předchozí provinění oba rytíři spolu s ostatními mocensky nepohodlnými šlechtici, měšťany a duchovními začleněni do výčtu „*osob zpronevěřilých*“, které by vždy „*všecken dobrý řád a pokoj zrušiti se vynasnažovaly*“ a jako takové neměly být „*víceji v zemi trpíny*“.²⁴⁵ Když se následkem úspěšné bitvy na Bílé hoře v listopadu 1620 podařilo habsburskému panovníkovi dosáhnout vojenského, politického a s určitým časovým odstupem i náboženského obratu dříve nepříznivé situace, mohl se tak oprávněně spoléhat na skutečnost, že se Příbík Jeníšek z Újezda či Jan Klenovský z Klenového a Janovic stanou trvalými oporami probíhajících změn a ochotnými vykonavateli všech zaváděných opatření.

Příslušné typy jedinců s dosti podobnou minulostí a odhodláním dosáhnout určitého stupně zadostiučinění tvořily přirozený zdroj vhodných kandidátů pro obsazení uprázdněných zemských úřadů. Jejich konfesijního zaujetí bylo ovšem zapotřebí i z jiného důvodu. Potlačení českého stavovského povstání otevřelo panovníkovi cestu k prohloubení a posílení předchozího protireformačního úsilí. Aby v dohledné době dosáhl naplnění požadavku po rozšíření jediného zákonem určeného náboženského vyznání, musel být daný plán zasazen do promyšleného organizačního rámce. Rekatolizační proces probíhající v několika na sebe navazujících vlnách trval ještě řadu desetiletí a vyžadoval příkladnou součinnost představitelů zemské i krajské správy. Tím spíše bylo dosti důležité, aby nasazení potřebné při prosazování katolické víry

²⁴⁵ Průběh i výsledky sněmovního jednání, během něhož se také mimo jiné rozhodovalo „*o zpronevěřilých synech vlasti*“, sledoval a následně podrobně přiblížil Pavel Skála ze Zhoře. Srov. J. JANÁČEK (ed.), *P. Skála ze Zhoře, Historie česká*, s. 124-128, zde konkrétně s. 125, 128.

vycházelo z vnitřního přesvědčení pověřených osob.²⁴⁶ Od dvacátých let 17. století jej dokázali opakovaně osvědčit zvláště Příbík Jeníšek z Újezda a Kryštof Vratislav z Mitrovic. Prvně jmenovaný ještě jako královský prokurátor připravoval rozsáhlý obžalovací spis namířený proti stoupencům české stavovské opozice. Tím vytvořil podklady pro vynášení hrdelních i majetkových trestů.²⁴⁷ Když se v roce 1624 stal na více jak patnáct let podkomořím královských měst, dozíral na důsledné provádění konfesijních nařízení rovněž v městském prostředí.²⁴⁸ Přední místa ovšem mezitím obsazoval také v krajských reformačních komisích.²⁴⁹ Nejen zásadním podílem na povšechném pobělohorském oslabení rytířského stavu, ale také nesmiřitelným vystupováním v záležitostech víry poutal pozornost většiny ostatních zástupců nižší šlechty. Svými pamětní zápisy to dokládá například Jan Jiří Harant z Polžic a Bezručic, jenž dovedl s dobrou znalostí místních poměrů vystihnout, jak si podkomoří počínal. Jím uplatňované praktiky popsal následujícím způsobem: „[...] pan Příbek Jeníšek, podkomoří, do Klatov přijel a obec všecku před sebe na rathauz povolal a jim všem příkře poroučel, aby se s J[eho] M[ilostí] C[ísařskou] u víře srovnali. Potom odpornější po jednom před sebe pouštěl a je k tomu nutil; a některé odpornější do šadlavy dáni.“²⁵⁰

Přehnanou ctižádost v této oblasti mohli na druhé straně vykazovat i podstatně méně významní, až řadoví rytíři, jakým byl po naprostou většinu života pozdější purkrabí kraje hradeckého Jozue Kořenský z Terešova.²⁵¹ Oproti Jeníškovi ostatně byly jeho pohnutky zřetelně jiné. Navzdory svému katolickému vyznání nevykazoval za protihabsburského odboje patřičnou loajalitu vládnoucí dynastii.²⁵² Snad aby předchozí prohřešek napravil, vystupoval při členství v reformačních komisích údajně velmi

²⁴⁶ Z jakých základů vyrůstal nejprve protireformační a posléze rekatolizační nátlak uplatňovaný v pobělohorských Čechách, srozumitelným způsobem připomněli zvláště Tomáš Václav BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892; Jiří MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992; TÝŽ, 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty*; Ivana ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*, in: táž (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 14-24.

²⁴⁷ Jedinečnost tohoto obsáhlého pramene ve vztahu k rytířstvu vyzdvihoval při líčení událostí českého stavovského povstání a zvláště jeho důsledků již Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970, s. 275.

²⁴⁸ Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 385, 389.

²⁴⁹ Srov. V. OEHM, *Protokol reformační kommisie*, s. 1, 8-9.

²⁵⁰ Srov. F. MENČÍK (ed.), *Paměti*, s. 20.

²⁵¹ K životu Jozua Kořenského z Terešova podrobněji August SEDLÁČEK, *Kořenský z Terešova*, in: Ottův slovník naučný XIV, Praha 1899, s. 832-833, zde s. 833; TÝŽ, *Hrady IV*, s. 355-356, zde s. 356; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 486-487, zde s. 487; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 294; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389.

²⁵² K podstatě jemu posléze prominutého provinění blíže T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 294.

nesmířlivě.²⁵³ I to mu pak během roku 1652 vedle zjevných profesních kvalit osvědčených v roli vrchního hejtmána všech císařských panství dosti pravděpodobně pomohlo ke jmenování do žádaného zemského úřadu.²⁵⁴

Patrně o něco méně vyhraněný přístup, avšak stejnou míru zodpovědnosti za úpravu náboženských záležitostí světskými prostředky bylo možné zaznamenat i u dlouholetého nejvyššího písaře Kryštofa Vratislava z Mitrovic. Období jeho působení v nejvýznamnějším rytířském zemském úřadu skončilo až v roce 1640.²⁵⁵ Z časového hlediska se tak podstatnou většinou překrývalo s počátečními etapami rekatolizačního procesu. Kryštof Vratislav v něm bezpochyby nezaujímal natolik závažnou úlohu jako výše zmíněný podkomoří královských měst, kterého náplň úředních povinností častěji přiváděla do přímého kontaktu s odpůrci panovníkem zaváděných opatření.²⁵⁶ Na druhé straně si ale nejvyšší písař musel nadále udržovat dobré povědomí o jejich účinnosti a s ohledem na postavení předního politického představitele nižšího šlechtického stavu se také od něj očekávalo, že svým jednáním půjde příkladem a vykáže dostatečný podíl na řešení problémů, jakým byly Království české i habsburská monarchie po bitvě na Bílé hoře vystaveny.

Jak se zdá, vzbuzovala právě užitečnost Kryštofa Vratislava z Mitrovic pro potřeby římskokatolické církve jisté pochybnosti hned poté, co byl v roce 1624 jmenován nejvyšším písařem.²⁵⁷ Když Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic podával své manželce Polyxeně zprávu o způsobu obsazení zemských úřadů, pozastavil se konkrétně u jeho osoby. Přitom vyjádřil přání, „*aby byl dobrým a snaživým katolíkem a usiloval o službu Bohu*“. Příčina naznačené nejistoty spočívala v odlišném konfesijním přesvědčení rytířovy manželky Markéty Vratislavové z Mitrovic. Proto měl být podle nejvyššího kancléře nabádán, „*aby se snažil svou ženu učinit katoličkou*“, jak to ostatně bylo „*od něj slíbené*“.²⁵⁸

²⁵³ V souvislosti s dějinami statku Lideřovice se nad povahovými rysy a náboženským vystupováním Jozua Kořenského pozastavil A. SEDLÁČEK, *Hrady IV*, s. 356.

²⁵⁴ Srov. TAMTÉŽ; TÝŽ, *Kořenský*, s. 833; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 487; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389.

²⁵⁵ Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 385, 389.

²⁵⁶ Jak vypadala po bitvě na Bílé hoře skladba úkolů řešených podkomořím královských měst, představil v přímém srovnání s hodností podkomořího králové Marek DURČANSKÝ, *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*, in: Jan Kilián (ed.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 32-36.

²⁵⁷ Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 385, 389.

²⁵⁸ Srov. P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, č. XLIII, s. 265-267, zde s. 266.

V daném směru vynikly dvě závažné okolnosti ovlivňující a spoluurčující nejen možnosti veřejného uplatnění nižší šlechty. Vzhledem k pobělohorské úpravě náboženských poměrů vylučujících z urozené společnosti stoupence jakékoli jiné než zákonem povolené víry již bylo bezpředmětné řešit, zda je dotyčný politik katolíkem, anebo evangelíkem.²⁵⁹ Namísto toho začala být brána v potaz jiná měřítko, která dosti přesně přiblížil ve výše zmíněném dopisu nejvyšší kancléř Lobkovic. Přinejmenším v horních vrstvách zemské správy bylo k zajištění podílu na moci potřebné také to, aby příslušný jedinec vykazoval dostatečnou oddanost jedinému pravému vyznání. Teprve poté mohl být skutečně „dobrým“ šířitelem církevních zájmů.²⁶⁰ Daný předpoklad se přitom nevztahoval pouze k veřejnému, ale také soukromému životu pánů a rytířů. Pokud se obě roviny nenacházely ve vzájemném souladu, promítal se tento rozpor také navenek a ohrožoval mocenské cíle šlechty.

Uskutečnitelnost uvedeného požadavku omezoval druhý důležitý jev přetrvávající ještě po řadu desetiletí 17. století. Tím byla konfesijně smíšená manželství urozených párů. Před rokem 1620 zrcadlily tyto svazky rozmanitost věroučných směrů rozvíjejících se na území Království českého. I když jim spolu s prohlubováním mocenských a náboženských rozporů věnovali představitelé obou názorově vyhraněných uskupení stále více pozornosti, vyloženě problematickými se stávaly až po bitvě na Bílé hoře.²⁶¹ Příklad sňatku Kryštofa Vratislava z Mitrovic s nekatolicky smýšlející manželkou a jeho pobělohorského hodnocení tak zároveň poukazyval na skutečnost, jakému rozvratu hodnot čelili v horizontu pouhých několika let zástupci jedné a téže generace šlechty.

Že se nejvyšší písař pokoušel nedostatek ve svém náboženském profilu vynahradiť jinými způsoby, dosvědčuje zejména jeho ustanovení reformačním komisařem, k němuž došlo na základě rozhodnutí císaře v roce 1627. Při výběru jeho osoby bezpochyby sehrála klíčovou roli právě zastávaná úřední hodnost, neboť byl vedle dvou duchovních a stejného počtu pánů jediným zástupcem svého stavu pověřeným plněním daných

²⁵⁹ Ačkoli pro přístup k předním úřadům byla příslušná zásada platná prakticky okamžitě po císařově bělohorském vítězství, vynutitelnou se z pohledu šlechty stala až po vydání rekatolizačního patentu, o němž v širším kontextu pojednal J. MIKULEC, 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty*.

²⁶⁰ Srov. P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, č. XLIII, s. 265-267, zde s. 266.

²⁶¹ Dané téma se tak hodí zasazovat do širokých úvah o podobě konfesijního přesvědčení, a to zvláště s důrazem na úlohu rozličných druhů sociální interakce. V podobném duchu se nad celou problematikou komplexně zamýšlel Petr MAŤA, *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum. Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung*, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (edd.), *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 307-331.

úkolů.²⁶² Jak rekatolizace zdárně postupovala, klesala zároveň nutnost, aby se nejvyšší zemští úředníci rytířského původu otevřeně podíleli na jejím průběhu tak jako Kryštof Vratislav z Mitrovic nebo Přibík Jeníšek z Újezda. Úzký vztah ke katolictví přesto zůstával nedílnou a očekávanou součástí strategií sebe prezentace horních vrstev nižší šlechty po zbytek pobělohorského období.

Kladné nahlížení sdílených katolických hodnot vyjadřovali nejen nejvýše postavení a mocensky významní členové rytířstva širokou škálou dostupných symbolických prostředků. Za vůbec nejpříhodnější prostor k jejich viditelnému uplatnění zpravidla považovali své venkovské državy zahrnující vedle soukromých kaplí taktéž farní kostely, nad nimiž vykonávali patronátní práva. Ať již šlo o tradiční rodinné jmění či čerstvě nabyté statky, podněcovala nižší šlechta v důvěrně známém prostoru finančně náročnou stavební a uměleckou činnost, jež se nejčastěji dotýkala vnější i vnitřní podoby vybraných sakrálních objektů. Díky ní pobělohorští rytíři dostatečně okázalým způsobem vyzdvihovali úctu k bohu i jednotlivým barokním světcům.²⁶³

Zcela nový oltář zasvěcený Všem Svatým a vyjadřující očekávanou zbožnost tak například v roce 1636 zbudoval v rabském hradním kostele Nejsvětější Trojice budoucí purkrabí kraje hradeckého a podkomoří Jan Jindřich Chanovský z Dlouhé Vsi.²⁶⁴ Doposud dochovanému dílu dominoval votivní obraz, na němž doprovázely uprostřed sedící pannu Marii svatá Barbora a Filomena, ale také výřad mnoha dalších světců. Aby zvětšil vynaložené úsilí a představil jej komukoliv z věřících, nechal Chanovský sebe a svou manželku Annu Barboru zpodobnit se sepjatýma rukama ve spodní části zmiňovaného obrazu.²⁶⁵

Ještě dále byl ochoten zajít pozdější podkomoří královských měst Jan Petr Hubryk z Hennersdorfu, jenž se v roce 1664 zasadil o obnovu a opětovné vystavění kostela v

²⁶² I s podrobnostmi zachytil Vratislavovo jmenování ve svých kronikářských zápisech Jan Beckovský. Srov. Antonín REZEK (ed.), *Jan Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých II/3. L. 1625-1715*, Praha 1880, s. 50.

²⁶³ Duchovní hledisko se v tomto směru nadále pojilo se snahou po zachování trvalého odkazu budoucím generacím, o který přirozeně usiloval každý urozený jedinec. Na přiblížení navenek rozdílných, avšak vzájemně plně kompatibilních rovin sebe prezentace se zaměřili Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007; Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.

²⁶⁴ Dílo nejen blíže datoval, ale v průniku majetkového zázemí a pozdějších kariérních kroků Jana Jindřicha Chanovského napomohl i lépe chápat A. SEDLÁČEK, *Chanovský*, s. 48. K jeho osobě dosti podrobně rovněž Markéta NOVOTNÁ, *Karlštejnská manská soustava v raném novověku. Dějiny a tradice*, Praha 2017, s. 65-66, 73, 75, 108, 112, 159-163.

²⁶⁵ Podrobný umělecko-historický popis obrazu včetně fotografie zachycující fyzickou podobu oltáře lze nalézt na webové adrese www.hrad-rabi.eu/cs/kostel-nejsvetejsi-trojice (stav platný k 5. dubnu 2020).

Sudslavě.²⁶⁶ Podobně jako výše uváděný Jan Jindřich Chanovský z Dlouhé Vsi měl tehdy úspěšnou politickou kariéru teprve před sebou a jí bezprostředně předcházející dobu symbolicky věnoval utužování svého sepětí s katolickou vírou. Motivován byl však zároveň skutečností, že teprve po sňatku s Lidmilou Maxmiliánou Lukavskou z Lukavice začal využívat výnosy statku Borovnice, na jehož území byly položeny základy příslušné stavby.²⁶⁷ Ovdovělá šlechtična jej zdědila po úmrtí svého prvního manžela Matěje Adama z Blauensteinu počátkem padesátých let 17. století.²⁶⁸

Chtěl-li Jan Petr Hubryk kromě svých křesťanských zásluh připomenout tamním poddaným, komu po vhodném uplatnění sňatkových strategií nově přináležel podíl na správě statku i výkonu patronátních povinností, nabízela se mu k tomu za těchto okolností jedinečná příležitost. Příslušné zjištění potvrzuje, jak účinně se daly využít náboženské otázky k naplňování místních mocenských záměrů a také nakolik neoddělitelně se obě oblasti vzájemně prolínaly.²⁶⁹ Cílené snažení nadto přineslo Hubrykovi úspěch. Když Lidmila Maxmiliána Hubryková z Lukavice v roce 1686 umírala, odkázala mu podstatnou část pozemkového jmění, o nějž ostatně již v minulosti projevoval přinejmenším z duchovního hlediska podstatný zájem.²⁷⁰ Podkomoří královských měst ovšem nedokázal Borovnici, tedy ani sudslavský kostel, zachovat ve svém držení déle než do roku 1688, kdy byl nucen statek prodat hraběnce Terezii Eleonoře Ugartové ze Žďáru. Nové majitelce se následně s odstupem pouhých dvou let podařilo, aby byl kostel v Sudslavě znovu zařazen mezi farní.²⁷¹ Jakkoli se Jan Petr Hubryk o danou změnu již osobně nezasloužil, dá se předpokládat, že teprve tou

²⁶⁶ Hubrykova počíná si všimá v souvislosti s dějinami, podobou a stavem současného sudslavského kostela Věra PŘIBYLOVÁ, *Fara v Sudslavě a její památková obnova*, Pardubice 2019 (Diplomová práce), s. 12, 31-32. Do souvislosti s životem tohoto nejvyššího zemského úředníka zasadil událost M. KOLÁŘ, *Hubryk*, s. 827; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 32.

²⁶⁷ Okolnosti doprovázející příslušné manželství a jejich odraz v majetkové rovině sledoval A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 32. Stejně jako její první manžel Matěj Adam z Blauensteinu byla také Lidmila Maxmiliána Hubryková z Lukavice po své smrti v roce 1686 pohřbena ve výše připomínaném sudslavském kostele. Uvnitř stavby se až do současnosti dochoval i náhrobek zmiňované šlechtičny. Srov. V. PŘIBYLOVÁ, *Fara v Sudslavě*, s. 34.

²⁶⁸ Rámcové poznatky o šlechtickém rodu Blauensteinů a vývoj majetkoprávních vztahů jeho příslušníků ke statku Borovnice nacházejícího se nedaleko Rychnova nad Kněžnou představili A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 31-32; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 86.

²⁶⁹ Jak výrazně se možnosti a způsoby uplatňování náboženského přesvědčení promítaly do vztahu vrchnosti vůči poddaným, zkoumal s oporou v metodologickém konceptu konfesionalizace a na příkladu české šlechtické společnosti 16. a 17. století zvláště Josef HRDLÍČKA, *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, Český časopis historický 108, 2010, s. 406-442. Problematikou působnosti a veřejného vystupování urozených kolátorů v barokním období se zabýval se zřetelem ke konkrétnímu panství například Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.

²⁷⁰ A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 32.

²⁷¹ TAMTÉŽ.

dobou došlo díky širším možnostem majetkově dobře situované šlechtičny ke zdárnému naplnění jeho někdejších snah.

Průhledem do náboženské oblasti se uzavřel výklad podkapitoly, jež se z mocenského hlediska pokoušela proniknout do uskupení hlavních představitelů pobělohorského rytířstva. Pozornost se proto cíleně soustředila na činnost nejvyšších pisařů, podkomořích královských měst a purkrabích kraje hradeckého. Ačkoli museli rozličnými, zákonem stanovenými způsoby dávat najevo přijetí naprosté podřízenosti zájmům panovníka, dosahovali přesto rytíři obsazující příslušné hodnosti vrcholu toho, co jim mohla v pokročilém 17. století poskytnout kariéra spjatá s působením na zemské úrovni politického systému. Vedle okolností a nejčastějších modelů volených za účelem jejího budování bylo vystaveno důkladnému rozboru, čím se po stránce sociální, majetkové a náboženské vyznačovalo postavení, počínání i uvažování 23 nejvyšších zemských úředníků, kteří vstupovali do veřejného dění s dílčími časovými přesahy za vlády Ferdinanda II., Ferdinanda III. a Leopolda I.

Zkoumání v obecné rovině ukázalo, že buď oni sami, nebo jejich předci povětšinou vykazovali loajální postoje vůči vládnoucí dynastii již za stavovského povstání. Ani případná provinění jim však ještě neuzavírala cestu do zemské vlády. Přítomnost v jejich strukturách naopak zavdávala důvod, aby směli pomýšlet na povýšení do panského stavu. O něj zdárně usilovali ve dvou doložených případech purkrabí kraje hradeckého, zatímco ostatní zachycení jedinci svou stavovskou korporaci neopouštěli a vlastními zásluhami vytvářeli předpolí pro udělení vyššího šlechtického titulu potomkům i příbuzným. Žádný z rytířských vládních činitelů uváděných v berní rule nevyňikal rozsahem svého pozemkového jmění. V tomto směru je dokonce převyšovali i politicky o poznání méně činní rytíři. Zatímco vlastnictví domu v hlavním městě vytvářelo nezbytný předpoklad pro výkon jejich povinností, zůstává doposud nevyřešenou otázkou, od jakých příjmů nejvyšší zemští úředníci odvozovali své majetkové postavení.

Vládní hodnosti vyhrazené nižšímu šlechtickému stavu přesto zůstávaly dosti žádanými. Pokud se o ně urozený jedinec ucházel, musel svou kariéru rozvíjet postupně. Přitom se spoléhal na jeden ze tří hlavních druhů politické zkušenosti nebo jejich vzájemnou kombinaci. V souladu s osvědčenými předbělohorskými tradicemi získával potřebné dovednosti a návyky nejčastěji při úřadu desek zemských. Další možnost nabízela místa malostranského hejtmana, hejtmana Pražského hradu a místopurkrabího, jež vyžadovala trvalejší pobyt na území Prahy. Jednání představitelů původem cizích a

posléze i „tradičních“ předbělohorských rytířských rodin ovšem naznačilo, že se při vyhledávání potřebného zviditelnění postupně zvyšovala obliba české dvorské kanceláře a apelačního soudu. Bez ohledu na zvolený kariérní model se však musel každý rytíř vyrovnat se zvyšujícími se a byrokratizací podněcovanými nároky na dosažené vzdělání, předchozí úřední praxi a disciplínu. Nepřehlédnutelnými se staly rovněž požadavky směřující do konfesijní oblasti, v níž se zemští hodnostáři nižšího šlechtického původu dílčím způsobem rozcházeli. Navzdory nezbytnému katolickému přesvědčení je navzájem odlišovala míra zaujetí pro utužování jediného zákonem povoleného vyznání víry. Pokud se v jejich náboženském profilu vyskytovala jakákoli slabina, museli ji zpravidla vynahrazovat otevřeným podílem na probíhající rekatolizaci. Příkladné projevy hluboké katolické zbožnosti však provázely strategie sebe prezentace nejvyšších zemských úředníků také v prostředí venkovských statků.

3.3. V krajské službě

Jestliže u císařského dvora si udržovali pobělohorskí rytíři jen nepatrné zastoupení a omezený počet nejpřednějších zemských úřadů zůstával vyhrazen pouze pro několik málo jedinců, nabízela mnoha dalším nižším šlechticům tradiční, osvědčené a především dlouhodobé východisko kariérního směřování služba na území jednotlivých krajů. Již na počátku vlády habsburské dynastie v českých zemích přitom prošla krajská správa významnější reformou. Cílem panovníka bylo tehdy co největší měrou zamezit utváření a prosazování mocenských postojů stavů na úrovni regionu. Aby získal nad touto sférou politické činnosti potřebnou kontrolu, rozhodl Ferdinand I. v roce 1528 o zákazu neomezeného svolávání krajských sněmů.²⁷² Případné konání těchto stavovských shromáždění napříště záviselo pouze na jeho projevu souhlasné vůle, k němuž však po celé předbělohorské období docházelo jen zřídka a vždy za předem promyšleným účelem.²⁷³ Průběh obou protihabsburských odbojů následně prokázal, jak

²⁷² Politického pozadí příslušné události ovlivňující nejen rozdělení moci mezi vladařem a nižší šlechtou, ale i oběma vyššími stavy navzájem si povšimli zvláště J. PÁNEK, *Stavovství*, s. 175; V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 63. Do souvislosti vývoje krajského zřízení ji zasadili Jaroslav MACEK – Václav ŽÁČEK, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605-1868)*, Praha 1958, s. 7; v dnes již klasickém díle z oblasti dějin správy Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách I. Historický vývoj do r. 1740*, Praha 1894, s. 151-152. V nejnovějším zpracování příslušné badatelské problematiky a s přihlédnutím k okolnostem výběru krajských hejtmanů na posledně zmiňované navázala H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 124.

²⁷³ Pečlivý, chronologicky uspořádaný přehled takových případů sestavil B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 149-162.

významnou a z pohledu císaře zároveň politicky i vojensky nebezpečnou složku řízení veřejných záležitostí jednotlivé regiony představovaly.

Na druhé straně si ovšem čtrnáct historických krajů udržovalo postavení nezastupitelných správních útvarů, o něž se opíraly nejen mechanismy zachování veřejného pořádku, ale především způsoby rozvržení a výběru daňových prostředků nebo organizace soudobých vojsk shromažďovaných za účelem obrany konkrétních oblastí i zemských hranic.²⁷⁴ Za každé z odvětví krajské správy pak zodpovídali určení, králem jmenovaní úředníci, jimiž byli hejtmané, berníci a výběřčí posudného.²⁷⁵ V případě válkou vyvolané potřeby se do této skupiny započítávali ještě mustrheři mající na starosti přehlížení oddílů krajské hotovosti.²⁷⁶ Vedoucí správní, vojenskou a kontrolní úlohu v jednotlivých krajích zastávali dva hejtmané vybíraní z obou vyšších stavů – panského i rytířského.²⁷⁷ Berníkům a výběřčím posudného naopak připadl dohled nad řádnou evidencí a odváděním daní.²⁷⁸ Ať již šlo o jakoukoli z hodnotí uvedených ve výše zmiňovaném výčtu, vždy společně skýtaly nemalý prostor k veřejnému uplatnění příslušníkům nižší šlechty. Postupně se tak stalo zcela přirozeným jevem, že jim zkušenosti nabyté působením v těchto úřadech posloužily jako východisko pro další rozvíjení politické kariéry. Část rytířů dokonce považovala daný druh společenského zviditelnění za natolik dostačující, aby se s ním ztotožnila a nepociťovala potřebu vyhledávat jiné mocenské příležitosti.²⁷⁹

Za českého stavovského povstání působnost krajského zřízení dočasně zesílila.²⁸⁰ Po bitvě na Bílé hoře proto z pohledu panovníka velice záleželo na pečlivém vymezení struktury krajské správy a kompetencí jejích představitelů tak, aby se regionální dění nestalo překážkou habsburské centralizační politiky. Zatímco v 16. a na samém počátku 17. století příslušnou otázku nejuplněji ošetřovaly hejtmanské řády vtělené do platného ústavního pořádku, počínaje rokem 1627 převzal klíčovou úlohu článek A 48

²⁷⁴ Podobou a historickým vývojem konkrétních krajů chápaných jako prostor působnosti krajských hejtmanů se zabývala H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 10-17.

²⁷⁵ Na důležitost těchto úřadů z hlediska veřejného uplatnění předbělohorského rytířstva upozornil V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 63-78.

²⁷⁶ Soupisy mustrherů z druhé poloviny 16. a počátku 17. století připravil k vydání a doplnil o důsledné zmapování jejich činnosti i povinností Petr MAREŠ, *Krajské mustrunky a krajští mustrheři v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565-1618)*, *Paginae historiae* 21, 2013, s. 291-314.

²⁷⁷ K okruhu jejich nejčastějších úkolů H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 18-29; V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 63-64.

²⁷⁸ Jako závažné tematické pole současných hospodářských, politických i vojenských dějin představil danou oblast dějin správy podnětným způsobem Tomáš STERNECK, *Rané novověké bernictví v moderní historiografii (Rozhled po Evropě a ohlédnutí za domácími výzkumy)*, *Český časopis historický* 102, 2004, s. 574-608.

²⁷⁹ V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 63-78.

²⁸⁰ Srov. B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 161.

Obnoveného zřízení zemského, jenž stanovoval povinnosti krajským hejtmanům.²⁸¹ Součástí příslušného oddílu nejvýznamnějšího právního dokumentu bylo na prvním místě úplné znění požadované přísahy. Podle ní se osoby stojící v čele správy jednotlivých regionů zavazovaly, že napříště „*všelijaké svévolné škodlivé předsevzetí*“ namířené proti vladaři či „*řádu a právu v tom kraji*“ budou neprodleně „*vedle nejvyšší možnosti odvracovati a potlačovati a k náležitému strestání přivozovati*“. Podobně jako v minulosti přitom mělo jít výhradně o „*hodné a v těch krajích usedlé osoby*“ zastupující oba šlechtické stavy, k jejichž jmenování či opětovné instalaci docházelo z rozhodnutí panovníka „*každého roku*“. Zároveň se na každého z hejtmanů vztahovalo pravidlo, aby se za žádných okolností nepokoušel opouštět svěřený úřad dříve „*než po vyjití téhož roku*“, kdy se měl králi „*náležitě ohlásiti*“ a vyčkat, zda bude s jeho odstoupením vysloven souhlas.²⁸² Jakkoli ještě z každého jednoho bodu příslušného zákonného opatření nemusela nutně vyzařovat snaha vládnoucí dynastie po zavedení naprosté svrchovanosti nad děním odbývajícím se na regionální úrovni politického systému, naznačovala zvláště podoba povinně skládané přísahy, o kolik byl oslaben vliv stavů na činnost krajských hejtmanů.

Dalším z rysů stále kupředu postupující centralizace moci byl faktický zánik úřadu krajských berníků poté, co v pobělohorském období záměrně nedošlo k jeho obnově. Spolu s ním tak přišli stavové usedlí v jednotlivých regionech o jeden z vyhledávaných i poměrně výnosných druhů uplatnění. Do budoucna následně zastávali rozhodující úlohu při výběru daní sněmem volení nejvyšší berníci.²⁸³ Jednoznačný pokles významu spojený s přechodem do naprosté anonymity naopak postihl krajské výběřčí posudného. Ještě než jmenování těchto osob přešlo stejně jako nakládání s výnosy nápojové daně od roku 1646 plně do sféry panovnickovy působnosti a začalo podléhat kontrole zeměpanských institucí, nedocházelo již ze strany stavů několik desetiletí k cílenému zřizování dané hodnosti.²⁸⁴ Část úkolů spadajících do oblasti finanční správy naproti tomu zůstávala vyhrazena hejtmanům zvláště tehdy, pokud byli pověřeni vymáháním berních nedoplatků. Zvýšená odpovědnost vedla k prohlubování dosavadních nároků na činnost ústředních představitelů krajské správy Království českého.²⁸⁵ Na druhé straně

²⁸¹ O účelu a podobě hejtmanských řádů zvláště TAMTÉŽ, s. 167-171. Srov. s příslušným článkem zemské ústavy, kterou připravil k vydání H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 62.

²⁸² H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 62.

²⁸³ Okolnosti naznačených změn srozumitelně popsal B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 316-317.

²⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 320.

²⁸⁵ Z čeho přesně sestával výkon krajských hejtmanů ve finanční sféře, bylo vysvětleno TAMTÉŽ, s. 320-333.

však posilovala jim svěřené kompetence, a tím prohlubovala vážnost jejich společenského postavení na úrovni příslušných regionů. Jestli právě tato změna mohla učinit úřad žádanějším, nelze přesvědčivě doložit. Stejně tak zůstává otázkou, zda za splnění určitých podmínek dokázal svým držitelům vytvářet podmínky k jistému druhu nezákonného obohacení, jímž si ještě před bitvou na Bílé hoře dokázali účinně zlepšovat podobu vlastního hmotného zázemí právě krajští berníci a výběrčí posudného.²⁸⁶ Pro období následující po roce 1620 však ještě studium příslušné problematiky nepokročilo natolik daleko, aby dovolilo zaujímat k této otázce hodnotící stanovisko. Již nyní si ale zaslouhuje zohlednění, neboť by mohla přispět k pochopení skutečnosti, proč krajské hejtmanství zůstávalo pro rytířstvo i novožitné pány v jistém směru přitažlivou kariérní volbou.

Jak bylo uvedeno v předchozím výkladu, náleželi krajští hejtmané na základě Obnoveného zřízení zemského do okruhu královských úředníků. I když se řídili také zcela konkrétními usneseními a dokonce i zvláštními řády schvalovanými přímo na zemských sněmech, z náplně a výsledků své činnosti se již zodpovídali pouze panovníkovi, k čemuž je zavazovala především výše zmiňovaná přísaha.²⁸⁷ Podstata každodenního života i úřední působnosti nositelů příslušné hodnosti však prakticky vylučovaly, aby byli trvale vystaveni mocenskému dohledu ze strany vládnoucí dynastie. Proto se zdá být pravděpodobné, že přinejmenším v rovině neformálně navazovaných a uplatňovaných společenských kontaktů určovaly podobu krajské správy nadále někdejší stavovské základy. Sami hejtmané následně sami sebe nemohli vnímat pouze jako vykonavatele císařských mandátů, nýbrž vrcholné zástupce zájmů svých šlechtických sousedů, s nimiž je vedle zeměpisné blízkosti spojovalo společné prožívání rozličných událostí, řešení problémů plynoucích ze vzájemného soužití na témže území a nezřídka především vazby nepokrevního příbuzenství.²⁸⁸

²⁸⁶ Příslušný jev dokázal pro předbělohorské období doložit konkrétními příklady V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 74, 76-78.

²⁸⁷ Důkaz přetrvávajícího vlivu stavů na činnost krajských hejtmanů podávají jednotlivé, tiskem vydávané sněmovní artikuly z pobělohorského období (dostupné ke studiu zpravidla elektronicky přes webových rozhraní www.knihopis.cz; stav platný k 6. červnu 2020). Prísahu krajských hejtmanů zpřístupnil H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 62.

²⁸⁸ Naznačené podmínky naplňoval po roce 1620 i čerstvý nositel panského titulu a posléze dlouholetý hejtman za vyšší šlechtický stav na Čáslavsku Ferdinand František Robmháp ze Suché, když v úřadu navazoval na tradici rozvíjenou jeho rytířskými předky. Srov. František KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup v dějinách rodu Robmhápů ze Suché od 16. do 18. století a jejich rodinné paměti*, Opera historica 16, 2015, s. 100-148, zde s. 116-117. Období jeho působnosti v dané politické hodnosti určila na základě vydaných seznamů krajských hejtmanů H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 240.

Východiska příslušného způsobu smýšlení se utvářela již v předbělohorském období. Ačkoli se nedá tvrdit, že by již tehdy do rozhodování těchto jedinců nevstupoval zřetel k panovnickému majestátu, poměřovaly se výsledky jejich jednání zvláště ochotou a připraveností vyhovět potřebám okolních „pánů a přátel“.²⁸⁹ Jak významně se naznačený postoj odrážel v sociální oblasti, postihl v roce 1611 takřka dokonale někdejší krajský hejtman na Bechyňsku Jeroným Hozlaur z Hozlaur. Když došlo ke vpádu Pasovských do jižních Čech, poukazoval ale spíše na nedostatky prostupující jednání svých nástupců v krajském úřadě. Tím naznačoval, co se od nich v souladu s platnou právní úpravou a zažitými zvyklostmi očekávalo. Vystaven přímému ohrožení tehdy napsal Petru Vokovi z Rožmberka: „*Hejtmané naši krajští podle vyměření zřízení zemského se nechovají a nás nefedrují a nevopatrují, co k ouřadu jich náleží.*“²⁹⁰

Nositel příslušné hodnosti nebyl pro jihočeského rytíře pouhým úředníkem zprostředkovávajícím panovníkem či stavy podněcované a na zemském sněmu přijímané požadavky. Za obyvatelstvo jím spravovaného kraje měl naopak jako vybraný člen širšího společenství, k němuž zcela přirozeně náležel, pociťovat odpovědnost. Dá se předpokládat, že apel na Hozlaurem zřetelně vymezené hodnoty nevytizel z počínání představitelů jednotlivých regionů ani po bitvě na Bílé hoře a s ohledem na probíhající boje třicetileté války naopak ještě vzrostl. Proto si také nejspíš hejtmanství mezi jinými mocenskými institucemi udrželo po celé 17. století zvláštní postavení, které napomáhalo tomu, aby na něj zástupci nižší šlechty bez ohledu na své předchozí či stávající politické přesvědčení zcela nezanevřeli.

Jestliže se úřady krajských berníků a výběřčích posudného po roce 1620 vytratily vnějším zásahem z prostoru Království českého, musela se badatelská pozornost zcela přirozeně obrátit k činnosti posledních zachovaných, avšak o to významnějších politických hodnostářů, jimiž byli krajští hejtmané. Pro ně se stalo jedním z nejpodstatnějších rysů sociální sebezprezentace opakované zapojování do řízení veřejných záležitostí na území regionu, kde přiznávali nemovitý majetek. Záměrem autora bylo nastavit parametry prováděného zkoumání od počátku takovým způsobem, aby se z něj podařilo vyloučit rytíře projevující o sledované kariérní směřování pouze okrajový zájem vyjádřený příliš krátkým výkonem přijatého úřadu. Cíleně si proto

²⁸⁹ Blíže V. BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“, s. 258-260.

²⁹⁰ List od Jeronýma Hozlaura z Hozlaur Petru Vokovi z Rožmberka datovaný na Hněvkovicích 1. února 1611. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, Historica Třeboň, inv. č. 7768, sign. 6190. Jinou tematickou rovinu připomenutého případu představil se zřetelem k dosud nepříliš prozkoumaným válečným zážitkům urozených jedinců František KOREŠ, *Jeroným Hozlaur z Hozlaur – strach z války a osamocení*, in: Václav Bůžek – týž – Petr Mareš – Miroslav Žitný, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016, s. 256-261.

napříč celým výkladem všimal pouze těch nižších šlechticů, kteří s hejtmanstvím učinili během pobělohorského období déletrvajícím, vždy však nejméně pětiletou zkušenost.

Zmíněná lhůta nebyla stanovena náhodně a odpovídala jednomu ze stěžejních pobělohorských ústavních opatření. Podle jeho znění se na nejvyšší zemské úředníky vztahoval požadavek, aby vždy po uplynutí pěti let nabízeli panovníkovi k dispozici své místo.²⁹¹ Jak již bylo poznamenáno výše, pro krajské hejtmany takové ustanovení neplatilo a bývali jmenováni každoročně.²⁹² Částečná změna nastala až v roce 1685, kdy se císař rozhodl přistoupit k politicky motivované úpravě staršího krajského zřízení a svázal příslušnou podmínkou rovněž přední činitele jednotlivých regionů. Následkem toho vznikl jakýsi polorežim, jenž sice zachoval obnovu hejtmanství v obvyklých ročních termínech, ale důrazem na pětileté funkční období vytvářel předpoklad, na jak dlouho panovník počítal s dostupností a službami pověřené osoby, neboť se sama o sobě úřadu dříve zbavovat neměla.²⁹³ V souladu s tím lze dospět vcelku oprávněně k závěru, že doba pěti let představovala zásadní měřítko a ukazatel vztahu konkrétního jedince ke krajské službě. Na jedné straně totiž dávala rytířům alespoň minimální čas k osvojení svěřených povinností a povahy související činnosti, zároveň ovšem svědčila o jistém stupni vytrvalosti a ztotožnění s daným druhem veřejného uplatnění.

V úvodní části příslušné podkapitoly byly podrobeny studiu vybrané jevy obecnější povahy připomínající, jaké okolnosti provázely postoje zástupců rytířstva k nejpřednější krajské úřední hodnosti. Vynaložené badatelské úsilí ohraničovala čtyřicátá léta 17. a počátek 18. století vyplněná až na dílčí přesahy vládním působením dvou habsburských panovníků – Ferdinanda III. a Leopolda I. Údaje nezbytné pro nahlížení takto vymezeného časového úseku čerpal autor z pečlivě sestavených seznamů krajských hejtmanů, o jejichž zpřístupnění se zasloužila Helena Sedláčková.²⁹⁴

Ze všeho nejdříve se výzkum zaměřil na zaujetí věnované ze strany pobělohorských rytířů příslušnému kariéernímu modelu. Za sledované období se tak podařilo téměř v každém z historických krajů zachytit zpravidla pět až sedm jedinců, pro něž bylo podle všeho hejtmanství přirozeným cílem veřejného snažení, a nikoli pouhým mezistupněm mocenského vzestupu nebo dočasným vybočením z politické nečinnosti. Navzdory uplatnění zmiňované pětileté zásady panovaly ve vysledované délce krajské služby značné rozdíly. Zatímco u některých z rytířů došlo jen k dorovnání nebo mírnému

²⁹¹ Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 52.

²⁹² B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 225-226.

²⁹³ TAMTÉŽ, s. 236.

²⁹⁴ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 249-257.

přesahu badatelsky předem určené minimální lhůty, jiní strávili v úřadě i bezmála tři desítky let. K vůbec nejdéle činným rytířům patřili Ladislav Chlumčanský z Přestavlk a Chlumčan a Erasmus Kryštof Kager ze Štampachu. Prvně jmenovaný působil v Podbrdském kraji 28 let, druhý za ním zaostal pouze o rok a svou budoucnost spojil s Žateckem.²⁹⁵

Mimořádně dlouhé kariéry trvající patnáct a více let se v naprosté většině případů odbyvaly za vlády Leopolda I. a místy přesahovaly i do období působení jeho nástupců Josefa I. a Karla VI. Dané zjištění vypovídá mnohé o proměně skladby nižší šlechty na úrovni jednotlivých regionů. Pokud určitý jedinec strávil v čele krajské správy natolik rozsáhlý čas, nasvědčovala by daná skutečnost, že mu ubyla přirozená konkurence dalších rytířů, kteří by dokázali za normálních okolností přijímat stejný typ uplatnění. Pro vznik popsaného stavu se pak nabízejí dvě vysvětlení vyžadující, aby byla prověřena dalším badáním. První spočívá v možnosti ztráty nebo spíše snížení přitažlivosti dříve vyhledávaného kariérního směřování. Neméně důležité je však přihlížet k tomu, zda se v důsledku opakovaně popisovaných změn ovlivňujících mocenské a majetkové postavení šlechty nemohl zásadním způsobem zúžit okruh rytířů schopných splnit nároky kladené na zastávání zmiňovaného úřadu. Na druhé straně nelze opomíjet ani praktické potřeby, k nimž přihlíželi představitelé vládnoucí dynastie. Jestliže se krajský hejtman v dostatečné míře osvědčil, byl ochoten ve své úloze pokračovat a současně projevoval již zcela přirozeně očekávanou loajalitu vůči císaři, nevznikaly důvody, aby jej na jeho místě kdokoli nahrazoval.²⁹⁶

Pohled do soupisů krajských hejtmanů zpřístupněných Helenou Sedláčkovou vyvolává dojem, že v jednotlivých rodinách či širším příbuzenstvu určitých rytířských rodů nabývalo krajské hejtmanství v pokročilém 17. a na počátku 18. století značnou mocenskou přitažlivost. Případné úvahy nad tím, jestli nemohla být motivována vidinou výraznějšího finančního zisku, předem vylučuje nejprve čestná povaha a posléze jen dosti skromné peněžité ohodnocení příslušné hodnosti.²⁹⁷ Někdy se přitom vysledovaný

²⁹⁵ Ladislav Chlumčanský z Přestavlk a Chlumčan vykonával úřad krajského hejtmana na Podbrdsku v letech 1643-1655 a 1664-1678. Srov. TAMTÉŽ, s. 254-255. Erasmus Kryštof Kager ze Štampachu vykonával úřad krajského hejtmana na Žatecku v letech 1687-1713. Srov. TAMTÉŽ, s. 257.

²⁹⁶ Že se zohledňování zkušeností a úřední způsobilosti krajských hejtmanů podílelo na prodlužování jejich kariér a dělo se jak za třicetileté války, tak i ve druhé polovině 17. století, připomněl B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 235-236.

²⁹⁷ Mezi nehonorané úřady zařadil předbělohorské hejtmanství také V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 63. O prvotním oceňování krajské služby a pozdějším zavádění skutečného platu podrobněji B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 238-243.

jev týkal dokonce i tři po sobě jdoucích pokolení jediné rodiny tak, jak se to podařilo doložit na příkladu Talacků z Ještětic v Chrudimském kraji.²⁹⁸

Zvláště starší, až příliš zobecnělé nahlížení panovníkem cíleně prováděného oslabování někdejších stavovských politických institucí v českých zemích po roce 1620 nedokázalo příslušné zjištění v dostatečné míře zohlednit ani dále rozpracovat.²⁹⁹ Přitom se právě krajská služba i po potlačení protihabsburského odboje vyznačovala ve srovnání s předchozím obdobím dosti podobnou náplní činnosti, nadto ještě rozšířenou o další oblasti působnosti. Pokud se tak dokázal urozený jedinec s ohledem na své dosavadní postoje a vnitřní přesvědčení ztotožnit se zasazením vykonávaného úřadu do sféry panovníkova vlivu, nebránilo mu již nic zásadního v tom, aby se po vzoru předků přidržel osvědčeného kariérního směřování. Za představitele takto smýšlející skupiny rytířů by mohl být označen i dříve zmiňovaný a do panského stavu povýšený hejtman Čáslavského kraje Ferdinand František Robmháp ze Suché.³⁰⁰ Podobné dilema však neřešil pouze on, nýbrž celá jedná generace nižší šlechty, jež se po bitvě na Bílé hoře ocitla na pomezí dvou zcela rozdílných období a byla vystavena působení nových společenských podmínek. S postupujícím časem a odlišným způsobem uvažování potomků těchto jedinců naopak ztrácela daná otázka na někdejším významu.

Pobělohorské období nebylo na druhé straně pouze příležitostí ke kontinuálnímu zachovávání starších, ale také pro započítání zcela nových rodinných tradic, jaké se daly zachytit rovněž v rytířském rodě Renšpergárů z Renšperka a Držkovic.³⁰¹ Zatímco před bitvou na Bílé hoře se žádný z jeho představitelů nevyskytoval mezi krajskými hejtmany Království českého, se zaváděním pobělohorských změn ovlivňujících podmínky budování veřejných kariér již někteří z nich dospěli k přehodnocení dříve odmítavého postoje vůči příslušnému druhu uplatnění.³⁰² Hlavní podíl na zdárném započítání tohoto procesu měl Jan Ferdinand Renšpergár, jenž působil jako hejtman na Rakovnicku prokazatelně sedmnáct let, a to střídavě v období vymezeném roky 1631 a

²⁹⁸ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 252. Vedle Hynka staršího a Adama Jindřicha Talacků z Ještětic zachycených v seznamech hejtmánů se podařilo obdobný druh činnosti doložit ještě u Hynka Talacka, jenž byl otcem Adama Jindřicha. Srov. August SEDLÁČEK, *Talacko z Ještětic*, in: Ottův slovník naučný XXV, Praha 1906, s. 49-50, zde s. 49; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 348.

²⁹⁹ Přístup chápající bělohorskou bitvu jako počátek národní tragédie a příkrý dějinný předěl mezi dvěma zcela rozdílnými druhy vývoje společnosti zastupoval ve starší české historiografii zvláště Ernest DENIS, *Konec samostatnosti české I-II*, Praha 1893; TÝŽ, *Čechy po Bílé hoře I-II*, Praha 1905-1906.

³⁰⁰ Srov. F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 117-120, 124.

³⁰¹ Na dějiny příslušného rodu se zaměřili August SEDLÁČEK, *Renšpergár z Renšperka a z Držkovic*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1906, s. 561; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 151.

³⁰² Zastoupením krajských hejtmánů v politickém systému předbělohorského českého státu se nejúplněji zabýval P. MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období*.

1659.³⁰³ Podnítl tím viditelnou proměnu uvažování, která se ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století dotkla dalších tří členů rodu spojujících svou budoucnost se stejnou hodnotou i krajem.³⁰⁴ I kdyby si tak po mocenské stránce nepříliš známý rod na základě krajské služby nezajistil spolehlivý zdroj obživy, dosáhl naproti tomu patřičné míry zviditelnění, o něž se ještě v předbělohorském období opírat nemohl.

Předmětem tradice se ale nestávaly pouze kariérní návyky dědičně předávané v rámci jednotlivých rytířských rodů. Své vyjádření nacházela dokonce i po zeměpisné stránce, neboť se viditelně podílela na vytváření přirozených středisek regionální moci. Některé šlechtické statky totiž zůstávaly dokonce i po změně majitele přirozeným sídlem krajského hejtmanství. Podobný případ se vyskytl například na Kouřimsku, kde se nacházela tvrz Voděrady.³⁰⁵ Tu nejprve vlastnil Jan Burian Slavíkovec ze Slavíkova, jenž na sebe významně upozornil během trojího působení v čele správy zmiňovaného kraje mezi lety 1644 a 1663.³⁰⁶ Ačkoli po Slavíkovcově úmrtí došlo k prodeji sídla a do vlastnictví jej nabyt František Moric z Morimburka, sloužilo vzhledem k jeho jmenování kouřimským hejtmánem od roku 1687 nadále témuž účelu.³⁰⁷ Otázkou přitom zůstává, zda po svém předchůdci mohl využívat určité kancelářské zázemí a také jestli jej případná přítomnost vnitřních stavebních úprav nebo jiných prvků odkazujících k hejtmánství nedokázala motivovat, aby se ujal obdobné politické úlohy. Za daným účelem by bylo nezbytné zjistit, jak krajští úředníci nakládali na sklonku života s předměty, jež jim připomínaly jejich někdejší veřejnou činnost.³⁰⁸ Pokud v nich spatřovali hodnotu a nabyli zřetelnou představu, komu a proč by měly připadnout, pojímali je s největší pravděpodobností jmenovitě do znění svých testamentů.³⁰⁹ Jak již bylo naznačeno, mohlo dojít rovněž k situaci, kdy se tato paměť stala nepřenosnou a zůstala pouze promyšleným prvkem vytvářejícím součást ikonografické výzdoby či architektonického řešení jejich pracoven. Při dostupnosti vhodných typů pramenů by se

³⁰³ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 256.

³⁰⁴ Jmenovitě šlo o Jana Karla, Petra Pavla a Ferdinanda Renšpergáry z Renšperka a Držkovic. Srov. TAMTÉŽ.

³⁰⁵ O dějinách Voděrad a jejich šlechtických majitelích pojednal A. SEDLÁČEK, *Hrady* XII, s. 246.

³⁰⁶ Srov. TÝŽ, *Slavíkovec ze Slavíkova*, in: Ottův slovník naučný XXIII, Praha 1905, s. 349; P. MAŠEK, *Šlechtické rody* II, s. 283; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 252.

³⁰⁷ Blíže A. SEDLÁČEK, *Hrady* XII, s. 246; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 253.

³⁰⁸ Vybrané předměty se stávaly součástí promyšlené sociální sebezprezentace a vyzdvihovaly postavení svého držitele zakládáné jak na starobylém původu předků, tak i na jeho vlastních činech. Ve vztahu k heraldické symbolice zkoumal příslušné projevy směřující do oblasti hmotné kultury Václav BŮZEK, *Paměť v heraldické výzdobě předmětů hmotné kultury šlechtických sídel 16. a 17. století*, in: týž – P. Král (edd.), *Paměť urozenosti*, s. 37-57.

³⁰⁹ Danému druhu odkazu a jeho účelu i významu v očích urozeného jedince se věnoval zvláště s důrazem na rodové tradice Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002 (= Monographia historica 2), s. 65-66.

příslušná problematika mohla stát výzvou pro budoucí výzkum. Prozatím se však pro její studium nenabízejí žádné konkrétní podklady.

Ve sledované skupině děle sloužících krajských hejtmanů si ve většině regionů udržovali převahu zástupci předbělohorských rytířských rodů. S postupujícím 17. stoletím ovšem i mezi ně začínala vstupovat šlechta cizího původu, která na základě příznivých okolností vyvolaných habsburskými zásahy do stávající podoby urozené společnosti začala získávat pozemkové jmění na území Království českého.³¹⁰ Ačkoli tomu tak nemuselo být vždy, hledala přinejmenším část zmíněných jedinců způsoby, jimiž by vyjádřila určitý, postupně se utvářející vztah k území, kde vlastnila nově nabyté statky. K danému cíli mohly napomáhat již vhodně zvolené sňatkové strategie, neboť s určitým časovým odstupem od příchodu do cizí země zpravidla sledovala většina z nich snahu po navázání nepokrevního příbuzenství s domácí šlechtou.³¹¹ Další rovinnou obdobně motivovaného jednání tvořily takové kariérní modely, jaké se vyznačovaly natolik širokým potenciálem, aby dokázaly příslušnou osobu náležitě mocensky zviditelnit a zároveň prohloubit její dosavadní sociální kontakty. V tomto směru představovalo krajské hejtmanství takřka ideální druh veřejné činnosti vzbuzující uznání ze strany pánů i rytířů a mezi nimi zvláště těch, jejichž vystupování se vyznačovalo konzervativními hodnotami politického uvažování a zůstávalo pevně spojeno s prostorem určitého regionu. Krajská služba zavdávala příčinu, aby se tato „tradiční“ a nově příchozí šlechta začala na pozadí řešení řady problémů vycházejících z každodenního soužití zvolna sblížovat a vzájemně poznávat. Z příslušníků nepůvodních, po bitvě na Bílé hoře přicházejících rodů nacházeli v krajské službě smysl zejména rytíři z Golče na Slánsku a Žatecku,³¹² Jan Jakub Gastheim z Gastheimu na Čáslavsku,³¹³ František Moric z Morimburka na Kouřimsku³¹⁴ nebo Benedikt František Steinbach z Kranichsteina na Plzeňsku,³¹⁵ a to prakticky výlučně až v pokročilém období panování Leopolda I.

³¹⁰ Zmíněné téma lze mapovat mimo jiné i na základě množství inkolátů vydávaných šlechtě cizího původu tak, jak to učinil pro období před rokem 1620 nejnověji Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého občanského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018.

³¹¹ Příklady popsaného jednání zachytitelného již od 16. století předložil V. BŮZEK, *Šlechta v předbělohorských Čechách*, s. 103-105.

³¹² H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 256-257. Jednou z předních osobností zmiňovaného rodu se soustředěně zabýval Jan KILIÁN, *Martin Maxmilián z Golče (kolem 1593-1653). Císařský generál ve víru třicetileté války*, České Budějovice 2010.

³¹³ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 251.

³¹⁴ TAMTÉŽ, s. 253.

³¹⁵ TAMTÉŽ, s. 254.

Náklonnost ke krajské službě byla přesto spíše nezvyklým jevem. Většina původem cizích šlechticů buď o hejtmanský úřad nejevila zájem, anebo jej zastávala podstatně kratší dobu tak, jak to činili na Rakovnicku například Oto Jiří Helversen z Helversheimu nebo Matyáš Leopold z Rosenfeldu.³¹⁶ Stejně tak je nezbytné uvést, že v postojích „netradiční“ pobělohorské šlechty mohla ještě dlouhý čas přetrvávat jistá obezřetnost až zdrženlivost způsobená potřebou sžít se s novým prostředím. To mělo za následek odmítání trvalejšího politického závazku na území konkrétního regionu. Dané zjištění by alespoň částečně vysvětlovalo, proč například František Vladislav Nesslinger ze Schelchengrabenu navázal až po osmdesáti letech na odkaz svého předka Jana Ludvíka, který se v první polovině čtyřicátých let 17. století krátce ujal místa hejtmana Žateckého kraje za nižší šlechtický stav.³¹⁷

Zastoupení příslušníků nejen původem cizích, ale i čerstvě povýšených rodů dává tušit, nakolik se krajská správa pod vlivem pobělohorských změn začala proměňovat. Především se však navzdory přetrvávající převaze starobylých rytířských rodin nestala uzavřenou mocenskou oblastí, jež by odepírala přístup novým členům nižšího šlechtického stavu Království českého, ať již jejich přijetí do zemských stavovských struktur provázely jakékoli okolnosti. Otázku vyvolává v daném ohledu skutečnost, zda vůbec dokázalo mínění na sněmu shromážděných nižší šlechticů ovlivnit úsudek panovníka, jemuž náleželo výlučné právo jmenovat krajské hejtmany. Bez ohledu na to se podařilo tvrzení o otevřenosti příslušného úřadu stvrdit soustředěným sledováním počínání někdejšího erbovníka Františka Karla Kresla z Kvaltenburku.³¹⁸ Přestože se rytířem stal spolu s bratrem Jindřichem Václavem teprve v roce 1693, byl s odstupem pouhých dvou let jmenován Leopoldem I. hejtmánem na Litoměřicku.³¹⁹ Kresl vykonával svěřenou hodnost na sklonku života natolik dlouho, že úřad bezprostředně po

³¹⁶ Oto Jiří Helversen z Helversheimu vykonával úřad krajského hejtmana na Rakovnicku v letech 1662-1664. Srov. TAMTÉŽ, s. 256. Matyáš Leopold z Rosenfeldu vykonával úřad krajského hejtmana v témže regionu v letech 1680-1682. Srov. TAMTÉŽ.

³¹⁷ Jan Ludvík Nesslinger ze Schelchengrabenu vykonával úřad krajského hejtmana na Žatecku v letech 1642-1645. Srov. TAMTÉŽ, s. 257. Jeho mladší příbuzný František Vladislav Nesslinger ze Schelchengrabenu vykonával úřad krajského hejtmana v témže regionu v letech 1725-1734. Srov. TAMTÉŽ.

³¹⁸ Dějiny rodu Kreslů z Kvaltenburku přehledným způsobem přiblížil P. MAŠEK, *Šlechtické rody* I, s. 501-502.

³¹⁹ TAMTÉŽ. František Karel [starší – pozn. autora] Kresl z Kvaltenburku vykonával úřad krajského hejtmana na Litoměřicku v letech 1695-1698 a 1703-1712. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 253.

jeho úmrtí v roce 1712 mohl se svolením panovníka převzít jeho stejnojmenný syn.³²⁰ Souvislý čas věnovaný koncem 17. a počátkem 18. století krajské službě přinejmenším připomíná, jak příznivě novožitný rytíř František Karel Kresl hodnotil daný kariérní model a do jaké míry musel být motivován, aby k udržování nově započaté rodinné tradice vedl i vlastní potomky. Příklad zmíněného jednání navíc ukazuje, že hodnost krajského hejtmána patřila dokonce i v pokročilém pobělohorském období k jednomu z nejdůležitějších znaků osobně prožívaného sepětí s rytířským stavem a zcela srozumitelně legitimizovala místo nových příslušníků v jeho strukturách.

V některých regionech se přímo úměrně k početnosti tamního rytířského stavu odvíjel i způsob obsazování úřadu krajského hejtmána. Místo uskutečňování dlouhých, více jak deset let trvajících kariér bylo obvyklejší, že se jednotliví uchazeči o výkon krajské služby poměrně často střídali. Daný jev bezpochyby ovlivňovaly i jiné faktory. Zvláště pokud se na území určitého kraje po roce 1620 udržel dostatek předbělohorských nižších šlechtických rodů sledujících po generace zažité politické tradice, zvyšovala se také poptávka po osvědčených druzích veřejného uplatnění, k nimž hejtmanství s ohledem na výše popsanou stálost a trvalou podstatu pracovní náplně nadále patřilo. Stejně tak není vyloučené, že se z dosud ne zcela vyjasněného důvodu nevytvářelo v příslušných oblastech vhodné sociální zázemí k vytváření déle spolupracujících dvojic pánů a rytířů, jež by byly natolik pevné a prověřené, aby zamezily hojnému přeobsazování úřadu.³²¹

Naznačenou nestálostí vynikal zpočátku sledovaného a vydanými soupisy zachyceného období s výjimkou jedné delší kariéry Litoměřický a částečně rovněž Plzeňský kraj.³²² Zdaleka nejvýrazněji se ovšem popsáný jev dotýkal území Prácheňska. Řada nižších šlechticů si zde ve čtyřicátých a padesátých letech 17. století plnila povinnosti hejtmána pouze jeden až dva roky. Závažná změna v personálním ohledu nastala teprve po roce 1659, kdy se hned třem rytířům podařilo podržet hejtmánskou hodnost nejméně deset let.³²³ I mezi nimi však vynikal svým příkladem Jan Oldřich Malovec z Chýnova, neboť zastával povinnosti představitele krajské správy přes dvacet

³²⁰ František Karel [mladší – pozn. autora] Kresl z Kvaltenburku vykonával úřad krajského hejtmána na Litoměřicku v letech 1713-1727 a na Bechyňsku v letech 1733-1734. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 249, 253.

³²¹ Takřka tradičních a zejména nábožensky motivovaných vazeb vznikajících již během 16. a na počátku 17. století mezi členy vyšší a nižší šlechty při spravování svěřeného kraje si povšiml V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 65-66.

³²² Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 253-254.

³²³ TAMTÉŽ, s. 255.

let.³²⁴ Pomyslný zlom zaznamenaný krátce po převzetí vlády Leopoldem I. na jedné straně svědčí o potřebě posuzovat zvlášť podmínky každodenního života rytířstva v jednotlivých regionech a zvažovat, zda je nemohly stav zdejších hospodářských výnosů nebo podoba sociálních sítí přimět ke změně mocenských i ryze praktických potřeb. Obzvláště vydatnou pomoc by v daném směru badateli poskytl pohled na dosud nepřiliš zmapovanou problematiku postupného zanikání rytířských statků začleňováním do okolních panských dominií.³²⁵ Právě tento proces pak mohl způsobit nejen úbytek majitelů pozemkového jmění z řad nižší šlechty, ale také snížení počtu jedinců, kteří se za účelem obsazování krajského hejtmanství nabízeli. Výše uvedená domněnka je ovšem prozatím nepotvrzená a vyžaduje, aby byla v budoucnu důkladným způsobem prověřena na podkladě dostupných písemných pramenů.

Aby se podařilo alespoň do jisté míry určit, jaké výhody či nevýhody provázely kariéry uskutečňované na regionální úrovni politického systému pobělohorských Čech, muselo se nutně stát předmětem výzkumu také majetkové postavení těch rytířů, kteří s daným druhem uplatnění spojili podstatnou část svého života. Jako základ prováděného rozboru posloužily zvláště údaje obsažené v berní rule, neboť umožňují porovnávat, jaké hodnoty dosahovaly statky jednotlivých krajských hejtmanů krátce po polovině 17. století.³²⁶ Na příslušném místě je ovšem opět nezbytné připomenout dříve uváděné badatelské úskalí spočívající v nedostatku obdobně podrobných pramenných svědectví téhož typu dovolujících v úplnosti postihnout proměny nemovitého jmění krajských úředníků ve starší i mladší etapě pobělohorského období. Pouze s jejich pomocí by se dalo předejít nevyhnutelnému zkreslení dosažených poznatků, které mohly vedle řady jiných vnějších okolností poznamenat zejména závažné dopady třicetileté války na hospodářský a demografický vývoj zemí Koruny české.³²⁷

³²⁴ Jan Oldřich Malovec z Chýnova vykonával úřad krajského hejtmana na Prácheňsku v letech 1659-1679. Srov. TAMTÉŽ.

³²⁵ Bez povšimnutí by především neměly zůstat náměty k dalšímu studiu příslušné otázky, které zprostředkovali již v minulosti Karel REŽNÝ, *Zanikání vladyckých statků v Budějovicích, Hradecku a Táborsku*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 35, 1927, s. 64-69, 112-115; Eliška ANTOŠOVÁ-ČÁNOVÁ, *Zanikání drobných statků na Hradecku. Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám XVI. a počátku XVII. století*, Acta Musei Reginaehradecensis, Scientiae sociales 2, 1959, s. 115-149; Jiří ZÁLOHA, *Statky Chlum, Chlumeček a Koroseky za Častolarů z Dlouhé Vsi*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 1-9, zde zvláště s. 6.

³²⁶ Přehled šlechtických majitelů příslušejících k panstvu i rytířstvu a hodnoty jejich statků krátce po polovině 17. století sestavil K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula* 2, s. 709-748.

³²⁷ Zmíněné jevy podrobil důkladnému zkoumání mimo jiné Eduard MAUR, *Populační důsledky třicetileté války*, Historická demografie 12, 1987, s. 137-152; TÝŽ, *Vrchnost a poddaní za třicetileté války*, Folia historica bohemia 8, 1985, s. 241-264.

Do porovnání byly s pomocí berní ruly a dostupných hejtmanských soupisů pojaty zcela konkrétní osoby z nižšího šlechtického stavu, jež svou činností vstupovaly do regionální roviny veřejné správy převážně ve čtyřicátých a první polovině padesátých let 17. století. Nadále přitom zůstala v platnosti podmínka, aby jejich již zakončená či nadále probíhající kariéra krajského hejtmana trvala v celkovém součtu nejméně pět let. Jedině tímto způsobem se dalo alespoň částečně předejít možnosti, že by se výklad ve zbytečné míře soustředil na šlechtice, pro něž se přijetí úřadu stalo pouze vynuceným druhem politické zkušenosti, o který již do budoucna nejevili výrazný zájem. Sledovaná skupina po zohlednění příslušných kritérií zahrnula dohromady 25 rytířů.³²⁸ Jejich statky byly rovnoměrným způsobem rozloženy do čtrnácti historických krajů i příhraničního Loketska a nabídly tak poměrně široké zeměpisné měřítko, jež by mělo zohlednit rovněž určité zvláštnosti ve vývoji tamních, regionálně úzce vymezených společenství urozených jedinců. Především však rozbor vycházející z údajů obsažených v berní rule předurčil výslednou podobu části přítomné podkapitoly vystavěné tak, aby dokázala objasnit vzájemné souvislosti mezi hmotným zázemím a mocenskými i sociálními vyhlídkami vybraných, v krajském zřízení činných příslušníků nižší šlechty.

Již přímé srovnání s obdobím před rokem 1620 ukazuje, jak významně zaostávali v důsledku pobělohorských společenských změn a probíhající třicetileté války krajští hejtmané po majetkové stránce za svými staršími předchůdci. Podle Václava Bůžka se hodnota statků čelních představitelů veřejné správy zastupujících pravidelně rytířský stav na regionální úrovni politického systému pohybovala v 16. a na počátku 17. století nejčastěji od 50 do 200 osedlých.³²⁹ Nebude-li bráno v potaz výjimečných 216 osedlých vykazovaných potomky zemřelého Adama Mikuláše Vitanovského z Vlčkovice, vešli se pouze tři ze sledovaných nižších šlechticů rozsahem svého pozemkového jmění do

³²⁸ Abecedně řazený seznam 25 krajských hejtmanů za rytířský stav vykonávajících úřad nejméně pět let a zároveň zachycených v záznamech berní ruly (v závorce vždy uváděn celkový součet odsloužených let): Adam Jiří Bzenský z Prorubě (5), Václav Bzenský z Prorubě (8), Jaroslav František Cukr z Tamfeldu (11), Šebestián Čabelický ze Soutic (16), Rudolf Dobřenský z Dobřenic (5), Maxmilián Ladislav Elbognar z Dolního Šenfeldu (11), Mikuláš Bohuslav Hložek ze Žampachu (6), Ladislav Chlumčanský z Přestavlk a Chlumčan (28), Jindřich Lapáček ze Rzavého (7), Jiří Fabián Mulec z Valdova (24), Litmír František Viduna Obytecký z Obytec (6), Kryštof František Leopold Račín z Račina (8), Jan Jiří Radecký z Radče (14), Mikuláš Diviš Radkovec z Mirovic (5), Jan Ferdinand Renšpergár z Renšperka a Držkovic (17), Jan Burián Slavíkovec ze Slavíkova (12), Gottfried Konstantin ze Salhausenu (26), Karel Kryštof Stařímský z Libštejna (11), Adam Jaroslav Šofman z Hemrlesu (6), Jáchym Špulír z Jiter (12), Adam Jindřich Talacko z Ještětic (12), Hynek starší Talacko z Ještětic (9), Odolan Věžník z Věžník (14), Václav Rudolf Věžník z Věžník (8), Adam Mikuláš Vitanovský z Vlčkovice (6). Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 249-257; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 709-748.

³²⁹ Srov. V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 67, 72-73.

příslušného početního rámce.³³⁰ Dalších 21 naopak nedospělo ani ke spodní hranici uváděného rozmezí. Přesto si s ohledem na neuspokojivé majetkové poměry celého pobělohorského rytířstva vedla přinejmenším část z nich po hospodářské stránce docela obstojně.³³¹

Z obecného hlediska zaujme badatele již na první pohled zjištění, jak velké rozdíly od sebe oddělovaly po polovině 17. století jednotlivé krajské úředníky. Zatímco nejzámožnější z nich, již jednou zmiňovaný Adam Mikuláš Vitanovský vlastnil v okamžiku svého úmrtí více než 200 osedlých, nejnižší postavený Adam Jindřich Talacko z Ještětíc se musel spokojit se jměním o hodnotě pouhých tří osedlých.³³² Příslušné odlišnosti nevycházely pouze z osobních dovedností sledovaných šlechticů. S ohledem na působení řady vnějších, stěží ovlivnitelných společenských procesů byly také přímým odrazem pobělohorské doby. Pokud do ní rytíř po všech panovníkem podněcovaných změnách ovlivňujících podobu české nižší šlechty vstupoval s obstojným majetkovým zázemím a oporou v zásluhách a sociálních kontaktech svých předků, tak se sice dalo předpokládat, že si službou na úrovni regionu finančně příliš nepolepší, ale zato sobě i vlastním potomkům zajistí jejím prostřednictvím zachování důstojného postavení. Na obdobně pevných základech budovali své kariéry mimo jiné Jáchym Špulíř z Jiter, Kryštof František Leopold Račín z Račina nebo Litmír František Viduna Obytecký z Obytec, neboť i po potlačení českého stavovského povstání setrvali v držení rodinných statků a následně pouze navazovali buď na umírněné, anebo dokonce prohabsburské vystupování předchozích členů rodu. Díky tomu se před nimi následně otevíraly i širší možnosti mocenského růstu nad rámec stávajícího uplatnění, jimž bude věnována pozornost v pozdější části výkladu.³³³

Na výhody spjaté s krajským hejtmanstvím na druhé straně spoléhali i jednotlivci s ne zcela příznivou osobní nebo rodinnou minulostí. Zvládáním svěřených povinností na okraji politického systému usilovali o opětovné získání panovníkovy náklonnosti a doplnění stávajících finančních příjmů. K jejich omezení nezřídka přispěly konfiskační

³³⁰ Za Adamem Mikulášem Vitanovským z Vlčkovic (216 osedlých) se seřadili Václav Rudolf Věžník z Věžník (124 osedlých), Odolan Věžník z Věžník (66 osedlých) a Jáchym Špulíř z Jiter (51 osedlých). Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 742, 745-746.

³³¹ Pouze čtyři z nich vlastnili na svých statcích 5 a méně osedlých poddaných: Karel Kryštof Stařimský z Libštejna (5 osedlých), Jaroslav František Cukr z Tamfeldu (4 osedlí), Mikuláš Bohuslav Hložek ze Žampachu (4 osedlí) a Adam Jindřich Talacko z Ještětíc (3 osedlí). Srov. TAMTÉŽ, s. 713, 717, 739, 743.

³³² Srov. TAMTÉŽ, s. 743, 746.

³³³ Blíže August SEDLÁČEK, *Špulíř z Jiter*, in: Ottův slovník naučný XXIV, Praha 1906, s. 751-752, zde s. 752; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 342; August SEDLÁČEK, *Račín z Račina*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 18-19; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 130-131; A. SEDLÁČEK, *Obytecký*, s. 602; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 33.

rozsudky vynesené nad nimi či blízkými příbuznými během prvních dvou desetiletí po bitvě na Bílé hoře. Do této kategorie by se svým počínáním řadili někdejší válečníci Odolan Věžník z Věžník či Adam Jaroslav Šofman z Hemrlesu.³³⁴ Podíl na krajské správě přitom pouze účinně dotvářel náplň promyšlené strategie těchto urozených mužů. Vycházeli při ní z předpokladu, že panovník přijme nabídku vojenských služeb, jaké do té doby poskytovali habsburským nepřátelům.³³⁵ Zmíněný Adam Jaroslav Šofman byl pro tento prohřešek dokonce i několik let vězněn.³³⁶ Obrat v jednání podpořený kombinací válečnických a krajských služeb mu však nakonec dopomohl ke kýženému sociálnímu vzestupu.

Nakolik vyžadují poznatky odvozené z berní ruly, aby byly nadále zpřesňovány, podtrhuje případ dalšího krajského hejtmána s válečnickými zkušenostmi, Jana Jiřího Radeckého z Radče.³³⁷ Zatímco podle výsledků daňového šetření probíhajícího po polovině 17. století by se i se svými 9 osedlými vykázanými na statku Uhřice řadil mezi majetkově méně výrazné jedince, během několika nejbližších desetiletí doznala podoba jeho pozemkového jmění četných změn.³³⁸ Po prvních šesti letech strávených výkonem úřadu krajského hejtmána na Vltavsku si v témže regionu pořídil ještě statky Třebnice a Tvořešovice.³³⁹ Z posledně jmenovaného dokonce učinil své nové sídlo, odkud se počínaje rokem 1678 znovu zabýval spravováním krajských záležitostí.³⁴⁰ Příslušné majetkové zisky nelze jistě spojovat se zanedbatelným výnosem služného, jímž bývali hejtmáné každoročně odměňováni od skončení třicetileté války.³⁴¹ Přesto mu patrně zastávaná hodnost poskytovala vedle režijního podnikání na vlastních državách a především spolu s úsporami z dob někdejšího rozvíjení vojenské kariéry natolik přijatelný finanční základ, aby z něj zvládl uhradit potřebné výlohy a současně rozšiřovat soustavu vlastněných nemovitostí.

³³⁴ Srov. T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 608; TAMTÉŽ II, s. 854.

³³⁵ Blíže A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 401-402, zde s. 401; August SEDLÁČEK, *Šofman z Hemrlesu*, in: Ottův slovník naučný XXIV, Praha 1906, s. 692-693; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 218.

³³⁶ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 608; A. SEDLÁČEK, *Šofman*, s. 692.

³³⁷ Blíže August SEDLÁČEK, *Radecký z Radče*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 23-25, zde s. 24; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 131-132, zde s. 131.

³³⁸ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 737.

³³⁹ A. SEDLÁČEK, *Radecký z Radče*, s. 24; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 131.

³⁴⁰ Jan Jiří Radecký z Radče vykonával úřad krajského hejtmána na Vltavsku za rytířský stav v letech 1652-1655, 1657-1658 a 1678-1684 a za panský stav v roce 1685. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 247, 257.

³⁴¹ Na počátky finančního ohodnocení úřední činnosti krajských hejtmánů se soustředil B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 239.

Od konkrétních případů by se však měla pozornost opět obrátit k závěrům obecnější povahy plynoucím z vyhodnocení údajů uvedených v berní rule. Vůbec nejpodstatnější poznatek spočívá ve skutečnosti, že naprostá většina krajských hejtmanů po polovině 17. století hodnotou svých statků bezpečně převyšovala všechny tři nejvyšší zemské úředníky. Členové vládního uskupení ve sledované době vlastnili podle dříve uskutečněného rozboru nemovité jmění pohybující se výsledným rozsahem pouze na úrovni od 10 do 16 osedlých.³⁴² Jakkoli nemají záznamy obsažené v berní rule dostatečnou vypovídací hodnotu a nedovolují pro časová omezení a nízký počet porovnávaných osob určit, jak se proměňovala majetková základna hlavních představitelů rytířstva v pozdějších letech panování Leopolda I., zasluhují přesto výsledky provedeného zkoumání zvláštní pozornost. I po zohlednění všech zkreslujících vlivů je totiž přinejmenším zarážející, nakolik mimořádné rozdíly odlišovaly pozemkové državy nejvyššího písaře, podkomořího a purkrabího kraje hradeckého od nejzámožnějších krajských úředníků. Soustava statků Mšeno, Lobeč a Snědovice kouřimského a později boleslavského hejtmana Odolana Věžníka z Věžník by tak například počtem 66 osedlých obsáhla majetek tehdejšího nejvyššího písaře Mikuláše Gerštorfa bezmála pětinasobně.³⁴³ Že příslušný jev nebyl nahodilý a nevycházel pouze z příznivé souhry okolností, potvrzuje zjištění, jak velký počet nižších šlechticů působících na úrovni regionu dokázal v pomyslném majetkovém žebříčku předstihnout nejlépe situovaného nejvyššího zemského úředníka. Pro období padesátých let 17. století jich bylo zjištěno hned 12, čili téměř polovina ze zkoumané skupiny 25 krajských hejtmanů.

Co se stalo skutečnou příčinou natolik znatelného nesouladu mezi vážností dosaženého mocenského postavení a jeho majetkovým vyzněním, by se mělo pokusit zodpovědět budoucí bádání. Zvláště závažnou úlohu při jeho vzniku mohlo s největší pravděpodobností sehrát jen těžko postižitelné finanční zabezpečení sledovaných osob, o němž spíše než pravidelně vyplácené služné rozhodovala zdatnost při provádění úvěrových operací nebo využívání příležitostí k nezákonnému obohacování vyplývající z podstaty vykonávaného úřadu.³⁴⁴ S tím úzce souvisí již jednou připomínaná

³⁴² Srov. nejvyšší písař Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic (14 osedlých), podkomoří Fridrich Leopold Věžník z Věžník (16 osedlých) a purkrabí kraje hradeckého Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic (10 osedlých). K uváděným údajům podrobněji K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 715, 745.

³⁴³ Srov. TAMTÉŽ, s. 745.

³⁴⁴ Ve vztahu k podmínkám každodenního života, způsobu veřejného uplatnění a hmotné kultuře sídel rytířstva v 16. a na počátku 17. století podrobil příslušnou problematiku důkladnému zkoumání Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989. Jestliže pobělohorská

domněnka, že se míra zajištění vládních činitelů rytířského původu mohla odvíjet spíše od jimi nahromaděných volných peněžních prostředků. Pokud by se její správnost potvrdila, odporovalo by případné vkládání takovýchto úspor do rozvoje venkovského hospodářství nově přijatému životnímu stylu, jenž byl spojen s takřka trvalým pobytem v hlavním městě Království českého.

Povědomí o úrovni hmotného zázemí krajských hejtmanů by nebylo úplné ani dostačující bez přihlédnutí k výši příjmů, jakou jim zastávání příslušné hodnosti zaručovalo. Zatímco obdobně zaměřená úvaha nad způsobem oceňování nejvyšších zemských úředníků nemohla pro nedostatek odpovídajících písemných pramenů dospět k jednoznačným závěrům, v případě nižší úrovně politického systému se již nabízely ke zpracování zcela konkrétní údaje. Dříve než na ně bude poukázáno, mělo by být v souladu s předchozí částí výkladu ještě jednou uvedeno, že hejtmanství nebylo v 16. ani po celou první polovinu 17. století chápáno jako zpoplatněná, nýbrž čestná služba, jež se zakládala na odpovědnosti urozeného jedince vůči vlastnímu kraji. Teprve zvyšující se a byrokratizací podpořené nároky na výkony krajských úředníků během třicetileté války vyvolaly z jejich strany potřebu, aby usilovali o peněžní zhodnocení své práce.³⁴⁵ Promyšleného cíle se podařilo dosáhnout až v roce 1648, kdy byla rozhodnutím Ferdinanda III. hejtmanům za rytířský stav vyměřena podle velikosti svěřeného kraje pravidelná roční podpora ve výši 400, respektive 300 zlatých. Brzy nato došlo k jejímu snížení na polovinu. Vždy však byla hrazena ze stavovských prostředků.³⁴⁶ Podle tvůrce prvního uceleného zpracování dějin krajské správy, Bohuslava Riegera, by nebylo příslušnou částku vhodné označovat za skutečný plat, jelikož toho hejtmané dosáhli teprve počátkem 18. století.³⁴⁷ Obdržené prostředky jim v první řadě vyvažovaly četné osobní výdaje, z nichž udržovali chod hejtmanské kanceláře a vypláceli zejména svého písaře.³⁴⁸

Jak naznačují předběžně závěry učiněné ve vztahu k pobělohorskému období, stával se nejen pro pozemkovou základnu krajských hejtmanů oproti služnému podstatně více určujícím momentem výběr zámožné nebo po hmotné stránce alespoň přiměřeně zabezpečené manželky. Pokud šlechtic v tomto směru uspěl, zbavoval se buď rázem

nižší šlechta nebyla prozatím obdobně zaměřenému bádání vystavena, finanční počínání panstva v téže době již prověřil A. VALENTA, *Lesk a bída*.

³⁴⁵ V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 63; B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 233. Účinky a jednotlivé prvky procesu byrokratizace zhodnotil v souvislosti s jeho nástupem na prahu novověku J. PÁNEK, *K úloze byrokratizace*.

³⁴⁶ B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 239-240.

³⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 241-243.

³⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 241.

veškerých existenčních problémů, anebo dosáhl přinejmenším jejich zmírnění. Manželstvím s Dorotou Annou Sudovou z Řeneč se podařilo na poměry pobělohorské nižší šlechty až závratně zbohatnout hejtmanovi na Hradecku Adamu Mikulášovi Vitanovskému z Vlčkovic.³⁴⁹ Ačkoli bylo jím nashromážděné pozemkové jmění v berní ruly zaznamenáno posmrtně, představoval se značným náskokem nejmajetnějšího jedince v rámci sledované skupiny déle sloužících představitelů krajské správy. Ze zjištěného průměru se vymykal již jen proto, že se k zachyceným 216 osedlým nedopracoval soustředěným výkonem hejtmanské hodnosti, nýbrž příznivou souhrou okolností.³⁵⁰ Vitanovského původní, po předcích zděděný statek Uhersko na Chrudimsku odpovídal jeho skutečným finančním možnostem a dosahoval hodnoty 9 osedlých.³⁵¹ Drahé državy si mohl dovolit teprve poté, co si vzal zmiňovanou Dorotu Annu Sudovou. Nejenže nejprve získal orlické panství, jehož byla jedinou dědičkou, ale na konci června 1650 spolu s ní zakoupil od Jiřího Acháce z Losenštejna i výnosný statek Kyšperk.³⁵²

Předcházející příklad mimo jiné připomněl, jak důležitou úlohu plnily v životech krajských hejtmanů sňatkové strategie. Rovněž dalším z nich, Janu Buriánovi Slavíkovcovi ze Slavíkova nebo Adamu Jaroslavovi Šofmanovi z Hemrlesu, pomáhalo v počátcích kariér s řešením existenčních problémů zázemí, jaké získali vstupem do manželství.³⁵³ Ačkoli si nakonec oba dokázali zajistit vlastní pozemkové jmění, byl čáslavský hejtman Šofman ještě v době vzniku berní ruly spojován se statkem Zbyslav, jenž po zemřelé ženě ve skutečnosti dědil až v roce 1662.³⁵⁴ Pokud se naopak urozený jedinec nedostával do hmotných problémů a mohl se opírat o nemovitě dědictví přiměřeného rozsahu, poskytoval mu sňatek s majetnou šlechtickou příležitostí, aby si po této stránce ještě více polepšil. Přesně tak učinili představitel Bechyňska Jáchym Špulíř z Jiter a jeho protějšek na Čáslavsku Litmír František Viduna Obytecký z Obytec.³⁵⁵ Snad právě díky tomu také obsadili čtvrté a šesté místo v pořadí všech sledovaných krajských hodnostářů příznávajících majetek v jednotlivých regionech.

³⁴⁹ Blíže August SEDLÁČEK, *Vitanovský z Vlčkovic*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 766-767, zde s. 767; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 404.

³⁵⁰ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 746.

³⁵¹ TAMTÉŽ.

³⁵² Okolnosti nabytí Kyšperka Adamem Mikulášem Vitanovským z Vlčkovic a jeho manželkou popsal A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 268-269. K panství Orlice TÝŽ, *Vitanovský*, s. 767.

³⁵³ Blíže TÝŽ, *Slavíkovec*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 283; A. SEDLÁČEK, *Šofman*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 218.

³⁵⁴ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 742; A. SEDLÁČEK, *Šofman*, s. 693.

³⁵⁵ A. SEDLÁČEK, *Špulíř*, s. 752; TÝŽ, *Obytecký*, s. 602.

Ačkoli se v soupisech zpřístupněných Helenou Sedláčkovou neuváděla pouze jména krajských hejtmanů nebo doba strávená v úřadě, ale za příznivých podmínek také jimi obývané sídlo, u mnohých z nich zůstal posledně zmíněný údaj neupřesněn.³⁵⁶ Jak se podařilo zjistit studiem berní ruly, nemusela tato skutečnost vždy znamenat, že by hejtman k uváděnému roku nevládnul žádnou z nemovitostí. I případné administrativní pochybení přesto badatele přivádí k úvaze, co vlastně znamenala držba statku v pobělohorském období z pohledu představitelů krajské správy i jejich sociálního okolí. Jakkoli totiž nešlo o nevyhnutelnou zásadu, dá se předpokládat, že čím hodnotnější pozemkové jmění určitý šlechtic v regionu vykazoval, tím více také vzrůstala jeho společenská vážnost.³⁵⁷ Opomíjet přitom nelze ani praktické hledisko, neboť vlastní sídlo nevytvářelo pouze přirozené zázemí soukromého a hospodářského života. Vnitřní prostory tvrzí a zámků bývaly již před bitvou na Bílé hoře přizpůsobeny také k úřední činnosti svých majitelů. Proto velmi záleželo na tom, aby si krajští hejtmané za daným účelem zajistili vhodné prostředí.³⁵⁸

Danému tvrzení by nasvědčoval způsob, jakým se ve čtyřicátých letech 17. století zachoval již zmiňovaný hejtman na Kouřimsku Jan Burián Slavíkovec ze Slavíkova. Podle kusých poznatků se zdá, že využil výhody sňatku s Bohunkou Lukaveckou z Lukavce a až do roku 1642 zřejmě obýval její vlastní statek Horka nad Sloupnou. V témže období však přistoupil k zakoupení Voděrad.³⁵⁹ Teprve jako držitel nového sídla se v roce 1644 poprvé ujal místa v krajské správě.³⁶⁰ Předtím mu nemusel být výkon úřadu panovníkem uložen, anebo o něj sám neprojevoval otevřený zájem. S obojím přesto mohla úzce souviset skutečnost, že mezi stavy na Kouřimsku a v žádném jiném regionu nedosahoval po majetkové stránce důstojného postavení. Za jistých okolností ovšem mohla nastat i opačná situace. Ještě než rovněž dříve uváděný Adam Jaroslav Šofman z Hemrlesu začal cíleně budovat svou majetkovou základnu, stal se v roce 1651 hejtmanem za rytířský stav na Čáslavsku. Právě tehdy přitom, alespoň podle záznamu ve vydaných soupisech, pobýval na území města Přibyslavi. Otázkou zůstává, zda bylo

³⁵⁶ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 249-257.

³⁵⁷ Článek A 48 Obnoveného zřízení zemského se nezabýval v jakémkoli ohledu zámožností hejtmanů a v tomto směru neuplatňoval ani žádné zvláštní požadavky. Důraz byl kladen pouze na to, aby vykonavatel úřadu patřil mezi „*hodné a v těch krajích usedlé osoby*“. Ke znění celého ustanovení podrobněji H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 62.

³⁵⁸ Že byl hejtman nucen nadále rozdělovat úřední čas mezi vlastní sídlo a krajské město i v období po bitvě na Bílé hoře, potvrdil B. RIEGER, *Zřízení krajské I*, s. 262-263.

³⁵⁹ A. SEDLÁČEK, *Slavíkovec*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 283.

³⁶⁰ Jan Burián Slavíkovec ze Slavíkova vykonával úřad krajského hejtmana na Kouřimsku v letech 1644, 1650-1656 a 1660-1663. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 252.

vzhledem k nepříliš vysokému stupni Šofmanovy zámožnosti žádoucí, aby ve výkonu svěřené hodnosti pokračoval. Do úřadu v každém případě znovu vstoupil až po uplynutí osmi let, kdy již ve stejném kraji vlastnil statek Hlízov. Tím pádem nebylo pochyb, že se stal plnohodnotnou součástí tamní urozené společnosti.³⁶¹

Nadprůměrné pozemkové zázemí nepředstavovalo jediný ukazatel zdárně se rozvíjející kariéry. Mimo řadu jiných ukazatelů podle všeho vyznačovala postavení úspěšného krajského hejtmana také držba některé z nemovitostí v hlavním městě Království českého. Jakkoli prozatím nebylo možné provést podrobný rozbor této problematiky, poskytl pro účely jejího zkoumání důležité údaje již Karel Doskočil, jenž se při přípravě edice berní ruly pokusil z dostupných pramenných zdrojů zjistit, kolik rytířů vlastnilo kromě venkovských statků okolo poloviny 17. století domy v Praze. Do příslušného souboru osob zahrnul přirozeně i tehdejší představitele krajské správy. Na základě Doskočilem započatého studia dané otázky se podařilo dospět k závěru, že se hned deseti nižším šlechticům zastávajícím v určité kariéře etapě a po delší čas hejtmanskou hodnost nabízela příležitost využívat vlastní pražské zázemí.³⁶² Za jakým účelem si rytíři své městské domy nejčastěji pořizovali, ještě bude objasněno později. Bez ohledu na skutečné potřeby se však jeví být nanejvýš důležité vnímat také symbolický rozměr skutečnosti, že se některým krajským úředníkům podařilo rozšířit stávající pozemkové jmění o nemovitost na území jednoho z pražských měst. I kdyby se v jejich prostorech prakticky nevyskytovali, mohli si oproti méně majetným šlechticům spjatým podobně jako oni se svým regionem dovolit za jistých okolností překročit hranice nezbytných režijních výdajů, zakoupit vybraný objekt v hlavním městě a tím dát otevřeně najevo svou hospodářskou i mocenskou převahu.

Aby se naznačené téma stalo předmětem hlubšího zkoumání a přineslo potřebné výsledky, mělo by být v budoucnu prověřeno, zda byli krajští hejtmané ochotni dále investovat do vnější podoby a vnitřního vybavení svých pražských domů. Spolu s tím pak úzce souvisí otázka, kolik času v nich během roku trávili. Na pozadí těchto podstatných jevů by následně mohlo vyniknout, jaké místo zaujímaly příslušné nemovitosti v promyšleném souboru jimi uplatňovaných strategií sebeprezentace a také

³⁶¹ Adam Jaroslav Šofman z Hemrlesu vykonával úřad krajského hejtmana na Čáslavsku v letech 1651, 1659, 1661-1664. Srov. TAMTÉŽ, s. 251.

³⁶² V abecedním pořádku se mezi majiteli pražských nemovitostí vyskytli Adam Jiří Bzenský z Prorubě, Šebestián Čabelický ze Soutic, Mikuláš Bohuslav Hložek ze Žampachu, Ladislav Chlumčanský z Přestavlk a Chlumčan, Jindřich Lapáček ze Rzávého, Litmír František Viduna Obytecký z Obytec, Kryštof František Leopold Račín z Račina, Mikuláš Diviš Radkovec z Mirovic, Jáchym Špulíř z Jiter a Odolan Věžník z Věžník. Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 711, 713, 717-718, 727, 734, 737, 742, 745.

jakými proměnami procházel v pokročilém 17. století vztah urozených venkovských hospodářů k hlavnímu městu Království českého.³⁶³

Jakkoli závažnou úlohu v každodenním životě plnila, nemohla péče o rozšiřování soustavy pozemkových držav ani snaha po obhospodařování drobného statku vynahradit urozenému jedinci příležitosti po vydatnějším politickém a sociálním zviditelnění. Pokud nižší šlechtic strávil jistý čas výkonem krajské služby a následně prokazoval větší míru mocenské ctižádosti, nabízelo se mu rovnou několik možností, jak mohl se svými záměry účinně naložit. Účelem následujícího výkladu bude ukázat, kdo z krajských hejtmanů se vydal cestou soustředěného kariérního růstu, o které druhy budoucího uplatnění nejvíce stál a také co musel podstoupit, aby ve svém předsevzetí obstál.³⁶⁴

Ještě předtím se pozornost obrátí k nemalému množství hejtmanů, pro něž bylo nepředstavitelné opouštět zažitý a zároveň opakovaně prověřený rámec politické působnosti. Téměř v každém kraji se podařilo zaznamenat rytířské rody, jejichž příslušníci se ujímali služby na úrovni regionu, aniž by své zkušenosti s výjimkou nepřilíš obvyklé přítomnosti v rozhodcovských sborech šlechtických soudů hodlali později zúročit na vyšším stupni mocenské hierarchie. Provinčně vymezeným, ne-li přímo omezeným, způsobem veřejné činnosti se vyznačovalo v období od čtyřicátých let 17. až do počátku 18. století mimo jiné vystupování Bzenských z Prorubě na Boleslavsku,³⁶⁵ Dobřenských z Dobřenic na Hradecku a Chrudimsku,³⁶⁶ Talacků z Ještětic na Chrudimsku,³⁶⁷ Údrckých z Údrče na Kouřimsku a Litoměřicku,³⁶⁸ Renšpergárů z Renšperka a Držkovic na Rakovnicku,³⁶⁹ Mulců z Valdova na Loketsku³⁷⁰ nebo Chlumčanských z Přestavlk a Chlumčan na Podbrdsku.³⁷¹

Tento četnými příklady podepřený jev měl širší pozadí a udržoval se díky přenášení tradice založené na takřka dědičném uplatňování osvědčeného kariérního modelu, a to

³⁶³ Ještě v 16. a na počátku 17. století přitom zůstávala Praha v představách rytířů symbolem postupující byrokratizace, jejímuž tlaku se odmítali plně přizpůsobit. Na dané téma se soustředil V. BŮŽEK, „*A tak jsem tam dlouho zdržován byl*“.

³⁶⁴ Krajské hejtmanství jako východisko budování politické kariéry rytířů v období před bitvou na Bílé hoře prověřil TÝŽ, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 66-69.

³⁶⁵ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 250.

³⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 251-252.

³⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 252.

³⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 252-253.

³⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 256.

³⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 254.

³⁷¹ TAMTÉŽ, s. 254-255.

nejen v rámci jedné rytířské rodiny, ale i jejího širšího příbuzenstva.³⁷² Posledně jmenovaná možnost se jeví být obzvlášť zajímavým řešením, neboť vypovídá o doposud jen málo zmapované mocenské součinnosti jedinců pocházejících z rozličných větví téhož šlechtického rodu a spjatých sice pokrevními, avšak po praktické stránce nezřídka poměrně vzdálenými vazbami.³⁷³ Jeden z mála dokladů vzájemné, politicky i hospodářsky podložené komunikace směřuje do období čtyřicátých a padesátých let 17. století. Tehdy se v úřadu krajského hejtmana na Chrudimsku zcela plynule vystřídali Hynek starší Talacko z Ještetic a jeho mladší příbuzný Adam Jindřich.³⁷⁴ Posledně jmenovaný pocházel z jiného rodového pokolení a byl vnukem Hynkova bratrance Jindřicha. Přesto si mimo jiné i po vzoru otce zvolil stejný druh veřejného uplatnění a patrně díky tomu si získal rovněž náklonnost svého dosud žijícího předchůdce. Když následně Hynek starší v roce 1657 umíral bez jakéhokoli mužského dědice, přenesl veškerý svůj majetek právě na Adama Jindřicha, chápaného již nejen jako pokračovatele dříve započatého politického snažení na území Chrudimského kraje, ale patrně také za nositele hodnot, s nimiž se umírající rytíř plně ztotožňoval.³⁷⁵ Pokud byla skutečně volba nového majitele odkázaných statků motivována snahou po zachování regionálně podmíněné tradice, tak se ukázala být účinnou. Adam Jindřich Talacko z Ještetic totiž neopustil hodnost hejtmana ani po úmrtí Hynka staršího a zastával ji nepřetržitě ještě dalších šest let.³⁷⁶

Výše zmínění Hynek starší a Adam Jindřich Talackové byli zastoupeni rovněž ve zkoumané skupině 25 osob uváděných v berní rule. Naprosté sepětí se spravovaným krajem a takřka totožný nezájem o jakékoli jiné druhy uplatnění se v jejím rámci daly prokazatelně vysledovat u dalších devíti jedinců, přičemž každý pocházel z jiného rodu. Dohromady tak mezi dlouhodobými krajskými hejtmany tvořili zastánci konzervativního, dále se již nerozvíjejícího kariérního směřování bezmála polovinu. Svůj vztah ke zvolenému způsobu života vyjadřovali délkou služby. Včetně Jiřího Fabiána Mulce z Valdova působícího na Loketsku 24 let překročilo desetiletou hranici

³⁷² Srov. navazování na příklady politického jednání předbělohorských Robmhápů ze Suché jejich potomky tak, jak jej doložil F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 116-117.

³⁷³ Že i navzdory chybějícímu pokrevnímu spříznění probíhaly za jistých okolností četnější kontakty mezi vzájemně dostupnými šlechtickými sousedy než přímými příbuznými, naznačil V. BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“, s. 249-250, 252-253.

³⁷⁴ Hynek starší Talacko z Ještetic vykonával úřad krajského hejtmana na Chrudimsku v letech 1642-1650. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 252. Adam Jindřich Talacko z Ještetic vykonával úřad krajského hejtmana v témže regionu v letech 1651-1655 a 1657-1663. Srov. TAMTĚŽ.

³⁷⁵ A. SEDLÁČEK, *Talacko*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 348.

³⁷⁶ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 252.

trvání v úřadě sedm nižších šlechticů.³⁷⁷ Neochotu dále postupovat mocenskými strukturami nemusela vyvolávat pouze úcta k tradici, ale také byrokratický nátlak spočívající v neustále se prohlubujících požadavcích na očekávaný stupeň vzdělání, schopností i zkušeností. Zatímco uchazeči o zemské úřady se jimi museli vykazovat stále častěji, většina krajských hodnostářů na ně prozatím nebyla připravena.³⁷⁸ Otázkou však zároveň zůstává, zda byli dostatečně motivováni, aby o takový druh uplatnění a především každodenního života stáli. Pokud si i navzdory pobělohorským majetkovým trestům udrželi alespoň obстойné pozemkové zázemí, zajišťovalo jim následně vhodné podmínky k obraně konzervativních hodnot šlechtické existence, jež byla neodmyslitelně spjata s pobytem a hospodařením na venkovských statcích.

Obecně lze tvrdit, že naprostá většina v berní rule zachycených krajských hejtmanů dosáhla s ohledem na probíhající třicetiletou válku a zastávanou hodnost během své kariéry zároveň nějakého významnějšího druhu vojenské zkušenosti.³⁷⁹ Poměrně obtížně se přitom odlišuje, kdy vycházela pouze z vynucených okolností a okruhu svěřených úředních povinností a kdy se již naopak blížila skutečným „krýksmanským“ výkonům.³⁸⁰ U nejméně tří rytířů byla přesto prokazatelně pozdvihnuta na vyšší úroveň, neboť se po jistý čas vyskytovali mezi důstojníky císařské armády.³⁸¹ Hodnota jejich

³⁷⁷ Abecedně řazený seznam dlouholetých krajských hejtmanů nevykazujících žádné další mocenské ambice (v závorce vždy uváděn celkový součet odsloužených let): Adam Jiří Bzenský z Prorubě (5), Jaroslav František Cukr z Tamfeldu (11), Šebestián Čabelický ze Soutic (16), Rudolf Dobřenský z Dobřenic (5), Maxmilián Ladislav Elbognar z Dolního Šenfeldu (11), Mikuláš Bohuslav Hložek ze Žampachu (6), Jiří Fabián Mulc z Valdova (24), Jan Ferdinand Renšpergár z Renšperka a Držkovic (17), Jan Burián Slavíkovec ze Slavíkova (12), Adam Jindřich Talacko z Ještětic (12), Hynek starší Talacko z Ještětic (9). Srov. TAMTĚŽ, s. 249-257.

³⁷⁸ Pečlivý rozbor procesu byrokratizace a jeho účinků předložil J. PÁNEK, *K úloze byrokratizace*. O nezbytné a po čase již ustálené podobě přípravy na výkon nejvyššího zemského úřadu zanechal písemná svědectví i samotní uchazeči. Srov. v předchozím výkladu již vícekrát citovaný nedatovaný list (podle přípisu doručený 16. prosince 1696) od Michaela Františka Věžníka z Věžník Leopoldovi I., týkající se žádosti o jmenování do úřadu purkrabího kraje hradeckého. Národní archiv Praha, Stará manipulace, inv. č. 2532, sign. O 13/12, kart. 1568, fol. 105-106.

³⁷⁹ Co příslušný typ úkolů ve skutečnosti obnášel, výstižně zachytila na příkladu dvou pobělohorských krajských hejtmanů na Plzeňsku, Jindřicha Petra z Gutštejna a Jindřicha Lapáčka ze Rzávého, H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 127-128.

³⁸⁰ Ve vztahu k pokročilému 17. století se proměnám válečnictví a s nimi souvisejícímu chápání šlechtické cti dlouhodobě věnuje Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015; TÝŽ, *Z rytíře důstojníkem aneb k proměnám militární maskulinity v raném novověku*, in: Josef Hrdlička – Pavel Král – Rostislav Smíšek (edd.), *Symbolické jednání v kultuře raného novověku*. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu, Praha 2019, s. 183-197. Nad podstatou pojmu a označení „dobrý krýksman“ v rytířském prostředí se zamýšlel Miroslav ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“ – *diskursivní kategorie a maskulinní vzor myšlení nižší šlechty z českých zemí na přelomu 16. a 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 43, 2013, s. 224-248.

³⁸¹ Jmenovitě šlo o Jana Jiřího Radeckého z Radče, Adama Jaroslava Šofmana z Hemrlesu a Odolana Věžníka z Věžník. K jejich vojenskému uplatnění zachytili bližší údaje A. SEDLÁČEK, *Radecký*, s. 24; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 131-132, zde s. 131; A. SEDLÁČEK, *Šofman*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 218; A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 401-402, zde s. 401.

pozemkového jmění se pohybovala od 9 do 66 osedlých.³⁸² S ohledem na značné majtkové rozdíly by se proto nedaly případné finanční zisky odvozené z válečnického snažení označit za spolehlivý zdroj budoucího zabezpečení. Dosti pravděpodobně bývaly odstupňované místy obsazovanými v hierarchii vojska a prokázanými schopnostmi. Podstatné zjištění namísto toho představuje skutečnost, že přinejmenším dva z pozdějších hejtmanů, Adam Jaroslav Šofman z Hemrlesu a Odolan Věžník z Věžník, nejprve podporovali zájmy habsburských nepřátel, aby následně vzhledem ke svým potřebám učinili pragmatické rozhodnutí, vyhověli poptávce po zdatných válečnících a přešli na opačnou stranu.³⁸³ Podílem na krajském zřízení pak pouze podtrhli změnu svého dosavadního smýšlení. Rovnou v jednom z císařských pluků, jenž podléhal velení hraběte Jindřicha Šlika, naopak před vstupem do veřejného života působil Jan Jiří Radecký z Radče.³⁸⁴ Zhruba ve stejné době jako Šofman na Čáslavsku poté přijal jmenování do hodnosti hejtmana Vltavského kraje, v níž setrval čtrnáct let. Délkou služby tak vyrovnal zmiňovaného Odolana Věžníka, jenž svou hejtmanskou činnost nejen rozložil mezi dva kraje, ale zároveň vymezil dlouhým obdobím ohraničeným lety 1641 a 1671.³⁸⁵ Z obou posledně uváděných příkladů vyplývá, že přechod do oblasti krajské správy představoval z pohledu někdejších žoldněrů poměrně přirozený a smysluplný krok. Ani když příslušné rozhodnutí učinili, nevzdávali se válečného řemesla zcela a mohli jej v řadě situací znovu uplatnit.

Ačkoli se v daném případě nelze soustředit na žádnou z 25 kariér podloženou poznatky zahrnutými v berní rule, měla by být přesto určitá pozornost věnována také otázce, jak představitelé jednotlivých krajů nahlíželi hodnotu malostranského hejtmana vyhrazenou členům rytířského stavu.³⁸⁶ Někteří z nich kvůli ní totiž zanechali činnosti v krajské správě a patrně s vidinou politického růstu a nabytí společenské vážnosti hledali uplatnění v hlavním městě Království českého. Přicházeli tak do kontaktu s úřadem, jehož využívali někteří jedinci rytířského původu dokonce i jako mezistupeň k posunu

³⁸² Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 737, 742, 745.

³⁸³ A. SEDLÁČEK, *Šofman*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 218; A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 401-402, zde s. 401.

³⁸⁴ A. SEDLÁČEK, *Radecký*, s. 24; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 131-132, zde s. 131.

³⁸⁵ Jan Jiří Radecký z Radče vykonával úřad krajského hejtmana na Vltavsku za rytířský stav v letech 1652-1655, 1657-1658 a 1678-1684 a za panský stav v roce 1685. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 257. Adam Jaroslav Šofman z Hemrlesu vykonával úřad krajského hejtmana na Čáslavsku v letech 1651, 1659 a 1661-1664. Srov. TAMTÉŽ, s. 251. Odolan Věžník z Věžník vykonával úřad krajského hejtmana na Kouřimsku v letech 1641, 1643 a 1645-1650 a na Boleslavsku v letech 1665-1666 a 1668-1671. Srov. TAMTÉŽ, s. 250, 252.

³⁸⁶ Náplní úřední činnosti, každodenním problémům a především personální skladbě malostranských hejtmanů se ve svém širěji pojatém pojednání zaměřeném na činnost pražských hejtmanů věnoval F. ROUBÍK, *Královští hejtmané*.

do sboru nejvyšších zemských úředníků.³⁸⁷ Obdobného cíle však žádný z krajských hejtmanů nedosáhl. Spíše se zdá, že se pro ně odpovědnost plynoucí z dohledu nad chodem a ochranou jednoho z pražských měst stávala nenahraditelným zdrojem sociálního kapitálu, a to navzdory všem níže popsaným nevýhodám, jaké s sebou přinášela. Jedině tak lze vysvětlit, proč po jedenácti letech nepřetržité služby opustil Jan Karel z Golče čelní místo ve správě Slánského kraje a až do své smrti v roce 1695 souběžně zastával úřady purkrabího Pražského hradu a hejtmana Malé Strany.³⁸⁸ Aby se mohl v letech 1667 až 1677 ujmout posledně jmenované hodnosti, ukončil své hejtmanské působení na Bechyňsku rovněž Jan Kryštof Malovec z Malovic. Podpořil tak zjevný osobní plán trvale přesídlit do Prahy, kde se již tehdy v úloze přisedícího většího zemského soudu a nejvyššího zemského berníka pohyboval stále častěji.³⁸⁹

Právě veřejné vystupování Jana Kryštofa Malovce se patrně nejvíce slučovalo s uvažováním společensky neúspěšnějších členů pobělohorské nižší šlechty. Za základ svého úspěchu bezpochyby považoval prolnutí všech rovin své mocenské sebe prezentace. Jakkoli si byl vědom pomíjivosti dosaženého postavení, promýšlel i na sklonku života, jak by si za pomoci dostupných prostředků mohl zajistit co nejdélejší trvání svého posmrtného odkazu. Než v roce 1677 zemřel, připravil proto v následující podobě veršované znění nápisu, jímž měl být opatřen jeho náhrobní kámen: „*Ó čtenáři, co jsem já: prach a popel. Co jsem byl: urozený a statečný rytíř Jan Kryštof Malovec z Malovic, pán na Kameně, Zvěstově a Libánu. A hle nyní mé dědictví jsou červi. Byl jsem J.M.C. rada, než proti smrti radu jsem nenašel. Byl jsem soudce zemský, sám pak soudu Božímu jsem neušel. Byl jsem malostranský hejtman, ó jak malou stránku jsem si získal, byl jsem nejvyšší země berník, nyní v berní smrti se nacházím. Co mně dnes, zejtra tobě. Vzdechni aspoň a řekni: Odpočinutie věčné dej mu, Pane! A. D. 1677*“³⁹⁰ Malovcovo ohlédnutí za kariéram směřováním představuje poměrně vzácný vhled do myšlenkového světa rytíře barokní doby i souboru ústředních hodnot, jaké vyznával a hodlal předkládat svému sociálnímu okolí.

Navzdory dílčímu tematickému vybočení ukázaly předkládané příklady, že se za jistých okolností dalo malostranské hejtmanství považovat za politické vyznamenání a

³⁸⁷ Srov. v předchozí podkapitole počínání pozdějších nejvyšších zemských úředníků Jiřího Malovce z Chýnova a Vimperka, Ferdinanda Kryštofa Scheidlera ze Scheidlernu a Kryštofa Vratislava z Mitrovic.

³⁸⁸ Blíže k úřednímu postupu Jana Karla z Golče H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 256; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 394; F. ROUBÍK, *Královští hejtmané*, s. 166.

³⁸⁹ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 249; F. ROUBÍK, *Královští hejtmané*, s. 166. Další podrobnosti o životě Jana Kryštofa Malovce z Malovic shromáždil A. SEDLÁČEK, *Malovec*, s. 726.

³⁹⁰ Citovaný text byl převzat z výběrové edice literární tvorby barokní doby, kterou připravil Miloš SLÁDEK (ed.), *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995, s. 230.

příležitost budoucího mocenského či sociálního vzestupu, pro nějž poskytovala pobělohorská doba ideální podmínky. Jak však bylo zároveň podotknuto již v části výkladu věnované nejčastějším kariérním modelům vedoucím až k obsazení míst nejvyšších zemských úředníků, znamenalo přijetí odpovědnosti za správu Malé Strany také značnou finanční nejistotu. Platy bývaly jejím představitelům vydávány stejně jako krajským hejtmanům jednou za rok a podle pozorování Františka Roubíka se udržovaly až do dvacátých let 18. století na úrovni 350 zlatých.³⁹¹ Tím pádem skýtaly oproti regionální úrovni politického systému (150 až 200 zlatých) určité, avšak z hlediska každodenního života nižšího šlechtice nepříliš znatelné navýšení.³⁹² Nadto nebylo možné ani žádoucí, aby se po dobu výkonu příslušného úřadu rytíři vzdalovali z hlavního města a osobně dohlíželi na chod venkovského hospodářství.³⁹³ Kromě namátkových kontrol se tak s největší pravděpodobností museli spoléhat na činnost zvláště vyčleněných vrchnostenských úředníků. Otázkou ovšem zůstává, zda je sami dokázali odpovídajícím způsobem finančně ohodnotit, a tudíž i patřičně motivovat. S ohledem na skromné majetkové zázemí by spíše připadalo v úvahu, že si většina malostranských hejtmanů nemohla dovolit dlouhodobě pokrývat správu svého pozemkového jmění z vlastních peněžních zdrojů. Tomu by také odpovídala konkrétní písemná svědectví, jež dovedla přiblížit častokrát neřešitelné situace vycházející z napětí mezi mocenskou ctižádostí a praktickými potřebami nepříliš zámožných urozených jedinců.

Jak vyzdvihl i přiblížil František Roubík, zanechal mimo jiné jedno takové ohlédnutí za svým hejtmanským působením na Malé Straně v podobě podané a následně také přijaté rezignace z roku 1664 Václav František Kořenský z Terešova. Jeho dopis v zásadě shrnul a opakoval, nakolik velkou nespokojenost pociťovali představitelé správy pražských měst, když jim z důvodu služebních povinností byla vytrvale odírána možnost pravidelně pobývat v prostředí rodových statků, k němuž navzdory prohlubující se byrokratizaci úředního procesu neztráceli vřelý vztah.³⁹⁴ Bez ohledu na změny přicházející po bitvě na Bílé hoře totiž zůstávalo jedním z mála základů obživy, na něž mohli a hodlali spoléhat. Kořenský vedle toho nepřímou potvrdil, že se příliš nehodilo, aby úřad zastávaly osoby příslušející k regionům, které se nenacházely poblíž

³⁹¹ F. ROUBÍK, *Královští hejtmané*, s. 154.

³⁹² Srov. odměny pro krajské hejtmány, jejichž výši zachytil B. RIEGER, *Zřízení krajské* I, s. 239-240.

³⁹³ Nucené sepětí s městským prostředím potvrdila i instrukce od Karla z Lichtenštejna z roku 1622 určená hejtmanům pražských měst. Blíže F. ROUBÍK, *Královští hejtmané*, s. 171-173, zde s. 171.

³⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 154.

Prahy.³⁹⁵ Značná vzdálenost ztěžovala nejen udržování kontaktu s domovským zázemím, ale zároveň nižšího šlechtice vystavovala nutnosti podnikat časově i fyzicky náročné cesty.

Krajští hejtmané či jejich potomci místy dospěli do životní etapy, kdy shledali za výhodné ucházet se o místa menších zemských úředníků.³⁹⁶ Zvláště u déle sloužících vykonavatelů veřejné správy na úrovni regionu však nebylo dané jednání příliš rozšířené. Ze skupiny 25 sledovaných nižších šlechticů zachycených v berní rule působil při úřadu desek zemských pouze Odolan Věžník z Věžník, když v letech 1650 až 1663 zastával úlohu úředníka podkomořího.³⁹⁷ Příslušná hodnost vyvolávala zájem mnoha zástupců rytířstva, protože svým nositelům skýtala nezanedbatelné příjmy.³⁹⁸ Když se navíc stal Odolanův příbuzný Fridrich Leopold v roce 1652 podkomořím, vytvořily se oběma urozeným mužům příhodné podmínky pro oboustranně výhodnou spolupráci.³⁹⁹ Že si od ní Odolan Věžník kromě finančního zisku nic dalšího nesliboval, potvrdil již v polovině šedesátých let 17. století, kdy započal své šestileté hejtmanské působení na Boleslavsku. Navázal tak na osvědčený kariérní model, jenž jako hejtman Kouřimského kraje rozvíjel již před svým příchodem do úřadu desek zemských.⁴⁰⁰

Zřetelnou podobnost s Věžníkovým počínáním se podařilo rozpoznat v rytířském rodě Mitrovských z Nemyšle.⁴⁰¹ Jeden z jeho představitelů, Vilém Jindřich, se po uplynutí 17 let věnovaných krajské správě na Vltavsku taktéž úspěšně ucházel o místo úředníka podkomořího. S ním spojené povinnosti zvládal plnit až do své smrti v roce 1682.⁴⁰² Přitom poskytl účinný kariérní vzor vlastnímu synovi Františku Sezimovi. Ten nejprve na počátku 18. století prohloubil jako hejtman Vltavského kraje otcův mocenský odkaz, aby se následně po bezmála dvouletém nabývání zkušeností v úřadu menšího písaře stal již za vlády Josefa I. opět úředníkem podkomořího a mohl stoupat hierarchií úřadu desek zemských ještě dále. Na rozdíl od Viléma Jindřicha s ním pak

³⁹⁵ TAMTÉŽ.

³⁹⁶ Soudobou instituci úřadu desek zemských podrobila důkladnému rozboru doplněnému o soupis všech menších zemských úředníků P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*.

³⁹⁷ Srov. TAMTÉŽ, s. 337.

³⁹⁸ Počty zájemců se zvýšily zejména během druhé poloviny 17. století. Zatímco v roce 1692 usilovalo při úřadu desek zemských o dané místo rovných osmnáct uchazečů, o bezmála půl století dříve stáli proti Odolanovi Věžníkovi pouze dva konkurenti, jak bylo spolehlivě doloženo TAMTÉŽ, s. 336.

³⁹⁹ Fridrich Leopold Věžník z Věžník byl purkrabím kraje hradeckého (1647-1652) a podkomořím (1652-1663). Srov. F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389, 393.

⁴⁰⁰ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 250, 252.

⁴⁰¹ K příslušnému rodu, avšak výběrově se zaměřením na mladší období jeho dějin P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 646-647.

⁴⁰² Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 257; P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 337.

spojil prakticky veškerou kariéru završenou v úloze místosudího.⁴⁰³ Až na dvě zmiňované a konkrétně doložené výjimky však těžiště úřední činnosti dlouhodobých, alespoň pět let sloužících hejtmanů zůstávalo pevně zasazeno v hranicích spravovaného regionu.

Na zkoumaném vzorku osob příznávajících majetek v období vzniku berní ruly se ukázalo, že část krajských hejtmanů vykazovala dostatek zájmu o veřejné dění a svou vlastní, rodinnou i rodovou sebe prezentaci. Mocensky ctižádostivější jednotlivci se chtěli zviditelnit prostřednictvím jmenování do sboru přisedících některé ze soudobých šlechtických soudních institucí. Nejdostupnější se v daném ohledu a podobně jako před rokem 1620 jevíly pro rytířské zájemce soud nejvyššího purkrabství pražského a také dvorský a komorní soud.⁴⁰⁴ Pakliže se stali rady alespoň jednoho z nich, provázelo je nově zvýšené časové vytížení související s nutností účasti na pravidelně konaných zasedáních. Přímo úměrně tomu vzrůstala také vážnost stávajícího společenského postavení, kterou krajští hejtmané odvozovali od možnosti usedat do soudních lavic po boku mnoha mocensky i sociálně významnějších příslušníků z obou šlechtických stavů.

Přisedící dvorského a komorního či purkrabského soudu se zkušenostmi z krajské správy by se dali rozdělit do dvou skupin. U čtyř rytířů bylo členství ve sborech příslušných institucí předpokladem pro budoucí pronikání do většího zemského soudu, zatímco zbylých pět s ním spojovalo vrcholný moment své kariéry. Mezi posledně jmenované patřili na Boleslavsku Václav Bzenský z Prorubě,⁴⁰⁵ na Čáslavsku Václav Rudolf Věžník z Věžník,⁴⁰⁶ na Litoměřicku Gottfried Konstantin ze Salhausenu,⁴⁰⁷ na

⁴⁰³ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 257; P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, s. 332, 335, 337, 340.

⁴⁰⁴ Pokud by bylo přihlíženo důsledně k pobělohorskému období, soustředil se na dějiny obou soudů zejména Václav SCHULZ, *Soupis register soudu nejvyššího purkrabství pražského*, Praha 1906; TÝŽ, *Príspevky k dějinám soudu komorního*. Schulzovy práce sestávají z vybraného souboru edičně zpřístupněných materiálů a pomocných přehledů. Z nich získané poznatky o zastoupení nižší šlechty ve sborech přisedících se nedají považovat za úplné a vyznačují se zřetelnou nahodilostí. Potřebné postřehy o nositelích soudcovských hodností proto čerpal autor převážně z původních výzkumů Augusta Sedláčka a Martina Koláře, jež se odrazily v podobě genealogických hesel publikovaných v *Ottově slovníku naučném*. Podnětem pro moderní, kvalitní a současným vědeckým nárokům odpovídající zpracování příslušné problematiky by se měly do budoucna stát seznamy přisedících dvorského a komorního soudu z období 16. a počátku 17. století, které vydal a doplnil o úvodní studii P. MAREŠ, *Soupis přisedících komorního soudu*.

⁴⁰⁵ August SEDLÁČEK, *Bzenský z Prorubě*, in: *Ottův slovník naučný* IV, Praha 1891, s. 1025-1026; P. MAŠEK, *Šlechtické rody* I, s. 129; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula* 2, s. 711; V. SCHULZ, *Príspevky k dějinám soudu komorního*, s. 62.

⁴⁰⁶ A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638; P. MAŠEK, *Šlechtické rody* II, s. 401-402, zde s. 401; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula* 2, s. 745; V. SCHULZ, *Príspevky k dějinám soudu komorního*, s. 47.

⁴⁰⁷ August SEDLÁČEK, *Salhausenu*, in: *Ottův slovník naučný* XXII, Praha 1904, s. 495-496, zde s. 496; P. MAŠEK, *Šlechtické rody* II, s. 193; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula* 2, s. 739. Sociálním strategiím rytířů ze Salhausenu již byla dokonce věnována významnější badatelská pozornost. Srov. Lenka BOBKOVÁ,

Hradecku Karel Kryštof Stařimský z Libštejna⁴⁰⁸ a Adam Mikuláš Vitanovský z Vlčkovic.⁴⁰⁹ Dva nejbohatší jedinci, Václav Rudolf Věžník (124 osedlých) a především Adam Mikuláš Vitanovský (216 osedlých), se tak spokojili s působením mimo vysoce vážený okruh zemských soudců. O poznání více pozornosti však poutá skutečnost, jak výrazně za nimi další přísedící svou zámožností zaostávali. Gottfried Konstantin ze Salhausenu ještě na svém statku Svadov vykázal 24 osedlých, zato Bzenský a Stařimský již v celkovém úhrnu nepřekročili ani 10 osedlých. Příslušné rozdíly jsou významným ukazatelem, neboť potvrzují, že posun do purkrabského nebo dvorského a komorního soudu nebyl v očích jakéhokoli děle sloužícího krajského hejtmána nedostižným cílem, a to bez ohledu na stav jeho majetkové základny. K tomu, aby alespoň několikrát do roka přicestoval v požadovaném termínu do Prahy k probíhajícímu zasedání, navíc nemusel s největší pravděpodobností zásadním způsobem měnit své kariérní návyky. Danému zjištění by nasvědčovaly dosti dlouhé hejtmanské kariéry rytíře ze Salhausenu (26 let) či Karla Kryštofa Stařimského z Libštejna (11 let).⁴¹⁰

Za patrně největší vyznamenání svého veřejného snažení mohli krajští hejtmané považovat přijetí do sboru přísedících většího zemského soudu. Význam takového jmenování vzrůstal přímo úměrně se skutečností, že byla příslušná místa určena jen omezenému počtu pobělohorských rytířů. Podle znění článku A 31 Obnoveného zřízení zemského sice bylo stanoveno, aby oproti dřívějším osmi „z stavu pak rytířského deset osob do téhož saudu zemského dosazováno bylo“.⁴¹¹ Přesto tvořili zemští soudci nadále poměrně uzavřené uskupení jedinců představujících horní vrstvu urozené společnosti Království českého a v daném případě přímo rytířstva, čemuž také odpovídalo jejich složení. Část nabízejících se hodností vzhledem ke svému mocenskému postavení obsazovali nejvyšší zemští úředníci z řad nižší šlechty, zatímco zbývající přiděloval panovník ostatním uchazečům na základě vlastního úsudku. Dá se proto předpokládat, že o případném úspěchu rozhodovalo, jak hodnotil stupeň jejich loajality vůči vládnoucí habsburské dynastii, společenské a majetkové předpoklady či kariérou dosažené zkušenosti.

Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu v severozápadních Čechách, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Aristokratické rezidence*, s. 251-273.

⁴⁰⁸ August SEDLÁČEK, *Stařimský z Libštejna*, in: Ottův slovník naučný XXIII, Praha 1905, s. 1059-1060, zde s. 1059; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 303-304, zde s. 303; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 739.

⁴⁰⁹ A. SEDLÁČEK, *Vitanovský*, s. 767; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 404; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 746.

⁴¹⁰ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 243, 251, 253.

⁴¹¹ H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 44.

Pokud hodlá badatel objasnit míru zastoupení rytířstva ve strukturách většího zemského soudu, potřebuje za daným účelem využívat seznamy jeho přisedících dochované v trhových kvaternech desek zemských. Heuristickou překážku vynakládaného úsilí však představuje skutečnost, že obsah příslušných soupisů nebyl pro pobělohorské období doposud zpřístupněn ani šířeji interpretován. Příslušná problematika by si přitom zaslouhovala obdobně důkladné a kvalitní zpracování, jakému ji již ve vztahu k 16. a počátku 17. století podrobili Petr Mareš a Marek Starý.⁴¹² Aby autor alespoň částečně překlenul zmíněný problém a naznačil východiska budoucího výzkumu, přistoupil k provedení pramenné sondy, jejímž účelem bylo dosáhnout modelového zjištění, kolik dlouholetých představitelů krajské správy uvedených v berní rule zasahovalo v předem určených letech do jednání a rozhodování většího zemského soudu. Vzhledem k možnosti sledovat obsazenost úřadu krajského hejtmána v souvislé řadě teprve od počátku čtyřicátých let 17. století se pozornost soustředila na vybrané roky 1647, 1658 a 1664.⁴¹³ Nejenže zastupovaly tři po sobě jdoucí desetiletí zasahující do období vlády dvou habsburských panovníků, a tím přirozeně zvyšovaly naději na zachycení přítomnosti požadovaných jedinců u většího zemského soudu, ale zároveň díky příznivým pramenným okolnostem dovolily sledovat personální skladbu sboru přisedících ve všech třech řádných, zákonem stanovených termínech určených pro jeho pravidelná zasedání – postním, letničím i jeronýmským.⁴¹⁴

Zatímco bližší pohled do soupisu zemských soudců z roku 1647 nepřinesl žádaný průnik s údaji obsaženými v berní rule, v letech 1658 a 1664 se již podařilo v daných písemnostech odhalit dohromady pět z 25 sledovaných rytířů vykazujících četné hejtmanské zkušenosti. Do příslušného okruhu patřili při zachování majetkového pořadí Odolan Věžník z Věžník (66 osedlých), Jáchym Špulíř z Jiter (51 osedlých), Mikuláš Diviš Radkovec z Mirovic (45 osedlých), Litmír František Viduna Obytecký z Obytec (37 osedlých) a Jindřich Lapáček ze Rzavého (35 osedlých).⁴¹⁵ Napříč všemi zkoumanými politickými uskupeními se společným jmenovatelem v podobě

⁴¹² Petr MAREŠ, *Zemský soud větší 1541-1620 (Personální obsazení)*, Praha 2014 (Disertační práce); TÝŽ, *Zemský soud větší v Čechách 1542-1620. Prosopografická analýza přisedících*, *Paginae historiae* 19, 2011, s. 277-282; Marek STARÝ, *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfínské*, Praha 2014.

⁴¹³ Základem pramenné sondy se staly pro jednotlivé vybrané roky následující kvaterny desek zemských: pro rok 1647 Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. G 19'-G 20, I 11-I 11', M 9-M 10'; pro rok 1658 TAMTÉŽ, Desky zemské větší 152, fol. N 16'-N 17', N 17'-N 18', N 30-N 30'; pro rok 1664 TAMTÉŽ, fol. U 14-U 14', U 15-U 15', U 15'-U 16.

⁴¹⁴ O tradiční skladbě termínů určených ke shromažďování přisedících většího zemského soudu blíže M. STARÝ, *Přední klenot zemský*, s. 120-124.

⁴¹⁵ Srov. K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 727, 734, 737, 742, 745.

dlouhotrvající kariéry krajského hejtmana tak mezi sebou zemští soudci vykazovali nejmenší rozdíly. Shodně pak patřili k dosti dobře hmotně zabezpečeným, avšak nikoli nejzámožnějším členům pobělohorské nižší šlechty. Ještě než vstoupili do sboru přísedících většího zemského soudu, prošli dva z nich, Mikuláš Diviš Radkovec z Mirovic a Jáchym Špulíř z Jiter, také strukturami dvorského a komorního soudu. Radkovec byl současně i radou soudu nejvyššího purkrabství pražského.⁴¹⁶ Dané instituce oběma dávaly prostor, aby postupně přivykali náležitostem tehdejšího soudního řízení. Zvláště pro pozdější část výkladu vytváří dosti podstatné zjištění rovněž skutečnost, že se během svého života žádný z pěti zemských soudců nestal nositelem panského titulu, ačkoli si k tomuto společenskému vzestupu vytvářeli takřka ideální podmínky. Opuštění rytířstva by totiž zcela přirozeně vyvolávalo nutnost, aby své místo v soudcovské lavici přepustili nějakému jinému uchazeči. Z toho je dosti dobře patrné, že sociální kapitál zprostředkovaný přítomností u většího zemského soudu se nedal z pohledu urozeného jedince vyvážit ani povýšením.

I když se činnost hejtmanů odbyvala především na území jednotlivých krajů, stáli mnozí z nich zvláště po získání místa u soudobých šlechtických soudů před nutností, aby pro sebe zřídili alespoň dočasné, avšak dosaženému postavení co nejvíce odpovídající bydlení v hlavním městě Království českého. Z údajů opatřených Karlem Doskočilem na základě studia dostupných pramenů při přípravě edice berní ruly vyšlo najevo, že všichni přísedící většího zemského soudu zastávající v minulosti či budoucnu alespoň pět let přední místo v krajské správě využívali pro své osobní účely některý z pražských domů.⁴¹⁷ Zcela jiné závěry naopak výzkum přináší, pokud by se jeho pozornost soustředila výlučně na nižší šlechtice, kteří nepokročili dále než do purkrabského nebo dvorského a komorního soudu. Podle Doskočilova pozorování se totiž nemovitostí v Praze nemohl zhruba v polovině 17. století vykázat žádný z nich, čili ani nejbohatší ze všech 25 sledovaných rytířů, Adam Mikuláš Vitanovský z Vlčkovice.⁴¹⁸

Bez ohledu na uspokojování politických potřeb a řešení zcela soukromých, zpravidla majetkových záležitostí zůstával vztah zemských soudců k hlavnímu městu ještě krátce po polovině 17. století nanejvýš rozporuplný. Potvrzují to například výroky, které učinil

⁴¹⁶ O obou jedincích kromě údajů uváděných Karlem Doskočilem ve výše citovaném rejstříku k berní rule rovněž blíže August SEDLÁČEK, *Radkovec z Mirovic*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 36-37, zde s. 37; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 132; V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 47; A. SEDLÁČEK, *Špulíř*, s. 752; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 342; V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 47.

⁴¹⁷ Blíže K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 727, 734, 737, 742, 745.

⁴¹⁸ Srov. TAMTÉŽ, s. 746.

krátce před svým vstupem do většího zemského soudu krajský hejtman na Bechyňsku Jáchym Špulír z Jiter.⁴¹⁹ Ačkoli byl pro něj příslušný prostor vzhledem k předchozímu jmenování radou dvorského a komorního soudu již nějaký čas střediskem sociální sebereprezentace, psal Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka během roku 1651 dosti nelibě, že se bude muset kvůli probíhajícímu sporu se svou švagrovou „*zase ve dvouch nedělích do měst pražských vypraviti*“. Aby podtrhl vazbu k prostředí nuceně opouštěných venkovských statků a k „*J[eho] M[ilos]ti pánu a patronu*“, dodal ještě následující slova: „*Ráčíte-li mně poručiti, spíše nežli odjedu, chtěl bych V[áš] M[ilos]ti poslušně sloužiti*.“⁴²⁰

Řada rytířů rozšiřujících okruh přísedících většího zemského soudu si možná déle zvykala na pobyt v Praze. Na druhé straně nevykazovala ani nejpevnější stupeň sepětí s krajskou kariérou. I když ji využili v jistém životním období k uskutečnění mocenského vzestupu a v kombinaci s příznivou majetkovou situací z ní dokonce učinili svou hlavní přednost při snaze o získání pevného místa ve vybraném společenství zemských soudců, později již o její další prodlužování zpravidla nestáli. Dané zjištění vyplývá z provedené pramenné sondy, jejíž výsledky je však vzhledem k povaze užitých metod potřeba vnímat s rezervou. Přesto se zdá, že brzy po obdržení jmenování od panovníka zcela opustili krajskou správu Jindřich Lapáček, Mikuláš Diviš Radkovec i Jáchym Špulír.⁴²¹ Pouze nárazově a ne déle než na rok se k ní v Čáslavském kraji podvakrát navrátil Litmír František Viduna Obytecký z Obytec.⁴²² Naprostou výjimku pak představoval přístup Odolana Věžníka. Ačkoli byla jeho přítomnost mezi přísedícími zaznamenána při postním, letničním i jeronýmském termínu zasedání většího zemského soudu v roce 1664, započal již o rok později další, v pořadí druhou etapu své hejtmanské činnosti. Namísto dřívějšího Kouřimska však tentokrát po dobu šesti let spravoval Boleslavský kraj.⁴²³

Dosažené poznatky ukazují, nakolik je důležité, aby byl vztah konkrétního rytíře ke krajskému hejtmanství posuzován zvlášť. Všichni výše zmínění zemští soudci svůj mocenský růst přesto dosti pravděpodobně zakládali na výrazném sepětí s územím, kde obhospodařovali pozemkové jmění a budovali sociální sítě. Vytvořit si jej mohli právě

⁴¹⁹ O Špulířově uplatnění na úrovni regionu blíže H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 249.

⁴²⁰ List od Jáchyma Špulíře z Jiter Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka datovaný na Vitanovicích 26. června 1651. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulír z Jiter. Přítomnost Jáchyma Špulíře u dvorského a komorního soudu doložil V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 47.

⁴²¹ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 249, 254-255.

⁴²² TAMTÉŽ, s. 251.

⁴²³ TAMTÉŽ, s. 250.

díky tomu, že se v příslušných regionech ujímali krajské služby na nejméně pět let. Pokud by bylo naopak od naplnění této podmínky upuštěno a badatel by se cíleně zaměřil na všechny zemské soudce, kteří alespoň krátce zastávali hejtmanskou hodnost, počet zachycených osob by ještě vzrostl. Určitou, zpravidla jen pár let trvající zkušenost s pojednávaným úřadem učinili z přisedících většího zemského soudu uváděných v soupisech pro roky 1647, 1658 a 1664 rovněž Albrecht Beneda z Nečtin, Mikuláš Dejm ze Stříteže, Jan Vilém Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic a Oldřich Sezima Karel Skuhrovský ze Skuhrova.

Zcela mimo rámec prováděného výzkumu stojí případy nejvyšších zemských úředníků Jana Viléma Gerštorfa a Oldřicha Sezimy Karla Skuhrovského. Jak bylo již zmíněno v jiné části výkladu, ujal se Gerštorf role krajského hejtmána na Boleslavsku pouze proto, aby jí vyplnil mezidobí následující bezprostředně po ukončení jeho činnosti v úřadu desek zemských a zároveň předcházející jeho jmenování purkrabím kraje hradeckého. Ještě méně podrobností se s ohledem na mezerovitost pramenů dalo zjistit o okolnostech, za nichž v letech 1631 až 1632 přebíral závazky plynoucí z krajské služby na Kouřimsku budoucí nejvyšší písař Oldřich Sezima Karel Skuhrovský.⁴²⁴

Příklady zastoupené v kariérním směřování Albrechta Benedy a Mikuláše Dejma postihují dva rozdílné druhy chápání politické působnosti na úrovni regionu. Pro Benedu nebyla natolik závažnou, aby od ní odvíjel své společenské postavení.⁴²⁵ Jako hejtmán Malé Strany a později Pražského hradu považoval za stěžejní prostor vhodný pro veřejné zviditelnění své osoby území hlavního města.⁴²⁶ Benedův dvojitý podíl na řízení Prácheňského kraje proto spadá do období počínajících třicátých a posléze padesátých let 17. století.⁴²⁷ Ve své podstatě tak vymezuje samotný počátek i konec jeho úřední dráhy, jež se vyznačovala sice odlišnou, avšak okruhem zastávaných povinností ne zcela nepříbuznou povahou.

Opačný protějšek k povaze a uvažování Albrechta Benedy z Nečtin představoval Mikuláš Dejm ze Stříteže. Svou pozornost zaměřoval až do roku 1640 především na budování nemovitého zázemí v oblasti Prácheňska, kde stejně jako Beneda vlastnil

⁴²⁴ Podrobněji k oběma urozeným jedincům v příslušné části výkladu předcházející podkapitoly.

⁴²⁵ K Albrechtu Benedovi z Nečtin Martin KOLÁŘ, *Benedové z Nečtin*, in: Ottův slovník naučný III, Praha 1890, s. 744-745, zde s. 744; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 64.

⁴²⁶ Blíže F. ROUBÍK, *Královští hejtmáné*, s. 166; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 407.

⁴²⁷ Albrecht Beneda z Nečtin vykonával úřad krajského hejtmána na Prácheňsku v letech 1631 a 1651. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 255.

několik statků.⁴²⁸ Na rozdíl od něj však nedával najevo zájem o získání některého z časově náročných úřadů a namísto toho se s největší pravděpodobností dokázal spokojit s venkovským způsobem obživy.⁴²⁹ Od něj se výrazněji neodkláněl ani tehdy, když se nechal v letech 1643 a 1650 dosadit do hodnosti hejtmana Prácheňského kraje.⁴³⁰ Mikuláše Dejma a Albrechta Benedu na druhé straně i přes zřetelně odlišné nahlížení řady otázek některé podstatné skutečnosti rovněž spojovaly. Vzhledem k poloze svých sídel zůstávali sousedy a shodně byli zaznamenáni mezi dalšími zemskými soudci k roku 1647.⁴³¹ Pro oba však především muselo znamenat členství ve sboru přísedících nejprřednější šlechtické soudní instituce v zemi přirozený vrchol dosavadního veřejného snažení.

Předcházející výklad se pokusil dospět k vymezení nejčastějších předpokladů, jaké měl představitel krajské správy splňovat, aby se mu podařilo dosáhnout nejčestnějšího uplatnění v podobě přijetí mezi přísedící většího zemského soudu. Odhlížet ovšem nelze od skutečnosti, že se očekávaná majetková či kariérní východiska podílela na procesu schvalování i přijímání nových členů nejvýznamnější šlechtické soudní instituce jen částečně. Aby rytíř nebyl odkázán pouze na tyto pomíjivé vlastnosti vyznačující jím nabyté společenské postavení a zajistil si nejen patřičnou, ale především trvalou výhodu před jinými žadateli, musel se zároveň opírat o pomoc vlivných „pánů a přátel“, kteří se za něj dokázali přimluvit na potřebných místech. Stejně jako jiní politicky činní šlechtici proto budovali krajští hejtmané soustředěně své sociální sítě a hleděli, aby v nich byly v co největší míře zastoupeny dostatečně urozené a především mocensky vlivné osoby.⁴³² Omezená výpovědní hodnota dostupných písemností povětšinou neumožňuje postihnout pozadí, nástroje ani výsledky příslušného snažení, jež by přitom rozkrylo mimořádně podstatnou neformální rovinu vyhledávání, utváření a předávání moci v jednotlivých vrstvách pobělohorského rytířstva.⁴³³ Jednu z mála výjimek v daném směru představují prameny zcela konkrétně podložené okolnosti utváření vztahů mezi dlouholetým krajským hejtmanem na Bechyňsku Jáchymem Špulířem z Jiter a

⁴²⁸ Srov. August SEDLÁČEK, *Deym ze Stříteže*, in: Ottův slovník naučný VII, Praha 1893, s. 444-446, zde s. 445; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 64.

⁴²⁹ Učinit si představu o způsobu Dejmovy každodenního života napomohl A. SEDLÁČEK, *Deym*, s. 445.

⁴³⁰ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 255.

⁴³¹ Rozložení pozemkového jmění obou rytířů podchytili A. SEDLÁČEK, *Deym*, s. 445; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 64.

⁴³² Roviny sociálních kontaktů rozvíjejících se ve šlechtické společnosti na prahu novověku zmapoval V. BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“.

⁴³³ Podnětný pohled na příslušnou problematiku vypracoval zvláště Z. VYBÍRAL, *Stavovství a dějiny moci*; TÝŽ, *Politická komunikace*.

jeho patronem Adamem Pavlem Slavatou z Chlumu a Košumberka.⁴³⁴ Dohromady pět dochovaných dopisů adresovaných jihočeskému velmoži poskytlo průhled do myšlenkového světa krajského úředníka a připomnělo, jakými pohnutkami mohlo být motivováno jednání členů tohoto poměrně vyhraněného uskupení urozených jedinců.⁴³⁵

Ačkoli příslušná korespondence časově spadá do čtyřicátých a padesátých let 17. století, kontakty obou mužů se patrně začaly prohlubovat o poznání dříve. Odvíjet se mohly nejprve od stále ještě přijatelné vzdálenosti oddělující Slavatovy državy od Špulířova dědičného statku Tučapy.⁴³⁶ Sídla obou se nadto nacházela v širším okruhu rozlehlého jindřichohradeckého panství.⁴³⁷ Naznačená zeměpisná dostupnost podněcovala očekávané projevy a rysy sousedského soužití ve sdíleném prostoru.⁴³⁸ I když se badateli nedostává pramenů v potřebném množství a tematickém rozsahu, dá se očekávat, že se spolu Adam Pavel Slavata a Jáchym Špulíř z nejrůznějších příčin stýkali osobně a jeden o druhém si udržovali poměrně obstojné povědomí. Pro přítomný výklad se však stalo stěžejním ještě jiné, podstatnější pojítka příznivě se rozvíjejících vztahů na regionální úrovni politického systému. Aby lépe vyniklo, z čeho vycházela pevnost vazeb vzniklých mezi oběma sousedy, měla by se pozornost obrátit především k časovému souvislostem jejich působení v hodnosti krajského hejtmána na Bechyňsku. Adam Pavel Slavata ji podle soupisů zpřístupněných Helenou Sedláčkovou zastával dvakrát, a to nejprve mezi lety 1641 a 1644 a posléze znovu v letech 1650 až 1651.⁴³⁹ Z jednoho z dochovaných listů pak dokonce vyplynulo, že se v krajské správě pohyboval ještě o něco déle.⁴⁴⁰ Soustředí-li se však zájem výhradně na období podložené vydanými seznamy, doplňoval jej v úřadu za nižší šlechtický stav vždy pouze Jáchym Špulíř z Jiter, jenž se plněním svěřených povinností na území Bechyňského kraje zabýval

⁴³⁴ Podrobnosti o osudech Jáchyma Špulíře shromáždili předně A. SEDLÁČEK, *Špulíř*, s. 752; TÝŽ, *Hrady IV*, s. 90; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 342; V. SCHULZ, *Príspevky k dějinám soudu komorního*, s. 47; K. DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2*, s. 742; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 249. Na postavu Adama Pavla Slavaty se zaměřil J. HRDLIČKA, *Synové „velkých“ otců*.

⁴³⁵ Soubor interpretovaných dopisů psaných Jáchymem Špulířem z Jiter a adresovaných Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka je uložen v Archivu Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter.

⁴³⁶ O Slavatou obývané Nové Bystřici A. SEDLÁČEK, *Hrady IV*, s. 154-164, zde s. 162. Dějiny Špulířových Tučap byly shrnuty TAMTÉŽ, s. 89-90, zde s. 90.

⁴³⁷ Jindřichovu Hradci věnoval naposledy pozornost Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590-1630)*, České Budějovice 2013 (= Monographia historica 14). Již klasické dílo k dějinám města vytvořil František TEPLÝ, *Dějiny města Hradce Jindřichova I/1-4, II/1-3*, Jindřichův Hradec 1927-1934.

⁴³⁸ Srov. V. BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“, s. 242-243.

⁴³⁹ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 239.

⁴⁴⁰ List od Jáchyma Špulíře z Jiter Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka datovaný na Tučapech 8. června 1640. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter.

nepřetržitě jedenáct let až do roku 1651.⁴⁴¹ Patrně tak nemohly vzniknout lepší podmínky pro to, aby se na politicky vystavěných základech ještě více utužilo účinné neformální sepětí mezi vlivným patronem a jeho méně urozeným klientem.⁴⁴²

Hned první z dopisů datovaný k roku 1640 se vyznačuje zvláštní důležitostí. Pochází totiž z období, kdy Jáchyma Špulíře dlouhotrvající kariéra krajského úředníka teprve čekala. Než se tak stalo, musel se naopak sám vyrovnávat s důsledky výnosu stvrzeného mimo jiné podpisem tehdejšího hejtmána na Bechyňsku za panský stav a především jeho „*laskavýho pána a patrona*“ v jedné osobě, Adama Pavla Slavaty. Špulíř se pozastavoval nad nařízením, aby se z válkou značně zasaženého pozemkového jmění, které souhrnně označil za „*svou velikou rujinu*“, nad rámec předchozích finančních výloh „*ještě více odvozovalo*“. Proto se „*na místě těch 29 žebráků poddaných*“ ze statků Těmice a Tučapy na Slavatovi dožadoval, aby se za daným účelem pokusil „*nějaký jiný místo obrati a vykázati*“.⁴⁴³ Jakkoli to nelze žádným způsobem prokázat, zdá se být nanejvýš pravděpodobné, že Jáchyma Špulíře právě tato zkušenost přiměla v pozdějších letech zaujmout po boku Adama Pavla Slavaty místo v krajském úřadě.⁴⁴⁴ Navzdory pracovnímu vytížení se mu patrně nenabízelo o mnoho více možností k získání alespoň částečného vlivu a kontroly nad způsobem rozložení trvale vzrůstajícího daňového a hospodářského zatížení v době probíhající třicetileté války.⁴⁴⁵ Kromě praktických výhod navíc začal s odstupem času ve výkonu hejtmanství spatřovat příležitost k uspokojení vlastních mocenských cílů.

Během června 1643 ovšem ovlivňovaly uvažování Jáchyma Špulíře z Jiter spíše obavy z nečitelné vojenské situace.⁴⁴⁶ I když si postavení hejtmána žádalo v ideálním případě zachování klidné rozvahy, projevila se na jeho jednání viditelná nezkušenost přecházející téměř v bezradnost. Jistotu mu dodávala pouze spolupráce se Slavatou.⁴⁴⁷ „*Svému velkému pánu a patronovi*“ adresoval dotaz, kde by při nastalém vpádu „*od*

⁴⁴¹ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 249.

⁴⁴² Pro předbělohorské období podrobněji Václav BŮŽEK, *Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 213-225. Na základy a sociální pozadí spolupráce pánů a rytířů v krajských úřadech upozornil TÝŽ, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 65-66.

⁴⁴³ Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. K dějinám Tučap a Těmic zvláště A. SEDLÁČEK, *Hrady IV*, s. 89-90, zde s. 90; TAMTÉŽ, s. 245-246, zde s. 246.

⁴⁴⁴ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 239, 249.

⁴⁴⁵ I jeho důsledky zasahovaly venkovské prostředí a promítaly se do vzájemného soužití odlišně postavených skupin obyvatelstva, jak potvrdil zejména E. MAUR, *Vrchnost a poddaní*; TÝŽ, *Populační důsledky*.

⁴⁴⁶ Válečné události k roku 1643 podrobně zachytil Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare archivu Ministerstva vnitra ČSR v Praze VII. 1643-1645*, Praha 1955, s. 17-147.

⁴⁴⁷ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 239, 249.

nepřátelskýho lidu do kraje tohoto“ podle něj „*mohl manželku svou s dětma schrániti, zdali v Táboře nechati, anebo v někderé jiné místo odeslati“*. Druhého hejtmána přitom ubezpečil, že se potřebuje pouze postarat o ochranu vlastní rodiny a není „*oumyslu od svý osoby, obzvláště když Tábor J[eho] M[ilosti] C[ísařské] lidem obsazen bude, z Tábora odjeti“*.⁴⁴⁸ Špulířův příslib bezpochyby odpovídal obecnému způsobu, jakým sociální okolí poměřovalo čest představitelů krajské správy.⁴⁴⁹ Pokud byli sami obyvatelé regionu vystaveni jakémukoli druhu ohrožení, tak nebylo přípustné, aby se nositelé hejtmanské hodnosti stahovali do ústraní. Skutečnost se však od ideálu s největší pravděpodobností nezřídka lišila.⁴⁵⁰ Přesto je podstatné, že si Jáchym Špulíř tento závazek vycházející z jím přijaté služby dokázal uvědomit.

Počátkem padesátých let 17. století se již nacházel jihočeský rytíř ve zcela jiném rozpoložení i postavení. Na rozdíl od Adama Pavla Slavaty strávil v čele krajské správy na Bechyňsku také závěrečná léta třicetileté války.⁴⁵¹ Během nich se patrně podstatnou měrou zvýšila úroveň jeho organizačních schopností i společenské vážnosti. Přestože se po Špulířově boku vyskytoval od roku 1645 jako zástupce panského stavu Václav mladší Vratislav z Mitrovic, vynakládal v souladu se zásadami budování „dobrého přátelství“ nadále zvýšené úsilí, aby svému vysoce urozenému sousedovi v případě možnosti poskytl očekávanou pomoc či výhodu.⁴⁵² Sám se jí pak dožadoval v letních měsících roku 1651, když Adama Pavla Slavatu seznamoval se svým přáním rozšířit řady přísedících většího zemského soudu. Oprávněné naděje si činil zvláště s ohledem

⁴⁴⁸ List od Jáchyma Špulíře z Jiter Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka datovaný v Táboře 24. června 1643. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter.

⁴⁴⁹ Náhled na obsahovou náplň dané myšlenkové kategorie se lišil podle druhu veřejné činnosti. Čest na příkladu vrchnostenských úředníků však podrobil zkoumání Josef HRDLÍČKA, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmánů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006 (= *Opera historica* 11), s. 347-373.

⁴⁵⁰ Očekávané vlastnosti i skutečné jednání urozeného muže v průběhu vojenských operací postihli V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*; M. ŽITNÝ, „*Dobry kryksman*“; TÝŽ, *Ideál křesťanského rytířství v paměti rytířského rodu Pětipeských z Chyš a Egrberku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= *Opera historica* 15), s. 183-217.

⁴⁵¹ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 239, 249.

⁴⁵² Jáchym Špulíř tehdy Slavatovi psal: „*Nemohl sem pomínouti, abych se neměl V[áš] M[ilosti] tímto psaníčkem svým k poslušným službám ohlásiti a v dobrém způsobu zdraví V[áš] M[ilosti] přezvědět*.“ Blíže v listu od Jáchyma Špulíře z Jiter Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka datovaném ve Starém Městě pražském 14. června 1651. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. O době působení druhého ze Špulířových hejtmanských spolupracovníků za panský stav konkrétněji H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmáné*, s. 239. Osobnosti Václava mladšího Vratislava z Mitrovic se věnovali blíže A. SEDLÁČEK, *Vratislav*, s. 1004; P. MAŠEK, *Šlechtické rody* II, s. 471. K pojmu „dobré přátelství“ zvláště Václav BŮŽEK, „*Dobré přátelství*“ v *listech Pětipeských z Chyš na sklonku předbělohorské doby*, *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42.

na „*pěkný zakázání*“, jež obdržel přímo od Ferdinanda III.⁴⁵³ Císař mu údajně hodlal touto cestou alespoň částečně „*vynahraditi*“, co ještě před uzavřením vestfálského míru „*jak v Táboře, tak i na statcích ztratil*“.⁴⁵⁴ Jakmile se Jáchym Špulíř z Jiter dozvěděl, že „*nyň do soudu zemskýho místo prázný jest*“, nespolehal však pouze na panovníkův příslib. Místo toho prosil Adama Pavla Slavatu, zda by se za něj nemohl „*přimluviti*“ u svého „*pana votce*“, nejvyššího kancléře Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka, jež mu měl „*tu milost objednati*“.⁴⁵⁵

Již s odstupem několika dnů se Jáchym Špulíř na svého patrona obracel znovu a spokojeně děkoval za příznivou odpověď, s níž se seznámil hned, jak „*zase na Vitanovice přijel*“.⁴⁵⁶ Ačkoli se Adam Pavel Slavata chystal se svým otcem promluvit, nebyl si ovšem jeho rytířský klient úspěchem docela jistý. Podotkl zejména, že „*se jiní taky nacházejí, kteří toho žádají, anebo žádati chtějí*“. Kdyby se proto nejvyšší kancléř nedozvěděl o celé záležitosti včas, obával se, „*aby snad potom pozdě nebylo*“.⁴⁵⁷ Na zcela konkrétním příkladu se tak podařilo potvrdit, kolik uchazečů ve sledované době využívalo obdobných nástrojů mocenského nátlaku a snažilo se obstát ve vysoké konkurenci. O dosažitelnosti zvoleného cíle pak nerozhodovaly ani tak schopnosti a zásluhy jednotlivců, ale spíše osobnost přimluvce, jakého si dovedli pro své záměry získat.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. Životem výše uvedeného habsburského vladaře se mimo jiné zabývali M. HENGERER, *Kaiser Ferdinand III.*; L. HÖBELT, *Ferdinand III.*

⁴⁵⁴ Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. Na problematiku vestfálských mírových rozhovorů se zaměřilo hned několik příspěvků obsažených v konferenčním sborníku, který uspořádali Jiří HRBEK – Petr POLEHLA – Jan ZDICHYNEC (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*, Ústí nad Orlicí 2008. Ze starších prací předně Bedřich ŠINDELÁŘ, *Vestfálský mír a česká otázka*, Praha 1968.

⁴⁵⁵ Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. Počinání Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka zasadili do nejrůznějších souvislostí například Josef JIREČEK, *Lebens des Obersten Hofkanzlers von Böhmen Wilhelm Grafen Slavata*, Praha 1876; Josef DOBIÁŠ, *Vilém Slavata*, Časopis historický 1, 1881, s. 267-309; 2, 1882, s. 34-56; Petr MAŤA, *Zrození tradice. Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998 (= Opera historica 6)*, s. 513-552; TÝŽ, *Von der Selbstapologie zur Apologie der Gegenreformation: Konversion und Glaubensvorstellungen des Oberstkanzlers Wilhelm Slavata (1572-1652)*, in: Ute Lotz-Heumann – Jan Friedrich Mißfelder – Matthias Pohlig (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2006, s. 287-322; Martin HOLÝ, *Slavatové z Chlumu a Košumberka, jejich vychovatelé a zámecká škola na hradě Košumberku v 16. a na počátku 17. století*, in: Emil Voráček a kol. (edd.), *Luže v dějinách*, Luže 2010, s. 125-136; Josef HRDLIČKA, *Slavatova obrana jezuitského řádu a jeho představy o konfesijním uspořádání Čech z počátku dvacátých let 17. století*, *Folia historica bohemia* 23, 2008, s. 225-248; TÝŽ, *Víra a moc*, s. 203-212.

⁴⁵⁶ List od Jáchyma Špulíře z Jiter Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka datovaný na Vitanovicích 26. června 1651. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. O Vitanovicích podrobněji A. SEDLÁČEK, *Hrady IV*, s. 246-248, zde s. 247.

⁴⁵⁷ Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter.

⁴⁵⁸ Problematiky přenosu neformálních sociálních pout do politické roviny si všimali Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 265-267; V. BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“, s. 258-262.

Zatímco se proces vedoucí ke jmenování zemským soudcem nadále protahoval, napsal Jáchym Špulíř z Jiter 18. července 1651 svému sousedovi další dopis. Učinil tak údajně pouze „z *tý největší důvěrnosti*“, jakou vůči němu pociťoval. Ve skutečnosti se ale pokoušel zužitkovat nejnovější zprávy, které obdržel po svém příjezdu do hlavního města a od nichž se zároveň odvíjela rytířem uplatněná přesvědčovací strategie.⁴⁵⁹ Na jejím základě proto Slavatovi nejprve připomněl, že „*jak předešle, tak nyní zase*“ byl „*od někderých předních pánů a přátel*“ vyzýván, aby „*nemeškajíce*“ usiloval o „*vzáctnou přímluvu*“ nejvyššího kancléře. Její důležitost měla podle Špulířových slov zesílit zvláště poté, co „*nyní pan Mikoláš Kerštorf z soudu zemského a za podkomořího v Království českém dosazen jest*“ a z téhož důvodu „*jiná osoba rytířská do soudu zemského dosazena býti má*“.⁴⁶⁰ Za poskytnutou pomoc sliboval stejně jako v předchozích listech oddanou službu oběma slavatovským přímluvcům i „*tomu celému vzáctnému domu*“, z něhož pocházeli.⁴⁶¹

Po tomto posledním pokusu se již nižšímu šlechtici z Bechyňska podle všeho podařilo rozšířit personální skladbu členů většího zemského soudu. Přestože se výše provedená pramenná sonda zkoumající na základě dochovaných soupisů zastoupení dlouholetých krajských hejtmanů při nejvýznamnější šlechtické soudní instituci omezila cíleně na léta 1658 a 1664, zastával Jáchym Špulíř z Jiter soudcovskou hodnost bezpochyby podstatně dříve.⁴⁶² Příslušné zjištění vyplynulo ze zápisu obsaženého v deskách zemských, jenž se týkal poslední vůle dříve zmiňovaného Lorence Pergera z Rosenwerthu, užívajícího ještě před obdržáním nobilitace jména Vavřinec Vrchota.⁴⁶³ Než novožitný člen rytířského stavu v roce 1652 zemřel, dožádal se Špulíře, aby vedle ostatních přizvaných svědků potvrdil platnost sepsané listiny. V jejím znění mu již

⁴⁵⁹ List od Jáchyma Špulíře z Jiter Adamu Pavlu Slavatovi z Chlumu a Košumberka datovaný ve Starém Městě pražském 18. července 1651. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. Rozmanitý způsob šíření zpráv v raném novověku a možnosti jejich zužitkování podrobili zkoumání Marta HRADILOVÁ – Marie TOŠNEROVÁ (edd.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018; Z. VYBÍRAL, *Politická komunikace*, s. 209-256; Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*, Brno 2011; Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450-1618)*, České Budějovice 2015 (= Monographia historica 15); Eva STEJSKALOVÁ, *Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740*, Praha 2015.

⁴⁶⁰ Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter. K Mikulášovi Gerštorfovi z Gerštorfu a Malšvic vedle výkladu předchozí podkapitoly podrobněji rovněž M. KOLÁŘ, *Gerštorf*, s. 83; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 272; F. PALACKÝ, *Přehled současný*, s. 389, 393.

⁴⁶¹ Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 57, Špulíř z Jiter.

⁴⁶² Srov. pro období let 1658 a 1664 Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 152, fol. N 17', N 18', U 15'.

⁴⁶³ Na jeho osudy a strmý sociální vzestup se cíleně zaměřil Karel DUDÁČEK, *Jak se z Vavřince Vrchoty stal šlechtic Lorenc Berger z Rozenvertu*, Archivum Trebonense 11, 2006, s. 61-75.

přítom náležel titul „*J[eho] M[ilosti] C[ísařské] rady, soudce zemského a hejtmána kraje Bechyňského*“.⁴⁶⁴

Podrobné mapování veřejného snažení Jáchyma Špulíře z Jiter se zakládalo na příznivých heuristických podmínkách a napomohlo s oporou ve zcela konkrétně doloženém jednání lépe porozumět motivaci, jaká nutila déle sloužící představitele krajské správy, aby usilovali o vstup do společenství přísedících většího zemského soudu. Zvláště pokud podobně jako sledovaný rytíř dosáhli účinného spojení majetkových předpokladů se sociálním zázemím, jež tvořily zejména přímluvy vlivných patronů, zvyšovala se také pravděpodobnost, že na úkor jiných žadatelů obsadí některé z omezeného počtu míst určených zástupcům nižší šlechty. Poměrně obsáhlá korespondence vedená mezi Jáchymem Špulířem a Adamem Pavlem Slavatou by však také mohla podnítit zkoumání otázky, jaké pozadí provázela z hlediska utváření mocenských a sociálních struktur na regionální úrovni politického systému vzájemná, na první pohled pouze úředně vymezená spolupráce mezi dvěma hejtmany zastupujícími panský a rytířský stav. Podle všeho se ani po potlačení českého stavovského povstání zásadním způsobem nezměnila podstata těchto kontaktů, které mohly prohlubovat již existující klientelní vazby a přinášet výhody oběma zúčastněným stranám.⁴⁶⁵

Jak bylo ostatně pojednáno již v předcházející kapitole, vytvářelo dlouhodobé spojení s krajským hejtmanstvím v pobělohorském období dokonce i výhodný předpoklad k povýšení do panského stavu. Přesně na této strategii jednání založil své úsilí o vstup mezi zástupce vyšší šlechty Gottfried Konstantin ze Salhausenu nebo Šebestián Čabelický ze Soutic.⁴⁶⁶ Že se příslušný postup nestal pouze účelovým konstruktem, potvrzovali oba také ve chvílích, kdy se již jako páni odmítali osvědčeného druhu uplatnění vzdát. Čabelický působil v čele krajské správy na Vltavsku i po povýšení dalších pět let. Zato rytíř ze Salhausenu se na této úrovni pohyboval v roli čerstvě přijatého zástupce vyššího šlechtického stavu ve srovnání s

⁴⁶⁴ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 151, fol. I 7-I 8’.

⁴⁶⁵ Společné krajské služby takřka neměnných a zpravidla konfesijně spřízněných dvojic šlechtických rodů si při pohledu na způsob obsazování hejtmanské hodnosti ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století povšiml V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 65-66.

⁴⁶⁶ Ke Gottfriedu Konstantinovi ze Salhausenu A. SEDLÁČEK, *Sahlhaus*, s. 496; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 193; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 145. Na Šebestiána Čabelického se zaměřili A. SEDLÁČEK, *Čabelický*, s. 848; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 162; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 103.

Čabelickým ještě o osm let déle.⁴⁶⁷ Podstatnější než čas trvání služby však bylo zjištění, že ve svých krajských povinnostech vytrvali prakticky až do smrti.⁴⁶⁸

U dalších tří novožitných pánů se již nedá s jistotou určit, jaké okolnosti nakonec rozhodly o jejich posunu stavovskou hierarchií. Hejtmanství se stalo spíše součástí řady do sebe zapadajících prvků, jež jim nakonec dopomohly k naplnění dlouhodobějšího záměru. Jakkoli by se mohlo bádání ke způsobu uvažování těchto osob nejlépe přiblížit prostřednictvím vhodných pramenů osobní povahy, podporují výše uvedené závěry i jinak dosažená zjištění. Na rozdíl od Čabelického či Salhausena, kteří se pohybovali na regionální úrovni politického systému od 16 do 26 let, strávili přinejmenším dva z později povýšených rytířů v příslušném úřadě podstatně kratší dobu.⁴⁶⁹ Ani jedno odsloužené desetiletí nečinilo z Adama Jaroslava Šofmana z Hemrlesu a Václava Rudolfa Věžníka z Věžník vzorové představitele krajského zřízení.⁴⁷⁰ Blíže k tomuto označení měl spíše Jan Jiří Radecký z Radče, jemuž kromě čtrnáctiletého plnění povinností hejtmana na Vltavsku dopomohly k získání panského titulu stejně jako Šofmanovi s největší pravděpodobností i válečnické služby, jaké poskytoval vládnoucí dynastii.⁴⁷¹ Aniž by „krýksmanské“ dovednosti vycházely z jeho povolání, vyznamenal se v hlavním městě při bojích se Švédy na sklonku třicetileté války rovněž Václav Rudolf Věžník z Věžník.⁴⁷² Patrně tehdy také položil základy svého pozdějšího povýšení.⁴⁷³ Po mocenské stránce pak nevynikal žádný z uváděných krajských hejtmanů. Pouze Václav Rudolf Věžník a Gottfried Konstantin ze Salhausenu se díky působení mezi přísedícími dvorské a komorního soudu mohli vykázat alespoň dílčími politickými zkušenostmi.⁴⁷⁴

⁴⁶⁷ Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 243, 247.

⁴⁶⁸ Srov. TAMTÉŽ; A. SEDLÁČEK, *Sahlhaus*, s. 496; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 193; A. SEDLÁČEK, *Čabelický*, s. 848; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 162.

⁴⁶⁹ K délce krajského působení Čabelického a Salhausena H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 243, 247, 253, 257.

⁴⁷⁰ O Adamu Jaroslavovi Šofmanovi z Hemrlesu A. SEDLÁČEK, *Šofman*, s. 692-693; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 218; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 608; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 251. Osobnosti Václava Rudolfa Věžníka z Věžník se věnovali A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 401; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 141; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 240, 250-251.

⁴⁷¹ Na Jana Jiřího Radeckého z Radče se soustředili A. SEDLÁČEK, *Radecký*, s. 24; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 131; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 167; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 247, 257.

⁴⁷² K Věžníkově účasti na významné vojenské události A. SEDLÁČEK, *Věžník*, s. 638; P. MAŠEK, *Šlechtické rody II*, s. 401. Dále srov. pozn. 108 ve čtvrté kapitole s literaturou ke švédskému vpádu do hlavního města Království českého.

⁴⁷³ Udělení panského titulu Václavu Rudolfovi Věžníkovi z Věžník v roce 1658 doložil A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 141.

⁴⁷⁴ Srov. V. SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního*, s. 47; A. SEDLÁČEK, *Sahlhaus*, s. 496.

Vedle všech výše pojednaných rovin působnosti krajských hejtmanů by nemělo být opomíjeno ani jejich úzké sepětí s vojenskými povinnostmi, které se ostatně dalo zúročit i v žádostech o zmiňované povýšení do panského stavu.⁴⁷⁵ Zvláště v období třicetileté války vzrostla potřeba, aby se v zájmu císařského majestátu dokázali hejtmané vypořádat s nastalými každodenními problémy.⁴⁷⁶ Mnoho z nich způsobovaly nejen samotné bitevní střety, ale také takřka neustálé průtahy habsburských i zneprátelených armádních oddílů přes české území. S tím souvisela rovněž nutnost zajistit plnění složitějších úkolů, mezi něž patřilo vedle pomoci při shromažďování sněmem schválených daňových prostředků také doprovázení, ubytování a zásobování vojsk i řešení konfliktů vznikajících mezi žoldněři a poddanským obyvatelstvem. Závažné pravomoci ovšem náležely krajským hejtmanům také při organizování obrany v případech, kdy byl jim svěřený region vystaven nepřátelskému útoku.⁴⁷⁷ I proto není příliš překvapivé, kolik hejtmanů učinilo dříve či později zkušenost s vojenským kariérním směřováním. Téměř po celou první polovinu 17. století dokonce patřila válečnická minulost k nejlepším důvodům pro to, aby panovník jmenoval nižšího šlechtice do hejtmanské hodnosti.⁴⁷⁸ Na tom je dosti dobře patrné, jak úzká hranice patrně oba typy služby oddělovala. Ve výjimečných případech dokonce mohla kombinace „krýksmanských“ dovedností a krátkodobého výkonu hejtmanství provést urozeného jedince politickou hierarchií až k nejvyšším zemským úřadům. Obdobného, vojensky podpořeného posunu dosáhl například Oldřich Sezima Karel Skuhrovský ze Skuhrova, jenž zakončil svou kariéru v roli nejvyššího písaře.⁴⁷⁹

Aby však vyniklo zmíněné sepětí válečnické úlohy a krajské služby, měla by se pozornost soustředit na počínání konkrétního hejtmana, u něhož se daly popsané povahové rysy, způsob jednání a náklonnost k vojenství zřetelně vysledovat. Příslušný

⁴⁷⁵ Srov. mimo jiné okolnosti posunu Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů a jeho bratra Bernarda do vyššího šlechtického stavu. K tomu A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 93; Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 359.

⁴⁷⁶ K průběhu třicetileté války výběrově J. POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize*; TÝŽ, *Třicetiletá válka a český národ*; Pavel BALCÁREK, *Ve viru třicetileté války. Politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v zemích Koruny české*, České Budějovice 2011; R. FUKALA, *Třicetiletá válka I*; TÝŽ, *Třicetiletá válka 1618-1648 II. Pod taktovkou kardinála Richelieua (1630-1648)*, České Budějovice 2018.

⁴⁷⁷ Většinu popsaných činností odrážejí tematicky rozmanité písemnosti z období třicetileté války, které registrovou formou zpřístupnil v rozsáhlé edici V. LÍVA (ed.), *Prameny III-VIII*, Praha 1951-1957. Danému okruhu úkolů spadajících do působnosti představitelů krajské správy věnovala pozornost již H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 19, 21.

⁴⁷⁸ H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 19.

⁴⁷⁹ Srov. s obsahem předchozí podkapitoly.

požadavek nejlépe splňoval hejtman na Plzeňsku Jindřich Lapáček ze Rzavého.⁴⁸⁰ Ačkoli by se nedal označit za profesionálního žoldnéře, udržoval si vytrvale velmi dobré povědomí o vojenské situaci v zemi. K zajištění potřebných informací mu přitom pomáhaly sociální kontakty s jedinci, pro něž se válka proměnila ve východisko a výraz životního stylu.⁴⁸¹ Když proto Lapáček hledal v březnu 1640 způsob, jakým by spravovaný kraj zbavil povinnosti ubytovávat a živit neustále přicházející vojenské oddíly, obracel se dopisem s prosbou o pomoc k Václavovi Čabelickému ze Soutic, „*J[eho] M[ilosti] C[ísařské] vojenské radě, nařízenému nejvyššímu a v generální komisi vrchnímu komisaři*“.⁴⁸²

Od vysoce postaveného důstojníka Čabelického očekával přímluvu při vrchním zbrojmistrovi. Aby ji náležitě zdůvodnil, dospěl po barvitěm vylíčení složitých válečných podmínek na Plzeňsku k závěru, že spolu s hejtmanem za panský stav nemohou navzdory obdržení nařízení poskytovat zázemí dalším jednotkám císařské armády, neboť „*jsou všechny místa na ty štauby a tři regimenty rozdělení, a tak jednoho prázdného místa nemáme*“.⁴⁸³ Při veškeré snaze a odpovědnosti údajně oba vnímali nevděčnost svého úředního úředu, jenž vyjádřil následujícími slovy: „*Od pánův obyvatelův máme na sebe nařikání, druhý od soldátů, kterým ti kvartýři náležejí, že bychme raději na světě nebyli. Takovou kratochvil máme.*“ Na konec listu Jindřich Lapáček připojil ještě post scriptum, v němž uvedl, proč Václavovi Čabelickému odpovídá „*sám*“. Zastupoval tak pro zaneprázdnění druhého z hejtmanů, od něhož zjistil, „*že J[eho] M[ilost] arcikníže s armádou*“ do Plzeňského kraje „*maršíruje*“.⁴⁸⁴ Vedle řady výrazů vycházejících ze soudobého vojenského pojmosloví si vyžádal písemný projev Jindřicha Lapáčka pozornost i z jiného důvodu.⁴⁸⁵ Urozenějšího

⁴⁸⁰ K jeho osobě August SEDLÁČEK, *Lapáček ze Rzavého*, in: Ottův slovník naučný XV, Praha 1900, s. 653; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 533; H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 127-128, 254.

⁴⁸¹ List od Jindřicha Lapáčka ze Rzavého Václavovi Čabelickému ze Soutic datovaný bez bližšího určení místa 28. března 1640. Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica, inv. č. 520. Nad Lapáčkovým počínáním ve vojenské oblasti se podrobně pozastavila již H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 127-128.

⁴⁸² Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica, inv. č. 520. O Václavovi Čabelickém blíže A. SEDLÁČEK, *Čabelický*, s. 848; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 162; A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 91.

⁴⁸³ Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica, inv. č. 520. Hejtmanem za vyšší šlechtický stav v Plzeňském kraji byl v téže době po boku Jindřicha Lapáčka s největší pravděpodobností Jindřich Petr z Gutštejna. Srov. H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 127-128, 244. K tomuto jedinci blíže Martin KOLÁŘ, z *Gutštejna*, in: Ottův slovník naučný X, Praha 1896, s. 639-641, zde s. 641; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 307.

⁴⁸⁴ Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica, inv. č. 520.

⁴⁸⁵ Pro porozumění všem dobově podmíněným výrazům z válečnického prostředí se badatelé nabízejí užitečná pomůcka, kterou připravil k vydání Jan VOGELTANZ, *Malý slovník starého vojenského názvosloví*, Praha-Litomyšl 2008.

souputníka stojícího spolu s ním v čele krajské správy totiž označil za svého „kamaráda“.⁴⁸⁶ Opustil tím jindy dodržovanou formální úpravu dopisů, jež závazně ctíla platnou sociální hierarchii. Dané zjištění by mělo podnítit zkoumání již jednou zmiňovaných okolností vzájemného sblížení krajských hejtmanů a prověřit, jestli se válkou způsobené a oboustranně pociťované ohrožení nemohlo podepsat na omezování či přímo narušování dosavadního společenského řádu a vytvářet podmínky pro navazování těsnějších vazeb mezi dvěma postavením nerovnými partnery.⁴⁸⁷

Třicetiletá válka poznamenala uvažování plzeňského hejtmana Jindřicha Lapáčka ze Rzavého ještě jiným, podstatně zřetelnějším způsobem. Získané zkušenosti mu přiblížily pozadí soudobého vojenství natolik, že se k danému druhu kariéry rozhodl vést i své potomky.⁴⁸⁸ Dva z nich se tak posléze účastnili obnovených bojů s osmanskými Turky.⁴⁸⁹ Výraznějších úspěchů ovšem s největší pravděpodobností nedosáhli, neboť během blíže neurčených válečných kampaní zemřeli. Příslušné události zároveň silně ovlivnily budoucnost Lapáčkovy rodiny. Po smrti dalšího z jeho synů, Petra Karla, se v ní totiž k roku 1673 nenacházel žádný dědic mužského pohlaví.⁴⁹⁰ Na politický odkaz někdejšího zemského soudce za rytířský stav tak již neměl kdo navázat.⁴⁹¹

Připomenutím Lapáčkovova počínání bylo poukázáno na to, jak vypadala jedna z vrstev myšlení čelních představitelů krajské správy. Aby však nevznikal dojem, že společenská vážnost připisovaná hejtmanství vycházela pouze z představ nositelů této hodnosti, měly by být studiu podrobeny rovněž prameny zachycující jejich činnost z jiného, vnějšího úhlu pohledu.⁴⁹² Obzvláště příhodné se zdají být k danému účelu písemná svědectví osobní povahy, jež odrážejí především soukromou rovinu každodenního života nižší šlechty.

⁴⁸⁶ Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Historica, inv. č. 520.

⁴⁸⁷ Blíže V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému*, s. 65-66; TÝŽ, *Klientela*; TÝŽ, „*Páni a přátelé*“.

⁴⁸⁸ K tomu A. SEDLÁČEK, *Lapáček*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 533. Obdobný způsob uplatnění vystavil rozboru V. PRCHAL, *Z rytíře důstojníkem*.

⁴⁸⁹ Z obsáhlé literatury věnované turecké problematice v příslušném období srov. alespoň Markus KOLLER, *Eine Gesellschaft im Wandel. Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*, Stuttgart 2010; Norbert SPANNENBERGER – Szabolcs VARGA (edd.), *Ein Raum im Wandel. Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2014.

⁴⁹⁰ Faktografické důkazy k nově započaté rodinné tradici a jejím důsledkům podal A. SEDLÁČEK, *Lapáček*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 533.

⁴⁹¹ Srov. předchozí výklad sledující obsazení většiny zemského soudu dlouholetými krajskými hejtmany nižšího šlechtického původu.

⁴⁹² Zmiňovaný metodologický koncept rozvinuli mimo jiné Lud'a KLUSÁKOVÁ – Markéta KRÍŽOVÁ – Karel KUBIŠ – Miloš ŘEZNÍK – Daniela TINKOVÁ, *Namísto úvodu. „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: Karel Kubiš (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5, 1999), s. 11-28.

Jedno takové představuje rovněž vícegenerační rodinná kronika založená Václavem Vilémem Cetenským z Cetně a pokrývající časové období let 1677 až 1769.⁴⁹³ Ačkoli zvláštnosti daného literárního útvaru spočívající ve zpravidla vyšším počtu autorů nedovolují vždy jednoznačně určit pisatele konkrétních zápisů, zanechala patrně šlechtična pocházející z rodu Schwartzenwolffů a posléze provdaná Chlumčanská k roku 1762 sice poměrně stručnou, avšak zásadní výpověď o tom, nakolik důležité místo zaujímali představitelé krajské správy v sociální i mocenské hierarchii stavovské společnosti v pokročilém 18. století.⁴⁹⁴ Nejprve si bez výraznější zvláštnosti poznamenala: „*Téhož léta 1762 6. Novembris usnul v Pánu můj milý a dobře přející přítel, vysoce urozený a statečný rytíř, pan Jan Martin Běšín z Běšin [...]*“. Hned vzápětí však neopomněla dodat, že byl „*skutečný královský krajský hejtman královského kraje Prácheňského, kterýžto teď jmenovaný a dřívěj Berounský kraj skrze dvaceti let zběhlých spravedlivě a dobrotivě řídil*“.⁴⁹⁵ Obdobím vzniku se sice tento písemný postřeh zcela jednoznačně vymyká vymezení stávajícího výzkumu, na druhé straně umožňuje sledovat, po jak dlouhou dobu se podstata společenské vážnosti vycházející ze zastávaného úřadu v očích urozených jedinců neměnila. Právě díky tomu ostatně získává badatel odpověď na otázku, proč zůstávalo krajského hejtmanství i po potlačení českého stavovského odboje pro příslušníky nižší šlechty trvale vyhledávanou a politicky mimořádně přitažlivou kariérou. Ze záznamu nadto vyplývá, že soudobí pozorovatelé považovali délku služby za jeden z nejpodstatnějších ukazatelů míry ztotožnění příslušného rytíře s vykonávanou hodností. K ní se přirozeně vázaly i určité očekávané vlastnosti. Pisatelkou zmiňovaný Jan Martin Běšín je dokázal naplnit, proto se jeho činnost následně stala předmětem viditelně příznivého hodnocení.

Osobně laděná písemná svědectví si sice ještě vyžadají další studium a při výzkumu politické kultury pobělohorské doby je bude nezbytné využívat stále častěji, přesto již nyní vhodným způsobem dotvářejí obraz činnosti nižší šlechty v jednotlivých historických krajích Království českého během pokročilého 17. století, o jehož přiblížení usilovala přítomná podkapitola. Z ní plynoucí závěry se opírají o řadu poměrně překvapivých zjištění. Regionální správa se v souladu se zákonnými

⁴⁹³ Milada SVOBODOVÁ (ed.), *Rodinná kronika Václava Viléma Cetenského z Cetně a jeho potomků z let 1677-1769 v rukopise XXIII F 93*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 18, 2003-2004, s. 388-399. Postřehy o Cetenských z Cetně shromáždili rovněž August SEDLÁČEK, *Cetenský z Cetně*, in: Ottův slovník naučný V, Praha 1892, s. 331-332; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 138.

⁴⁹⁴ O pisatelce blíže M. SVOBODOVÁ (ed.), *Rodinná kronika*, s. 390.

⁴⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 390, 395-396. Krajskou činnost Jana Martina Běšína z Běšin podchytila H. SEDLÁČKOVÁ, *Krajští hejtmané*, s. 250, 258. K rodinnému zázemí daného rytíře upřel pozornost Martin KOLÁŘ, *Běšínové z Běšin*, in: Ottův slovník naučný III, Praha 1890, s. 897.

ustanoveními dostala plně pod kontrolu vladaře. I když tím došlo k ještě hlubšímu a zcela záměrnému oslabení stavovských nástrojů moci, nabízela příslušná změna rytířům i novožitným pánům rovněž jistý druh kariérní výzvy. Aniž by na rozdíl od nejvyšších zemských úředníků museli přistupovat k naprosté změně životních návyků, dosahovali jako královští úředníci uznání ze strany svého sociálního okolí a přitom si nadále udržovali prostor k uspokojování osobních nároků na politickou sebe prezentaci, který jim nejčastěji zprostředkovaly sbory příslušných téměř všech typů soudobých šlechtických soudů. Kromě toho bylo s ohledem na personální kapacity o poznání snazší získat alespoň dočasně hejtmanskou hodnost než proniknout do uskupení menších, natož pak nejvyšších zemských úředníků. Za posledně zmíněnými přitom hodnotou ani rozsahem svých statků nezaostávali. Pokud by byly vzaty v potaz výsledky šetření odvozeného z údajů obsažených v berní rule, patřili představitelé horní vrstvy krajského úřednictva mezi jinými politicky činnými jedinci k nejzámožnějším členům nižšího šlechtického stavu.

Kapitole věnované okolnostem, možnostem a způsobu veřejného uplatnění rytířstva v pobělohorském období předcházela záměr zjistit, jestli porážka stavovského vojska v bitvě na Bílé hoře spolu se svými pozdějšími důsledky připravila nižší šlechtu o někdejší podíl na moci v Království českém. Pohled shora dolů napříč hierarchií politického systému zohlednil postupně prostředí císařského dvora, země i regionu a dospěl k závěru, že se výše uváděná skutečnost nepotvrdila. S výjimkou zanedbatelného zastoupení v bezprostředním okolí panovníka se příslušníci původních předbělohorských rodů navzdory všestrannému oslabení své stavovské korporace odmítali vzdávat příležitosti k mocenskému zviditelnění, přizpůsobili se nově nastoleným pravidlům a dokonce nadále nacházeli prostor, aby zúročili pozůstatky prověřených tradic kariérního směřování, jaké rozvíjeli již jejich předci.

4. Náboženské směřování rytířstva po bitvě na Bílé hoře

Výzkum náboženských dějin 17. století již zohlednil okolnosti vývoje společnosti zemí Koruny české a dospěl k nezanedbatelným výsledkům. Jejich prostřednictvím napomohl mimo jiné zjistit, proč prosazování určitého pojetí víry tvořilo důležitou součást procesu centralizace politické moci na úrovni země i jednotlivých šlechtických panství, nakolik úspěšně probíhalo a co učinilo s osobním přesvědčením osob odlišného vyznání.¹ Až doposud se však bádání záměrně a v širší míře nesoustředilo na objasnění postojů, jaké ke konfesijní problematice zaujímal pobělohorská nižší šlechta. Ke zkoumání příslušného tématu poskytuje dostatečné východisko typově rozmanitá skladba písemností. Ačkoli by je mohla přítomná kapitola stěží obsáhnout v plné šíři, klade si za cíl alespoň naznačit, že se za užití vhodných metodologických přístupů stále otevírá nemalý prostor k důkladnému rozboru postavení víry v každodenním životě rytířů barokní doby.

Ještě než se těžiště výkladu přeneso do dvacátých let 17. století, kdy došlo k závažnému předělu v náboženském vývoji zemí Koruny české, mělo by být připomenuto, jaké události těmto změnám předcházely. Problematika chápání a pojetí

¹ Nad základními metodologickými nástroji k uchopení naznačených témat se v souvislosti s dějinami 16. a 17. století zamýšleli mimo jiné Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, Český časopis historický 106, 2008, s. 80-108; TÝŽ, *Konfessionalisierung und Grenzen von Konfessionalisierbarkeit*, in: týž – Walter Ziegler (edd.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500-1650 VII. Bilanz – Forschungsperspektiven – Register*, Münster 1997, s. 9-44; Heinz SCHILLING, *Konfessionalisierung und Staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559-1660*, Paderborn 2007; Wolfgang REINHARD, *„Konfessionalisierung“ auf dem Prüfstand*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmayer (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert im Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 79-88; Heinrich Richard SCHMIDT, *Perspektiven der Konfessionalisierungsforschung*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien-München 2007, s. 28-37; Kaspar VON GREYERZ – Manfred JAKUBOWSKI-TIESSEN – Thomas KAUFMANN – Hartmut LEHMANN (edd.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*, Gütersloh 2003; Anna OHLIDAL, *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*, *Studia Rudolphina* 3, 2003, s. 19-28. Jakými rysy se z obecného hlediska vyznačoval mnohověstevnatý proces rekatolizace v podmínkách českých zemí, dokázali nejuvýstižněji postihnout Jiří MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992; Ivana ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*, in: táž (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 14-24. Okolnostmi a pozadím strategií šlechtických vrchností při prosazování jednotného vyznání v rámci jejich statků se podnětným způsobem a s četnými odkazy na nejnovější zahraniční i domácí literaturu zabýval Josef HRDLÍČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590-1630)*, České Budějovice 2013 (= *Monographia historica* 14); TÝŽ, *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, Český časopis historický 108, 2010, s. 406-442.

víry se prolínala s děním na úrovni utvářející se stavovské společnosti již od husitských válek.² Po jejich skončení bylo v Čechách na základě přijetí basilejských kompaktát uzákoněno dvojjvěří.³ Okolnosti původně značně problematického soužití katolíků s utrakvisty následně upravil kutnohorský náboženský mír uzavřený v roce 1485.⁴ Normativně vymezený rámec však po uplynutí několika desetiletí přestal odrážet skutečnou, podstatně rozmanitější konfesijní situaci panující na území Království českého.⁵

S počátkem novověku poznamenaly její podobu nejen poměrně rychle se šířící myšlenky německé reformace, ale také nástup Habsburků na český trůn.⁶ Většina stavů si v téže době udržovala nekatolické přesvědčení, zatímco Ferdinand I. hájil zájmy římskokatolické církve.⁷ Náboženský nesoulad mezi panovníkem a zástupci šlechty i královských měst přetrvával a stále častěji se promítal rovněž do mocenské oblasti. V roce 1547 pak dokonce provázal průběh prvního protihabsburského odboje.⁸ Ten mimo jiné vyvolala neochota českých stavů vystupovat vojensky proti svým říšským souvěrcům za šmalkaldské války.⁹ Potlačěním počínajícího povstání došlo v Čechách k dočasnému utlumení politických i náboženských záměrů stavovské opozice. Jejich nositeli se po potrestání královských měst stali napříště již výlučně příslušníci panstva a

² Do politických souvislostí zasadil veškeré závažné pohusitské sociální změny František ŠMAHEL, *Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století*, Český časopis historický 90, 1992, s. 161-187.

³ Srov. TÝŽ, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011.

⁴ Souhrnný pohled na náboženský vývojový rámec příslušného období předložil Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001. S důrazem na tehdejší počínání zástupců urozených vrstev Robert NOVOTNÝ, *Proměna rituálu. Šlechta v období dvojjvěří*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, Praha 2009, s. 237-246; ve vztahu k městskému prostředí blíže například Hana PÁTKOVÁ, *Církev a konfese v pohusitských Čechách: dvojjvěří ve třech západočeských městech*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2, Z pomocných věd historických 15, 1999, s. 241-243.

⁵ Dochované kronikářské zápisy pořizené Bartošem písařem tak mimo jiné podaly svědectví, že se již ve dvacátých letech 16. století stavěli proti sobě pražští stoupenci utrakvismu a nově přicházejícího luteránství. Srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.), *Prameny dějin českých VI*, Praha 1907, s. 1-342.

⁶ Na základě nejnovějších poznatků a v širokém tematickém záběru přistoupili ke zhodnocení role náboženství v raně novověkých českých dějinách Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013. Mnohost konfesijních směrů v časovém průřezu od husitství až po protestantská hnutí 16. století názorně představil Amedeo MOLNÁR, *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, Praha 1985.

⁷ Účinky tohoto účelového spojenectví se začaly viditelně projevovat již po ukončení mnoho let trvajícího zasedání tridentského koncilu, čehož si povšimli již František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcie rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*, Praha 1969.

⁸ Podrobněji příspěvky ve sborníku, který uspořádal Petr VOREL (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Pardubice-Praha 1999.

⁹ Z jakých pohnutek tento odmítavý stavovský postoj vycházel, objasnil Jaroslav PÁNEK, *Kaiser, König und Ständerevolte. Die böhmischen Stände und ihre Stellung zur Reichspolitik Karls V. und Ferdinands I. im Zeitalter des Schmalkaldischen Krieges*, in: Alfred Kohler – Barbara Haider – Christine Ottner (edd.), *Karl V. 1500-1558. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee*, Wien 2002, s. 393-406.

rytířstva.¹⁰ Soustředěnému a především jednotnému postupu vůči vládnoucí dynastii ovšem stále více bránila pestrost věroučných směrů, jež od poslední čtvrtiny 16. století přispěla ke zřetelné konfesionalizaci veřejného dění.¹¹

Počátek příslušného období určil rok 1575, kdy se šlechtičtí představitelé utrakvistů, luteránů a českých bratrů pokusili u příležitosti konání zemského sněmu prosadit na panovníkovi uzákonění náboženské tolerance. Způsob jejího zavádění a uplatňování písemně ošetřoval dokument nazvaný Česká konfese, jenž vytvářel složitý kompromis mezi stoupenci soudobých nekatolických vyznání. Navzdory ústnímu příslibu ze strany Maxmiliána II. nebyly příslušné požadavky zohledněny a zůstaly pouze nenaplněným návrhem. Tento nezdar přenesl otázku náboženského přesvědčení ještě více do mocenské roviny. Učinil z ní tak předmět politického zápolení, které proti sobě svedlo vládnoucí Habsburky a většinu české šlechty.¹² Za panování Rudolfa II. sice zůstávali katolíci v menšině, avšak díky podpoře panovníka, jednotnému vystupování a čím dál výraznější rozhodnosti získávali značný vliv na chod zemské vlády.¹³ Nejpodstatnější úlohu v jejich řadách plnil nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic.¹⁴ Byl to právě on, kdo ostře nesouhlasil se zněním Majestátu na náboženskou svobodu.¹⁵ Když využili stavové bratrského sporu v habsburském domě a vynutili si na císaři jeho vydání, získali spolu s touto listinou záruku svobodného výběru náboženského vyznání. Vlastní vztahy mezi katolíky a protestanty pak od téže doby určovalo tak zvané Porovnání.¹⁶ Ani příslušné události ze sklonku prvního desetiletí 17. století složité

¹⁰ Důsledky vyvozené panovníkem z nepřátelského jednání stavů shrnul TÝŽ, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě*, Praha 1982, s. 18-34.

¹¹ Pro důkladné vymezení významového pole pojmu „konfesionalizace“ srov. pozn. 1.

¹² Na Českou konfesi se detailně zaměřili Ferdinand HREJSA, *Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912; Jaroslav PÁNEK, *Zápas o Českou konfesi*, Praha 1991; TÝŽ, *Zápas o charakter české stavovské opozice a sněm roku 1575*, *Československý časopis historický* 28, 1980, s. 863-887.

¹³ Ke klíčovým momentům tohoto zvratu v politickém vývoji země upřelí pozornost Josef BOROVIČKA, *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597-1599*, *Český časopis historický* 28, 1922, s. 277-304; Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925.

¹⁴ Osobností tohoto přesvědčeného katolíka se z různých úhlů zabývali předně Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/I); Josef BOROVIČKA, *Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic. Diplomatický rozbor roudnických rukopisů*, in: Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 435-455; Miloslav VOLF, *Zdeněk a Polyxena z Lobkovic za povstání a po něm ve světle své korespondence*, Praha 1972.

¹⁵ Blíže Jiří JUST, *9. 7. 1609. Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009, s. 70-71.

¹⁶ K rozkrývání jednotlivých vrstev zápolení mezi Rudolfem II. a arciknížetem Matyášem zcela konkrétně Václav BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608-1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14). Důležitost Majestátu na náboženskou svobodu a s ním úzce souvisejícího Porovnání vyzdvihli J. JUST, *9. 7. 1609. Rudolfův Majestát*; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina

mocenské a náboženské poměry přetrvávající v Království českém nevyřešily. Napětí rozdělující soudobou stavovskou společnost naproti tomu neustále vzrůstalo.¹⁷ Když církevní vrchnosti následně podnítily s poukazem na omezenou působnost Rudolfova Majestátu uzavření protestantského kostela v Broumově i zničení dalšího nekatolického kostela v Hrobu, směřovaly již trvalé neshody k vyvrcholení v otevřeném protihabsburském odboji.¹⁸ Aby zdůvodnili stavové své rozhodnutí užít násilných prostředků pro naplnění vytyčených cílů, odvolávali se právě na nedodržování závazného obsahu listiny z roku 1609.¹⁹

Pro zamýšlený výklad věnovaný náboženským dějinám pobělohorské nižší šlechty však bylo ještě podstatnější, co se v konfesijní oblasti odehrávalo po bitvě na Bílé hoře.²⁰ Vítězství nad povstalci dávalo panovníkovi neomezené možnosti při zavádění požadovaného katolického vyznání. Zatímco římskokatolická církev vystupovala po větší část 16. a na počátku 17. století spíše z obranných pozic, aby zamezila dalšímu šíření reformace, počínaje 8. listopadem 1620 již mohla přinejmenším v zemích Koruny české přistoupit s oporou v osobě Ferdinanda II. k započetí procesu rekatolizace, jenž v konečném důsledku trval několik desetiletí, probíhal v několika vlnách a kladl si za cíl sjednotit celé území v jediné povolené víře.²¹ V kombinaci s konfiskačními rozsudky vynesenými nad účastníky povstání a nekontrolovanou habsburskou nobilitační politikou tvořil jeden z neúčinnějších nástrojů k pojednávajícímu přetváření vnitřních struktur i personální skladby českého rytířstva.

THOMSEN (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014; Julius GLÜCKLICH, *Koncept Majestátu a vznik Porovnání*, Český časopis historický 23, 1917, s. 110-128; Kamil KROFTA, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909.

¹⁷ Srov. jednu z posledních významných politických událostí předcházejících povstání, kterou podrobil rozboru Jan P. KUČERA, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, *Studia Comeniana et historica* 14, 1984, s. 5-42.

¹⁸ Blíže J. MIKULEC a kol., *Církev*, s. 71; Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2014, s. 62-63. Ke zmiňovanému případu nejpodrobněji Jan KILIÁN, *11. 12. 1617. Zboření kostela v Hrobu. Na cestě k defenestraci*, Praha 2007.

¹⁹ Příslušná otázka byla vtělena do spisů nazývaných Apologie a propagujících důvody i cíle protihabsburské vzpoury. Představit jejich znění se pokoušel Antonín MARKUS, *Stavovské apologie z roku 1618*, *Český časopis historický* 17, 1911, s. 58-74, 200-217, 304-315, 421-435.

²⁰ Základní rysy i veškeré změny provázející z náboženského hlediska příslušné období v úplnosti zachytil a přiblížil Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.

²¹ Pro zmapování okolností pobělohorského náboženského vývoje alespoň výběrově Tomáš Václav BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892; J. MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace*; I. ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace*; Jaroslav KADLEC, *Rekatolizace v Čechách*, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344-1994. Sborník statí o jeho působení v české zemi*, Praha 1994, s. 129-149.

Ačkoli někdejší náboženská tolerance začala zanikat mnohem dříve, stalo se právním základem pro přijímání příslušných opatření teprve Obnovené zřízení zemské.²² Pobělohorská ústava označila ve svém článku A 23 nazvaném „*O religi neboližto náboženství*“ veškeré nekatolické směry za hlavní příčinu „*povstale vysoce ohavné rebellii*“.²³ Proto se mělo jejich udržování v jakékoli podobě neprodleně zamezit. Měl-li císař co nejúčinněji předcházet budoucí „*ujmě a škodě našeho svatého katolického náboženství skrze majestáty, sněmovní snešení, reversy, resolucí, privilegia aneb jiné nařízení*“, považoval za naprosto nezbytné, aby to vše „*v nic obráceno bylo a zůstalo*“.²⁴ Od příslušného okamžiku tak byly všechny osoby rozdílného vyznání postaveny mimo zákon. Pány i rytíře stavěla daná podmínka do situace, kdy se museli rozhodnout, zda se s panovníkem ve víře srovnají, anebo zemi opustí. Ještě podrobnější a konkrétnější podobu dostala příslušná otázka 31. července 1627 spolu s vydáním rekatolizačního patentu, jenž na Obnovené zřízení zemské promyšleně navazoval.²⁵ Spojené úsilí římskokatolické církve a vládnoucí dynastie podporovala činnost zvláštních reformačních komisí.²⁶ Jimi vyvíjený nátlak, popsany dosti barvitě například Janem Jiřím Harantem z Polžic a Bezdružic, měl přimět nekatolické šlechtice k přehodnocení dosavadního náboženského přesvědčení.²⁷

4.1. Konfesijně rozdělená nižší šlechta ve světle pramenů evidenční povahy

Pokud si badatel potřebuje učinit rámcovou představu o početním i zeměpisném rozložení rytířských stoupenců uzákoněného katolictví a protestantských směrů v pobělohorských Čechách nebo mimo jejich hranice, musí nezbytně nutně pracovat s

²² Stěžejní pramen právní povahy zpřístupnil v nezkrácené podobě Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1888.

²³ TAMTÉŽ, s. 32.

²⁴ TAMTÉŽ, s. 34.

²⁵ O jeho účincích na urozenou společnost pobělohorských Čech podal podrobný výklad Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

²⁶ Působení těchto cíleně zřizovaných institucí popsal za pomoci dochované evidence stavu katolické víry na území jihozápadních Čech Vincenc OEHM, *Protokol reformační kommisie, konané r. 1628 v krajích Bechyňském, Prachenském a Plzenském*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1897, č. 28, s. 1-29.

²⁷ Harant si pečlivě všiml i jednotlivých výroků komisařů: „*Potom také mluvili proti tomu, když kdo řekl, že věří Pánu Bohu, že ho neopustí, že ho i v cizích zemích živiti bude, na to řekli: že Pán Bůh živí každého sic, žida, Turka, šelmu, lotra, toho, kterého kat na rebik k voběšení vede, a jiné mnohé věci rouhavé i na poctivosti dotklivé zuřivě mluvili.*“ Srov. Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdružic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897, s. 32-33.

prameny evidenční povahy. Nejpodstatnějším z nich je pro svou vypovídací hodnotu bezpochyby soupis poddaných podle víry z roku 1651. Již v období jeho vzniku se očekávalo, že poslouží jako doposud nejúplnější doklad o účincích probíhající rekatolizace a zřetelně označí případná ohniska odchylného náboženského smýšlení obyvatel Království českého. Zásadou rozsáhlého edičního projektu se podařilo moderním kritickým způsobem zpřístupnit jednotlivé části zmiňovaného pramene, jež jsou členěny podle regionů, kde takto zaměřené šetření probíhalo.²⁸ Přestože se nedochoval pro všechny lokality, poskytuje soupis poddaných podle víry zvláště v kombinaci s takřka stejně starou berní rulou východisko ke zkoumání pestré skladby témat, mezi nimiž kromě majetkové problematiky vynikají i otázky zasahující do oblasti každodenního života poddaných ve městech i na venkově.²⁹

Zabývat se s využitím příslušného pramene sledováním počtu rytířů katolického vyznání v pobělohorském období by však jistě nebylo z hlediska prováděného výzkumu účelné ani smysluplné. Po vydání výše zmíněného Obnoveného zřízení zemského a rekatolizačního patentu začalo až na nečetné výjimky vznikat v podmínkách české urozené společnosti ryze katolické prostředí, kde se odbývaly osudy jednotlivých šlechticů bez ohledu na to, zda se k požadované víře hlásili z přesvědčení, nebo vynuceně pod vlivem vnějších okolností. Mnohem podstatnější události se proto spíše než v polovině 17. století odehrávaly během a také bezprostředně po zavádění panovníkem podněcovaných zákonných opatření, a to z mnoha příčin.

Vypovězení ze země pro netolerovanou víru se týkalo doposud jen stěží spočítatelného množství pánů i rytířů a přispělo ke značné personální proměně nižšího šlechtického stavu.³⁰ Současně jej však provázely i jiné důsledky. Rozhodnutí zbavit

²⁸ Výsledný vědecký počín je tvořen dohromady jedenácti samostatnými díly. Mezi nimi například Zdena KOKOŠKOVÁ – Helena SEDLÁČKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko I-III*, Praha 1997; Lenka MATUŠÍKOVÁ – Alena PAZDEROVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Chrudimsko I-III*, Praha 2001.

²⁹ Srov. alespoň přehled majitelů jednotlivých statků, který podle berní ruly sestavil a rejstříky opatřil Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule I-II*, Praha 1953-1954.

³⁰ Problematika života pobělohorských exulantů rozličného společenského původu se stala zvláště v posledních desetiletích jedním z nejvyhledávanějších badatelských témat na poli náboženských dějin raného novověku. Z obsáhlé literatury výběrově Alexander SCHUNKA, *Krieg, Konfession und die Ausprägung eines Migrationssystemes im 17. Jahrhundert*, in: Matthias Asche (ed.), *Krieg, Militär und Migration in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2008, s. 227-240; Michaela HRUBÁ (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001; na zcela konkrétních případech a otázkách blíže Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008 (= Monographia historica 9); Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*, Praha 1999; Martina LISA (ed.), *Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantenngemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung*, Stuttgart 2014; Marie RYANTOVÁ (ed.),

urozeného jedince možnosti spravovat po generace udržované pozemkové jmění navazovalo na předchozí konfiskační rozsudky a uvedlo pomyslně do pohybu trh se šlechtickými nemovitostmi, které přicházely o své stávající majitele, aby se postupně dostávaly do držení stoupenců habsburské moci. Nové vlastníky panství i statků pak nespojovala pouze loajalita vůči císaři, ale také totožné náboženské vyznání.³¹

Dosavadní výzkumy potvrdily, že se urození jedinci nechtěli vydávat příliš daleko za hranice Království českého. Opačné rozhodnutí by je zcela připravilo o již tak dosti omezené kontakty s domovským zázemím. V některých z nich navíc vzbuzoval naděje na opětovný návrat nečitelný průběh třicetileté války. Na výsledku vojenských střetů totiž nezáviselo z pohledu exulantů pouze rozdělení politické moci v Evropě. Odvíjet se od něj měla rovněž odpověď na otázku, jestli dojde v českých zemích k obnově náboženské tolerance přinejmenším v podobě, jakou si udržovala na sklonku předbělohorského období.³² Útočiště nekatolické šlechty mezi tím tvořily například oblasti Saska, Lužice nebo polské části Slezska, kde se shodně vytvářela pozoruhodná společenství konfesijně spřízněných členů vyšších stavů.³³ Mapovat tamní sociální struktury a pokoušet se alespoň přiblížit každodennímu životu těchto jedinců představuje nesnadný úkol podmíněný dostupností vhodných druhů písemných svědectví. Východiskem každého obdobně pojatého snažení by se ovšem za příznivých heuristických okolností měly stát prameny evidenční povahy, neboť dovolují badateli zdaleka nejlépe, aby si učinil představu o početnosti a skladbě náboženských přistěhovalců. Doposud nejdále pokročil v daném směru výzkum sociálního uskupení

Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku, Pelhřimov 2016; Jiří MIKULEC, *Mezi konverzí a emigrací. Vídeňský dvůr a náboženská loajalita šlechty v Čechách v prvních pobělohorských desetiletích*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 397-414.

³¹ Při sledování majetkové situace pobělohorských rytířů je nanejvýš potřebné kombinovat údaje a postřehy, které shromáždili zvláště Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II*, Praha 1882-1883; Ondřej TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka. Restituční úsilí šlechty českého severovýchodu potrestané pobělohorskými konfiskacemi*, České Budějovice-Hradec Králové 2013; Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 195-228.

³² Představy a způsob uvažování exulantů zasadil do souvislosti se soudobými politickými, filozofickými a náboženskými směry V. URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Že přinejmenším někteří z nich nehodlali pouze nečinně přihlížet dění odehrávajícímu se na pozadí bojů třicetileté války, spolehlivě doložili Jan KUMPERA – Josef HEJNIC, *Poslední pokus českého exilu kolem Komenského o zvrát v zemích České koruny*, Brno-Uherský Brod 1988.*

³³ Blíže mimo jiné Erich PRÖWIG, *Die böhmischen Exulanten in Sachsen und in der Oberlausitz*, Familie und Geschichte 3, 1994, s. 510-518; Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004; Jörg DEVENTER, *Nicht in die Ferne – nicht in die Fremde? Konfessionsmigration im schlesisch-polnischen Grenzraum im 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Glaubensflüchtlinge. Ursache, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Stuttgart 2008, s. 95-118.

českých exulantů, jež se vytvořilo na území města Pirna v luteránském Sasku.³⁴ Jakou měrou zde byla zastoupena nižší šlechta, dovolují zjistit soupisy nekatolíků přicházejících rovněž z Království českého.³⁵ K edičnímu zpřístupnění a prohloubení studia těchto pramenných podkladů vzniklých v letech 1629, 1631 a 1636 došlo zásluhou Lenky Bobkové.³⁶

Díky nim se podařilo zjistit, že tehdy Pirna i s dílčími časovými přesahy poskytovala střídavě náboženský azyl téměř stovce osob, jež se svým sociálním zařazením pohybovaly na úrovni českého rytířského stavu.³⁷ Viditelnou převahu si mezi nimi udržovali šlechtici pocházející z tradičních předbělohorských rodů. Dvěma rodinnými příslušníky mužského pohlaví se v tamní městské pospolitosti mohli během sledovaného období vykázat Beřkovští ze Šebířova, Čejkové z Olbramovic, Kelblové z Gejzinku, Myškové ze Žlunic, Pfefferkornové z Ottopachu, Robmháповé ze Suché, Rutové z Dírného a Šlivští ze Šlivic. Z ryze kvantitativního hlediska však všechny uvedené ještě převyšovali Elsnicové z Elsnic, Gerštorfové z Gerštorfu, Kamýčtí ze Lstiboře, Kaplířové ze Sulevic nebo Mateřovští z Mateřova.

Vypozorovaná skutečnost je významná, neboť svědčí u zcela konkrétních rodů o hojnějším rozvíjení nekatolických tradic. Právě ty následně ovlivňovaly náboženské směřování a spolu s ním rovněž mocenské i sociální vyhlídky hned několika jejich větví. Předkládané počty by nadto ještě výrazněji vzrostly, kdyby se pozorování oproti zaměření celého přítomného pojednání rozšířilo také na nižší šlechtičny. Některé rytířské rodiny totiž byly v příslušných letech vinou nejrůznějších okolností zastoupeny na území Pirny pouze ženami. Zmíněný jev se dal namátkou zaznamenat u Střelů z Rokyc nebo Údrckých z Údrče.

Zatímco pozemkové jmění zanechávali v Čechách, obávala se patrně většina nižších šlechticů spíše rozpadu svých stávajících sociálních sítí. Než si vybudovali nové

³⁴ Ještě před Lenkou Bobkovou (srov. pozn. 30) se v rámci české historické vědy zabývali okolnostmi pobytu nekatolíků z Království českého v saské Pirně rovněž Antonín REZEK, *Osudy exulantů v Perně r. 1639*, Časopis Českého musea 65, 1891, s. 402-412; Josef VOLF, *Čeští exulanti v matrikách perenských*, Sborník Jednoty potomků pobělohorských exulantů-pokutníků a přátel rodopisu v Praze 3, 1932, č. 2, s. 30-42; č. 3-4, s. 46-53; 4, 1933, č. 1, s. 2-6; č. 2, s. 15-21; č. 3-4, s. 30-39; 5, 1934, č. 1, s. 1-7; č. 2, s. 13-22; č. 3-4, s. 29-32; 6, 1935, č. 1, s. 1-7; č. 2, s. 13-22; č. 3-4, s. 29-37; 7, 1936, č. 1, s. 1-9; č. 2, s. 13-23; č. 3-4, s. 32-40.

³⁵ Nad podílem náboženských emigrantů z Čech na skladbě zdejších urozených vrstev se již zamýšlela Lenka BOBKOVÁ, *Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629*, Folia historica bohemia 19, 1998, s. 83-116.

³⁶ TÁŽ (ed.), *Exulanti. Východiska a perspektivy budoucího rozboru veškerých jevů spojených s konfesijně vynuceným životem na saském území* náležitě zhodnotila TÁŽ, *Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu*, in: M. Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast?*, s. 72-106.

³⁷ Údaje užití ve výkladu čerpal autor z pečlivě sestaveného jmenného rejstříku, o nějž edici příslušných seznamů z let 1629, 1631 a 1636 rozšířila Lenka Bobková. Srov. TÁŽ (ed.), *Exulanti*, s. 133-193.

kontakty a navázali případně i vzájemné vztahy, přebývali zde buď sami, anebo obklopeni nejužším rodinným kruhem. Ten kromě manželky a dětí někdy tvořili rovněž doposud svobodní sourozenci obou členů manželského páru. Při pronikání k vazbám „dobrého přátelství“ se Lenka Bobková vedle jiných písemností opírala také o rozbor pozoruhodného štambuchu nazývaného příznačně *Liber de Exulantibus*, jehož majitelem byl Jiří Mladota ze Solopisk. Do této pamětní knihy vkládali rytíři vzpomínkové zápisy, aby si uchovali sepětí s okruhem svých souputníků sdílejících obdobný osud.³⁸

4.2. Umírání a zbožnost očima rytíře

Výše uváděné poznatky sice umožňují vyjádřit podíl nekatolíků na skladbě nižšího šlechtického stavu a zhodnotit jejich ochotu smířovat se s nově nastolenými společenskými podmínkami. Vzhledem k povaze pramenného svědectví ovšem nemají schopnost podat odpověď na otázku, jak představitelé rytířstva jimi zvolené vyznání vnímali, prožívali a vyjadřovali navenek. Výklad proto musí vzít v potaz také jiné druhy písemností, jež by na jedné straně dovolily prohloubit studium náboženské problematiky potřebným směrem, avšak spolu s tím zároveň nenutily badatele, aby se vzdal souhrnného pohledu na sledovanou sociální skupinu. Z dostupných pramenů vykazují popsání vlastností zejména poslední porřízení sepisovaná rytíři v prvních desetiletích po bitvě na Bílé hoře.

Na proměny testamentární praxe v českém šlechtickém prostředí od poloviny 16. do poloviny 17. století se doposud nejúplněji zaměřil Pavel Král.³⁹ Svými výzkumy přitom poukázal na skutečnost, že poslední vůle byly listinami ošetřujícími závažnou soukromoprávní problematiku a jako takové musely splňovat zákonem požadované náležitosti.⁴⁰ Vyznačovaly se ustálenou formální úpravou a vzájemně srovnatelným obsahem. Navzdory sledování zažitých, sociálně očekávaných zvyklostí však v určitých otázkách nabízel kšaftovní porřízení umírajícímu urozenému jedinci prostor, aby vyjádřil své vlastní pohnutky, jež se netýkaly pouze způsobu dělení odkazovaného

³⁸ O povaze a širokých možnostech uplatnění tohoto typu pramenného svědectví v historickém bádání nejpodrobněji pojednala Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007 (= Monographia historica 8).

³⁹ Srov. Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002 (= Monographia historica 2); TÝŽ, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004 (= Monographia historica 4).

⁴⁰ TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 14-25; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 82-93.

majetku, ale také posmrtného života a s ním úzce souvisejících náboženských představ.⁴¹ Rozbor vybraných testamentů dovolil na stejném základě porovnávat, do jakých oblastí úvah i činností zasahovalo na sklonku života zvolené pojetí víry a v čem se u jednotlivých rytířů příslušné projevy shodovaly nebo naopak lišily. Jak se zdá, nebyla žádná z posledních vůlí užitých za účelem přítomného zkoumání doposud edičně zpřístupněna a až na dvě výjimky ani hlouběji interpretována.⁴²

Vkládání poslední vůle do desek zemských bylo součástí obvyklého procesu, na němž se vzhledem k okruhu svěřených povinností podíleli nositelé jednotlivých hodností při úřadu desek zemských.⁴³ Již sama povaha použitého pramene tak v podstatě s předstihem vylučovala, aby po vydání Obnoveného zřízení zemského odrážel jiné než zákonem vyžadované projevy náboženského smýšlení.⁴⁴ Ačkoli se normativní ustanovení nemusela vždy shodovat se skutečností, přispěla panovníkem přijatá opatření k vymizení konfesijní rozmanitosti přítomné v kšaftech pánů a rytířů před bitvou na Bílé hoře, avšak nikoli k jednotnému vyznění daných písemností. Pozornost výkladu se proto zaměří na pohnutky, jimiž se urození jedinci zabývali při rozhodování o otázce, z jakých prvků by se měl skládat jejich posmrtný obraz.

Dříve než mohl začít pečlivě zvažovat podrobnosti budoucího pohřebního obřadu, dbal šlechtic o to, aby co nejlépe určil místo svého posledního odpočinku. V jeho výběru se nezrcadlil pouze konfesijní zřetel, ale především konzervativní hodnoty vycházející z prověřených rodinných tradic a stále více také z okolností nezřídka celoživotního veřejného uplatnění.⁴⁵ Obsah posledních vůlí konkrétních pobělohorských rytířů napomohl v tomto směru vysledovat tři základní jevy, jež odrážely rozdílné a náležitě promyšlené strategie sociální sebe prezentace. Svou povahou odpovídaly

⁴¹ Ke struktuře a rituálně podmíněnému sledu i náplni úkonů prováděných umírajícím prostřednictvím testamentu blíže TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 26-54; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 93-116.

⁴² Autorem níže uskutečněný výzkum zohlednil výpověď osmnácti vybraných kšaftů pokrývajících časové období od poloviny třicátých do počátku padesátých let 17. století a vepsaných do trhových kvaternů desek zemských (srov. níže citace u konkrétních odkazů). Jejich pisateli byli následující příslušníci pobělohorského rytířstva, výjimečně pak i čerství nositelé panského titulu, řazení v abecedním pořádku: Vilém Boryně ze Lhoty, Václav Čabelický ze Soutic, Adam Fridrich Doudlebský z Doudleb, Bohuslav Nester Hozlaur z Hozlaur, Adam Chřepický z Modliškovic, Václav Zdeněk starší Kaplíř ze Sulevic, Albrecht Beneš Klusák z Kostelce, Jaroslav Koutský z Kostelce, Jiří Teobald Lukavský z Reneč, Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka, Jan Obytecký z Obytec, Bořivoj Rohovec Příchovský z Příchovic, Markvart Adam Příchovský z Příchovic, Václav Ferdinand Příchovský z Příchovic, Adam Šebestián Řepický ze Sudoměře, Jan Vyšimír Sedlecký z Újezdce, Vilém Fridrich Víta ze Rzávého a Václav Vojtěch Vrábický Tluksa z Vrábí. Pozornost určitým částem testamentů Adama Chřepického z Modliškovic a Václava Vojtěcha Vrábického Tluksy z Vrábí již věnoval TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 53, 75, 93, 95; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 114, 241.

⁴³ TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 21-25; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 90-93.

⁴⁴ Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 32, 34.

⁴⁵ P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 90-93; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 235-248.

závěrům, jakých při systematickém studiu soudobé testamentární praxe již dosáhl Pavel Král.⁴⁶ Kdyby docházelo k nežádoucímu opomíjení těchto postřehů, připravil by se badatel o poznání jednoho z nezanedbatelných způsobů, jakým představitelé nižší šlechty srozumitelně a viditelně potvrzovali jimi dosažené postavení.⁴⁷

Část zástupců rytířského stavu nechávala svá těla pohřbívat v důvěrně známém prostředí venkovských statků a blízkých poddanských i královských měst. Jejich rozhodování bývalo nejčastěji podmíněno snahou navazovat na vystupování zesnulých předků a zároveň osobním úsilím zasadit svůj odkaz do prostoru, kde po většinu času prohlubovali důležité společenské kontakty.⁴⁸ Pokud se důsledně řídili zásadami prověřené tradice, chtěla být řada z nich pochována uvnitř farních kostelů, jejichž součástí tvořily rodinné hrobky.⁴⁹ Nutnost odjíždět „*ven z Království českého do cizích zemí*“ kvůli přijaté vojenské službě působila z téhož důvodu velkou úzkost Bořivojovi Rohovcovi Příchovskému z Příchovic, neboť si nemohl být jistý, zda nezemře daleko od domova. Svou sestru proto s předstihem vyzval, aby v případě jeho předčasného úmrtí neopomněla vyplatit 100 říšských tolarů „*k chrámu Božímu do města Přeštic, kdež páni předkové [...] pohřbeni zůstávají*“.⁵⁰ Místo posledního odpočinku spojující několik po sobě jdoucích pokolení urozených jedinců si uchovávalo v představách jejich pokrevních příbuzných zvláštní význam, stejně jako sakrální stavba, v níž se nacházelo. Generace trvající odpovědnost za podobu okolí tohoto pietního prostoru vyjádřil mimo jiné Adam Chřepický z Modliškovic, když jej „*podle rady J[eho] M[ilosti] pána Hýzrly*“ hodlal nechat „*okrasiti*“. Pomoci mu k tomu měl předně „*oltář nový*“ umístěný přímo „*naproti dveřům hrobu rodu*“ jeho.⁵¹

Ani jinak viditelné sepětí s venkovským prostorem však ještě nebylo zárukou lpění na strategiích sebe prezentace prověřených staršími pokoleními rodu. Spíše než o jejich následování dbal například Václav Ferdinand Příchovský z Příchovic, aby ani po smrti nepozbyl klíčovou hodnotu svého života spočívající ve zdárném prohlubování vazeb

⁴⁶ Srov. TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 236-241.

⁴⁷ Že si obdobné postupy osobního, rodinného i rodového zviditelnění udržovaly u urozených společenských vrstev platnost již od nejstarších dob a vázaly se k prostředí duchovních institucí, přesvědčivě doložil Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 67-135.

⁴⁸ P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 90-91; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 236-238.

⁴⁹ Konzervativní rysy uvažování a snahu po zachování rodinné tradice dosvědčily například testamenty Viléma Boryně ze Lhoty v Národním archivu Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. R 1'-R 9', zde fol. R 2; Adama Fridricha Doudlebského z Doudleb TAMTÉŽ, fol. G 30-H 4, zde fol. H 1; Adama Chřepického z Modliškovic TAMTÉŽ, Desky zemské větší 147, fol. C 8-C 11, zde fol. C 9'; Bořivoje Rohovce Příchovského z Příchovic TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. M 25-M 26, zde fol. M 25'.

⁵⁰ TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. M 25-M 25'.

⁵¹ Příslušného přání Adama Chřepického si povšimnul již P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 93; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 241. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 147, fol. C 9'.

„dobrého přátelství“ vůči hraběti Jaroslavu Kocovi z Dobrše, kterého označil za „patrona“, a to dokonce „velkého“. Jako vzorně postupující rytířský klient si od něj vyžádal svolení k pohřbu ve farním kostele svatého Bartoloměje, jenž se nacházel nad Běšinami a tvořil součást kocovské domény.⁵² Kdyby Běšiny v minulosti byt' jen krátce patřily Příchovským z Příchovic, nebyla by prosba příliš překvapivá a stala by se naopak výrazem přirozené snahy po obnově někdejších, v rodině udržovaných zvyklostí. Statek však ve skutečnosti spravovali až do čtyřicátých let 17. století pouze rytířové Běšinové z Běšin, kteří od něj zároveň odvozovali svůj původ.⁵³ Teprve poté se role „vrchnosti běšinské“ ujali Kocové z Dobrše.⁵⁴ Václav Ferdinand Příchovský tudíž nehledal prostředek, jak by navázal spojení s předchůdci téhož rodového původu. Naproti tomu hodlal zviditelnit skutečnost, že si získal důstojné místo v širším sociálním okruhu mocensky výše postaveného jedince. Jestli obdobné pohnutky začaly v pobělohorském období nabývat na významu, anebo se vyskytovaly spíše zřídka, by ovšem bylo potřeba ještě náležitě prověřit.

Určitá skupina zástupců nižšího šlechtického stavu se při volbě místa posledního odpočinku patrně vůbec neohlížela na rodinné zvyklosti.⁵⁵ I když nelze dané zjištění vždy jednoznačně ověřit, svědčí pro něj především jejich vlastní výroky. Zmiňovaní jedinci se neodkazovali na potřebu spočinout vedle zemřelých předků a někdy dokonce zdůraznili, kolik finančních prostředků museli vynaložit na zaplacení objednané hrobky.⁵⁶ Zdaleka nejpodstatnější však byla motivace jednání těchto nižších šlechticů. Naprostá většina z nich chtěla být pochována v královských městech nebo přímo v Praze. Tamní prostředí vytvářelo bezpochyby ideální podmínky k posmrtné oslavě dobrého jména urozeného jedince a oproti venkovským statkům dokázalo ještě více

⁵² Testament Václava Ferdinanda Příchovského z Příchovic. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. C 4-C 6', zde fol. C 4'.

⁵³ Dějiny běšinského statku a sled jeho vlastníků zachytil August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého IX*, Praha 1893, s. 251-253.

⁵⁴ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. C 4'.

⁵⁵ P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 91; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 238-241. Zavádění samostatného a v rodině patrně dosud neprověřeného modelu pohřební sebe prezentace dosvědčily například testamenty Václava Zdeňka staršího Kaplíře ze Sulevic v Národním archivu Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. Q 21'-Q 23', zde fol. Q 22; Jaroslava Koutského z Kostelce TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. O 20'-O 25', zde fol. O 21'; Jiřího Malovce z Chýnova a Vimperka TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. I 17'-I 21', zde fol. I 17'-I 18; Jana Obyteckého z Obytec TAMTÉŽ, Desky zemské větší 145, fol. H 26-I 3, zde fol. H 26'-H 27; Viléma Fridricha Víty ze Rzávého TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. M 21-M 27', zde fol. M 22-M 22'; Adama Šebestiána Řepického ze Sudoměře TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. R 12'-R 15, zde fol. R 13; Václava Vojtěcha Vrábského Tluky z Vrábí TAMTÉŽ, fol. P 3'-P 7', zde fol. P 4.

⁵⁶ Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka ještě před svou smrtí připomněl, že „za takové místo 600 kop [grošů] miš[feňských] na budoucí věčné časy pod ourok obyčejný ujistil“. Blíže TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. I 18.

zviditelnit jeho odkaz. Jak výrazně o něj usiloval, potvrdil například Vilém Fridrich Víta ze Rzavého, když ve svém testamentu zanechal alespoň přibližné zadání podoby vlastního náhrobku. Ten měl tvořit „*pro budoucí památku kámen mramorový s vytesáním novém erbu rodu a jména*“ samotného rytíře. Ještě podrobněji popsal zamýšlenou polohu hrobového místa, jež se mělo nacházet „*v kostele tábořským před malým oltářem, jdouce z rynku do kostela po pravý straně, anebo před druhým oltářem naproti kazatedlně, kde se za mrtvé mše svatý slouží*“.⁵⁷ Opomíjet ovšem nelze ani poznatek, že mnoho vyhledávaných pohřebišť šlechty v městském prostředí bývalo spjato s řeholními řády a tím se proměňovalo v předpolí pro uplatňování výrazových prostředků barokní katolické zbožnosti. Aby připomněl oddanost jedinému povolenému vyznání, tak si například někdejší purkrabí kraje hradeckého a počínaje rokem 1638 příslušník panského stavu, Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka, „*již s povolením pátrův řádu svatého Františka de Paula hrob obzvláštní udělati dal*“.⁵⁸ Obdobně jednal Jan Obytecký z Obytec poté, co se nechal pohřbít „*v kostele svaté panny Barbory pániův pátrův Societatis Jesu v Hoře Kutné*“.⁵⁹

Stejně jako když si císařští dvořané záměrně volili k pochování svého těla kostely na území vídeňské metropole, začal se dosti podobný jev šířit rovněž v prostředí politicky činné nižší šlechty, avšak s tím podstatným rozdílem, že jejím zástupcům posloužilo za účelem zviditelnění hlavní město Království českého.⁶⁰ Již v předcházející kapitole si přitom výklad všimal, kolik rytířů neváhalo v souvislosti se svými kariéerními záměry zakupovat pražské nemovitosti. Odklonit se následně od starších rodinných tradic a vzbuzovat širší povědomí o výlučnosti jimi dosaženého společenského postavení proto bylo přirozeným, sociálně i mocensky motivovaným krokem, k němuž se uchýlili například Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka nebo Václav Vojtěch Vrábský Tluksa z

⁵⁷ Na konkrétní požadavky vznášené šlechtou v záležitosti úpravy jejich vlastních hrobových míst i s bezprostředně přiléhajícím okolím se podrobně zaměřil P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 241-248; TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 91-93. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 150, fol. M 22-M 22'.

⁵⁸ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. I 18.

⁵⁹ TAMTÉŽ, Desky zemské větší 145, fol. H 26'-H 27.

⁶⁰ Jako součást procesu integrace šlechty u císařského dvora začal tento účinný nástroj propojující mocenskou i společenskou rovinu šíření posmrtného odkazu urozeného jedince nahlížet Mark HENGERER, *Zur symbolischen Dimension eines sozialen Phänomens: Adelsgräber in der Residenz (Wien im 17. Jahrhundert)*, in: Andreas Weigl (ed.), *Wien im Dreißigjährigen Krieg. Bevölkerung – Gesellschaft – Kultur – Konfession*, Wien-Köln-Weimar 2001 (= Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte 32), s. 250-352; TÝŽ (ed.), *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2005. Na základě studovaných šlechtických kšaftů zcela konkrétně rovněž P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 239-240; TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 91.

Vrábí.⁶¹ Posledně jmenovaný se na sklonku života uplatnil v úloze úředníka královny české při úřadu desek zemských a místo svého posledního odpočinku nekonkretizoval.⁶² Přesto si vymínil, aby se nacházelo „*při kterýmkoliv chrámě Páně v Starém Městě pražském*“.⁶³ Zato Jiří Malovec se od politických úspěchů spojených s členstvím v zemské vládě odrazil až k vyššímu šlechtickému titulu a tomu také odpovídaly nároky na posmrtnou sebe prezentaci.⁶⁴ Po výše zmiňovaném a finančně pojištěném příslibu od františkánů měl být jeho odkaz zvěčněn pohřbem „*v chrámě Páně řečeném U Salvátora v Starém Městě pražském*“.⁶⁵

Zastávaný úřad nebyl jediným důvodem, proč někteří nižší šlechtici nemínili ani po svém úmrtí opouštět hlavní město Království českého. Jak se podařilo doložit na případu Jaroslava Koutského z Kostelce, přibývali mezi rytíři jedinci, pro něž zůstávalo území Prahy především místem každodenního života. Ačkoli sám nevykazoval snahu po dosažení výraznějších mocenských cílů, vznesl požadavek, aby jeho mrtvé tělo spočinulo „*buďto v kostele Matky Boží Sněžné v Novém Městě pražském, aneb u s[vatéh]o Jakuba v Starém Městě pražském*“.⁶⁶ Stejně jako osoby spjaté po generace udržovanými tradicemi s prostředím venkova hodlal touto cestou pouze stvrdit, že do příslušného prostoru on i jeho předci zcela přirozeně patří. I když se výzkumy osudů nobilitovaných měšťanů dosahujících v pobělohorské době povýšení do rytířského stavu až na výjimky téměř nerozvíjejí, potvrdily by v jejich jednání patrně obdobnou motivaci.⁶⁷

Poněkud méně obvyklé ve srovnání s výše uváděnými případy bylo, pokud se urozený jedinec po roce 1620 volbou pohřebiště ve své poslední vůli vůbec nezabýval.⁶⁸

⁶¹ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. I 17'-I 18; TAMTÉŽ, fol. P 4.

⁶² Václav Vojtěch Vrábský Tluksa z Vrábí byl úředníkem královny české (1647-1649). Srov. Pavla BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, Sborník archivních prací 36, 1986, s. 273-381, zde s. 335.

⁶³ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. P 4.

⁶⁴ Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka byl malostranským hejtmanem (1625-1629) a purkrabím kraje hradeckého (1629-1638). Srov. František ROUBÍK, *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 121-188, zde s. 166; František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 321-417, zde s. 385, 389. K jeho posunu do panského stavu blíže August VON DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome*, Prag 1900, s. 121.

⁶⁵ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. I 18.

⁶⁶ TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. O 21'.

⁶⁷ Podnětným pohledem na osudy předbělohorského pražského erbovníka ukázali cestu k doposud spíše opomíjenému tématu Antonín KOSTLÁN – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Zemský prubíř Pavel Griemiller z Třebeska. Příspěvek k poznání ekonomické a kulturní aktivity obyvatel pražských měst ve druhé polovině 16. století*, Pražský sborník historický 19, 1986, s. 103-139.

⁶⁸ Zvláště od pobělohorského období se přitom k této otázce šlechtičtí testátoři na sklonku života vyjadřovali stále častěji, jak doložil P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 237.

Obdobnou nesdílností ve vztahu k posmrtným záležitostem se vyznačoval například přístup Bohuslava Nesterera Hozlaura z Hozlaur, Albrechta Beneše Klusáka z Kostelce, Jiřího Teobalda Lukavského z Řeneč či Markvarta Adama Příchovského z Příchovic.⁶⁹ Ti všichni považovali za podstatné, aby se pohřební obřad odbyval v souladu s očekávanými zvyklostmi a jejich náboženským přesvědčením. Výběr místa posledního odpočinku plně ponechali na svých blízkých.⁷⁰ Působení tradice tudíž zůstává za daných okolností nejednoznačné. I tak se ovšem ve zkoumaných testamentech nachází dostatek jiných tematických oblastí, jež badatelé při soustředěném studiu dovolují rekonstruovat prvky zbožnosti rozvíjené s různými obměnami ve vrstvách pobělohorské nižší šlechty.

Aby posílili vlastní náboženské přesvědčení a vyslali o něm zřetelný vzkaz širšímu sociálnímu okolí, stanovili někteří rytíři dokonce i po uzákonění jediného povoleného vyznání, jakým konfesijním hlediskům by měl podléhat jejich pohřeb.⁷¹ Jedině „*podle řádu a obyčeje katolického*“ si přáli být pochováni například Jan Obytecký z Obytec, Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka nebo Vilém Fridrich Víta ze Rzávého.⁷² U všech zmíněných vylučovalo jakoukoli pochybnost o zvolené podobě věroučného směřování rovněž zjištění, že na sklonku života spojovali naději ve spásu duše s pomocí „*Blahoslavené Panny Marie, rodičky Boží, i všech vyvolených svatých*“.⁷³ Úcta ke světcům a především mariánská zbožnost patřily mezi průvodní znaky katolictví.⁷⁴ Mnozí další se přitom během pobělohorského období podobných přímluv nadále nedožadovali a poukazovali pouze na vykoupení z hříchu obětí ukřižovaného Ježíše Krista.⁷⁵

⁶⁹ Možnost osobně rozhodnout o místě vlastního pohřbu zůstala nevyužita například v testamentech Bohuslava Nesterera Hozlaura z Hozlaur v Národním archivu Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 145, fol. E 23-E 25', zde fol. E 23'-E 24; Albrechta Beneše Klusáka z Kostelce TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. H 18-H 21', zde fol. H 18'-H 19; Jiřího Teobalda Lukavského z Řeneč TAMTÉŽ, Desky zemské větší 147, fol. K 13-K 15, zde fol. K 13'; Markvarta Adama Příchovského z Příchovic TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. B 12'-B 15, zde fol. B 13.

⁷⁰ Bohuslav Nester Hozlaur z Hozlaur sice přenesl konečnou volbu na svou manželku, ale zároveň předem zdůraznil, kolik peněz má z pozůstalosti za tímto účelem vyčlenit: „*Předně k záduší kteréhokolivěč kláštera založení, anebo jiného chrámu Božího, při kterémž by k tomu povoleno bylo a manželka má nejmilejší místo příležitostě obrala, aby tělo mé tu pohřbeno a počestně pochováno bylo, jedno sto kop míšeňských [...]*“. Srov. TAMTÉŽ, Desky zemské větší 145, fol. E 24.

⁷¹ Na projevy konfesijních odstinů v uvažování urozených jedinců upozornil P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 36-38, 93-95; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 98-100.

⁷² Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 145, fol. H 26'; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. I 17'-I 18; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. M 22.

⁷³ Mariánskou zbožností a vírou ve svěťce se v této příkladné podobě prezentoval Jiří Malovec z Chýnova a Vimperka. Srov. TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. I 17'.

⁷⁴ O příslušném rysu postupujícím poslední vůle katolíků ve šlechtickém prostředí pojednal P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 37; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 99-100.

⁷⁵ TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 37; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 99. Pomoci ze strany Panny Marie ani svatých se nedožadovali a s poukazem na Ježíše Krista si plně vystačili mimo jiné Bohuslav Nester Hozlaur z

Od sepětí s katolickou církví se přirozeně odvíjel také zájem, jaký nižší šlechtic po většinu života a vůbec nejvíce před svou smrtí projevoval o činnost řeholních řádů. Jak naznačil předchozí výklad, stávaly se vybrané klášterní kostely pro některé rytíře místem posledního odpočinku. Stejně tak ovšem bývalo zvykem podpořit další rozvoj těchto institucí finančním darem, jenž tamní představené zavazoval, aby za zemřelého nechali odsloužit požadovaný počet zádušních mší.⁷⁶ Zcela jistě nelze přehlížet symbolický rozměr těchto obřadů, které vypovídaly o zbožnosti svého urozeného objednavatele. Pokud by se poměřovala pouze jejich četností, zařadil by se do skupiny přesvědčených katolíků mimo jiné i Vilém Fridrich Víta ze Rzavého. Zmíněný rytíř svou manželku žádal o sjednání a včasné zaplacení 200 mší, přičemž se 50 z nich mělo odehrát „*v kostele táborským u pánů patre augustinů*“, zatímco dalších 100 připadlo na kostely „*patres františkánů*“ při bechyňském klášteře a ve Voticích.⁷⁷

Za obdobně motivovaný prostředek sebe prezentace se dá považovat rovněž oděv, do něž měl být nebožtík před pohřbem oblečen.⁷⁸ Zatímco Albrechta Beneše Klusáka z Kostelce uspokojily prosté „*černé šaty*“, trval Václav Vojtěch Vrábský Tluksa z Vrábí, aby bylo jeho tělo pochováno „*v hábitu kapucinským*“.⁷⁹ Dal tak veřejně, zřetelně a prakticky souběžně najevo, nakolik se ztotožňoval s činností zmiňovaného řádu a jaké místo náleželo v jeho myšlení katolickému vyznání křesťanské víry. Pomíjivost lidského života a odpovědnost za odkaz předchozích generací předků ale vybízela umírajícího šlechtice také k promýšlení závažnějších otázek, jež se týkaly zvláště budoucnosti rodiny a udržitelnosti jejího konfesijního směřování.

Součástí poslední vůle se z výše uvedeného důvodu stávaly také části věnované náboženské výchově potomků mužského a výjimečně i ženského pohlaví.⁸⁰ Výskyt těchto opatření v testamentech nebyval pravidlem a nezřídka se dokonce obešel bez významnějších podrobností, na jejichž základě by se dalo jednoznačně určit věroučné

Hozlau, Václav Zdeněk starší Kaplíř ze Sulevic nebo Albrecht Beneš Klusák z Kostelce. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 145, fol. E 23'; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. Q 22; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. H 18'.

⁷⁶ Nad důležitostí a účelem výdajů určených nejen řádovým bratrstvům, ale obecně ve prospěch jakékoli raně novověké duchovní instituce se zamýšlel P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 52-53; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 114. Přímo klášterům adresovali peněžní příspěvky za budoucí vykonání zádušních mší Bohuslav Nester Hozlaur z Hozlau, Jan Obytecký z Obytec či Vilém Fridrich Víta ze Rzavého. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 145, fol. E 24; TAMTÉŽ, fol. H 27, I 1'; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. M 22'-M 23.

⁷⁷ TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. M 22'.

⁷⁸ K přistrojení mrtvého těla podle instrukcí testátora a s přímým odkazem na níže zmiňovaného Václava Vojtěcha Vrábského Tluksu z Vrábí P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 95.

⁷⁹ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 150, fol. H 19; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. P 4.

⁸⁰ P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 46, 75, 82; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 108.

přesvědčení pisatele. O ryze katolické základy podle všeho nemínil opírat budoucnost svých dosud nezletilých dědiců například Vilém Boryně ze Lhoty, jenž byl spolu se svým otcem Václavem ještě krátce po potlačení stavovského povstání podezírán z protihabsburského vystupování.⁸¹ Než zemřel, přál si podle vžitých zvyklostí, aby se jeho manželka snažila „*syny i dcery k dobrému pobožnému životu vésti*“. Jedině tak se z pohledu rytíře „*mohli předně Pánu Bohu líbiti a přitom dobrým lidem hoditi*“.⁸²

Jen zdánlivě podobný a navenek neurčitý postoj vůči náboženskému vyznání svých pokračovatelů zastával Adam Fridrich Doudlebský z Doudleb. I když se v úvodu kšaftu obracel o přimluvu k Panně Marii, přešel danou oblast výchovy jedinou zmínkou, podle níž chtěl děti ještě po svém úmrtí „*v pobožnosti dáti cvičiti*“.⁸³ Nedůrazné sledování konfesijního hlediska ale na rozdíl od Viléma Boryně zřejmě nebylo záměrné. Spíše se zdá, že Doudlebský nepociťoval jakoukoli nejistotu nad pokračováním starší, již dostatečně zakořeněné katolické rodinné tradice. Obdobné zjištění se však nevyznačovalo obecnou platností.

Jak naznačily některé zkoumané testaments, považovala část rytířů jedinou povolenou víru za závažný, avšak nadále dosti neustálený prvek soustředěně budovaného vnějšího sociálního obrazu, a to dokonce i s větším časovým odstupem po bitvě na Bílé hoře. Výhradně tímto způsobem lze patrně vysvětlit například způsob uvažování Adama Šebestiána Řepického ze Sudoměře doložený k roku 1650. Nižší šlechtic spjatý s jihočeskou Soběslaví se na sklonku života ujišťoval, že jeho potomci budou „*Boží vůli znáti*“. Přinejmenším stejně velkou důležitost ovšem připisoval také tomu, aby je poručníci neopomněli ve „*víře svaté římské katolické pro Boží odplatu dáti vyučovati*“.⁸⁴ Vyzývání k vyhraněným projevům očekávané zbožnosti nebylo náhodné. Případným odklonem od ní by dědici urozeného jedince vystavili sami sebe i svou rodinu na okraj společnosti. Počínaje druhou polovinou dvacátých let 17. století totiž zůstávalo katolické přesvědčení nezbytnou podmínkou pro přístup k jakémukoli významnějšímu druhu veřejného uplatnění i výhodám plynoucím z výnosů pozemkového jmění. Přesvědčit se o tom mohl názorně rovněž Adam Protiva Běšín z Běšin, když se spolu s přijetím poručnické správy nad odkázaným majetkem po zemřelé manželce pokoušel zároveň rozptýlit její předchozí obavy a zavázal se mimo jiné, že

⁸¹ Pozadí problematice stavovské minulosti obou nižších šlechticů rozkryl T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 34-36.

⁸² Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. R 3.

⁸³ TAMTÉŽ, fol. H 1.

⁸⁴ TAMTÉŽ, fol. R 14'.

společné potomky bude „v pravém samospasitedlném římském katolickém náboženství k dobrým mravům a ctnostem vésti“.⁸⁵

Jakkoli se na příslušnou otázku výklad v předcházející kapitole cíleně nezaměřil, vzrůstala během pobělohorského období poptávka rytířů po uskutečnění kariéry v církevním prostředí.⁸⁶ Obzvláště pro početné nebo majetkově nepřilíh dobře situované rodiny se zdála být taková volba nanejvýš vhodnou, neboť s sebou nesla dostatečně vysoký stupeň společenské vážnosti. Zároveň urozeného jedince zbavovala závislosti na výnosech zpravidla nepřilíh hodnotných a působením války výrazně zpustošených statků.⁸⁷ Pokud však katolické pojetí víry tvořilo nedílnou součást rodinné tradice, nemusela praktická hlediska sehrát při rozhodování o budoucnosti nižšího šlechtice podstatnou roli. Skutečným výrazem konfesijního přesvědčení se tak stala například duchovní dráha jednoho z nejznámějších řeholníků rytířského původu, jezuita Albrechta Chanovského z Dlouhé Vsi, jenž na sebe upozornil nejen důslednou misijní činností v západních a jižních oblastech Království českého, ale také literární tvorbou.⁸⁸ Spjatý s rodem Balbínů z Vorličné byl svým původem také další člen řádu Tovaryšstva Ježíšova, dějepisec Bohuslav Balbín.⁸⁹ Svědčil o tom mimo jiné i výrazný zájem, jaký v souladu s rozšířeným barokním patriotismem věnoval minulosti české šlechty.⁹⁰

Představy o uplatnění v církevních strukturách se ale netýkaly pouze urozených osob mužského pohlaví. Stále častějším jevem býval vstup nižších šlechticů do ženských klášterních společenství, kde se po složení požadované přísahy zřikaly dosavadního světského života a zaslíbily se sloužit bohu. Ačkoli dané téma skýtá prostor ke zcela samostatnému zpracování, mělo by být rovněž připomenuto, jaké poznatky o něm

⁸⁵ Přijetí poručnictví ze strany Adama Protivy Běšina z Běšin nad vlastními dětmi TAMTÉŽ, Desky zemské větš 151, fol. G 9-G 10, zde fol. G 9'.

⁸⁶ Co přesně obnášelo přijetí profesní a zároveň životní role církevního hodnostáře, výstižně přiblížil Miroslav NOVOTNÝ, *Duchovní*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 111-138.

⁸⁷ Takřka obdobné příčiny stály již v předbělohorském období na počátku některých rytířských vojenských kariér, čehož si všiml Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996, s. 79-80.

⁸⁸ K této osobnosti zvláště Jiří MIKULEC, *Albrecht Chanovský a rekatolizace jihozápadních Čech*, in: Radek Lunga (ed.), Ondřej František Jakub de Waldt (1683-1752) a jeho doba. Sympoziem věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, faráře, kazatele a literáta, Dobruška 2005, s. 53-58; TÝŽ, *Vestigium Bohemiae Piae Albrechta Chanovského – krajina zázraků z časů pobělohorské rekatolizace*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 767-779.

⁸⁹ O Balbíně z Vorličné přehledným způsobem Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti I*, Praha 2008, s. 43.

⁹⁰ Z řady podnětných příspěvků shromážděných v konferenčním sborníku a věnovaných postavě Bohuslava Balbína mimo jiné Jan VÍT, *Poznámka k Balbínovu a vůbec baroknímu patriotismu*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha 1992, s. 46-50.

dovedou zprostředkovat zkoumané testaments. Že pobělohorští rytíři otevřeně zvažovali možnosti uplatnění svých dcer, se podařilo názorně doložit na příkladu Václava Vojtěcha Vrábského Tluksy z Vrábí. Když v srpnu 1649 sepisoval poslední vůli, hleděl určit nejvhodnější podmínky pro rozdělení odkazovaného jmění a zabezpečení svého potomstva. Dcery neměly opouštět společnou domácnost až do případného provdání, nebo než by některé z nich „*Pán Bůh to vnuknutí dal, že by do kláštera se dáti chtěla*“. Bez ohledu na to ale nesměly být připraveny o předem vypočítaný podíl z dědictví, jenž zahrnoval 500 zlatých rýnských na věno a dalších 200 pro účely „*vejpravy*“.⁹¹

Příznivý postoj vůči danému druhu životního směřování odrážel katolickou zbožnost prohlubovanou v rodině Václava Vojtěcha Vrábského a nadto skutečně ovlivnil uvažování jedné z jeho dcer, Lidmily Boženy. Z postranního přípisu sledujícího okolnosti provádění vybraných ustanovení příslušného testamentu k roku 1663 vyplynulo, že si zmiňovaná šlechtična zvolila „*stav duchovní*“ a v souvislosti s tím vykonala „*náležitou profesi v dotčeném klášteře s[vatéh]o Jiří na Hradě Pražském*“.⁹² Další doklad o prolínání řeholní činnosti s životy rytířských dcer a dokonce i vdov poskytuje mimo jiné dochovaná rodinná kronika Robmhápů ze Suché. Ačkoli se několik příslušníků tohoto rodu dočkalo povýšení do panského stavu, vyhledávaly nejen svobodné, ale také do něj přivdané šlechtičny ještě dlouho poté prokazatelně místo v řádech voršilek či dominikánek. Každá taková událost se pak jevila být jejich mužským příbuzným natolik významnou, aby o ní učinili písemný záznam.⁹³ Vedle řízených sňatkových strategií tak začala po bitvě na Bílé hoře viditelně získávat na důležitosti další ze složek sociální sebe prezentace, v níž plnily stěžejní úlohu urozené ženy.

Jeden z prvků posmrtného vykazování nejen katolické zbožnosti a prostředků vyhlížené spásy duše byly očekávaný soucit i solidarita s chudými. K jejich zaopatření vydávali rytíři předem určené částky a kladli důraz na to, aby nebyla pozůstalými opomíjena zcela konkrétní přání, jak by se s penězi mělo naložit. Dosti často tvořily almužnu, k jejímuž rozdávání docházelo při pohřbu.⁹⁴ Požadavek o zahrnutí této finanční položky do pohřebních příprav vnesli například Adam Fridrich Doudlebský z Doudleb, Albrecht Beneš Klusák z Kostelce, Jaroslav Koutský z Kostelce, Jiří Malovec

⁹¹ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. P 6.

⁹² TAMTÉŽ.

⁹³ Srov. František KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup v dějinách rodu Robmhápů ze Suché od 16. do 18. století a jejich rodinné paměti*, Opera historica 16, 2015, s. 100-148, zde s. 141-142.

⁹⁴ P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 98-99.

z Chýnova a Vimperka nebo Jan Obytecký z Obytec.⁹⁵ S výjimkou Klusáka měli být všichni výše jmenovaní pochováni v městském prostoru, kde se dala očekávat účast většího počtu přihlížejících. Zatímco zemřelému šlechtici již z duchovního hlediska neskýtala někdejší zámožnost žádné výhody, dokázala napomoci alespoň ke zmírnění hmotné nouze dalších věřících, kteří mu následně podle očekávání pomáhali svými modlitbami, aby se přiblížil kýžené spáse.⁹⁶ Nepřehlédnutelným byl pak především symbolický rozměr tohoto daru učiněného ze strany umírajícího. Proto zdůrazňoval Jiří Malovec ve svém testamentu, že by byl raději, kdyby se namísto „zbytečného nákladu na pohřeb“ spíše dostalo podpory „potřebným lidem, též do špitálův a klášterův, nedostatek trpících“.⁹⁷

Někteří šlechtici hledali způsob trvalejšího odkazu motivovaného stejnými pohnutkami. Postarat se mohli mimo jiné o financování vzdělání pro dospívající chlapce z nižších sociálních vrstev.⁹⁸ Přesně tak postupoval Jan Obytecký, když si přál, aby se části jeho pozůstalosti užilo „na chudý dům pro studenty“. Projevená štedrost měla být ovšem vyvážena splněním závazné podmínky. Určený obnos by se dostal na místo určení pouze za předpokladu, kdyby vždy alespoň jedno „pachole z statku soutického v něm se učilo“.⁹⁹ Poukaz na Obyteckého ústřední sídlo v Souticích svědčí o přetrvávání vztahu mezi vrchností a poddanými. Péče a odpovědnost za jejich blaho i spásu se ve značně zidealizované podobě řadila do souboru šlechtických ctností a tím účinně dotvářela posmrtný obraz urozeného jedince.

Předcházející výklad se pokusil přehledně připomenout, že se za jisté měřítko katolické zbožnosti dala považovat míra zájmu, jakou umírající rytíř projevoval nejen o místo svého posledního odpočinku, ale rovněž o přímlyvy za spásu své duše, očekávané křesťanské ctnosti nebo náboženskou budoucnost potomstva. V tomto směru ovšem panovaly mezi sledovanými šlechtici menší i větší rozdíly, jejichž příčiny by se mělo budoucí bádání pokusit objasnit. Jak se zdá, ovlivnila uvažování alespoň některých z nich podle očekávání také probíhající třicetiletá válka. Nepředvídatelné nebezpečí nezřídko nedovolilo, aby se jedinec v souladu se zásadami „dobrého“ umírání na smrt

⁹⁵ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. H 1; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. H 20; TAMTÉŽ, fol. O 22; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. I 18; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 145, fol. H 27.

⁹⁶ P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 98.

⁹⁷ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. I 18.

⁹⁸ P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 53-54; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 115.

⁹⁹ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 145, fol. H 27.

náležitě připravil.¹⁰⁰ V časové tísní posléze nemohl do důsledků promýšlet způsob nakládání se svým tělem a soustředil se zvláště na uspořádání majetkových záležitostí. Než pro utrpená zranění zemřeli nebo se vypravili do válečného tažení s nejasným výsledkem, postupovali obdobně zrychleným způsobem například Jan Vyšimír Sedlecký z Újezdce a Bořivoj Rohovec Příchovský z Příchovic.¹⁰¹ Přitom ještě stihli označit, co jim z osobního hlediska působilo největší trýzeň. Svědci povolání k Janu Vyšimírovi Sedleckému potvrdili, že se mu nedařilo „žádného více z panského ani rytířského stavu mužské osoby v nenadálé těžkosti své u večer“ sehnat.¹⁰² Chybějící opora ze strany prověřených sociálních sítí přiváděla umírajícího do stavu nejistoty, zda se mu podaří v souladu se závaznými křesťanskými rituály zdárně uzavřít své pozemské bytí.¹⁰³

Pro výše uváděná tvrzení by svědčilo i takřka nenáboženské vyznění testamentu Václava Čabelického ze Soutic.¹⁰⁴ Ačkoli pocházel z tradičně katolického rodu a své brzké povýšení do vyššího šlechtického stavu i pozdější kariérní úspěchy zakládal na loajalitě vůči vládnoucímu rodu, hleděl v roce 1648 předně k tomu, aby smysluplně a věcně rozhodl o způsobu nakládání se svými nemovitostmi.¹⁰⁵ Ke svému konfesijnímu přesvědčení se naproti tomu nikterak nevyjadřoval. Vysvětlení pro zaujetí takového postoje lze hledat ve způsobu veřejného uplatnění Václava Čabelického. Jako „*J[eho] M[ilosti] C[ísařské] válečná rada a nařízený nejvyšší nad jedním tisícem lidu válečného jízdného*“ spatřoval ve válce zdroj trvalého ohrožení, kvůli němuž se setkával se smrtí velmi často.¹⁰⁶ Početné ztráty na životech jej mohly přimět, aby přehodnotil osobní vztah k posledním věcem člověka a přijal rizika spojená s výkonem „krýksmanského“ řemesla.¹⁰⁷ Mnoho jemu podobných jedinců se podle všeho upínalo především k

¹⁰⁰ Co si urozený jedinec představoval pod pojmem „dobrá smrt“, pečlivě zdůvodnil Pavel KRÁL, *Knihy o dobrém umírání v českém prostředí ve druhé polovině 16. a první půli 17. století*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 7-22. Ve vztahu ke šlechtickým kšaftům na téže téma podrobně TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 38-43, zde zvláště s. 41; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 100-105, zde především s. 103.

¹⁰¹ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 147, fol. G 18-G 19'; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. M 25-M 26.

¹⁰² TAMTÉŽ, Desky zemské větší 147, fol. G 18'.

¹⁰³ Jaké funkce plnily podle soudobého společenského očekávání vazby rozvíjené na základech „dobrého přátelství“, objasnil Václav BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“ v *myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku*, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264.

¹⁰⁴ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. N 15'-N 16'.

¹⁰⁵ Osudy tohoto čerstvého pobělohorského nositele panského titulu přehledně shrnul August SEDLÁČEK, *Čabelický ze Soutic*, in: Ottův slovník naučný V, Praha 1892, s. 847-848, zde s. 848. O jeho posunu mezi vyšší šlechtu A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 91.

¹⁰⁶ Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. N 15'.

¹⁰⁷ Hodnotu „dobrého krýksmanství“ zasadil do způsobu uvažování a jednání raně novověkých válečníků rytířského původu Miroslav ŽITNÝ, „*Dobry krýksman*“ – *diskursivní kategorie a maskulinní vzor myšlení*

prohlubování válkou dosaženého mocenského věhlasu, zatímco úvahami nad posmrtným životem se oproti zbytku urozené společnosti zabývali jen v nezbytně nutné míře. Pokud se Václav Čabelický vědomě a dlouhodobě ztotožňoval se světskými životními hodnotami, potvrdily správnost jeho přístupu právě události roku 1648.¹⁰⁸ V téže době totiž nepřežil pražské boje se švédskými obléhateli.¹⁰⁹

Válka se spolu se svými zákonitostmi promítala do náboženské oblasti poměrně čitelným způsobem. Dochované poslední vůle nevyklučují dokonce ani ve vztahu k pobělohorskému období možnost sledovat, jestli byla normativně vymezená, úředně kontrolovaná a sociálně očekávaná konfesijní jednota společnosti skutečně natolik účinně vynutitelnou, aby nepřipouštěla výjimky z pravidla. Přínejmenším u dvou vícekrát zmiňovaných rytířů, Viléma Boryně ze Lhoty a Albrechta Beneše Klusáka z Kostelce, vyvstaly důvodné pochybnosti nad hloubkou katolického přesvědčení, a to nejen s ohledem na znění jimi sepsaných testamentů, nýbrž i vzhledem ke stavovsky orientované rodinné minulosti.¹¹⁰

Jak již bylo uvedeno, zabránilo až poměrně složité důkazní řízení před konfiskační komisí, aby nedošlo k posmrtnému odsouzení Boryňova otce Václava za údajnou finanční podporu stavovských válečných zájmů. Ačkoli Vilém Boryně nepřišel o svůj statek Vilémov, uplatňoval nadále restituční nároky vůči královské komoře a snažil se dosáhnout vyplacení někdejších otcových úspor.¹¹¹ Vzdát se příslušné pohledávky nemínil ani krátce před smrtí.¹¹² Sám přitom bezprostředně po potlačení odboje zůstával v podezření, že se z otcova popudu na straně povstalců osobně účastnil jedné z vojenských výprav.¹¹³ Zatímco u Václava Boryně ze Lhoty a jeho syna lze o

nižší šlechty z českých zemí na přelomu 16. a 17. století, Studia Comeniana et historica 43, 2013, s. 224-248.

¹⁰⁸ Ke švédskému vpádu do Prahy na konci třicetileté války blíže Jan KILJÁN, *Bitva o Prahu v roce 1648*, České Budějovice 2018 (= Útrapy a hrůzy třicetileté války 3); Karel BERÁNEK (ed.), *Notata de proeliis cum Suecis post Parvae Partis et Arcis Pragensis expugnationem in diario collegii Clementini anno 1648. contenta. Zprávy o bojích se Švédy po dobytí Malé Strany a Pražského hradu roku 1648 v diáři koleje sv. Klimenta*, Praha 2002; Iveta COUFALOVÁ, *Švédské dobývání Prahy v létě a na podzim l. p. 1648*, Res Musei Pragensis 12, 2002, č. 9, s. 2-7; Eliška KVĚCHOVÁ – Václav MATOUŠEK, *Ikonografie obléhání Prahy švédskými vojsky v roce 1648 v díle M. Meriana*, Archeologie ve středních Čechách 16, 2012, s. 437-448.

¹⁰⁹ A. SEDLÁČEK, *Čabelický*, s. 848.

¹¹⁰ Srov. plný obsah obou posledních vůlí v Národním archivu Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. R 1'-R 9'; TAMTĚŽ, Desky zemské větší 150, fol. H 18-H 21'.

¹¹¹ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 34-36.

¹¹² Na první pohled zaujmou pozornost zejména rytířovy zmínky o dosud nevyrovnané pohledávce ze strany královské komory, kterou jeho dědici neměli ztratit z povědomí: „[...] ačkoliv já předním J[eho] M[ilosti] C[ísařské] věřitelem zůstávám [...]“ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. R 5'.

¹¹³ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 34.

náboženském vyznání pouze spekulovat, v rodině Klusáků z Kostelce jednoznačně převládla nekatolická tradice, jež dokonce přiměla otce Albrechta Beneše, Jana Oldřicha, k odchodu ze země. Osudy tohoto stoupence protestantské víry se jeví být nanejvýš pozoruhodné a badatelsky prakticky nedotčené. Proto se k nim později obrátí i pozornost stávajícího výkladu.¹¹⁴ Stejně tak ovšem bude věnována také interpretaci dopisu, který Albrecht Beneš Klusák odesílal do náboženského exilu, aby zcela neztratil povědomí alespoň o otcově zdravotním stavu a každodenních problémech, jimž byl s největší pravděpodobností vystaven.¹¹⁵

Jakkoli se oba rytíři rozhodli i po roce 1627 nenásledovat příkladu svých předků a přijmout podmínky života v ryze katolickém prostředí, nemusel tak jejich vztah vůči víře pod jednou přesahovat formální úroveň. Právě kšafy těchto šlechticů vybízejí po důkladném rozboru k zamyšlení, kolik jedinců urozeného původu mohlo při ohrožení svého věroučného přesvědčení hledat jakousi střední cestu mezi opuštěním Království českého a úplnou konverzí.¹¹⁶ Žádný z nich se totiž nehlásil o přímluvu za spásu duše u Panny Marie a barokních světců, nelpěl na katolickém pohřebním ritu a neprojevil ani náznak sepětí s řeholním klérem.¹¹⁷ Na druhé straně však nebylo myslitelné, aby se uzavřeli vnějšímu světu, neboť by tím popírali smysl předchozího rozhodnutí učiněného nedlouho po stavovském povstání. Vlastními sociálními kontakty to potvrdil zvláště Vilém Boryně ze Lhoty, když do skupiny zamýšlených poručníků nad svými dětmi nejen zařadil nejvyššího písaře Přibíka Jeníška z Újezda, ale dokonce jej označil „*za svého blízkého krevního přítele*“ a „*za patrona*“ k němu „*laskavého*“ i „*náchylného*“.¹¹⁸ Pozadí vazeb „dobrého přátelství“ spojujících předního vykonavatele rekatolizace s patrně nepříliš přesvědčeným katolíkem dává tušit, že pravidla vzájemného soužití v urozené společnosti pobělohorských Čech zřejmě nezávisela vždy na hloubce a prožitku přijaté víry. Nejen s přihlédnutím k počínání nižší šlechty by ovšem příslušná domněnka měla být ještě prověřena, a to na základě podstatně většího počtu typově rozmanitých pramenných svědectví.

¹¹⁴ Srov. na něj zacílené pojednání v závěru příslušné kapitoly.

¹¹⁵ List od Albrechta Beneše Klusáka z Kostelce Janu Oldřichovi Klusákovi z Kostelce datovaný ve Vídni 1. května 1635. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 28, Klusák z Kostelce.

¹¹⁶ Z obsáhlé literatury věnované problematice konverze alespoň výběrově Thomas WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, Český časopis historický 98, 2000, s. 476-540.

¹¹⁷ Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 149, fol. R 1'-R 9'; TAMTÉŽ, Desky zemské větší 150, fol. H 18-H 21'.

¹¹⁸ TAMTÉŽ, Desky zemské větší 149, fol. R 2'.

I pohled do desek zemských může na druhé straně ve výjimečných případech zprostředkovat zjištění, jak osoby katolického vyznání hodnotily veřejnou působnost jedinců odlišné víry. Popsaná situace nastala poté, co přistoupil k sepsání poslední vůle Václav Ferdinand Příchovský z Příchovic.¹¹⁹ Protože podle něj listina nesplňovala řadu podstatných právních náležitostí, napadl její platnost v roce 1647 při zasedání většího zemského soudu bratr kšaftujícího rytíře, Jan Vilém Příchovský z Příchovic. Nejpodstatnější námitka vůči sourozenci spočívala v poukazu na jeho „*hlavní nemoc*“, během níž údajně „*fantazíroval a sám o sobě, co činí, nevěděl*“.¹²⁰ Do zdánlivě běžného majetkového sporu ovšem vzápětí vstoupila i konfesijní problematika. V jednom z bodů své stížnosti totiž zemřelému bratrovi vyčítal, že nenechal testament potvrdit vlastní pečeti, nýbrž náboženského exulanta Václava staršího Příchovského, „*kterýž ven z[e] země jest a tehdáž tam v kraji se zdržoval*“. Václav Ferdinand měl tehdy údajně využít situace a písemně vyzvat šlechtice pobývajícího pro odlišnou víru po většinu roku v bavorském Hofu, „*aby své pečeti zapůjčil, což jest on tak učinil a vyslanému tu svou pečeť odvedl*“.¹²¹ Ačkoli by za normálních okolností šlo o vcelku obyčejný a snadno napadnutelný prohršek proti očekávaným zásadám, neskrýval Jan Vilém Příchovský opovržení nad jednáním Václava Ferdinanda a jeho těsnými kontakty s nekatolickým příbuzným, jehož on sám podle všeho vyloučil ze sociálních sítí.

Výše provedená pramenná sonda potvrdila řadu závěrů obecnější povahy vycházejících ze staršího, již uskutečněného systematického studia šlechtických testamentů.¹²² Ve skutečnosti si ovšem kladla za cíl přiblížit s oporou v konkrétních příkladech, jakou měrou se rekatolizace společnosti promítala krátce před smrtí do úvah vybraných představitelů pobělohorského rytířstva. I veskrze ritualizované jednání navazující na představy o uspořádání posledních věcí člověka připouštělo určité odchylky a dávalo prostor k projevu vlastní vůle umírajícího. Právě z nich se dalo vysledovat, že ne všechny osoby nižšího šlechtického původu zaujímalý vůči požadovanému pojetí víry obdobný postoj a hledaly prostředky, jimiž by se buď přiblížily, anebo naopak vyhnuly okázalému zviditelňování očekávané katolické zbožnosti. Příslušný proces byl příliš složitý na to, aby se jej podařilo zachytit pouze kvantitativními metodami zkoumání. Do budoucna si proto i vzhledem k povaze studovaných písemností bude žádat takové zhodnocení, jež by v dostatečném rozsahu

¹¹⁹ TAMTÉŽ, fol. C 4-C 6'.

¹²⁰ TAMTÉŽ, fol. C 4'.

¹²¹ TAMTÉŽ, fol. C 5.

¹²² Srov. P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*; TÝŽ, *Smrt a pohřby*.

zohlednilo jeho rozmanitost a připustilo, že také mezi katolíky příslušejícími k oběma šlechtickým stavům přetrvávaly v oblasti každodenní náboženské praxe během pokročilého 17. století značné rozdíly.

Než se výklad cíleně soustředí na písemnosti osobní povahy a pokusí se přiblížit možnosti jejich využití při zkoumání konfesijně podmíněného smýšlení členů rytířstva po bitvě na Bílé hoře, měla by být pozornost věnována ještě jedné tematicky ohraničené skupině zápisů obsažených v deskách zemských. Z nich vyplynulo, že pokud to nižšímu šlechtici hmotné zázemí dovolilo a směl se vykázat dostatečnou hloubkou katolické zbožnosti, mohl začít usilovat o spásu své duše ještě před nástupem prvních známek zhoršeného zdravotního stavu. Nástrojem včasného projevu náboženského přesvědčení se stávaly fundace vydávané ve prospěch řeholních společenství a pro pojištění vkládané také do desek zemských.¹²³ Rozsah této problematiky nedovoluje, aby se jí přítomné pojednání věnovalo plošně. Přesto by se hodilo poukázat alespoň na vybrané příklady, z nichž se dá rozpoznat, jak se mohou příslušné prameny uplatnit v bádání o dějinách pobělohorské nižší šlechty.

Za vzorový případ obdobně motivovaného snažení lze označit nemovitý dar, jenž v březnu 1652 poskytl karmelitánskému klášteru svatě Máří Magdaleny na malostranském Újezdě v Praze Bohuchval Valkoun z Adlaru.¹²⁴ „*K potěšení své hříšné duše*“ se tehdy dobrovolně vzdal dvou statků přináležejících do jeho majetkové soustavy. Již samotné zdůvodnění tohoto kroku dokládalo rytířovo pevné a přirozené sepětí s katolickými hodnotami. Učinil tak „*pro zvelebení cti Božské a ku poctivosti blahosladené Panny Marie, jeho nejsvětější Matky, též svatě Máří Magdaleny a svatému otci Dominikovi*“.¹²⁵ Zahrnutí výše zmíněného pozemkového jmění mezi církevní državy záviselo na tom, zda dojde k naplnění čtyř podmínek, které Valkoun předkládal převorovi tamního kláštera. Všechny se vztahovaly k témuž cíli a sledovaly představy, jaké si nižší šlechtic udržoval o ideální podobě posmrtného života. Aby se mu co nejvíce přiblížil, ujímal se obecně rozšířených symbolických prostředků. Především hodlal „*na svůj vlastní náklad*“ a se svolením řádových hodnostářů zhotovit pro kostel svatě Máří Magdaleny oltář nesoucí vyobrazení svatého Dominika, a to „*na pravé straně*“ přímo v místech, kudy „*se do něho vchází*“. Další dvě podmínky se zaměřovaly

¹²³ V rámci zkoumání šlechtických testamentů se touto oblastí počínání umírajícího jedince podrobněji zabýval TÝŽ, *Mezi životem a smrtí*, s. 52-54, 71-72; TÝŽ, *Smrt a pohřby*, s. 114-115.

¹²⁴ Fundace založená Bohuchvalem Valkounem z Adlaru v roce 1652. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 151, fol. O 24-O 25’.

¹²⁵ TAMTÉŽ, fol. O 24-O 24’.

na pořádání mešních obřadů, při nichž by se „*oni patres*“ přimlouvali za spásu duše urozeného donátora. Část z nich se měla odbývat pravidelně dvakrát do týdne po „*celý čas jemu ještě od Boha propůjčeného života*“. Neméně důležité ovšem bylo, aby řeholníci v této duchovní službě neustali ani po smrti Bohuchvala Valkouna z Adlaru. Během bezprostředně následujícího období se očekávalo, že na pomoc zemřelému vykonají dohromady „*šest set svatých mší*“. Podle posledního ze čtyř opatření pojatých do znění fundace nesměl žádný duchovní oddělit od zbožného odkazu ani „*nejmenší věci*“. Nikomu také nepříslušelo právo rozporovat Valkounovu vůli a klást si nároky na dědictví vydané jediné „*Bohu ke cti*“.¹²⁶

Bohuchval Valkoun z Adlaru zemřel více jak rok od vyhotovení příslušného zápisu obsaženého v deskách zemských.¹²⁷ Stoupencem jediného zákonem povoleného vyznání zůstal ještě před vydáním Obnoveného zřízení zemského. Již na sklonku předbělohorského období obracel údajně bez užití násilných prostředků ke katolictví své poddané.¹²⁸ V postavení kolátora pak důsledně pečoval o udržování i obnovu kostelů, které se nacházely na území jím vlastněných statků. Zvláštní pozornost věnoval zejména kostelu ve Zlonicích.¹²⁹ Do tamního hlavního oltáře nechal vsadit sochu svaté Máří Egyptské, již se mu podařilo získat během putování do Loreta. Osobní pouto k venkovské sakrální stavbě odrážela zde dochovaná votivní díla ikonografické povahy zachycující rytíře v mladém i značně pokročilém věku, ale také skutečnost, že byl na témže místě po svém úmrtí v souladu s rodinnou tradicí pohřben.¹³⁰ Výše provedený rozbor Valkounem sepsané fundace proto pouze dotvářel vnější obraz katolické vrchnosti a nabídl průhled do myšlenkového světa vybraného představitele nábožensky vyhraněné vrstvy českého rytířstva.

Fundace nemusely navzdory své povaze vždy zvýrazňovat očekávané rysy jednání přesvědčených katolíků. Autorovi se tak díky rozboru konkrétního zbožného odkazu podařilo zjistit, nakolik pozoruhodným názorovým vývojem prošlo v konfesijní oblasti uvažování jednoho z nejbohatších pobělohorských rytířů a od roku 1624 i nositele

¹²⁶ TAMTÉŽ, fol. O 24'-O 25.

¹²⁷ Souhrnné údaje o životě Bohuchvala Valkouna z Adlaru předložil August SEDLÁČEK, z *Adlaru*, in: *Ottův slovník naučný* I, Praha 1888, s. 209-211, zde s. 210.

¹²⁸ V souvislosti s výkladem o dějinách statku Zlonice vyslovil názor o mírném průběhu tamní rekatolizace venkovského obyvatelstva TÝŽ, *Hrady* VIII, Praha 1891, s. 207-209, zde s. 208; dále rovněž TÝŽ, z *Adlaru*, s. 210.

¹²⁹ Kromě Zlonic si všiml za probíhající třicetileté války také kostela v Račiněvsi, jak zachytil TÝŽ, z *Adlaru*, s. 210.

¹³⁰ Blíže TÝŽ, *Hrady* VIII, s. 208-209.

panského titulu, Zdeslava Hrzána z Harasova.¹³¹ Poukázat cíleně na jeho příklad se zdá být vhodné, aby náležitě vyniklo, jak složitou a kvantitativně prakticky nepostizitelnou problematiku představuje z hlediska vědeckého zkoumání otázka vnímání náboženského vyznání v prvních desetiletích po bitvě na Bílé hoře. Ačkoli Zdeslavův otec Adam vykazoval alespoň podle konfiskačních protokolů náklonnost ke katolictví a v obdobném duchu patrně vychovával i své potomky, počínal si za protihabsburského odboje dosti pragmaticky, když podpořil vojenské operace stavovské armády zapůjčením vysokého finančního obnosu. Pozdější vyšetřování vedené královským prokurátorem ukázalo, že to byl právě Zdeslav, kdo jej k obdobnému jednání přesvědčil a následně spolu s bratrem podpořil volbu Fridricha Falckého českým králem. Pro zmíněné prohřešky mu měly být konfiskovány zděděné statky a teprve odprodejem dvou z nich, Landšperka a Lanškrounu, za zvýhodněnou částku místodržiteli Karlovi z Lichtenštejna dosáhl zmírnění svého trestu.¹³²

Jeden ze zápisů v deskách zemských přesto potvrdil, že nedostatečný stupeň oddanosti císařským zájmům nikterak nepoznamenal bezprostředně po potlačení povstání Hrzánův kladný postoj vůči širitelům katolické víry z řad duchovenstva.¹³³ Již v roce 1621 totiž vyjádřil úzké sepětí s Jeronýmem Lappiem, jenž působil v hodnosti generálního vizitátora při „*řádu bratří menších, jinak conventualium s[vatéh]o Františka*“. Za blíže neurčenou a „*ne jednou, ale mnohokrát*“ poskytnutou pomoc „*v platných věcech*“ jej hodlal odměnit takovým způsobem, „*aby on náležitě opatření své*“ a na něj samotného „*památku míti mohl*“. Zdeslav Hrzán se proto rozhodl zmíněnému knězi každoročně ve dvou tradičních účetních termínech, na svátek svatého Jiří a svatého Havla, vyplácet v celkovém součtu 500 zlatých rýnských. Navíc si směl obdařený vždy nárokovat ještě sud „*vína dobrého českého*“. Za daným účelem užil rytíř části finančních výnosů ze svých statků Stolinky a Radoušov.¹³⁴

Fundace přitom nebyla vyměřena na omezenou dobu, nýbrž „*na časy věčné*“. Nezanikala tudíž ani v okamžiku smrti duchovního, avšak pouze za předpokladu, že by ji posledním pořízením převedl „*kerémukoli klášteru téhož řádu s[vatéh]o Františka*“. V tomto bodě se tak poprvé projevilo určité omezení vycházející z náboženského

¹³¹ Pozornost na Zdeslava Hrzána upřel již TÝŽ, *Hrzán z Harasova*, in: Ottův slovník naučný XI, Praha 1897, s. 812-813, zde s. 813. Mezi příslušníky vyšší šlechty se tento urozený jedinec zařadil od 10. září 1624. Srov. A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 90.

¹³² Celý případ detailně zmapoval T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 194-198.

¹³³ Fundace založená Zdeslavem Hrzánem z Harasova v roce 1621. Srov. Národní archiv Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 142, fol. C 9-C 10.

¹³⁴ TAMTÉŽ, fol. C 9.

pozadí zamýšleného daru a v těsné vazbě na něj navazovala další. Ačkoli se přislíbené peníze měly Jeronýmu Lappiovi vydávat, ať již by se mu hodily k „*všelijakým počestným*“ potřebám nebo čemukoliv jinému, vymezil Zdeslav Hrzán z Harasova jako řeholníkovu povinnost, aby se „*ustavičně*“ a „*tím vroucněji při svých mšech a službách*“ neopomněl modlit za jeho osobu. V poněkud osobnější rovině tak prostupoval i druhou ze zkoumaných fundací stejný požadavek, jehož prostřednictvím se pozornost donátora obracela k podmínkám vlastního posmrtného života. Aby předešel jakýmkoli případným nejasnostem, raději upozornil rytíř své dědice, že musí jeho vůli respektovat, a to „*pod pokutou zlořečení a hněvu Božího*“ i obstavení Stolinek a Radoušova.¹³⁵ Právo svévolně upravovat byť jen část daného ustanovení nebo bránit jeho naplňování ovšem nepřislušelo ani řádovým představeným, protože z něj plynoucí peněžní obnos náležel pouze Hrzánovu důvěrníkovi Jeronýmu Lappiovi.¹³⁶

„*Dobré přátelství*“ mělo v představách Zdeslava Hrzána z Harasova bezprostředně po bitvě na Bílé hoře a vzhledem k předchozímu provinění proti císařskému majestátu viditelně nadkonfesijní ráz.¹³⁷ Neurčovalo jej sdílení totožných, vyhraněně katolických hodnot, ale spíše soukromá rovina vztahu, jenž se mezi oběma jedinci bez ohledu na rozdílnou stavovskou příslušnost vytvořil. Toto zjištění se potvrdilo s odstupem několika let od zapsání fundace do desek zemských, kdy prošlo Hrzánovo vnitřní náboženské přesvědčení znatelným obratem. S nevelkým časovým odstupem od vydání Obnoveného zřízení zemského opustil Čechy a počátkem třicátých let 17. století dokonce využil saského vpádu, aby se neoprávněně ujal jednoho ze svých někdejších statků. Za zjištěná provinění měl být podle rozhodnutí frýdlantské konfiskační komise z ledna 1634 zbaven veškerého majetku. Více jak rok nato se však s největší pravděpodobností projevilo výjimečné postavení Zdeslava Hrzána vystavěné na zámožnosti jeho již nežijícího otce a navzdory problematické stavovské minulosti i konfesijní nestálosti obdržel od Ferdinanda II. milost.¹³⁸

¹³⁵ TAMTÉŽ, fol. C 9’.

¹³⁶ TAMTÉŽ, fol. C 10.

¹³⁷ TAMTÉŽ, fol. C 9.

¹³⁸ Konkrétněji T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 198. Okolnostem finančních úspěchů Zdeslavova otce Adama Hrzána z Harasova se důkladně věnoval Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989, s. 92-96. O pozdějším nedostatku volných peněžních prostředků na straně Zdeslava Hrzána TAMTÉŽ, s. 161.

4.3. Sebe prezentace katolíků a náboženských exulantů nižšího šlechtického původu

Příklad urozeného jedince přecházejícího od jednoho vyhraněného pojetí víry ke druhému nebyl připomenut náhodně. Svědčí o těžkostech, jaké provázelo prosazování jediného povoleného vyznání. Než se náboženské poměry v zemi usadily, procházelo myšlení některých rytířů složitým vývojem, během kterého si potřebovali ujasnit, co je pro ně z hlediska osobního svědomí a životních hodnot ještě únosné. Aby se bádání přiblížilo těmto ryze vnitřním pohnutkám a nespokojilo se s domněnkami, musí nezbytně a v širší míře zohlednit svědectví pramenů osobní povahy. Jejich typové zastoupení je ovšem natolik pestré, že by jej přítomné pojednání mohlo jen stěží obsáhnout. Proto se cíleně zaměřilo na otázku, co dokáží o uvažování přesvědčených katolíků i náboženských exulantů vypovědět především paměti a rodinné kroniky.

Jednoznačný klad příslušných děl tvořila v očích samotných pisatelů skutečnost, že se nemuseli vyhýbat řešení problémů, jež by jinak ve veřejném prostoru podléhaly sociální kontrole. K popisu soudobého dění proto směli připojit vlastní postřehy a hodnocení, aniž by se vystavovali nebezpečí postihu.¹³⁹ Důležitost tohoto jevu viditelně vzrostla zvláště po potlačení českého stavovského povstání. Nezdá se tudíž být ani příliš překvapivé, kolik obdobně pojatých literárních útvarů sepisovaly urozené osoby nekatolického přesvědčení. Naprostá většina z nich přitom pocházela z rytířského stavu a odvozovala původ od starobyklých šlechtických rodů. Za pobělohorskou dobou se ve svých zápiscích ohlíželi především Stanislav Bořek Dohalský z Dohalic, Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic, Bořek Mateřovský z Mateřova, Karel Pfefferkorn z Ottopachu či Jan Oldřich Klusák z Kostelce.¹⁴⁰

Všechny jmenované jedince nespojovala pouze náklonnost k evangelické víře předků, ale také dosti podobná motivace stojící za potřebou pořizovat záznamy o svých

¹³⁹ Pro získání představy o podobě a účelu rytířských memoárů vznikajících převážně v předbělohorské době blíže Zdeněk VYBÍRAL (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku*, České Budějovice 2014 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/IV); František KOREŠ (ed.), *Paměti Přibíka a Jana Bukovanských Pintů z Bukovan*, České Budějovice 2019 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/IX).

¹⁴⁰ Srov. Jan Pavel HILLE (ed.), *Paměť Stanislava Bořka Dohalského z Dohalic o vlastním rodu z r. 1681. Ze starého listáře*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 11, 1903, s. 128-133; F. MENCÍK (ed.), *Paměti*, Marie RYANTOVÁ, *Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně*, in: M. Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast?*, s. 249-257; Josef VOLF, *Genealogické příspěvky k rodu Pfefferkornů z Ottopachu*, Památky archeologické a místopisné 23, 1908-1909, s. 333-340, 587-590. Archivní odkaz k místu uložení autorem níže interpretovaných pamětních záznamů Jana Oldřicha Klusáka z Kostelce byl uveden v následujícím výkladu.

zážitcích. Paměti jim pomáhaly zvládat nezvyklé životní období, kdy zpravidla bez opory „pánů a přátel“ a mimo domovské prostředí stáli před otázkou, co mají učinit, aby ve ztížených životních podmínkách důstojně navázali na odkaz svých urozených předchůdců.¹⁴¹ Pověštinou se pak pokoušeli před vlastními potomky a obdobně smýšlejícími příbuznými obhájit, proč se za účelem obrany tradičních náboženských hodnot vzdávali mocenských i majetkových výhod. I když se nezřídka vydali jinou cestou, měli se představitelé budoucích pokolení rodiny ujistit o konfesijním směřování svých předků a chápat je jako určitý vzor jednání. Jak se ukázalo, stalo se však jeho naplňování po skončení třicetileté války již prakticky neuskutečnitelným.

Než se výzkum pokusí s oporou v nepříliš známých a doposud spíše opomíjených memoárech vybraného náboženského exulanta přiblížit vypovídací možnosti výše zmiňovaných pramenů, soustředí se rovněž na o poznání méně probádané prostředí katolicky orientovaných rytířů spojujících vlastní budoucnost se společností pobělohorských Čech. Nejenže tamní území nemuseli na rozdíl od jedinců odlišného vyznání opouštět, ale ani nepociťovali nutkavou potřebu, aby se nad svým osobním věroučným přesvědčením zamýšleli, natož aby o něm pochybovali. Dostatečně přesvědčivým důkazem konfesijní povahy, jenž je utvrdil ve správnosti zvoleného přístupu, bylo potlačení stavovského povstání dovršené vítězstvím na Bílé hoře a následným potrestáním císařových odpůrců.¹⁴² Ve svých pamětech nebo po generace udržovaných rodinných kronikách přesto užívali barokní katolické zbožnosti jako nástroje účinné sebe prezentace, na níž vedle jiných prvků zakládali své výlučné sociální postavení.¹⁴³ Co příslušná strategie jednání v písemné podobě obnášela, napověděl autorovi rozbor záznamů dědičně předávaných v rodě Robmhápů ze Suché a především obsáhlých memoárů Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů.¹⁴⁴

Uzákonění katolického vyznání jako jediné pravé křesťanské víry a především výrazný, státem podněcovaný tlak na obracení stávajících nekatolíků se staly podle všeho pro některé rytíře zdrojem hlubokého zadostiučinění.¹⁴⁵ Své postoje nemuseli

¹⁴¹ Příslušné hodnoty šlechtického myšlení přiblížili V. BŮŽEK, „*Páni a přátel*“; TÝŽ – Pavel KRÁL (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007.

¹⁴² Z řady obdobně zaměřených prací srov. alespoň O. CHALINE, *Bílá hora*; Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1996³.

¹⁴³ Podobu a způsoby uplatňování barokní zbožnosti srozumitelným způsobem představil J. MIKULEC, *Náboženský život*.

¹⁴⁴ Srov. F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 126-144; Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrle z Chodů*, Praha 1979.

¹⁴⁵ Blíže T. V. BÍLEK, *Reformace katolická*; J. KADLEC, *Rekatolizace v Čechách*; J. MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace*; I. ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace*.

nutně vyjadřovat přijímáním míst v reformačních komisích, nýbrž každodenním náboženským vystupováním, jehož účelem bylo zvýrazňovat a především opakovaně potvrzovat jak stálost ve víře, tak i rozhodnost při jejím obhajování. Přitom neměly vznikat jakékoli pochyby, že příslušné jednání vychází z ryze osobního přesvědčení. Základ pro prověření a osvědčení správnosti této domněnky poskytly právě pobělohorské zkušenosti Jindřicha Michala Hýzrleho, jež se zřetelným způsobem odrazily v jím sepsaných pamětech.¹⁴⁶

Z pohledu jihočeského rytíře povýšeného v roce 1628 spolu s bratrem Bernardem do panského stavu se na pozadí veřejného dění téměř vytrvale nabízely příležitosti, aby připomněl svou věrnost císaři a katolické církvi ještě v době, kdy politické směřování Království českého určovala stavovská opozice vstupující do protihabsburského odboje.¹⁴⁷ Jeho neúspěch včetně jednoznačného výsledku bělohorské bitvy připisoval boží pomoci a při vzpomínce na 8. listopad 1620 si tak spokojeně poznamenal: „*Doslechl jsem se o tom naprosto neočekávaném vítězství v Žatci a shledal jsem, že v Praze právě toho dne díky Bohu k našemu vítězství došlo, kdy se i Žatečtí Jeho Milosti císaři pokorili a klíče od města mi přinesli a předali.*“¹⁴⁸

Víra v zázračné úkazy jej neopustila ani po skončení povstání. Trvalou součástí Hýzrlova myšlenkového světa zůstávaly nadpřirozené činy zástupu světců v popředí s Pannou Marií. Právě na ni spoléhal pokaždé, když se na bojišti i mimo něj dostával do složitých situací. Pro zvýšení dramatičnosti se zcela běžně pokoušel vytvořit ve čtenáři dojem, že se události vymykaly lidskému řízení a o jejich konečném vyznění rozhodoval teprve zásah vyšší moci. Zdaleka nejvíce se tento jev podařilo vysledovat v okamžiku, kdy osobně přispíval k obracení nekatolíků na pravou víru nebo byl alespoň jeho svědkem. Proces rekatolizace se v prvních pobělohorských letech proměnil spolu s celoživotním zaujetím pro válečné dění v ústřední předmět zájmu stárnoucího šlechtice.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Rozličné stránky osobnosti tohoto rytíře a posléze i svobodného pána již mimo jiné podrobili zkoumání Lydia PETRÁŇOVÁ, *Příběhy z dob mušketýrů*, in: V. Petráčková – J. Vogeltanz (edd.), *Příběhy*, s. 7-23; Václav BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995, s. 70-79; František KOREŠ, „*Krýksmanský*“ *svět Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů*, in: Václav Bůžek – týž – Petr Mareš – Miroslav Žitný, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016, s. 290-300; Martin HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 a 1608*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 35-66; Jakub ČAPEK, *Vnímání času raně novověkého válečníka a dvořana*, *Český lid* 84, 1997, s. 89-102.

¹⁴⁷ O posunu do řad vyšší šlechty A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 93.

¹⁴⁸ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 348.

¹⁴⁹ Této skutečnosti si všímali rovněž L. PETRÁŇOVÁ, *Příběhy*, s. 21; V. BŮŽEK, *Rytíři*, s. 78.

Přesvědčivým způsobem to dokládá mimo jiné pouť Jindřicha Michala Hýzrleho do bavorského Altöttingenu pojatá počátkem dvacátých let 17. století jako poděkování za nečekané uzdravení po předchozí vážné nemoci. U její příležitosti si chtěl na témže místě blíže prohlédnout oltářní obraz Panny Marie. Řeholníkům se ovšem nepodařilo otevřít mříž, za níž se nacházel, ačkoli užili správných klíčů. Nepomohlo ani přivolání kováře, jenž „na zámek velkým kladivem udeřil a rozbít ho chtěl“. „Zázrak“ se dal podle Hýzrleho jednoduše vysvětlit. Ve svém doprovodu měl totiž několik jedinců nekatolického vyznání, kteří podle něj nebyli „hodni ten svatý obraz spatřit“. Již během následující noci však rytíře i s manželkou vzbudili a sami „prohlásili, že jejich víra není pravá“. Proto také žádali, aby „jim zpovědníka opatřil, který by je ještě před úsvitem poučil a do katolického náboženství uvedl, nebo to jediné vede ke spasení“. Jakmile zmínění služebníci pochopili svá předchozí pochybení a jeden z jezuitů „s pomocí boží je z bludu vyvedl a do jediné pravé víry katolické je k jejich věčné blaženosti zasvětil“, tak pominul také účinek vyšší moci, kvůli němuž nebylo možné úspěšně dokončit předchozí prohlídku kostela. Druhý den „závora se sama od sebe rozevřela a mříž se rozestoupila“. Jindřich Michal Hýzrle z Chodů i s čerstvými konvertity po tomto „velkém zázraku“ tudíž mohl „ten svatý obraz konečně“ spatřit.¹⁵⁰

Podrobné přiblížení popisované události si kladlo za cíl ukázat, jak důležité bylo pro českého nižšího šlechtice katolického přesvědčení, aby zřetelně vyznačil hranici vedenou mezi ním a „těmi druhými“.¹⁵¹ Působení symboliky okolního světa mu za všech okolností připomínalo, že nestrávil život v „bludu“ jako mnoho osob přijímajících pod obojí.¹⁵² Opatření zaváděná panovníkem na českém území po roce 1620 tento pocit ještě více umocnila a zvláště poddanskému obyvatelstvu nekatolického vyznání nedávala v otázce víry na vybranou. Ačkoli se sám Hýzrle ujímal násilných prostředků a napomáhal k zavádění jediné zákonem povolené konfese, stávaly se memoáry vítanou oporou jeho úvah a činů. Ne náhodou do nich pojal rovněž vzpomínky na pobyt v Altöttingenu. Ty měly být pouze jedním z mnoha důkazů

¹⁵⁰ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 354-357.

¹⁵¹ Příslušný jev lze vystavit hlubšímu pohledu díky účinnému metodologickému konceptu, který uplatnili například Luďa KLUSÁKOVÁ – Markéta KRÍŽOVÁ – Karel KUBIŠ – Miloš ŘEZNÍK – Daniela TINKOVÁ, *Namísto úvodu. „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: Karel Kubiš (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5, 1999), s. 11-28.

¹⁵² V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 357.

blahodárného účinku konverze probíhající na podkladě uvědomění vlastního omylu, k němuž věřící s pomocí Panny Marie údajně nenuceným způsobem dospěli.¹⁵³

Ve skutečnosti se však s celoživotním „krýksmanským“ uplatněním Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů lépe pojily spíše ostřejší metody rekatolizace. Při kladení odporu ze strany nekatolíků se právě za účelem zvýšení nátlaku tohoto procesu hodila pomoc obdobně smýšlejících válečníků ochotných využívat svých dovedností jen proto, aby „*mnoho kacířů se na svatou víru katolickou obracelo*“.¹⁵⁴ Za klíčový moment vlastní pobělohorské sebezprezentace proto Hýzrle chápal moment, kdy jej Ferdinand II. ke konci roku 1629 dosadil v Bechyňském kraji na místo „*předešlého komisaře reformationis in religione*“.¹⁵⁵ Jmenovací dekret si z téhož důvodu opsal v plném znění do svých pamětí. Hned vzápětí se pak již jako člen reformační komise pustil do bojů s poddanými, kteří vypověděli jemu i okolním vrchnostem „*poslušnost a srotili se*“. Následně si dosadili do svého „*čela nízké i vysoké velitele a táhli z jedné vesnice do druhé, kde se k nim pak další přidávali*“. Nový příslušník panského stavu obratem shromáždil pod svým vedením méně početný, avšak podstatně lépe vyzbrojený a vycvičený vojenský oddíl. S jeho pomocí přiměl část povstalců, aby se vzdali. Některé však podle svých slov „*přece zajal a do vězení vsadil, poněvadž od víry své upustit nechtěli*“. Když se již po uplynutí několika mála let vraceli na jeho statky zběhlí poddaní a rozhodli se „*poprosit o milost*“, neskrýval Hýzrle pocity uspokojení, neboť „*i ostatní viděli, že s rebeliemi nic nepořídí, dali se zase na katolickou víru, a tak se za dvě léta celý Prácheňský a Bechyňský kraj na jediné pravou víru katolickou obrátil*“.¹⁵⁶

Možnost přispět k hromadné konverzi venkovského lidu chápal český válečník jako jistý druh společenského vyznamenání a nepochyboval o právu vrchnosti donutit své poddané, aby se s ní sjednotili ve víře.¹⁵⁷ Příímý protiklad vůči tomuto jednoznačně vyznívajícimu úhlu pohledu tvořilo jeho popisně vystavěné líčení věnované rekatolizaci šlechty.¹⁵⁸ Ačkoli se pokoušel nadále podporovat svá tvrzení o úspěchu „*reformace*“, povšiml si zároveň, jak „*velký počet pánů a dam ze země odešel*“. Protože se v jeho

¹⁵³ K problematice konverzí srov. alespoň výběrově T. WINKELBAUER, *Konfese a konverze*; M. RYANTOVÁ (ed.), *Konvertita a exulant*; J. MIKULEC, *Mezi konverzí a emigrací*.

¹⁵⁴ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 359.

¹⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 359-360.

¹⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 360-362.

¹⁵⁷ Zákonitostmi určujícími vztahy mezi vrchností a poddanými se zabývali J. HRDLÍČKA, *Víra a moc*; TÝŽ, *Konfesijní politika*; Václav LEDVINKA, *Item poddané své spravedlivě chrániti, opatrovati a spravovati máme... (K vývoji sociálních a náboženských poměrů na dominiu pánů z Hradce mezi lety 1547 a 1627)*, in: J. Pánek – M. Polívka – N. Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance*, s. 815-830.

¹⁵⁸ Z širšího hlediska J. MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty*.

očích „*tvrdošijně*“ bránili poznání pravdy, nemínil se osudy těchto jedinců již dále zabývat.¹⁵⁹ Ne vždy ovšem bylo myslitelné, aby se představitelé panstva a rytířstva po vzoru Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů natolik nekompromisně vymezili vůči osobám obdobného stavovského postavení, které se s nimi neshodovaly ve víře.

Veřejný obraz některých politicky činných katolíků z řad české nižší šlechty mohl totiž takřka po celé 17. století do jisté míry narušovat konfesijní nesoulad uvnitř vlastní rodiny. Záleželo však velmi na tom, zda se týkal jejich mužských či ženských příslušníků. Pokud by se prvně jmenovaní odmítali vzdát víry svých předků, tak bylo prakticky vyloučeno, aby v pobělohorské společnosti Království českého setrvali, natož pak aby v ní našli jakékoli mocenské uplatnění. Jediné řešení tak představovala konverze ke katolictví, anebo odchod ze země.¹⁶⁰ Ani ten ovšem nemohl zcela rozrušit příbuzenské vazby mezi urozenými jedinci. Dá se dokonce očekávat, že si povětšinou jeden o druhém udržovali vzájemné povědomí. Příslušnou domněnku se podařilo doložit zcela konkrétním případem, který umožnila podrobněji rekonstruovat výpověď rodinné kroniky rytířů a pozdějších svobodných pánů Robmhápů ze Suché.¹⁶¹ Jako doposud zcela okrajově využívaný typ pramene osobní povahy nabízejí tyto po generace shromažďované zápisy badatelské východisko ke zkoumání pestré skladby témat z oblasti každodenního života šlechty, mezi něž přirozeně patřila rovněž náboženská problematika.

Příslušné záznamy dochované v barokním opisu zásluhou genealoga Gottfrieda Daniela Wunschwitze tak mimo jiné připomněly, jak se pokoušel Ferdinand František Robmháp ze Suché vypořádat s rozdílným konfesijním přesvědčením svého bratra Karla. Zatímco sám se hlásil k zákonnému vyznání, zabýval se dlouholetým výkonem krajské správy na Čáslavsku a dosáhl povýšení do panského stavu, jednání jeho sourozence poznamenala řada odlišností motivovaných převážně potřebou uchovat pro budoucí pokolení hodnoty, s nimiž se ztotožňoval.¹⁶² Do jejich souboru sice patřil příklon k protestantismu, avšak nikoli vyhraněné protihabsburské postoje. Proto mohl Karel Robmháp i po vystěhování z Čech nabízet válečnické služby téže vládnoucí dynastii, postoupit až do hodnosti generál-poručíka a obdobně jako jeho bratr rozšířit na

¹⁵⁹ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 362.

¹⁶⁰ Podrobněji ke společenským podmínkám v Čechách po bitvě na Bílé hoře J. MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty*; TÝŽ, *Mezi konverzí a emigrací*.

¹⁶¹ Srov. F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 126-144.

¹⁶² TAMTÉŽ, s. 117-119. Srov. zmínky o sepětí Ferdinanda Františka Robmhápa ze Suché s krajským hejtmanstvím učiněné v předchozích kapitolách. K jeho povýšení do panského stavu v roce 1644 A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 125.

základě rozhodnutí Leopolda I. okruh nositelů vyššího šlechtického titulu.¹⁶³ I bez nutnosti konvertovat se mu dařilo zvolením vhodného a v podstatě jediného dostupného kariérního modelu prohlubovat dobré jméno rodiny i rodu.¹⁶⁴ Snad právě to přimělo Ferdinanda Františka, aby ještě neopouštěl myšlenku zapůsobit na svého sourozence a přimět jej k přehodnocení odchylného náboženského směřování.

Za vyvíjeným úsilím stála skutečnost, že se hejtmanovi Čáslavského kraje nedostávalo na sklonku života žádných dědiců poměrně rozsáhlé soustavy statků, již postupně vybudoval. Jestli zůstane nadále v držení příslušné rodové větve, záviselo na rozhodnutí Karla Robmhápa. Jeho bratr Ferdinand František mu byl ochoten veškeré jmění podle své poslední vůle odkázat pouze poté, co by se odhodlal „*naši katolickou víru přijmouti*“.¹⁶⁵ Požadoval tak samozřejmě především splnění podmínky vycházející z platného ústavního pořádku, avšak zároveň natolik důležité, aby ji jeden z blíže neurčených pisatelů pojal do znění rodinné kroniky. Ačkoli sama o sobě tvořila nedílnou součást kšaftu Ferdinanda Františka Robmhápa ze Suché, jeví se být z hlediska sociálních, mocenských a přirozeně také náboženských strategií jednání naprosto klíčové, že se vyskytla mezi řadou zápisů takřka výlučně soukromé povahy. Pokud by totiž nedošlo k jejímu přijetí, nemohl by Karel Robmháp pobývat v Království českém a uplatňovat přímý dohled nad svými majetky. Opomíjet ovšem nelze ani přirozenou péči umírajícího šlechtice o budoucnost rodiny a její pozdější vnímání ze strany širšího sociálního okolí.¹⁶⁶ Jestliže sám zakládal své úspěchy na věrnosti katolickému vyznání, pociťoval zároveň nutkavou potřebu přesvědčit zamýšleného dědice, aby dosáhl téhož přesvědčení a nevyklučoval své případné potomky a pokračovatele vědomým způsobem z konfesijně jednotného společenství urozených osob.

V naději na obrat ke katolické církvi se Ferdinand František Robmháp ze Suché zklamal. I přes případné hmotné výhody neshledával jeho bratr za vhodné vzdávat se v pokročilém věku své víry. Pozemkové državy tak nakonec zdědil v souladu s obsahem poslední vůle Ferdinandův vzdálený příbuzný Jan Ferdinand pocházející z jiné větve

¹⁶³ F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 119, 123-124, 140. K povýšení Karla Robmhápa ze Suché do panského stavu v roce 1673 A. VON DOERR, *Der Adel*, s. 158.

¹⁶⁴ Sociální výhody pobělohorských vojenských kariér postihl převážně s důrazem na prostředí vyšší šlechty Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015; TÝŽ, *Z rytíře důstojníkem aneb k proměně maskulinity v rané novověku*, in: Josef Hrdlička – Pavel Král – Rostislav Smíšek (edd.), *Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu*, Praha 2019, s. 183-197.

¹⁶⁵ F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 123-124, 140.

¹⁶⁶ Těmto otázkám se doposud nejpodrobněji věnoval P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*; TÝŽ, *Smrt a pohřby*; TÝŽ, *Knihy o dobrém umírání*.

rodu Robmhápů ze Suché.¹⁶⁷ Zachycený rozkol v konkrétní šlechtické rodině se stal zajímavým v několika ohledech. V prvé řadě ukázal, nakolik ještě ve druhé polovině 17. století zaměstnávala příslušníky čerstvě povýšeného rytířstva konfesijní otázka. Volba vyznání přitom zdaleka nebyla pouze vnitřní záležitostí, ale odrážela se rovněž ve veřejné oblasti. Neochota přizpůsobit se zákonem stanoveným poměrům měla za následek úpravu dlouhodobých majetkových záměrů. Přesto zůstávala pro některé jedince natolik významnou, že pro ni raději změnili takřka veškeré životní návyky, než aby podlehli nátlaku a vrátili se zpět do země svého původu.

Pokud má být pohled na způsob uvažování pobělohorských stoupců katolického i nekatolického přesvědčení náležitě vyvážený, musí se badatelská pozornost nezbytně obrátit rovněž k rytířským představitelům náboženského exilu.¹⁶⁸ Jak již bylo uvedeno, zabývala se řada z nich sepisováním děl memoárové povahy. Na vzájemné porovnávání jejich zážitků by v přítomném pojednání ovšem nezbyval dostatek prostoru. Proto se autor rozhodl vyzdvihnout a podrobit rozboru alespoň některé pamětní zápisy Jana Oldřicha Klusáka z Kostelce, jež patří ve srovnání s ostatními písemnými svědectvími téhož typu mezi jednoznačně nejméně probádané a doposud čekají na své ediční zpřístupnění.¹⁶⁹ Ačkoli pro pobělohorské období nevynikají svým rozsahem ani faktografickou hloubkou, nabízejí přesto poměrně nezvyklý náhled na myšlenkové kategorie, o něž se nižší šlechtic nekatolického vyznání opíral za změněných společenských podmínek.

Zmiňovaný rytíř a zároveň tvůrce knihy kombinující záznamy náboženského i ryze soukromého znění prožil podstatnou část života v předbělohorském období. Byl jedním ze tří synů Oldřicha Klusáka z Kostelce a oproti svým sourozencům si podle všeho jako jediný cíleně nehledal jakékoli kariérní uplatnění. Tomu také odpovídala skromná hodnota jím vlastněného pozemkového jmění. Po získání peněžního obnosu za rodinné nemovitě dědictví vtělené do hranic komorního panství Poděbrady vlastnil spolu s bratrem Albrechtem Jiřím až do roku 1615 statek Konarovice.¹⁷⁰ V berních rejstřících pocházejících z téže doby však byli oba urození jedinci vedeni jako obyvatelé Kutné

¹⁶⁷ F. KOREŠ, *Moc, válka a společenský vzestup*, s. 123-124, 140.

¹⁶⁸ K tomu zvláště odkazy na literaturu uváděné v první ze tří podkapitol přítomné části práce.

¹⁶⁹ Srov. Moravský zemský archiv Brno, Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 680, kniha č. 613, Jan Voldřich Klusák z Kostelce a na Radovesnicích, Historické a různé záznamy 1597-1689. Autor již v současnosti připravuje moderní kritické vydání tohoto pozoruhodného pramene osobní povahy.

¹⁷⁰ Základní údaje o životním směřování Jana Oldřicha Klusáka z Kostelce shromáždil August SEDLÁČEK, *Klusák z Kostelce*, in: *Ottův slovník naučný XIV*, Praha 1899, s. 417.

Hory a nevykazovali žádné osedlé poddané.¹⁷¹ Brzy nato si patrně Jan Oldřich Klusák z Kostelce pořídil statek Dolany. Ačkoli mu byla po potlačení stavovského povstání udělena pokuta, nezasáhl do něj takovou měrou, aby nemohl v roce 1623 svobodně přenést své dolanské zázemí na dceru Mandalénu.¹⁷² Mnohem více než hospodářské těžkosti se tak rytíře dotklo uzákonění katolictví, s nímž se nedokázal ztotožnit. Když se jej na konci dvacátých let 17. století pokoušel komorní posel vyzvat k účasti na úředním jednání za účelem zaplacení zmiňované pokuty, nezdržoval se již proto na rozdíl od svého jediného syna, Albrechta Beneše, v Čechách.¹⁷³ Hned zkraje by mělo být připomenuto, že se prozatím nedá s jistotou určit, jaké pojetí víry Jan Oldřich Klusák vlastně vyznával. Jím pořízený přepis kázání, co pronesl „*bratr Komenský*“, a doložený pobyt v náboženském exilu na území polské části Slezska by jej s největší pravděpodobností řadily do skupiny stoupců Jednoty bratrské.¹⁷⁴ Příslušná úvaha se ovšem vyznačuje předběžnou povahou a bude vyžadovat důsledné přezkoumání, k němuž by kromě dochované pamětní knihy měly posloužit i jiné druhy písemností.

Alespoň v dochovaných memoárových zápisech se patrně pro obecnou nespokojenost vracel Jan Oldřich Klusák z Kostelce k neúspěšnému protihabsburskému odboji i jeho důsledkům pouze zřídka a v náznacích. Když tak učinil, dával najevo své přesvědčení o nevyhnutelném, bohem předem určeném a takřka osudovém řízení světských záležitostí. Předobraz těchto pravidel spatřoval mimo jiné i v údajně posledních slovech umírajícího Petra Voka z Rožmberka, která si „*vypsál*“ do své pamětní knihy, aby zhruba po uplynutí jednoho desetiletí docenil jejich obsah. Kromě

¹⁷¹ Srov. TÝŽ (ed.), *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Praha 1869, s. 20-21.

¹⁷² TÝŽ, *Klusák*. Srov. T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 267.

¹⁷³ Blíže T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací I*, s. 267.

¹⁷⁴ Moravský zemský archiv Brno, Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 680, kniha č. 613, Jan Voldřich Klusák z Kostelce a na Radovesnicích, Historické a různé záznamy 1597-1689, fol. 39'. Soustředěnému pohledu vystavili jednotlivé oblasti dějin Jednoty bratrské a životy jejich členů mimo jiné Jiří JUST (ed.), „*Hned jsem k Vám dnes naschválí poslika svého vypravil*“. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých zemí z let 1610-1618*, Praha 2011 (= Archiv Matouše Konečného 1); Markéta RŮČKOVÁ (ed.), „*Poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče*“. *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610-1618*, Praha 2014 (= Archiv Matouše Konečného 2); Joachim BAHLCKE, *Die böhmische Brüder-Unität und der reformierte Typus der Reformation im östlichen Europa*, Comenius-Jahrbuch 16-17, 2008-2009, s. 11-23; Jindřich HALAMA, *Sociální učení Českých bratří 1464-1618*, Brno 2003; Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě bratrské*, Praha 1942; Kamil KROFTA, *O bratrském dějepisectví*, Praha 1946; Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957. Že bylo polské Slezsko jedním z cílů početné skupiny osob nekatolického smýšlení, potvrdil zvláště J. DEVENTER, *Nicht in die Ferne*. Z rozsáhlé literatury zabývající se osudy a dílem Jana Amose Komenského srov. alespoň výběrově Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, Ostrava-Praha 1992; TÝŽ – J. HEJNIC, *Poslední pokus českého exilu*; Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský, muž labyrintů a naděje*, Praha 1996; Pavel FLOSS, *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*, Brno 2005.

modliteb byla tvořena třemi výroky. Klusáka zaujal zvláště druhý z nich, zachycený v následující podobě: „*Ó česká zemi, ó má milá vlasti, což ty velikou proměnu krátkým časích vezmeš.*“¹⁷⁵ Vladaře rožmberského domu si pisatel bezpochyby nevážil pouze z politického a sociálního hlediska, ale přinejmenším stejně kladně hodnotil, jaký postoj zaujímal k otázce náboženské tolerance, kterou čeští stavové pod tlakem vládnoucí habsburské dynastie posléze nedokázali ubránit.¹⁷⁶ Pokud by se Jan Oldřich Klusák z Kostelce podle stávajících badatelských předpokladů hlásil k Jednotě bratrské, byli by pak dokonce souvěrci.¹⁷⁷ I proto si zřejmě vzpomněl na příslušný záznam a po jeho straně symbolicky doplnil, že „*nyní toho léta 1620 a 1621 na to vskutku přišlo*“ a společnost Království českého v souladu s někdejší nepodloženým tušením Petra Voka „*proměnu velikou vzala a bere*“.¹⁷⁸

Za jakkoli složité shledával rytíř nekatolického vyznání veškeré okolnosti pobělohorské doby, neopomněl bedlivě sledovat a hodnotit, „*co jse dalo*“ od počátku protihabsburského odboje až po rok 1632. Protože to všechno podle Klusáka „*v jiných [...] knížkách psaných poznamenáno a zapsáno jest*“, jsou příslušné postřehy pro současné bádání již nedosažitelné. I tak se údajně nad vším prožitým mohl pozastavovat jen „*velmi krátce*“, což vysvětlil následujícími slovy: „*[...] nebo nelze a nemožné netoliko psáti a mluviti, ale ani mysliti, jaké těžkosti jsou byly. Toť netoliko sami spisové, ale skutkové svědčí a dosti svědčiti mají a musejí.*“ Bezděčný pohled na nejistotu a rozvrat hodnot poznamenávající po roce 1620 myšlení rytířských exulantů nabyt v Klusákově podání poměrně zřetelné podoby, která vytváří jednoznačný protiklad vůči sociálnímu sebevědomí Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů. Vedle zklamání ovšem prostupuje ohlednutí za soudobými problémy rovněž naděje, že budou neoprávněné zásahy do stávajícího společenského řádu v budoucnu napraveny. Za nositele těchto opatření již přitom nepovažoval sebe, nýbrž své „*dítky*“. Nabádal proto potomky, aby vzpomínky „*sobě netoliko v paměti*“ uchovávali. Doufal naopak, že je „*i zapsati s pilností nepominou*“. Ačkoli by sám v takovém předsevzetí rád pokračoval, „*věk starší již téměř k tomu pro jiné práce a mdloby i nemoci*“ nedával potřebný

¹⁷⁵ Moravský zemský archiv Brno, Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 680, kniha č. 613, Jan Voldřich Klusák z Kostelce a na Radovesnicích, Historické a různé záznamy 1597-1689, fol. 24.

¹⁷⁶ Postavu Petra Voka z Rožmberka zasadili do mocenských, náboženských a intelektuálních dějin české předbělohorské společnosti Jaroslav PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*, Praha 2010²; TÝŽ, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989; Václav BŮŽEK a kol., *Světý posledních Rožmberků*, Praha 2011.

¹⁷⁷ Srov. k Jednotě bratrské pozn. 174.

¹⁷⁸ Moravský zemský archiv Brno, Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 680, kniha č. 613, Jan Voldřich Klusák z Kostelce a na Radovesnicích, Historické a různé záznamy 1597-1689, fol. 24.

prostor.¹⁷⁹ Na pozadí daného sdělení se tudíž opět potvrdilo, v čem spočíval význam pamětních záznamů vznikajících v prostředí náboženského exilu. Jakkoli se nezdá, že omezily kontakty jejich tvůrců s dospělými či dospívajícími potomky zůstávajícími v Čechách na minimum, hodlali jim své postřehy předat a ujistit je o nepřetržitém trvání i důležitosti rodinných tradic. Co pro ně konkrétně podstupoval Jan Oldřich Klusák z Kostelce, si lze spíše domýšlet.

Jak se zdá, mohl opustit Království české nejdříve v roce 1628, který ve svých memoárech vyznačil emocionálně zabarveným výrazem „vyhnání“.¹⁸⁰ Spíš než okamžik odchodu za hranice je v jeho případě těžší určit, kde přesně se za účelem ochrany svého nekatolického vyznání zdržoval. Provedení příslušné rekonstrukce napomohl zvláště pamětní záznam datovaný 8. června 1630. Podle něj pobýval v polském „*Břehu v exilium*“ a již tehdy pociťoval i vzhledem k pokročilému věku zhoršování svého zdravotního stavu, neboť byl údajně „*velmi nemocný*“.¹⁸¹ Jakékoli další podrobnosti o okolnostech Klusákova každodenního života mimo české území již nejsou dostupné, přestože si v letech 1628 až 1632 prokazatelně vedl poznámky deníkové povahy. Kam je pravidelně vkládal, přiblížil následujícími slovy s viditelným náboženským pozadím: „*Co se mnou bylo a jak milostivě mě můj Pán Bůh v cizích zemích opatroval, toť všecko v kalendářích zapsané se najde. Pán Bůh milostivě mně pomáhati rač, až do smrti. Až na věky amen.*“¹⁸² Jím zmiňovaný pramen by bezpochyby představoval poměrně obsáhlý zdroj poznatků. Zůstává však nezvěstný, stejně jako další, dříve zmiňované Klusákovy knihy, jež z časového hlediska pokrývaly dokonce ještě více než celé první pobělohorské desetiletí. Poslední dochovaný záznam je nadepsán rokem 1636, zahrnuje v sobě jedno z řady písemně zachycených kázání a mohl vzniknout zhruba ve stejné době, kdy se Jan Oldřich Klusák z Kostelce pohyboval v okolí Jana Amose Komenského.¹⁸³

V obsahu celé pamětní knihy založené právě za účelem shromáždování vybraných kázání se zřetelně odráží příkladná zbožnost, která provázela nekatolicky smýšlejícího šlechtice prakticky neustále.¹⁸⁴ Za zhoršujících se vyhlídek na případný návrat domů

¹⁷⁹ TAMTÉŽ, fol. 45.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ.

¹⁸¹ TAMTÉŽ, fol. 45’.

¹⁸² TAMTÉŽ, fol. 45.

¹⁸³ TAMTÉŽ, fol. 39’. Ke Komenskému srov. především J. KUMPERA, *Jan Amos Komenský*; J. POLIŠENSKÝ, *Komenský*.

¹⁸⁴ Jan Oldřich Klusák z Kostelce sám poznamenal: „*Léta [15]97 v neděli první adventní umínil sem sobě s pomocí Pána Boha všechna kázání kněze Jana Viklečského to [!] těchto knížek vpisovati až zas zas [!] do času adventního, pokud mi milej Pán Bůh popřeje živu býti.*“ Srov. Moravský zemský archiv Brno, Sbíрка

pak ještě nabývala na hloubce a projevovala se mimo jiné tím, že hledal útěchu v pročítání starších citátů z bible. S jejich pomocí se pokoušel porozumět společenskému vývoji, jenž se podle něj ubíral nepříznivým směrem. Nakolik těžce mu přivýkal, připomněl následujícími slovy: „*Nyní let těchto 1631 jest toho hříchu příliš dosti.*“¹⁸⁵ Na rozdíl od jiných urozených exulantů z českých zemí se patrně i vzhledem ke svému pokročilému věku a předchozímu usedlému, politicky spíše pasivnímu způsobu života nerozhodl podporovat snahy o obnovu náboženské tolerance v rodné zemi vojensky.¹⁸⁶ Několik málo dochovaných pamětních záznamů z doby po roce 1620 vyznělo spíše tak, že se uzavřel do svého myšlenkového světa a pokoušel se v co největší míře omezit vnímání okolního dění, které se stále méně shodovalo s jeho představami o pozemském bytí. Namísto toho jej posilovala víra v boha a zvolené vyznání. Vnitřně pojatá obranná strategie založená na zklamání ze stávajícího společenského vývoje se jen zcela výjimečně promítla do hodnocení vybraných starších i novějších událostí, o nichž se zmiňoval. Některé připomínají skutečnost, že memoáry vznikaly kombinací bezprostředních i s větším časovým odstupem pořizovaných zápisů, na jejichž znění měly vliv v mezidobí nabyté zkušenosti.¹⁸⁷

Již v předcházejícím výkladu bylo při sledování vztahů mezi bratry Robmhápy ze Suché poukázáno na moment, kdy odlišné vyznání rozdělvalo šlechtickou rodinu a vnášelo neshody do nahlížení budoucího směřování rodu. Ačkoli se Albrecht Beneš Klusák z Kostelce neodebral na rozdíl od řady příbuzných do náboženského exilu a rozhodl se pro setrvání v Království českém, nedaly se zvláště v jeho jednání vůči otci Janu Oldřichovi zaznamenat jakékoli náznaky neshod či vzájemného neporozumění.¹⁸⁸ Díky výpovědi dochovaného dopisu, který mu prostřednictvím Jindřicha Kustoše ze Zubřího a Lipky počátkem května 1635 odesílal na neznámé místo, se naopak podařilo

rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 680, kniha č. 613, Jan Voldřich Klusák z Kostelce a na Radovesnicích, Historické a různé záznamy 1597-1689, fol. 1.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, fol. 16'.

¹⁸⁶ Některých obdobně činných jedinců si všiml Oldřich KORTUS, *Pobělohorští exulanti za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 235-248, zde s. 235-236.

¹⁸⁷ Výstižnou definici příslušného literárního útvaru poskytuje Dagmar MOCNÁ (ed.), *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha-Litomyšl 2004, s. 436-440.

¹⁸⁸ K Albrechtu Benešovi Klusákovi podrobněji A. SEDLÁČEK, *Klusák*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 467-468, zde s. 467.

zjistit, že měl k protestanskému vyznání nadále dosti blízko a navzdory složitým podmínkám doufal v zachování kontaktů se svými blízkými.¹⁸⁹

Mladý šlechtic pobýval tou dobou vynuceně ve Vídni a podle „*poslušné synovské služby*“ dbal bedlivě o to, aby si Jan Oldřich nepřestával udržovat představu, jak se mu daří. Přestože sám netušil, kde se jeho otec právě nachází, sepsal pro něj podle vlastních slov několik listů. Jakkoli sdílení kladných či krajně nepříznivých zpráv v užším i širším rodinném okruhu tvořilo neodmyslitelnou součást jistot, o něž se urozený jedinec tradičně opíral, provázely právě komunikaci s exulanty četné problémy. Albrecht Beneš Klusák je popsal poměrně výstižným způsobem: „*O jinších těžkostí a zármutcích a velikých škodách, kterých sem pocejtil a pocituji, až posavad sem V[aší] M[ilosti] několikráte psal, však žádné odpovědi nedostal. Ani věděti nemohu, jestli jste je ráčili dostati a v tom věděti, jak mi se vedlo v tom čase i také že má Manda umřela.*“ V jiné části dopisu navíc uvedl, jaké úsilí v minulosti vyvinul, aby s otcem navázal kontakt. Než se mu naskytla možnost využít k doručení posledního psaní pomoci Jindřicha Kustoše ze Zubřího a Lipky, pokoušel se jedno z řady předchozích sdělení vypravit „*po někým měšťanu z Klokova, který se panem Kustošem sem přijel a zase domů jel*“. Ačkoli si nemohl být jistý, tušil tehdy Albrecht Beneš Klusák, kde by se Jan Oldřich mohl nejpravděpodobněji nacházet. Zmíněného měšťana totiž oslovil až poté, co se přesvědčil, „*že tudy pojede k Lešni*“. Příslušná zjištění mají významnou hodnotu, neboť alespoň naznačují, zda vůbec a případně jakým způsobem se alespoň na dálku zachovávaly pobělohorským vývojem narušené sociální sítě.¹⁹⁰

Chybějící podrobnosti o zdravotním stavu a podmínkách života rodinných příslušníků Albrechta Beneše Klusáka z Kostelce bezpochyby velice zneklidňovaly. Odloučení bylo příliš dlouhé a nedávalo výraznější naděje na brzké shledání s příbuznými. Proto svého otce prosil, aby nechal „*pana Mikuláše, paní Mandy, Jiřika, Kačenky i všech známých*“ co nejsrdečněji „*pozdraviti*“ a nadto jim jeho „*služby vzkázati*“. Ze všeho nejvíce se obával představy, že by Jan Oldřich mohl v cizí zemi zapomenout přímo na něj, „*poslušného syna svého*“. Jak se zdá, nevěděl pisatel dokonce ani to, jestli otce ještě někdy bude moci spatřit. Trvajícím naděje podepřené vírou v boží zásah vyjádřil následujícími slovy: „*Ten všemohoucí Pán ráčí mi tu milost*

¹⁸⁹ List od Albrechta Beneše Klusáka z Kostelce Janu Oldřichovi Klusákovi z Kostelce datovaný ve Vídni 1. května 1635. Srov. Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 28, Klusák z Kostelce.

¹⁹⁰ TAMTÉŽ.

dáti, je-li Jeho S[va]tá vůle, abych se mohl s V[áš]í M[ilostí] v dobrém zdraví shledati dříve, nežli z toho bídného oudolí se odbereme.“¹⁹¹

Již poslední úryvek doložil, jakými rysy se vyznačoval obsah celého listu. Ačkoli byl Albrecht Beneš Klusák přesvědčen o svém složitém životním údělu a nutnosti podstupovat až příliš mnoho nepříjemných událostí, nepochyboval o nevyhnutelném, bohem určeném řádu světa.¹⁹² Otcí nejprve podrobně vylíčil, že mu „*soldáti*“ odcizili větší obnos peněz na jeho statku a k „*jaký veliký škodě za ten rok*“ již dospěl, aby hned vzápětí dodal: „*Ale jak jest koli, já to všechno milé od svého milého Pána Boha přijímám, nebo on mi to dal, a neřkulič to, ale tělo i duši a všecko, což mám, pročez má moc mi to zase vzíti i také více dáti, jak se Jeho Svaté Milosti líbí. Jemuž já [se] ve všem poddávám a poroučím a jemu silně věřím, že mě v bídách mých neráčí opustiti ani nad možnost na mě dopustiti, nežli bych mohl sněsti.*“¹⁹³

Jan Oldřich Klusák z Kostelce se tímto způsobem dočkal utvrzení, nakolik se jeho mužský potomek nadále ztotožňoval s náboženskými výchovnými základy, v nichž od mládí vyrůstal a jež vydatněji nepoznamenal ani v ústavě zakotvený požadavek po přijetí jediné zákonem povolené víry.¹⁹⁴ Alespoň některé mírné náznaky obsažené v interpretovaném listě ostatně vyvolávají otázku, zda bylo normativně vynucené katolické přesvědčení Albrechta Beneše dostatečně hluboké. Víru svého otce totiž zjevně nepochyboval. Namísto toho otevřeně vyslovil přání, aby na něj pamatoval „*na modlitbách svatých*“ a nechal jej „*milému Pánu Bohu poroučeti*“.¹⁹⁵ Rozlišit vně prokazovanou rovinu konfesijních postojů od jejich skutečné, častokrát vědomě skrývané náplně představuje nesnadný badatelský úkol. K alespoň přibližnému řešení dovoluje dospět pouze tehdy, pokud se lze spolehnout na příznivé heuristické podmínky, jež umožňují posuzovat vztah konkrétní osoby k vyznávanému věroučnému směru. V případě Albrechta Beneše Klusáka poskytl oporu pro příslušné snažení předchozí pečlivý rozbor jím sepsané poslední vůle z roku 1651.¹⁹⁶ Znatelná vyhybavost jakýmkoli, byť jen dílčím projevům barokní katolické zbožnosti potvrdila

¹⁹¹ TAMTÉŽ.

¹⁹² Do složité situace jej přiváděla především skutečnost, že působil ve službách posmrtně odsouzených Trčků z Lípy, jak zachytili a prokázali již A. SEDLÁČEK, *Klusák*; P. MAŠEK, *Šlechtické rody I*, s. 467. O zabránění trčkovského pozemkového jmění pojednali T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací II*, s. 678-714; Josef DOSTÁL, *Poslední boj. Příspěvek k dějinám trčkovských konfiskací*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé 9, 1936, s. 55-122.

¹⁹³ Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 28, Klusák z Kostelce.

¹⁹⁴ Blíže H. JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo*, s. 32, 34.

¹⁹⁵ Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, kart. 28, Klusák z Kostelce.

¹⁹⁶ Srov. zmiňovaný testament v Národním archivu Praha, Desky zemské, Desky zemské větší 150, fol. H 18-H 21'.

závěry učiněné na základě zkoumání o více jak patnáct let staršího dopisu, který nechával zasílat svému otci Janu Oldřichovi.

Hlubší studium pramenů memoárového typu zpřístupňuje badateli takřka výlučně pohled na odchýlné náboženské směřování těch pobělohorských rytířů, jimž nedávalo setrvání nebo dokonce rozvíjení kariérního uplatnění v katolickém společenství výraznější smysl. Proč se obdobná svědectví v širším rozsahu nedochovala také pro stoupence většinového a zákonem vynuceného vyznání, přitom nevyžaduje složitější vysvětlení. Očekávané jevy zastoupené v jednání a uvažování šlechty nebylo nutné neustále zdůvodňovat, a to před vnějšími pozorovateli, ba ani vlastními potomky. Pokud se slučovaly s převažujícím názorem a postoji sociálního okolí, byly přijímány zcela přirozeně a nevyžadovaly jakýkoli druh dalšího hodnocení. Až případné konfesijní vybočení zaznamenané například v rodině Ferdinanda Františka Robmhápa ze Suché si ve výjimečných případech žádalo určitý zásah, který by budoucí pokolení upozornil, jak se mají stavět k nežádoucímu opouštění katolictví považovaného za klíčovou podmínku úspěšné rodinné i rodové sebezprezentace. Naprostou výjimku z pravidla představují paměti Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů, neboť dovolují nejuceleněji pozorovat, čemu všemu připisoval důležitost přesvědčený katolík rytířského původu. Jeho vnímavost pro zázraky prostoupené křesťanskou symbolikou i patrný tlak vyvíjený na osoby odmítající přestoupit k pravé víře vytvářejí naprostý protiklad vůči myšlenkovým kategoriím šlechtických exulantů.

Príslušná kapitola sestávala z pramenných sond prováděných na základě zkoumání třech rozdílných typů písemností. Každý se vyznačuje jiným druhem vypovídací hodnoty a dovoluje v odstupňovaném sledu postupovat od obecných poznatků o náboženské struktuře pobělohorského rytířstva až ke zcela konkrétním projevům konfesijního přesvědčení jeho příslušníků. Záměrem autora bylo poukázat, jakou roli plnila víra v každodenním vystupování nižšího šlechtice po zavedení všech opatření směřujících k posílení moci vládnoucí dynastie. I nábožensky zdánlivě jednotvárné prostředí z jeho pohledu nabízelo důkazy zcela rozdílného prožívání a nahlížení víry, jež souviselo s hlouběji nezachytitelnými osobními představami jednotlivců, způsobem veřejného uplatnění i rodinnými tradicemi. Jakkoli by nemělo bádání v budoucnu upouštět od snahy po plošném mapování vztahu nižší šlechty k jednotlivým věroučným proudům, nabízejí hlavní východisko dalšího zkoumání zejména osobně laděná písemná svědectví, která dokáží jako jediná rozlišovat jemné odlišnosti v pojetí zbožnosti a zprostředkovat rozmanitost postupující myšlení urozených jedinců. Ještě více než u

katolicky uvažujících rytířů platilo dané tvrzení pro osoby opouštějící po vydání Obnoveného zřízení zemského a rekatolizačního patentu území Království českého. Bez opory v dochovaných memoárech by bylo jen stěží možné určit hodnoty, kvůli nimž se uchýlily za hranice země, natož pak nástroje zvolené za účelem obrany jejich vlastního přesvědčení. Výše předkládaný příklad rytířů Klusáků z Kostelce nadto poukázal, že za jistých okolností napomáhá k dosažení potřebných zjištění i účinná kombinace různých typů dostupných pramenů. Snad právě proto se zdá být nanejvýš vhodné, aby se s tímto historickoantropologickým zřetelem i nadále rozvíjelo bádání o okolnostech života českých náboženských exulantů šlechtického původu, které již v minulosti přineslo četné výsledky.

5. Závěr

Nevydařené protihabsburské povstání završené v roce 1620 bitvou na Bílé hoře stálo na samém počátku dlouhotrvající třicetileté války a narušilo dosavadní politické, náboženské i hospodářské směřování Království českého. Vedle mnoha jiných oblastí se znatelně promítlo rovněž do podoby hierarchicky uspořádané stavovské společnosti. Vítězství nad povstalci dovolilo panovníkovi, aby v plné míře uskutečnil své mocenské záměry a zabránil možnosti opakování právě skončeného odboje. Po provedení staroměstské exekuce nad hlavními odpůrci zájmů vládnoucí dynastie se vytvořily z pohledu císaře vhodné podmínky pro sestavení strategie dalšího jednání, jež si vedle prostého potrestání stoupců povstání kladla za cíl odstranit jakékoli náznaky nesouladu mezi vůlí vladaře a počínám příslušníků jednotlivých sociálních vrstev.

Vzhledem k rozsahu předchozích provinění se naprostá většina panovníkem přijatých opatření vztahovala na privilegovanou část obyvatelstva. V několika vlnách probíhající konfiskace nemovitého majetku doplnilo v roce 1627 uzákonění a prosazování jediného povoleného vyznání křesťanské víry. Když navíc začali Habsburkové uplatňováním svévolné nobilitační politiky a zaváděním nové šlechtické titulatury rozhodovat o skladbě urozené společnosti, získali i poslední potřebný nástroj k dosažení povšechného oslabení panského a rytířského stavu. Vyšší šlechta jako celek své přední sociální postavení navzdory veškerým omezením nakonec uhájila. Císařovy kroky zato poznamenaly mocenské i majetkové vyhlídky rytířstva a ovlivnily jeho budoucí vývoj. Počínaje dvacátými lety 17. století proto nižší šlechta procházela v důsledku nově nastolených společenských podmínek zřetelnou proměnou zasahující do všech oblastí života jejích příslušníků. Přítomná práce usilovala o zjištění, co konkrétně tento mnohvrstevnatý proces obnášel. Nahlízet jej přitom hodlala nejen z obecného hlediska, nýbrž i z perspektivy samotných rytířů.

K učinění příslušného rozhodnutí autora přivedla skutečnost, jak málo probádané téma představují v české historické vědě dějiny pobělohorské nižší šlechty. Než se vůbec staly osudy zástupců rytířského stavu samostatným předmětem zkoumání, tvořily koncem 19. a během první poloviny 20. století součást široce pojímané, avšak značně popisné snahy o poznání života horních společenských vrstev. Již tehdy ovšem udala důležitý podnět budoucímu badatelskému směřování otázka, nakolik se urozených sociálních vrstev Království českého dotkly po roce 1620 vynášené konfiskační

rozsudky. Dále rozvíjena byla již v období marxistického dějepisectví, kdy se vyhodnocováním výpovědi berních rejstříků a berní ruly podařilo poprvé získat vhled do problematiky majetkového rozvrstvení obou vyšších stavů v první polovině 17. století. Hospodářské dějiny tak daly badateli příležitost, aby si učinil první ucelenější představu o vnitřní skladbě pobělohorské nižší šlechty a současně položily základní předpoklady studia jejích sociálních struktur.

Zatímco se především zásluhou Václava Bůžka prohloubil v průběhu osmdesátých a devadesátých let 20. století zájem o všestranné objasnění společenské role předbělohorského rytířstva, nedostávalo se již jeho pozdějšímu vývoji obdobného stupně pozornosti. Daná skutečnost posléze podmínila také způsob, jakým se do výzkumu sice příbuzných, ale časově odlišně vymezených témat v posledních desetiletích promítaly historickoantropologické metodologické přístupy. Jejich čtenější využívání přineslo výsledky spíše při odhalování jednotlivých rovin působnosti nižší šlechty v 16. a na počátku 17. století. Přesto se pozvolna a zdárně začalo odrážet i na stavu poznatků o uvažování a jednání konkrétních pobělohorských rytířů. Jakkoli se již opírá o historickoantropologickou optiku, udržela si doposud klíčový vliv na studium dějin nižšího šlechtického stavu po vojensky potlačeném protihabsburském odboji problematika majetkového postavení jeho představitelů, a to předně vzhledem k rozsahu a důsledkům konfiskačních procesů. Na podkladě obsáhlého rozboru panovníkem řízené nobilitační praxe ovšem neméně vzrostla důležitost badatelského úsilí, jež se pokoušelo ve světle nově stanovené šlechtické titulatury rozkrýt sociální hierarchii pobělohorského rytířstva.

Další inspiraci k uchopení zvoleného tématu nabídly autorovi výsledky, jakých dosáhlo zahraniční dějepisectví při zkoumání obdobných společenských skupin z různých částí Evropy. Jejich příslušníky navenek spojoval přibližně stejně omezený rozsah podílu na politickém rozhodování i držbě nemovitého majetku ve srovnání s pány. Příslušné bádání však zároveň ukázalo, že podobu nižší šlechty v libovolném evropském prostoru stěžejním způsobem poznamenala řada historicky a sociálně podmíněných zvláštností. Oproti českému prostředí tak procházela zcela odlišným vnitřním vývojem nejen jedna ze dvou urozených vrstev anglického obyvatelstva nazývaná „gentry“, ale také zeměpisně podstatně bližší říšské rytířstvo. Znatelně více shodných rysů naopak provázelo po dobu raného novověku počínání členů nižšího šlechtického stavu z Království českého a dědičných rakouských zemí. Nedávný výzkum dokonce vyzdvihl v nejširších souvislostech, jak všestranně se po roce 1620

podepisovalo protestantské náboženské přesvědčení rytířů rakouského původu na jejich každodenním životě a zvoleném druhu sebe prezentace. I při respektování všech rozdílů zasahujících do dění na úrovni obou stavovských společností tak byla připomenuta další z možných cest, po níž se lze při hledání odpovědi na příslušné otázky vydat.

Jak již bylo uvedeno výše, sledovala přítomná práce okolnosti výsledné proměny české nižší šlechty probíhající po bitvě na Bílé hoře. Zcela záměrně tak ponechala stranou zájmu příslušníky téže sociální skupiny žijící na území vedlejších zemí Koruny české. Navzdory vcelku přirozeným projevům vzájemné blízkosti a sdílení dosti podobných problémů v mocenské a náboženské oblasti totiž podléhalo utváření každé z tamních stavovských korporací a přinejmenším v dílčích ohledech i myšlení a vystupování jejich představitelů jiným pravidlům. Aby nedocházelo k nežádoucímu zkreslení dosažených poznatků, byla nadto pozornost přednostně věnována zástupcům těch rytířských rodů, jež se vyskytovaly v Království českém již během doby předbělohorské. Vysvětlení takto zvoleného pojetí spočívá v nutnosti rozlišovat mezi původní a „novou“ vrstvou rytířstva složenou z čerstvě povýšených jedinců i původem cizích šlechticů čerpajících výhody plynoucí z loajálních postojů zaujímaných vůči vládnoucí dynastii. Pouze soustředěným sledováním prvně jmenované vrstvy bylo přitom možné zjistit, jestli vůbec a popřípadě jakým způsobem se změny přicházející spolu s ukončením protihabsburského odboje přenesly do oblasti sociálních i politických struktur rytířského stavu a do jaké míry se následně odrazily v průsečíku hodnot, uvažování a jednání jednotlivců. Ani „tradiční“ nižší šlechta přesto nebyla nahlížena jako uzavřený celek. Ačkoli ji s některými osobami nepojilo více než shodná stavovská příslušnost, byly zohledněny rovněž okolnosti jejich vzájemného soužití.

Příslušné problematice odpovídalo promyšlené složení užitých pramenů i zvolené metodologické přístupy. Po celou dobu zkoumání se přitom badatel musel vyrovnávat se ztíženými heuristickými podmínkami, jakými se zpravidla vyznačují jakékoli pokusy o poznání dějin nižší šlechty. Za příčinu těchto obtíží lze přitom shledat nejen omezený stav dochování, rozptýlenost, nesouvislý rozsah nebo obsahovou roztržitost studovaných písemností. Překážku vyvíjeného úsilí vytváří taktéž skutečnost, že se zvláště některá související témata z oblasti politických a hospodářských dějin pobělohorské společnosti doposud nestala předmětem soustředěného vědeckého zájmu. Stejně tak nebylo možné spoléhat na dostatečně vysoký počet vydaných písemných svědectví rozličné povahy, o něž se naopak opírá bádání směřující do doby před rokem 1620. Pramenná základna prováděného výzkumu tudíž sestávala z typově i obsahově

pestré skladby písemností vybíraných tak, aby dokázaly na jedné straně postihnout vývojové rysy jednotlivých vrstev rytířstva Království českého, ale zároveň neuzavíraly přístup k počínání jednotlivců pocházejících z jeho řad.

Příslušnému pojetí odpovídalo využívání pramenů odrážejících při pohledu shora dolů dvorskou, zemskou i krajskou úroveň mocenského systému pobělohorských Čech. Do takto vymezeného okruhu mimo jiné náležely hofštáty a soupisy komorníků z prostředí vídeňského císařského dvora, pozůstatky spisového materiálu zemských politických institucí, rozmanité zápisy obsažené v trhových kvaternech desek zemských, písemný materiál shromážděný sběratelskou činností soudobých šlechtických genealogů, soukromá i úřední korespondence nebo rytířské memoáry. Spolu s nimi byla podrobena hlubší interpretaci také řada edičně zpřístupněných písemností. Kvůli naznačenému, doposud jen velmi nízkému stavu vědomostí o mnoha pojednávaných jevech se muselo bádání nezdědky omezit na uskutečnění cílených pramenných sond skýtajících do budoucna prostor pro rozšiřování. Některé byly podmíněny dostupností písemných podkladů ve formě edice či elektronické databáze. Jiné se naopak soustředily na tematicky rozmanitý soubor archivního materiálu, jenž dokázal modelovým způsobem zprostředkovat poznání rozličných procesů obecné povahy.

Aby autor za pomoci výše uváděných pramenů dospěl ke zdárnému naplnění svého cíle a objasnil co možná nejuplněji podstatu proměny, jakou nižší šlechta procházela v prvních desetiletích po bitvě na Bílé hoře, založil jím vystavěný rozbor na prolínání sociologických a historickoantropologických metodologických nástrojů. S oporou v prvně jmenovaných se mu dostalo záruky, že získá nejen souhrnný náhled na vnitřní strukturu dané společenské skupiny, ale že bude zároveň schopen vyzdvihnout, jaké tendence spoluurčovaly uvažování a jednání většiny jejích příslušníků. Východiskem pro kladení a zodpovězení dílčích otázek se proto stala sociální, majetková i politická stratifikace prováděná nejčastěji na vybraném vzorku osob, které splňovaly předem stanovené podmínky. Při mapování shodných a rozdílných prvků ovlivňujících rozličné druhy působnosti pobělohorských rytířů čerpal autor navzdory nepřiliš uspokojivým heuristickým možnostem inspiraci v užití prosopografické metody. Historickoantropologická optika mu pak za příznivých okolností dovolila uchopit konkrétní pohnutky provázející chování jednotlivců a tím alespoň částečně přispět k nanejvýš žádoucímu zalidnění dějin nižší šlechty.

Proměna rozhodující o výsledné podobě rytířstva Království českého by se nedala označit za dílo jediného procesu. Postupně se naproti tomu dotýkala všech stavebních

prvků určujících postavení nižšího šlechtice v pobělohorské společnosti. Vedle doposud nejlépe zmapovaných majetkových záležitostí doléhaly účinky změněných životních podmínek na sociální skladbu a vývoj, veřejné uplatnění i náboženské přesvědčení rytířů. Všem třem posledně zmiňovaným tematickým okruhům byl proto vyhrazen prostor v samostatných kapitolách předkládaného pojednání. Upozaděna ovšem nezůstala ani problematika pozemkové držby, jež se výkladem rovněž prolínala. Pozornost se vždy upínala ke zkoumání dílčích otázek. Již při jejich promýšlení byl autorem kladen nemalý důraz na to, aby nenabízely pouze řešení jednotlivého problému, nýbrž aby společně zajistily předpoklady pro získání hlubšího povědomí o dané společenské skupině.

Po úvodní, výše shrnuté části disertační práce následovala druhá kapitola, která si kladla za cíl uchopit sociální hierarchii rytířstva po roce 1620, objasnit okolnosti jejich rozsáhlých úprav a zároveň zjistit, jak se odrážela v životech samotných představitelů příslušné stavovské korporace. Za účelem prováděného rozboru bylo nejprve nutné pojednat o pozadí právně ukotveného vzniku nižšího šlechtického stavu v 15. století, stejně jako o ustálení jeho vnitřní struktury a stanovení závazných zásad pro přijímání nových členů, jež přineslo předbělohorské období. Zatímco se ještě v pozdním středověku uplatňovala titulatura rozdělující danou společenskou skupinu podle kritérií moci, majetku a urozenosti na nejvýše postavené rytíře a vladyky následované zemany, panoši, many a nápravníky, na prahu novověku se značně zjednodušila a znala již pouze označení rytíř či vladyka. Mezi nositeli těchto dvou titulů se nadto podle řádu schváleného nižším šlechtickým stavem a vepsaného v roce 1610 do desek zemských nečinilo z hlediska privilegií ani politických možností žádných rozdílů. Pouze jedinci nově připuštění do rytířských kruhů se měli vyvarovat povyšování nad starobylé rody. Po celé 16. i na počátku 17. století pak zůstával neměnný proces doplňování nižšího šlechtického stavu přibývajícím uchazeči, o němž rozhodovali výlučně jeho stávající příslušníci při jednání zemského sněmu. Panovník se naproti tomu musel spokojit s pravomocí vyznamenat vybranou osobu pouze udělením erbu a predikátu, nikoli však plnohodnotným rytířstvím. Zavedené pořádky nenarušil ani pokus vládnoucí dynastie o vtělení říšského modelu šlechtické titulatury do českého právního systému, jenž vyústil v letech 1554 až 1556 do otevřeného sporu mezi Vilémem z Rožmberka a Jindřichem IV. z Plavna.

Po bitvě na Bílé hoře již v důsledku oslabení stavovské obce Království českého podobným záměrům nic podstatného nebránilo a císař přistoupil k rozsáhlé sociální a

personální přestavbě obou vyšších stavů. Jako účinné nástroje pro její uskutečnění mu posloužily nově zcela neomezená nobilitační politika a již zmiňovaná říšská titulatura zahrnující nepoměrně více stupňů šlechtictví, než se na českém území uplatňovalo před neúspěšným vyvrcholením protihabsburského odboje. Veškeré učiněné kroky našly oporu a zákonné vyjádření v Obnoveném zřízení zemském z roku 1627 i dalších písemnostech právní povahy, mezi nimiž byla věnována zvláštní pozornost o dva roky později vydanému císařskému reskriptu a částečně rovněž znění Deklaratorií a Novel vzniklých za vlády Ferdinanda III.

Podle Obnoveného zřízení zemského se po znovuustavení duchovenského stavu musely vyšší i nižší šlechta vyrovnat s poklesem o jednu příčku v hierarchii pobělohorské společnosti. Obsazení třetího místa mezi stavovskými korporacemi nebylo jediným problémem majetkově a politicky oslabeného rytířstva. Jako nejspodnější vrstva privilegovaného obyvatelstva tvořilo zároveň pomyslný vstup do šlechtických struktur pro mnoho neurozených jedinců domácího i cizího původu. Ačkoli měl zemský zákoník navenek vzbuzovat dojem, že bude při posuzování žádostí uchazečů o nobilitaci vladařem nadále přihlíženo k jejich původu a rovnocennými zástupci nižšího šlechtického stavu se případně stanou až po uplynutí tří generací teprve potomci povýšených, nepředstavovala již ve skutečnosti urozenost měřítko dosažitelnosti výlučného postavení. Český král totiž nebyl příslušnými zásadami jakkoli vázán a záleželo pouze na něm, komu a kam dovolí společensky vystoupat. Překážku jeho rozhodování nevystavilo ani nadále požadované přijetí do řad nižší šlechty ostatními, u příležitosti sněmovního zasedání shromážděnými rytíři, z něhož pobělohorský vývoj učinil pouhou formální náležitost.

Jestliže Obnovené zřízení zemské ošetřovalo především dosti rozvolněné podmínky nobilitačního procesu, císařem následně uveřejněný reskript z roku 1629 již mimo jiné ukázal, v nakolik složitou se brzy po bělohorském bitevním střetnutí proměnila vnitřní struktura české nižší šlechty. Panovníkovi přitom skýtaly základní prostředek k jejím úpravám buď hojněji využívané nobilitační diplomy, anebo erbovní obdarování. Posledně jmenovaných oproti 16. a počátku 17. století znatelně ubývalo zvláště proto, že se na potomstvo vyznamenané osoby vztahovalo zmiňované zákonné omezení neumožňující posun mezi šlechtice dříve, než by dospělo do třetího pokolení. Kromě toho tvořila pozůstatek doby, kdy královny snahy po ovlivňování skladby urozených vrstev narážely na stavovská privilegia. O poznání častěji proto docházelo k udílení prostého šlechtictví („Adelstand“), jež zakládalo nejnižší stupeň rytířského stavu a

zároveň představovalo nejviditelnější prvek zaváděné říšské titulatury. I když se dotyční jedinci nemohli vykázt dostatečně urozeným původem, dosáhli rázem většiny výhod spojených s pobytem v daném stavovském uskupení. Vkládat pozemkové jmění do desek zemských a účastnit se sněmovního jednání ovšem směli teprve poté, co je mezi sebe formálně přijali ostatní stavové. Na stejné úrovni jako držitelé obyčejného šlechtického titulu se patrně pohybovali vladykové. Dané označení se podle všeho vyskytovalo výhradně v jazykově českém prostředí a v úřední praxi bývalo chybně zaměňováno s rytířstvím, ačkoli za ním ve srovnání s obdobím před rokem 1620 svým významem zaostávalo.

Druhý nejvyšší stupeň zastával v pobělohorské hierarchii nižší šlechty nový rytířský stav, nezřídka zmiňovaný pouze jako rytířský. Pokud se příslušníkům starobylých předbělohorských rodů nepodařilo postoupit rovnou do řad panstva, kde se mohli nejviditelněji vymezit vůči zástupu čerstvě nobilitovaných osob, usilovali alespoň o obsazení nejváženějších míst ve stávající stavovské korporaci odvozené od potvrzení starého rytířského stavu. Pouze na něj se vztahovala podmínka doložit čtyři generace urozených předků v mužské i ženské linii. Kdyby byla důsledně uplatňována, tak by jí naprostá většina zástupců „nové“ nižší šlechty nebyla schopna dostat. Hloubka urozenosti ovšem ani v tomto případě nerozhodovala. Starý rytířský stav přesto zpravidla nebýval určen tomu, kdo by v minulosti nedosáhl alespoň prostého šlechtictví.

Aby daná problematika nezůstala rozpracována pouze v normativní rovině, obrátila se pozornost výkladu k otázce, jak na změny vyvolávající po roce 1620 rozpad stávajícího společenského řádu nahlíželi představitelé původního předbělohorského rytířstva a zda se jim dokázali nějakým způsobem bránit. Příslušná úvaha dovedla autora ke vzájemnému porovnání tří zcela konkrétních případů z prvních desetiletí po potlačení protihabsburského odboje. Na nich zřetelně vyniklo, že urození jedinci přikládali svému postavení v proměnlivé hierarchii nižšího šlechtického stavu nemalou důležitost. Navzdory pocíťovaným překážkám nepřestávali pečovat o paměť urozenosti ve smyslu jediné hodnoty, jaká naopak zůstávala pro novožitnou šlechtu nedosažitelnou. Dochované prameny rozličného typu umožnily rekonstruovat postoje a jednání Břeňka Ježovského z Lub, Jana Adama Čejky z Olbramovic a Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic.

Ať již se předmětem zkoumání stala výpověď rodinného erbovníku, nedochované, avšak barokním opisem zachycené heraldické výzdoby venkovského farního kostela nebo obsáhlé memoáry, pokoušela se všechna díla poukázat na starobylý původ svých

tvůrců či zadavatelů. Zvláště první dvě jmenovaná promyšleně využívala prostředků symbolické komunikace, aby připomněla dostatečně dlouhý rodokmen, jímž se mohli vykázat Břeněk Ježovský a Jan Adam Čejka. Oba dva do značné míry splňovali nároky kladené na případné uchazeče o starý rytířský stav. Jakkoli se vzájemně lišili konfesijním přesvědčením a především pobělohorskými mocenskými úspěchy, neměly příslušné jevy zásadní vliv na jimi sdílený postoj k urozenosti. Tu zcela shodně považovali za klíčovou hodnotu a jistotu svého bytí. Protože zmiňovaní rytíři spojovali nadále budoucnost s veřejným uplatněním na českém území, nezanechali po sobě patrně z téhož důvodu žádné písemné ohlednutí, jež by se pozastavovalo nad neuspokojivým vývojem společnosti. Kritické vystupování si naproti tomu mohl dovolit přesvědčený nekatolík a budoucí exulant Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdruzic. Pouhé čtyři roky po bitvě na Bílé hoře proto vyjádřil otevřené znepokojení nad nerespektováním a znevažováním urozenosti zástupců „tradičních“ šlechtických rodů.

Harantem připomínaný rozvrat někdejších společenských pořádků nepůsobil na všechny urozené jedince obdobným způsobem. Některým zamezil, aby v mocenské, majetkové či náboženské oblasti dále rozvíjeli odkaz svých předků. Jiným pro změnu vytvářel podmínky k uskutečnění vzestupu napříč stavovskými strukturami, jaký by byl v natolik hojné míře ještě před bitvou na Bílé hoře jen stěží myslitelný. Výzkum zaměřený na otázku vnitřního vymezení rytířstva se tak s oporou v metodologickém konceptu sociální mobility pokusil připomenout, že nižší šlechtu nelze zasazovat pouze do ryze formálních, normativně podložených kritérií ohraničujících podobu stavovské korporace. Doba prvních desetiletí po potlačení protihabsburského odboje totiž dovolovala úspěšnějším osobám rytířského původu zdárně usilovat o získání panského titulu. Zatímco způsobem myšlení a jednání nebyly schopny ani poté překrýt svou minulost, zaměstnávala je i jejich potomky nesnadná úloha spočívající v hledání důstojného místa uvnitř vyšší šlechty. V jistém smyslu se tak tito novožitní páni vyskytovali na pomyslném sociálním švu, jenž od sebe odděloval horní vrstvy rytířstva a nejnižší postavené členy panstva. Případným opomíjením daného společenského uskupení by bylo bádání připraveno o poznání jedné z důležitých tendencí ovlivňujících vývoj nižšího šlechtického stavu po roce 1620.

Aby rozbor dané problematiky odpovídal rozsahem i pojetím stávajícím heuristickým a časovým možnostem zkoumání, musela být s předstihem pečlivě stanovena jeho výchozí pravidla. Autorova pozornost se proto cíleně soustředila na myšlení a vystupování dohromady 22 jednotlivců odvozujících původ od

předbělohorského rytířstva. Příbuzenskými vazbami tak přináleželi do rozsáhlé skupiny nižších šlechtických rodin přiznávajících nemovité jmění na území Království českého ještě před započítáním stavovského povstání. Všechny sledované šlechtice zároveň spojovala skutečnost, že byla jejich jména uvedena ve znění prvního celozemského katastru, jímž se po polovině 17. století stala berní rula. Ve stejném období již užívali titulu svobodného pána zakládajícího nejspodnější příčku v rámci hierarchie vyšší šlechty. Přitom nebylo podstatné, jestli daného stupně urozenosti dosáhli osobně, nebo dědičně zásluhou svých předků. Pokud se však na ně měl výzkum vztahovat, nesmělo být příslušné povýšení uděleno dříve než po bitvě na Bílé hoře.

Přítomnost vybraných osob v berní rule dovolila autorovi přistoupit ke vzájemnému porovnání rozsahu jimi vlastněných statků. S ohledem na rozdíly ve věku a etapách kariérního směřování jednotlivých šlechticů bylo nezbytné posuzovat zjištěné odlišnosti v úrovni majetkového zázemí pouze jako vstupní údaj vyžadující hlubší prověření. Společně tak poskytly především vítané východisko a pomocný nástroj pro rozvrstvení daného sociálního uskupení. Díky němu bylo možné sledovat, jak se vyvíjel vztah novožitných pánů k veřejnému uplatnění, pozemkové držbě, sňatkovým strategiím nebo sociálnímu okolí. Většina jevů byla záměrně zkoumána nejen na pozadí jednání zmiňovaných jedinců, ale i příbuzensky spřízněných předchůdců, současníků a následovníků, aby náležitě vyniklo, nakolik se jim všem dařilo zúročit sociální kapitál vyzařující z dosažené nobilitace. Stranou zájmu ovšem nezůstaly ani příčiny posunu dříve rytířských rodin do prostředí vyššího šlechtického stavu.

Více jak dvě desítky novožitných pánů se hodnotou svých nemovitostí v celozemském měřítku řadily mezi vlastníky drobného až středně velkého pozemkového jmění. Bližší náhled na vzájemně se prolínající majetkovou, sociální a mocenskou oblast dovolil v příslušném vzorku určit tři podskupiny šlechticů rozdělených podle zámožnosti vyjádřené počtem osedlých poddaných. U příslušníků prvních dvou z nich (nad 100 osedlých; 50 až 99 osedlých) se dala vysledovat jistá podobnost ve způsobu uvažování, stejně jako příklon k určitým modelům chování a jednání. Zato uskupení nejméně majetných nositelů titulu svobodného pána (do 49 osedlých) vykazovalo viditelnou rozmanitost životních stylů i kariérních postupů.

Nejnižší počet jedinců přináležel do kategorie nad 100 osedlých. Ve většině případů se povýšení nestalo výsledkem jejich zásluh. Dědili jej spolu s důstojným majetkovým zázemím po svých předchůdcích. Poměrně pevné hospodářské základy je až na jednu výjimku (Kryštof Karel Přehořovský z Kvasejovic) nenutily, aby se pokoušeli sami sebe

politicky zviditelnit. Do veřejné oblasti vstupovali nejčastěji příležitostným výkonem hodnosti krajského hejtmana nebo účastí na zasedání dvorského a komorního soudu. Přirozeným prostorem každodenního života se pro ně tudíž stalo okolí spravovaných venkovských statků. I přes dílčí snahy rozvíjet strategie sebe prezentace odpovídající příslušnosti k panskému stavu, tak nadále tvořili spíše jeho okraj a nevybočovali způsobem myšlení z řad rytířstva.

Jen o něco málo větší množství svobodných pánů oproti středně velkým držitelům pozemkového jmění obsáhla kategorie od 50 do 99 osedlých. Pouze část z nich se spokojila s projevy mocenské pasivity převažující ještě v předcházející majetkové podskupině. Téměř všichni naopak dosáhli získání nobilitace vlastním přičiněním. Pokud se vědomě nestáhli do ústraní, usilovali nezřídka před titulárním posunem i po něm buď o zastávání a vrstvení nižších politických úřadů, nebo o obsazování předních vojenských hodností. Povýšení v případě těchto šlechticů představovalo sociální cíl, avšak v mocenské rovině taktéž účinný nástroj k dalšímu budování kariéry a získávání výhod s ním spojených. Dosaženými úspěchy nadto potvrzovali své postavení. O poznání častěji rovněž zvažovali účinky sňatkových strategií využitelné při budování soustavy statků i vlastního veřejného obrazu.

Jednoznačně nejpočetnější a zároveň nejméně přehlednou se jevila být podskupina zahrnující osoby s državami v rozsahu do 49 osedlých. Rozmanité výchozí předpoklady majetkové i sociální povahy zapříčinily, že se v uvažování ani vystupování těchto jedenácti jedinců nedalo vysledovat mnoho společných prvků. I přes dříve zmiňovaná úskalí a zkreslení poznamenávající výsledky srovnání zámožnosti čerstvých nositelů panského titulu současně vyniklo, jak zanedbatelný vliv mělo povýšení na hodnotu jejich majetku, jež nadále odpovídala podmínkám panujícím v rytířském stavu. S nižšími šlechtici sdíleli rovněž zaujetí pro rozličné druhy vojenského uplatnění a hejtmanskou službu na úrovni regionu, kde se obklopovali svými sociálními sítěmi. Posun do spodní vrstvy panstva byl řadou z nich chápán jako prostředek obrany společenské vážnosti vycházející z urozeného původu. Přesto kvůli němu nehodlali měnit své dosavadní návyky ani způsoby sebe prezentace. Namísto toho povětšinou promyšleně navazovali na starší hodnoty spojené s rytířskou minulostí. V očích ambicióznějších svobodných pánů sociální kapitál získaný spolu s povýšením pro změnu zakládal příležitost k uskutečnění budoucího mocenského vzestupu.

Rozbor účinků sociální mobility v prostředí pobělohorského rytířstva uzavíral druhou kapitolu výkladu, jež mimo jiné poukázala na důležitost využívání méně

obvyklých metodologických přístupů za účelem vymezení vnitřní struktury, skladby a společenské úlohy nižší šlechty po roce 1620. O mnoho více prozkoumané ovšem doposud nejsou ani kroky, jaké její příslušníci podnikali, aby si zajistili místo v politickém systému pobělohorských Čech. Nepříliš uspokojivý rozsah stávajících poznatků se pokusila napravit v pořadí třetí kapitola tvořená třemi samostatnými oddíly. Výklad postupoval hierarchicky shora dolů a zachytil zastoupení rytířstva na úrovni císařského dvora, země a regionu. Úkolem každé z podkapitol bylo nejdříve zjistit, proč a v jaké míře projevovala nižší šlechta zájem o určitý druh kariéry. Přitom se bádání obracelo k otázce, nakolik se do příslušných postojů promítala starší, předbělohorská politická tradice. Opomíjeny ovšem nebyly ani osobní či rodinné předpoklady pro započítí takto pojímané veřejné dráhy, okolnosti jejího průběhu a důsledky zasahující do sociální, majetkové i náboženské roviny života urozeného jedince.

Ačkoli nižší šlechtě od počátku novověku skýtal spíše omezené možnosti uplatnění, vzrostl po bitvě na Bílé hoře spolu s utlumením stavovských opozičních snah ještě více význam císařského dvora. Dosavadní výsledky zkoumání již potvrdily, že tamní společenství převzalo úlohu ústředního místa veřejného dění a jako takové přitahovalo za účelem budování kariér i šíření odpovídající sebezprezentace zvláště členy vyšších šlechtických rodin. I přes podstatně skromnější vyhlídky dvorské prostředí přivádělo do vídeňské metropole v pobělohorském období rovněž příslušníky rytířstva, jejichž početní zastoupení bylo zjišťováno za pomoci výpovědi pramenů evidenční povahy. Aby badatelské záměry nepřesáhly možnosti současného výzkumu, soustředil se autor modelovým způsobem a s oporou v dochovaných soupisech celého hofštátu i jednotlivých komorníků na obsazení a strukturu císařského dvora za vlády Ferdinanda III. Užitím výpovědi vybraných písemností osobní povahy se uskutečněné pozorování přiblížilo rovněž hodnotám určujícím zákonitosti uvažování rytířských dvořanů a jejich příbuzných.

Daný typ kariérního směřování rozhodně nepatřil v okruhu nižší šlechty z Království českého mezi vyhledávané. Již po opětovném přenesení císařského dvora z Prahy do Vídně po smrti Rudolfa II. znatelně poklesl podíl jejích zástupců na celkovém počtu dvorských služebníků a tento vývoj podle všeho pokračoval i po potlačení stavovské vzpoury. Nikterak se přitom nezměnily ani modely veřejného uplatnění. Starší výzkumy již poukázaly na skutečnost, že se česká i moravská drobná šlechta sestávající pouze ze dvou rytířů a jednoho novožitného pána pokoušela v padesátých letech 17. století nabývat první zkušenosti s prostředím císařského dvora během pážecí služby. V

obdobně zanedbatelné míře získávali představitelé původem předbělohorských rytířských rodů přístup do skupiny placených hodnostářů obsluhujících císaře u hodovního stolu a jen zcela výjimečně pak pronikali do sboru císařských komorníků. V období panování Ferdinanda III. na sebe takto upozornili pouze čtyři jedinci – Přibík Václav Bukovanský Pinta z Bukovan, Ferdinand Kyšperský z Vřesovic, Petr František Loubský z Lub a Kryštof Vratislav z Mitrovic. S výjimkou posledně zmiňovaného nejvyššího písaře Kryštofa Vratislava, jenž byl jako jediný z nich oceněn komornickým titulem, zastávali všichni výše uvedení nižší šlechtici pouze roli císařských číšníků. Nedosáhli tak jakéhokoli profesního posunu, jaký nabízelo přinejmenším jmenování kraječem nebo osobním šenkem. Pobyt u dvora se pro ně navíc nestal východiskem důstojného hmotného zabezpečení ani budoucího uplatnění na jiné úrovni politického systému či ve vojsku. Nejenže se tak po mocenské stránce stáhli do ústraní, ale nezřídka byli v oblasti pozemkové držby odkázáni na pomoc svých manželek. Navzdory tomu mohla služba panovníkovi alespoň nepřímo přispět ke změně stavovského zařazení rodin někdejších dvořanů. Ačkoli již Petr František Loubský z Lub ve Vídni nějaký čas nepůsobil, dosáhl panského titulu jeho otec Adam Jaroslav. Přímo pro sebe a svého bratra, úspěšného válečníka Jana Viléma, obdržel obdobné vyznamenání v roce 1668 Ferdinand Kyšperský z Vřesovic.

Aby vyniklo, že popsané jevy vykazovaly ve vztahu k rytířstvu obecnou platnost, obrátila se pozornost výběrově i do vedlejších zemí Koruny české. Dva konkrétní příklady připomněly, nakolik omezené možnosti provázely rovněž budování kariér nižších šlechticů usedlých na Moravě a ve Slezsku. S prvně jmenovaným územím byl spjatý Albrecht Ladislav Odkolek z Újezdce, jemuž podmínky panující u císařského dvora dovolily po pravděpodobném projití pážecí službou obsadit pouze místo číšníka. O něco lépe si vedl jeho slezský protějšek Jan Zikmund Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic, když za nejméně deset let trvající období vystřídal všechny hodnosti související s obsluhou panovníka u jídelní tabule. Na rozdíl od svých příbuzných příslušejících k vyšší šlechtě však nevstoupil do vybraného uskupení císařských komorníků. Stejně jako většina českých a moravských rytířů patrně narážel na hranice svého společenského zařazení vycházejícího předně nikoli z dostatečně vysokého stupně urozenosti, jímž se byl schopen vykázat, nýbrž z průsečíku moci a majetnosti. Předchozí tvrzení podtrhl bližší pohled na případy povšechného sociálního vzestupu jedinců přijatých do nižšího šlechtického stavu Království českého až po roce 1620 – Matyáše Arnoldina z Klarštejna a Jana z Conens. I když původem zaostávali za členy starobylých rytířských

rodin, dokázali si lojalitou vůči vládnoucí dynastii zajistit působení v říšské dvorské radě nebo dvorské komoře a spolu s ním rovněž nejrůznější hmotné i mocenské výhody.

Po bližším prozkoumání korespondence vedené mezi hrabětem Humprechem Janem Černínem z Chudenic a jeho rytířskými klienty se autorova pozornost cíleně soustředila také na dosud nezaplňené dílčí tematické oblasti související s pobělohorským působením české nižší šlechty ve dvorském společenství. Složitě vyjednávání Fridricha Viléma Ježovského z Lub o přijetí syna do pážecí služby s urozenějším patronem přiblížilo, nakolik ovlivňovaly převážně neformální sociální mechanismy naděje rytířů na příchod k některému z dostupných habsburských dvorů. Soustředěný rozbor souboru dopisů adresovaných od bývalého císařského číšníka Petra Františka Loubského z Lub černínskému velmožovi a jeho vrchnostenskému úředníkovi pro změnu připomněl, že se mohl čas strávený výkonem dvorské hodnosti natrvalo odrazit v uvažování a chování jejího někdejšího nositele. Daná skutečnost pak zdaleka nejlépe vynikla na vztahu, jaký si Loubský vypracoval k vídeňské metropoli.

Nepoměrně více prostoru k veřejnému uplatnění než císařský dvůr skýtala nižší šlechtě tradičně zemská rovina politického systému, jíž byla věnována další z podkapitol. Úplné sledování všech do ní zahrnutých výkonných, zákonodárných i soudních institucí nebylo slučitelné s možnostmi přítomného pojednání. Autor se proto podrobně zaměřil na pobělohorskou proměnu skupiny nejvyšších zemských úředníků rytířského původu stojících na vrcholu příslušné mocenské úrovně i své stavovské korporace. Při sledování okolností a jednotlivých vrstev jejich kariérního růstu si ovšem kladl otázku, kde nejčastěji získávali potřebné politické zkušenosti. Spolu s tím se tak podařilo přinejmenším naznačit, jakými směry by se ve vztahu k nižší šlechtě mohlo ubírat bádání zaměřené na další úřady spadající do působnosti zemské správy.

Důsledky prohrané bitvy na Bílé hoře přispěly ve dvacátých letech 17. století k rozsáhlé reformě stávající podoby zemské správy, jež se zřetelně dotýkala činnosti jejich vrcholných představitelů. Jakkoli se ve výrocích panovníka vyskytovala formální ochota zachovat podstatnou část předchozích stavovských privilegií, byly ve skutečnosti základy staršího politického zřízení značně okleštěny. Nejvyšší zemští úředníci se již nezodpovídali ostatním stavům. Namísto toho skládali přísahu věrnosti českému králi a po uplynutí každých pěti let mu povinně předkládali svou rezignaci. Vyjadřovali tím naprostou podřízenost jeho zájmům. Prověřeno proto bylo, jak se z dlouhodobého hlediska vyvíjela po roce 1620 komunikace mezi sborem šlechtických místodržitelů a panovníkem v okamžiku, kdy bylo potřebné jmenovat nového nebo potvrdit stávajícího

nejvyššího zemského úředníka za rytířský stav. Postupně tento proces nabýval takřka ritualizované podoby. Ve své podstatě se přesto stal velmi důležitým, neboť potvrzoval, že se přijímání nezpochybnitelné svrchovanosti habsburského vladaře stalo nedílnou součástí uvažování mocensky úspěšného pobělohorského nižšího šlechtice.

Po zrušení míst karlštejnského purkrabího obsazovaných do té doby zástupci obou vyšších stavů se v roce 1625 zúžil okruh vysokých zemských hodností vyhrazených nižší šlechtě na úřady nejvyššího písaře, podkomořího královských měst a purkrabího kraje hradeckého. Prováděný rozbor zemské úrovně politického systému se z rozličných hledisek zaměřil na okolnosti kariérního směřování více jak dvou desítek rytířů, kteří je zastávali za panování Ferdinanda II., Ferdinanda III. a Leopolda I. Výsledná zjištění se tak vztahovala k osobám dosahujícím po celé pobělohorské období čelní postavení v hierarchii nižšího šlechtického stavu.

Společenské ukotvení nejvyšších zemských úředníků rytířského původu bylo nezbytné nahlížet na pozadí jejich minulosti a budoucích cílů. Většina z nich si zajistila předpoklady k politickému i sociálnímu růstu již zachováním věrnosti vládnoucí dynastii a katolickému vyznání víry za stavovského povstání. V omezeném počtu případů se však některým jednotlivcům dostalo možnosti napravit vlastní pochybení nebo provinění předků a po prokázání patřičných služeb vystoupat až na vrchol zemské správy. Následné zaujetí váženého úřadu zpravidla rozhojnilo sociální kapitál hromaděný příslušnými rytíři natolik, že směli pomýšlet na posun do řad panstva. Zatímco nejvyšší písaři shledávali za podstatnější setrvat při výkonu vlivné hodnosti, dospěli prokazatelně hned dva purkrabí kraje hradeckého ještě před polovinou 17. století k rozhodnutí usilovat o změnu stavovského zařazení, po němž byli nuceni zemskou vládu opustit. Mnohem častěji však její členové vytvářeli budováním dobrého jména podmínky pro povýšení svých potomků.

Za pomoci berní ruly se i přes omezení plynoucí z povahy v ní obsažených záznamů podařilo zjistit, že se nejvyšší písař, podkomoří královských měst a purkrabí kraje hradeckého řadili co do počtu osedlých mezi držitele nejdrobnějšího šlechtického pozemkového jmění v Čechách. Zaostávali tak dokonce i za mnoha politicky méně významnými představiteli svého stavu. Otázkou nadále zůstává, nakolik jim nedostatky v oblasti držby nemovitého majetku dokázaly vynahradit příjmy z pravidelně vypláceného služného. Bez ohledu na jejich výši však okolo roku 1656 zůstávalo výrazem sebe prezentace a pod vlivem vytrvale postupujícího procesu byrokratizace také

nezbytným předpokladem soustředěné činnosti všech nositelů vysokých zemských hodností vlastnictví domu na území hlavního města Království českého.

Cílem výzkumu bylo rovněž vysledovat, jaké kariérní modely nejčastěji vyhledávali budoucí nejvyšší zemští úředníci zastupující rytířský stav a co se od nich po profesní stránce ve skutečnosti očekávalo. Navzdory náhlému přetnutí dosavadního společenského vývoje se do počínání těchto osob také po roce 1620 promítaly pozůstatky starší politické tradice. Bezmála polovina sledovaných nižších šlechticů si před budoucím jmenováním do zemské vlády osvojovala potřebné dovednosti zastáváním dostupných míst při úřadu desek zemských. Prostor k promyšlenému zviditelnění za účelem politického vzestupu poskytovaly taktéž ceněné hodnosti hejtmana Malé Strany, hejtmana Pražského hradu a místopurkrabího, vyžadující shodně takřka trvalou přítomnost v Praze. S postupujícím 17. stoletím se nadto zvláště představitelé původem cizích a posléze i starobylých českých rytířských rodů na počátku kariéry seznamovali s chodem dalších silně byrokratizovaných institucí, mezi něž patřily apelační soud a česká dvorská kancelář. Jestliže tři výše naznačené okruhy vymezovaly pole prvotní působnosti nejvyšších písařů, podkomořích královských měst a purkrabích kraje hradeckého, neplatilo příslušné tvrzení o krajské službě, jíž se výše zmínění ujímali pouze výjimečně, na nejkratší možný čas a dosti pravděpodobně za vynucených okolností. Ať již si zvolili jakoukoli cestu k úspěchu, vzrůstaly neustále nároky na schopnosti, povahové vlastnosti a zejména vzdělání uchazečů o nejvyšší zemské hodnosti. V žádostech zasílaných panovníkovi osobně zdůvodňovali oprávněnost svého případného jmenování dokončeným studiem práv, výčtem doposud zdárně zastávaných úřadů a smyslem pro disciplínu. Pod vlivem pocíťované konkurence docházelo k zdatné úpravě vnějšího obrazu a obratu v myšlení předních rytířských úředníků.

Způsob vyjadřování postojů k jediné zákonem povolené víře představoval poslední neprobádanou oblast uzavírající pohled na horní vrstvu pobělohorské nižší šlechty. Odpovědnost za prosazování a obranu katolictví vytvářela nedílnou součást sebe prezentace osob zaujímajících místa v zemské vládě. Někteří rytíři chápali dění po roce 1620 jako zdroj náboženského zadostiučinění a neopomněli vyhledávat veškeré prostředky, jimiž by se natrvalo vypořádali s evangelickými odpůrci habsburského vítězství. Dané přesvědčení nejvíce prostupovalo úvahami dlouholetého podkomořího královských měst a pozdějšího nejvyššího písaře Přibíka Jeniška z Újezda. Jednání ostatních se však vždy nevyznačovalo obdobnou mírou zaujetí. Vyvolávalo proto

pochybnosti ze strany širšího sociálního okolí. Nedostatečně silná ochota obhajovat římskou víru v době jejího ohrožení nebo udržování rodinných vazeb s nekatolíky posléze museli stávající i budoucí nejvyšší zemští úředníci vyvažovat činným podílem na vyvíjeném rekatolizačním úsilí. Prostor pro každodenní zvýrazňování hluboce prožívané katolické zbožnosti dávala většině z nich podpora umělecké a stavební činnosti přetvářející požadovaným způsobem podobu sakrálních objektů stojících zpravidla na území jejich venkovských držav.

Rytířům nepodřizujícím vlastní politickou činnost nejvyšším cílům a zachovávajícím zároveň sepětí s regionálně úzce vymezenou společností skýtala i po roce 1620 možnost veřejného uplatnění krajská správa. Na tu se hlouběji zaměřila v pořadí třetí podkapitola uzavírající výklad o vztahu nižší šlechty k jednotlivým rovinám politického systému po potlačení českého stavovského povstání. Zatímco ještě před jeho vyvrcholením tvořily kostru regionálního uspořádání moci úřady krajských hejtmanů, berníků a výběřčích posudného, doznala po bitvě na Bílé hoře příslušná soustava zásadních změn. Místa krajských berníků a výběřčích posudného totiž přestala být obnovována. Jedinou zachovanou hodností zůstalo krajské hejtmanství, avšak nikoli ve své původní podobě. Na základě článku A 48 Obnoveného zřízení zemského přešlo plně do působnosti panovníka, vůči němuž byli hejtmané podobně jako nejvyšší zemští úředníci vázáni skládanou přísahou. Ve druhém sledu mimo to nadále podléhali usnesením přijatým na zasedání zemských sněmů. Na určení a náplni úřadu se ovšem nic podstatného nezměnilo. Jeho nositelé zastupovali nadále oba vyšší stavy na úrovni historického kraje, kde zároveň vlastnili nemovitý majetek. Zde vznikající neformální vazby způsobily, že nikdy zcela neopustili sféru zeslabeného stavovského vlivu.

Jakkoli náročné povinnosti a s největší pravděpodobností i nízká finanční přitažlivost provázely výkon krajského hejtmanství, platilo za jakýsi relikv stávkového zřízení. Navazovalo na osvědčené kariérní modely, jaké nižší šlechta rozvíjela před bitvou na Bílé hoře. Přijetím dané hodnosti se urozenému jedinci ve skutečnosti nabízela alternativa k časově nepoměrně obtížnějšímu uplatnění v nejvyšších i menších zemských úřadech. Cílem podkapitoly bylo nejprve zachytit jevy obecné povahy vystihující podstatu daného mocenského směřování a posléze přenést důraz na konkrétní případy vycházející z rozboru berní ruly. Aby výzkum s předstihem vyloučil ze svého celkového záběru jedince setrvávající v čele krajské správy krátkodobě a vynuceně, zabýval se pouze osobami, jež se prováděním příslušné služby zabývaly

nejméně pět let. Oporou pro uskutečnění obou záměrů byly autorovi pečlivě zpracované soupisy krajských hejtmanů vydané Helenou Sedláčkovou.

Při výše nastavených parametrech bylo zkoumáno období od čtyřicátých let 17. do počátku 18. století. Ve skupině rytířských hejtmanů si tehdy udržovali zřetelnou převahu zástupci původních předbělohorských rodů. I když nešlo o častý jev, byla nejméně ve čtyřech případech doložena zvýšená obliba úřadu rovněž u šlechticů zakupujících se v Čechách až po roce 1620. Vedle sňatkových strategií se jim tímto nabízel mocenský nástroj k osobnímu zviditelnění na pozadí sociálních sítí, do nichž vstupovali. U osob cizího původu však obecně převažovala spíše zdrženlivost vůči krajské službě. Jak se ukázalo, ujímali se někteří jedinci příslušející k rytířskému stavu krajského hejtmanství na velmi dlouhý čas. Za panování Leopolda I. nebyly výjimkou kariéry přesahující patnáct let. Nejvytrvalejší nižší šlechtici se výjimečně blížili naplnění i bezmála třicetileté lhůty. Náklonnost pro zvolené uplatnění přerůstala na území konkrétních regionů dokonce v hlubší tradici, jež se promítala do shodného mocenského počínání představitelů několika pokolení jedné rodiny či rodu. Někteří z nich přitom navazovali na prověřený předbělohorský model, jiní si našli cestu k této hodnosti teprve po potlačení protihabsburského odboje. Určité historické kraje se alespoň po jistou dobu vyznačovaly nepříliš dlouhým trváním hejtmanským kariér a častým střídáním jejich vykonavatelů. Sledování obsazenosti úřadu proto v mnohém otevírá prostor k prověření zvláštností poznamenávajících vývoj celých regionů Království českého.

Další část výkladu podrobila pečlivému zkoumání majetkové, mocenské i sociální pozadí 25 kariér krajských hejtmanů za nižší šlechtický stav. Vedle zachycení jejich jmen v seznamech pořízených Helenou Sedláčkovou podmiňovala zařazení těchto osob do prováděného srovnání především skutečnost, že se záznamy o jimi vlastněných statcích staly součástí obsahu berní ruly. Délka služby každého z těchto jedinců musela zároveň trvat nejméně pět let. Jedině tak se dala s předstihem vyloučit možnost nedostatečného ztotožnění s příslušným druhem veřejného uplatnění, jež by zkreslila dosažené výsledky pozorování.

Zatímco v 16. a na počátku 17. století hospodařili krajští hodnostáři rytířského původu na statcích o hodnotě 50 až 200 osedlých poddaných, krátce po skončení třicetileté války se více jak dvě desítky sledovaných nižších šlechticů vůbec nepohybovaly v tomto rozmezí. Přesto je pozoruhodné, že současně v naprosté většině případů převyšovali majetkovým postavením nejvyšší zemské úředníky stojící na

vrcholu příslušné stavovské korporace. Úroveň hmotného zázemí hejtmanů nevycházela z poměrně nízkého ročního služného, nýbrž z postupně rozšiřovaného pozemkového jmění nabytého nejen dědictvím, ale nezdědka i nadmíru účinnými sňatkovými strategiemi. Bezmála polovina z nich podpořila příznivé hodnocení své zámožnosti vlastnictvím domu v hlavním městě.

Kromě rozsahu nemovité držby a způsobu nahlížení hejtmanského sídla i statku ze strany širšího sociálního okolí se pozornost obracela také k možnostem mocenského růstu, jaké příslušná hodnost skýtala. Hned u jedenácti rytířů se neprojevila jakákoli motivace po dalším politickém a společenském zviditelnění. Její nedostatek spočíval v zakořeněné kariérní tradici i neochotě měnit pod vlivem postupující byrokratizace své každodenní návyky. Malá část ze zkoumaného vzorku nižších šlechticů učinila zkušenost s vojenskou kariérou nebo působením v úřadu desek zemských. Přestože se jej zrovna sledovaní jedinci neujímali, nezůstalo opomenuto ani malostranské hejtmanství, jež přes veškeré nevýhody a nízkou finanční přitažlivost představovalo zdroj nezanedbatelného sociálního kapitálu.

Přirozený vrchol, k němuž rytířští hejtmané směřovali nejčastěji, ovšem tvořilo členství ve sborech přísedících dvorského a komorního, nejvyššího purkrabského a většího zemského soudu. Zatímco prvně jmenované obsazovali takřka bez rozdílu nejmajetnější i hmotně nepříliš dobře postavení představitelé krajské správy, do většího zemského soudu proniklo podle modelového rozboru zasedání z let 1647, 1658 a 1664 pět nižších šlechticů, kteří na svých državách přiznávali od 35 do 66 osedlých poddaných. Oproti členům méně významných soudních institucí se nadto mohli všichni zachycení zemští soudci rytířského původu vykázat zázemím v některé z pražských nemovitostí. Nakolik důležitý prvek plnila v mocenských strategiích uchazečů o vstup do většího zemského soudu podpora ze strany urozenějších patronů, potvrdila výpověď korespondence vedené mezi Jáchymem Špulířem z Jíter a jeho dlouholetým sousedem i spolupracovníkem při spravování Bechyňského kraje v jedné osobě, Adamem Pavlem Slavatou z Chlumu a Košumberka.

Vedle mocenské ovšem nezůstala upozaděna ani neméně podstatná sociální problematika. Mezi 25 krajskými hejtmany z řad nižší šlechty se vyskytlo několik jedinců, kteří zdárně usilovali o posun do panského stavu. Déle trávající služba na úrovni regionu patrně dopomohla dvěma z nich přímo k povýšení. Přesto po odchodu z rytířského stavu a nabytí vyššího šlechtického titulu nespatořovali důvod, aby osvědčený kariérní model opouštěli. Jen o něco málo větší počet rytířů s hejtmanskými

zkušenostmi se dočkal vzestupu společenskou hierarchií s ohledem na předchozí vojenské zásluhy. Právě vzájemné, místy až stěží rozlišitelné prolínání válečnické a ryze správní úlohy rytířských hejtmanů, stejně jako zjištění, jakým způsobem příslušné povinnosti vnímali, se podařilo doložit na příkladu počínání Jindřicha Lapáčka ze Rzavého. Od vnitřních pohnutek se výklad přenesl v samotném závěru podkapitoly zaměřené na krajskou úroveň politického systému pobělohorských Čech k hodnocení činnosti nositelů příslušné hodnosti zvenčí, aby s oporou ve výpovědi jedné z dochovaných rodinných kronik naznačil, jakým směrem by se studium daného tématu mohlo do budoucna ubírat.

Mocenské zviditelnění doprovázené rozmanitými výhodami nepředstavovalo jedinou oblast zájmu nižší šlechty. Již před bitvou na Bílé hoře a zvláště pak po ní se do popředí veřejného dění i každodenního počínání a myšlení urozeného jedince dostávaly otázky víry. Zatímco katolíci byli habsburským vítězstvím upevněni ve svém náboženském přesvědčení, osobám odlišného vyznání již soudobá společnost neposkytovala jakékoli hájení ani podmínky k životu. Nutnost konvertovat nebo opustit zemi se dotýkala rovněž rozsáhlé skupiny příslušníků rytířského stavu a spolu s majetkovými tresty i panovníkovými svévolnými zásahy do nobilitačních pořádků značně ovlivnila výslednou podobu nižší šlechty. Neměnila přitom pouze počty, personální skladbu a místa pobytu jejích představitelů. Jakkoli to doposud historická věda cíleně nezhlednila, odrazila se pobělohorská opatření především v seberepresentaci všech rytířů i souboru jimi hájených náboženských hodnot. Snahou po všestranném uchopení příslušného tématu se vyznačovala čtvrtá kapitola přítomného pojednání, jež ve svém úvodu shrnula okolnosti konfesijního vývoje v Království českém, a to zvláště s důrazem na dobu po roce 1620. Podobně jako dvě předcházející kapitoly byla rovněž tvořena třemi samostatnými podkapitolami. Žádná z nich si nekladla za cíl do hloubky zmapovat, nýbrž modelově naznačit, co dokáže o dopadech pobělohorských náboženských opatření a postojích nižší šlechty ke katolickému či protestantskému pojetí víry prozradit jednotlivé typy pramenů.

Oporou jakéhokoli obdobně směřovaného zkoumání by se měly stát předně písemnosti evidenční povahy, na něž se soustředila první z podkapitol. Jako jediné totiž dovolují, aby si badatel učinil alespoň rámcovou představu, kolik zcela konkrétních zástupců nižší šlechty vyhovělo zákonem stanovené podmínce jediného povoleného vyznání a kolik jich naopak zamířilo do náboženského exilu. Svou povahou jedinečným pramenem je v daném ohledu soupis poddaných podle víry z roku 1651 zachycující také

konfesijní přesvědčení urozených jedinců. Pro zájemce o náboženské dějiny pobělohorského rytířstva se však hodí pouze omezeně. I když měl odrážet výsledky probíhajícího procesu rekatolizace a poukázat na případné odchylné tendence, zachytil již s odstupem více jak tří desetiletí od konce stavovského povstání mezi privilegovanými skupinami obyvatelstva v naprosté většině osoby, jež se ke katolictví hlásily z přesvědčení i ryze formálně.

V téže podkapitole se tudíž autorova pozornost obrátila k soupisům náboženských vystěhovalců. Jedině díky nim lze kvantitativně vyjádřit skutečný poměr mezi katolíky a protestanty, jenž se částečně podepsal pod faktickým personálním rozpadem původního nižšího šlechtického stavu Království českého. Nadto připomínají, kam se příslušníci těchto rodin nejčastěji vydávali a jestli spolu navazovali i mimo domovské území vzájemné kontakty. Pro prověření příslušných úvah posloužily Lenkou Bobkovou edičně zpřístupněné seznamy českých exulantů pobývajících v saské Pirně, jež pocházejí z let 1629, 1631 a 1636. Přestože šlo o jedno z mnoha míst sdružujících po roce 1620 šlechtické nekatolíky, poskytlo střídavě a s dílčími časovými přesahy útočiště takřka stovce jedinců spojených svým původem s českým rytířstvem. Převahu si v tomto uskupení udržovaly zvláště původní předbělohorské rody. Některé byly zastoupeny dokonce dvěma a více mužskými představiteli, čímž se pro záležitost víry hned v několika větvích vystavovaly nebezpečí ztráty vyhlídek na důstojné společenské uplatnění. Domácnosti exulantů nabývaly co do počtu členů různých podob. Někteří přežívali o samotě, jiní v úzkém rodinném zázemí doplněném případně svobodnými sestrami či bratry. Vzhledem k takřka totožnému náboženskému údělu však mezi sebou navzájem využívali příležitostí pro rozvíjení vztahů „dobrého přátelství“.

Aby se mohlo těžiště výzkumu posunout k otázkám po budování veřejného obrazu rytíře a jeho rodiny i způsobu vnímání víry v podmínkách společnosti pobělohorských Čech, avšak bez nutnosti opouštět pohled na celou sociální skupinu, musela se autorova pozornost zaměřit na jiný druh pramenného svědectví. Druhá podkapitola podrobila za daným účelem rozboru dohromady osmnáct kšaftů sepsaných téměř výlučně nižšími šlechtici a zahrnutých v trhových kvaternech desek zemských. Ačkoli vycházely ze stejného normativního rámce a naplňovaly svou strukturou i zněním očekávané zvyklosti, dávaly testátorům prostor pro konkrétní uspořádání posmrtných záležitostí spojených neodmyslitelně s duchovním úsilím o spásu vlastní duše i světsky motivovanou snahou po zviditelnění posmrtného odkazu. Porovnávání těchto dílčích odchylek vybočujících z ritualizované podoby posledních pořízení napomohlo určit v

časovém období od poloviny třicátých do počátku padesátých let 17. století nejen rozdíl v oblasti strategií rytířské sebe prezentace, ale především v hloubce barokní katolické zbožnosti.

Nestejný přístup volila nižší šlechta v otázce rozhodování o pohřebním místě. Část urozených jedinců se přidržela nepřetržité tradice a požadovala, aby bylo jejich mrtvé tělo uloženo po boku předků na venkově nebo v prostoru poddanských i královských měst. Jiní si bez ohledu na rodové zvyklosti vybírali o své vůli městské prostředí, kam je z konfesijních důvodů přiváděla touha navázat sepětí s řeholními řády i naděje na trvalejší vyzdvižení svého dobrého jména. Podobnými pohnutkami byli vedeni také rytíři a novožitní páni nižšího šlechtického původu pohřbívání na území hlavního města, jež jim však zároveň posloužilo jako jeviště pro připomínání někdejších mocenských a sociálních úspěchů uskutečněných na zemské úrovni politického systému Království českého. Příslušným jednáním se shodovali s postupy císařských dvořanů vyhledávajících místa posledního odpočinku ve Vídni tak, aby ani po úmrtí nepřerušili svou vazbu k nejvýznamnějšímu středisku soudobého veřejného dění.

Míru osobního katolického přesvědčení vyjadřovali zástupci české nižší šlechty ve svých závětech rozličnými způsoby. Mimo jiné tak požadovali dodržení katolického pohřebního ritu, žádali o přimluvu za spásu své duše Pannu Marii a další světky, nechávali se posmrtně odívat do řádového oděvu nebo rozhodovali o výši finančního obnosu ve prospěch řeholních společenstev za odsloužení patřičného počtu zádušních bohoslužeb. Cílená podpora se však jako akt křesťanské solidarity týkala zpravidla také chudiny, nemocných nebo poddaných. Někteří potvrzovali svou náklonnost k jediné pravé víře promýšlením budoucnosti svých potomků. Ještě krátce před smrtí se několik testátorů ujistěovalo, že budou jejich děti vychovávány v katolickém duchu. Jeden z nich připustil možnost vstupu svých dcer do ženských klášterů, k jejímuž naplnění posléze došlo. Daný jev se s postupujícím 17. stoletím stal vedle sňatkových strategií dalším z nástrojů, jakým šlechtičny šířily dobré jméno své rodiny a rodu. Zcela samostatným tématem vyžadujícím i do budoucna bedlivé zkoumání jsou okolnosti a průběh rytířských duchovních kariér.

Předchozí zjištění přiměla badatele zvažovat, jak by se daly hodnotit nepoměrně méně okázalé projevy náboženského přesvědčení zachytitelné v dalších studovaných testamentech. Zvláštní skupinu z daného hlediska tvořili rytířští či do panského stavu čerstvě povýšení válečníci. V jejich případech neměly odlišnosti konfesijní základ a vycházely spíše z nutnosti urychleně ošetřit pozemské záležitosti kvůli nebezpečí

předčasné ztráty života. Stejně tak se mohly stát důsledkem „krýksmanského“ vidění světa, v němž pro neustálou blízkost smrti začala postupně a za jistých okolností převažovat touha po dosažení světské slávy nad potřebou promýšlet duchovní hodnoty. Zvláštní prostor však autor vyčlenil především dvěma rytířům – Vilému Boryňovi ze Lhoty a Albrechtu Benešovi Klusákovi z Kostelce. Jejich kšafy postrádaly prakticky veškeré, výše připomínané známky zaujetí pro katolickou víru. Že tato skutečnost patrně nebyla náhodná, naznačilo prokazatelně nekatolické vyznání otce Albrechta Beneše Klusáka, Jana Oldřicha, stejně jako problematická stavovská minulost rodiny Viléma Boryně ze Lhoty. Ani ta přitom posledně jmenovanému nebránila, aby se sblížil s horlivým katolíkem Přibíkem Jeníškem z Újezda. Jednání obou mužů ukazuje na možnost vykročit po střední cestě mezi bezmezným přijetím zákonem nařízeného katolického směru a pobytem v exilu, jež se některým rytířům patrně nabízela.

Vedle testamentů bylo ještě prověřeno, co dovolují o náboženském myšlení pobělohorské nižší šlechty prozradit fundace vkládané za účelem pojištění do trhových kvaternů desek zemských a určené jako zbožný odkaz nejčastěji církevním institucím, místy pak i jednotlivcům z řad duchovenstva. Na pozadí podmínek, jaké si urozený jedinec v souvislosti s příslušnými výdaji kladl, se dalo vysledovat nemálo prvků, na nichž stavěl svůj obraz přesvědčeného katolíka. Dané strategie se chopil nedlouho před smrtí Bohuchval Valkoun z Adlaru. Aby se přiblížil vyhlížené spáse, věnoval dva své statky malostranskému klášteru karmelitánů. Přesto fundace nemusela vždy odrážet natolik čitelné pohnutky. Když v roce 1621 vyměřil Zdeslav Hrzán z Harasova knězi Jeronýmu Lappiovi pravidelný roční plat, nevyjadřoval tím patrně vnitřní náboženské rozpoložení, nýbrž ochotu prohlubovat vztahy „dobrého přátelství“ s konkrétním jedincem. Svědčil by pro to především Hrzánův pozdější odchod ze země a podíl na saském vpádu do Čech. Pokračování ve zkoumání tohoto typu pramene by tudíž mohlo stejně jako zmiňované testamenty pomoci lépe rozlišovat jemné rozdíly v konfesijních postojích rytířů a zasazovat je do patřičného kontextu.

V pořadí třetí podkapitola se pokoušela poukázat, že lze zvláště za užití vhodných písemností osobní povahy rozpoznat, jak zástupci nižší šlechty či čerství nositelé panského titulu svou víru vnímali, prožívali a dokázali zúročit za účelem vlastní sebe prezentace. Podkladem pro sledování dané problematiky se stala výpověď pamětí a rodinných kronik zvolených tak, aby dovolily podniknout sondu do uvažování urozených osob katolického i nekatolického přesvědčení. Zvláště evangelicky orientovaní rytíři po sobě zanechali větší počet děl memoárového typu, která jim dávala

příležitost, aby se v soukromé rovině a bez obav z dalších důsledků ohlíželi za veřejným děním po roce 1620. Přitom se zároveň vyrovnávali s vlastní životní situací a přesvědčovali své příbuzné i pokračovatele, co všechno byli ochotni obětovat pro víru předků. Zcela jinak na sebe a sociální okolí pohlíželi ve svých pamětních zápisech katolíci posílení pobělohorským náboženským vývojem. Co ve skutečnosti obnášel, se pokusil autor objasnit z perspektivy Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů, Ferdinanda Františka Robmhápa ze Suché a Jana Oldřicha Klusáka z Kostelce.

Obsáhlé memoáry Jindřicha Michala Hýzrleho připomínaly, jaké zadostiučinění pocíťovali přesvědčení stoupeni víry pod jednou po potlačení protihabsburského odboje. Sám o svém vyznání nikdy nepochyboval a rozhodující úlohu při zdárném boji vládnoucí dynastie s povstalci i postupném prosazování katolictví připisoval boží vůli, Panně Marii a zástupu barokních světců. Ačkoli se snažil s oblibou vyvolávat dojem, že je opouštění pomýleného vyznání nevyhnutelným a přirozeným procesem, do něhož by lidský jedinec téměř nemusel zasahovat, tvořil ve skutečnosti otevřený podíl na rekatolizaci vedle válečnictví nedílnou součástí jeho strategie pobělohorské sebe prezentace. Když byl v roce 1629 císařem jmenován do reformační komise, spatřoval tak jemu svěřenou důvěru za jistý druh společenského vyznamenání. Proto také následně neváhal v zájmu splnění své katolické povinností použít jakýchkoli prostředků jen proto, aby přizpůsobil konfesijní podobu společnosti vlastním představám.

Že si všichni stoupeni zákonné víry nemohli počínat obdobně rozhodným způsobem jako Hýzrle, připomněl jeden ze záznamů v rodinné kronice rytířů a pozdějších svobodných pánů Robmhápů ze Suché. Ten ukazuje, nakolik závažný problém dokázalo ještě ve druhé polovině 17. století vyvolat nekatolické vyznání uvnitř jedné šlechtické rodiny. Ačkoli hodlal Ferdinand František Robmháp při chybějících potomcích odkázat veškeré pozemkové jmění bratru Karlovi, podmiňoval tento krok jeho konverzí zpět ke katolictví. Případný návrat do Čech by mu zajistil důstojné nemovité zázemí a možnost usadit se po dlouholeté vojenské službě. Přesto Karel Robmháp výzvu svého sourozence ponechal bez odezvy a i s velkým časovým odstupem od bělohorské bitvy se odmítl vzdát jedné z klíčových hodnot svého myšlení.

Jakousi protiváhu k Jindřichu Michalovi Hýzrlemu a Ferdinandu Františkovi Robmhápovi zastávají úvahy a postoje pobělohorského exulanta Jana Oldřicha Klusáka z Kostelce. Alespoň část z nich si rytíř vepsal do své pamětní knihy, jež zároveň sloužila ke shromažďování náboženských kázání. S výše zmíněným Hýzrlem jej pojila

víra v řízení světských záležitostí projevy boží vůle. Jakkoli nevyznívaly příznivě a vedly k naprostému rozvratu jistot, o něž se do té doby vytrvale opíral, neztrácel naději v obnovu dřívějších společenských pořádků. Stávající poměry naopak chápal jako výsledek četných a neustále přibývajících hříchů. Aby ze svého pohledu složité období přečkal, hledal vytrvale posilu v pevnosti vlastního věroučného přesvědčení. Pokud se neměly chyby v mocenské ani náboženské oblasti napříště opakovat, musely být podle Klusáka zvěčněny. Po vzoru mnoha dalších exulantů se proto obracel ke svým potomkům a připomínal jim, že je nezbytné vše, co prožijí, důsledně zapisovat. Zatímco Jan Oldřich Klusák patrně patřil do okruhu příznivců Jednoty bratrské a pobýval v exilu, pokoušel se s ním navázat a udržet písemný kontakt jeho syn Albrecht Beneš, jenž setrval v Čechách. Dochované znění jednoho z dopisů ovšem nevykazovalo ani náznak konfesijního nesouladu v příslušné rodině a ještě více prohloubilo úvahy nad otázkou, zda se katolictví pro některé rytíře nestalo pouze existenční nutností v nezvyklé době.

Disertační práce usilující o poznání proměny rytířstva pobělohorských Čech vznikla na podkladu tří hlavních kapitol členěných na další podkapitoly a sledujících sociální, politické i náboženské projevy tohoto složitého a mnohvrstevnatého procesu. Ať již byl bližšímu pohledu podroben jakýkoli ze zmíněných tematických okruhů, podařilo se s oporou v rozličných typech vydaných i nevydaných pramenů poměrně jednoznačně vyvrátit mylnou představu, že se rytířstvo pod vlivem panovníkem podněcovaných opatření vnitřně rozložilo a přestalo plnit svou někdejší společenskou úlohu.

Ačkoli konfiskace, změněná nobilitační praxe, centralizace politické moci i prosazování jediné zákonem povolené víry společně započaly rozsáhlou personální obměnu nižší šlechty a přispěly k povšechnému oslabení příslušné stavovské korporace, projevíli zvláště představitelé původních a zaváděnými změnami nejohroženějších předbělohorských rytířských rodů značnou míru přizpůsobivosti. Aby se ubránili nedostatečnému zohledňování hloubky urozenosti, posouvali se za příznivých mocenských a majetkových okolností do panského stavu, nebo se přinejmenším dostupnými symbolickými prostředky vymezovali vůči čerstvě nobilitovaným jedincům.

V mocenské oblasti se rytířstvo vyhýbalo téměř nedostupnému dvorskému prostředí. Bez ohledu na znatelný pokles vlivu stavovských institucí si však členové starobylých rodů zachovali někdejší působnost v zemské a regionální rovině politického systému. Zdárně ji přitom uhájili nejen před konkurencí menšinově zastoupené novožitné šlechty,

ale rovněž vstříc zvyšujícím se nárokům na vzdělání a úřední návyky. Jakkoli rytíři oživovali v dostupné míře kariérní modely prověřené předchozími generacemi předků, uměli si zároveň osvojit nové dovednosti.

Nejméně účinných obranných strategií se nižší šlechtě nabízelo vůči zavádění jednotného náboženského vyznání. Odchod do exilu znamenal změnu životního stylu, rozpad nebo jen složité udržování stávajících sociálních sítí i naprosté omezení mocenských a majetkových vyhlídek. Zkoumání projevů barokní katolické zbožnosti však naznačilo, že vykazovala napříč rytířským stavem v prvních desetiletích po potlačení protihabsburského odboje nestálou hloubku. Méně okázalé pojetí víry u některých drobných šlechticů vybízelo k zamyšlení, jestli musel být obrat k požadovanému vyznání skutečně provázen popřením starších konfesijních hodnot.

Předkládané pojednání si nekladlo a s ohledem na stávající heuristické podmínky ani nemohlo klást za cíl pokrýt a důsledně zpracovat veškerá témata související s dějinami badatelsky takřka nedotčeného pobělohorského rytířstva. Výsledky provedeného výzkumu naproti tomu představují výchozí vklad do příslušného poznávacího procesu a zasluhují, aby byly dále doplňovány i zpřesňovány v přímé návaznosti na rozšiřování časového a zeměpisného záběru studia příslušné problematiky či využitelné pramenné základny. Dostatek podnětů by v daném směru mohly zprostředkovat edičně doposud nezpřístupněné pamětní knihy berniční, rozmanité druhy sněmovních písemností i vybraná svědectví osobní povahy. Četné možnosti bezpochyby skýtají nejen doposud ne zcela probádané a obsahově pestré podklady z archivní sbírky Stará manipulace v Národním archivu v Praze, ale rovněž prameny uložené ve fondech nejrozličnějších šlechtických rodinných archivů a archivech velkostatků, neboť otevírají prostor pro kýžené srovnání rozdílů poznamenávajících vývoj rytířstva na zemské a regionální úrovni politického systému pobělohorských Čech.

Z tematického hlediska čeká na samostatné uchopení otázka, jak se po roce 1620 vyvíjela skladba nemovitého jmění nižšího šlechtického stavu a jakým způsobem vůbec jeho zástupci pod vlivem několika konfiskačních vln i neustálého posouvání hranic panských dominií přistupovali k pozemkové držbě. Tázat se lze rovněž po struktuře odvětví a příjmů režijního podnikání na rytířských statecích nebo na doposud nezmapovanou roli úvěrových kontaktů, o jejichž rozvíjení nižší šlechta bezpochyby nadále usilovala. Z hlediska budování pobělohorských kariér by mělo být podrobeno výzkumu zastoupení rytířstva při dalších institucích dotvářejících zemskou rovinu politického systému, a to například v úřadu desek zemských nebo české dvorské

kanceláři. Mezi druhy veřejného uplatnění nabízejícími se po roce 1620 doposud nebyl plně zhodnocen vztah nižšího šlechtice k vojenské a zvláště pak duchovní dráze. Již tradičně rozsáhlé tematické pole k rozboru skýtá problematika gender studies a v jejím rámci mimo jiné prokazatelně vrůstající důležitost vyjednávací role manželek hospodářsky méně zdatných nebo konfiskacemi potrestaných rytířů.

6. Seznam pramenů a literatury

Nevydané prameny

Archiv Národního muzea:

Genealogická sbírka H

- kart. 28, Klusák z Kostelce.
- kart. 57, Špulíř z Jiter.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien:

Obersthofmeisteramt Sonderreihe

- kart. 184, č. 84.
- kart. 186.
- kart. 187.

Oberstkämmereramnt, Serie F

- Geschäftsbuch 1.

Moravský zemský archiv Brno:

Sbírka rukopisů Moravského zemského archivu

- inv. č. 680, kniha č. 613, Jan Voldřich Klusák z Kostelce a na Radovesnicích, Historické a různé záznamy 1597-1689.

Národní archiv Praha:

Desky zemské, Desky zemské větší

- č. knihy 142.
- č. knihy 145.
- č. knihy 147.
- č. knihy 149.
- č. knihy 150.
- č. knihy 151.
- č. knihy 152.

Genealogická sbírka Dobřenského

- inv. č. 424 (Ježovský z Lub).

Sbírka genealogicko-heraldická Wunschwitzova

- inv. č. 125 (Bukovanský z Bukovan).
- inv. č. 185 (Čejka z Olbramovic).

- inv. č. 490 (Ježovský z Lub).

Stará manipulace

- inv. č. 2532, sign. O 13/10, kart. 1567.
- inv. č. 2532, sign. O 13/12, kart. 1568.

Státní oblastní archiv Třeboň:

Historica Třeboň

- inv. č. 7237, sign. 5762.
- inv. č. 7768, sign. 6190.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec:

Cizí rody

- kart. 24, Ježovský z Lub.
- kart. 39, Loubský z Lub.
- kart. 57, Račín z Račina.

Historica

- inv. č. 520.

Staré tisky

LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon, *Novina pravdivá, aneb píseň toužebná a žalostivá o zkáze zplundrování země české*, Staré Město pražské 1621 (Knihopis č. 4955).

Tito artikulové na sněmu obecném, kterýž držán byl na Hradě pražském léta Páně tisícího šestistého dvadcatého sedmého patnáctého dne měsíce listopadu a zavřín téhož léta dvadcatého čtvrtého dne téhož měsíce při přítomnosti nejjasnějšího knížete a pána, pana Ferdinanda II., římského císaře, uherského a českého ec. krále ec., ode všech čtyř stavův Království českého svoleni a zavříní jsou, Staré Město pražské 1627 (Knihopis č. 392).

Elektronické zdroje

www.badatelna.eu/fond/181560/inventar

(zahrnující odkazy na digitalizovaný obsah vybraných kvaternů desek zemských; stav platný k 6. červnu 2020)

www.hrad-rabi.eu/cs/kostel-nejsvetejsi-trojice

(fotografie a popis oltáře Všem Svatých s votivním obrazem zhotoveného v roce 1636 na objednávku Jana Jindřicha Chanovského z Dlouhé Vsi pro kostel Nejsvětější Trojice na hradě Rabí; stav platný k 5. dubnu 2020)

<http://kaiserhof.geschichte.lmu.de>
(elektronická databáze habsburských dvořanů; stav platný k 6. červnu 2020)

www.knihopis.cz
(zprístupňující soudobé, tiskem vydávané sněmovní artikuly; stav platný k 6. červnu 2020)

Vydané prameny

- BAUER, Otakar – BENEŠ, František – DOSKOČIL, Karel – LISÁ, Eva (edd.), *Berní rula 1. K edici Berní ruly (Úvodní pojednání)*, Praha 1950.
- BERÁNEK, Karel (ed.), *Notata de proeliis cum Suecis post Parvae Partis et Arcis Pragensis expugnationem in diario collegii Clementini anno 1648. contenta. Zprávy o bojích se Švédy po dobytí Malé Strany a Pražského hradu roku 1648 v diáři koleje sv. Klimenta*, Praha 2002.
- BOBKOVÁ, Lenka (ed.), *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*, Praha 1999.
- DOSKOČIL, Karel (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule I-II*, Praha 1953-1954.
- DVORSKÝ, František – GINDELY, Antonín – KROFTA, Kamil – NOVÁK, Jan Bedřich – VOLF, Miloslav (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I-XI, XV*, Praha 1877-1939, 1955.
- HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, Praha 2002 (= Fontes historiae artium 9).
- HILLE, Jan Pavel (ed.), *Paměť Stanislava Bořka Dohalského z Dohalic o vlastním rodu z r. 1681. Ze starého listáře*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 11, 1903, s. 128-133.
- HOJDA, Zdeněk a kol. (edd.), *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. Kavalířská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska I-II*, Praha 2014.
- HRDINOVÁ, Martina (ed.), *Erby ctihodné šlechty slavného Království českého. Edice a analýza dvou erbovníků české šlechty z 80. let 17. století*, Praha 2013.
- HRDLIČKA, Josef (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003 (= Monographia historica 3).
- JANÁČEK, Josef (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984.
- JIREČEK, Hermenegild (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1888.
- JUST, Jiří (ed.), *„Hned jsem k Vám dnes naschválí poslika svého vypravil“. Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých zemí z let 1610-1618*, Praha 2011 (= Archiv Matouše Konečného 1).
- KALISTA, Zdeněk (ed.), *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic I. (duben 1660 – září 1663)*, Praha 1936.
- KALISTA, Zdeněk (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941.
- KOKOŠKOVÁ, Zdena – SEDLÁČKOVÁ, Helena – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko I-III*, Praha 1997.

- KOLLMANN, Josef, *Berní rejstříky a berně z roku 1567*, Sborník archivních prací 13, 1963, s. 169-246.
- KOPIČKA, Petr (ed.), *Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625*, Praha 2003.
- KOREŠ, František (ed.), *Paměti Přibíka a Jana Bukovanských Pintů z Bukovan*, České Budějovice 2019 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/IX).
- KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Praha 2007.
- LISA, Martina (ed.), *Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung*, Stuttgart 2014.
- LÍVA, Václav (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare archivu Ministerstva vnitra ČSR v Praze III-VIII*, Praha 1951-1957.
- MALÝ, Karel – ŠOUŠA, Jiří – KUČEROVÁ, Klára (edd.), *Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 793-873.
- MARAT, František, *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z r. 1603*, Praha 1898 (= Věstník Královské České společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1898).
- MAREK, Pavel (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/I).
- MAREŠ, Petr (ed.), *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Ústí nad Labem 2000.
- MAREŠ, Petr (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1596*, České Budějovice 2015 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/VI).
- MATLAS, Pavel (ed.), *Z poddaného šlechticem. Rodinné paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova (1604-1737)*, Praha 2016 (= Manu propria 8).
- MATUŠIKOVÁ, Lenka – PAZDEROVÁ, Alena (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Chrudimsko I-III*, Praha 2001.
- MENČÍK, Ferdinand (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897.
- PALACKÝ, František (ed.), *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích V*, Praha 1862.
- PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka, Sarmacia aneb zpověď českého aristokrata*, Praha 2007 (= Manu propria 4).
- PEŠÁK, Václav, *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953.
- PETRÁČKOVÁ, Věra – VOGELTANZ, Jan (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979.
- PLACHT, Otto, *Odhad majetku stavů Království českého z roku 1557*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1947, Praha 1950, s. 1-155.
- RATAJOVÁ, Jana (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova, 1639-1698. Rodinné paměti*, Praha 2002 (= Manu propria 1).
- REZEK, Antonín (ed.), *Jan Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých II/3. L. 1625-1715*, Praha 1880.
- REZEK, Antonín (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti I-II*, Praha 1878-1880.
- RŮČKOVÁ, Markéta (ed.), *„Poslušensství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče“*. Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610-1618, Praha 2014 (= Archiv Matouše Konečného 2).

- RYANTOVÁ, Marie (ed.), *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku*, Pelhřimov 2016.
- RYBA, Bohumil (ed.), *Pavel Stránský, O státě českém*, Praha 1985.
- SEDLÁČEK, August (ed.), *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Praha 1869.
- SLÁDEK, Miloš (ed.), *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995.
- SVOBODOVÁ, Milada (ed.), *Rodinná kronika Václava Viléma Cetenského z Cetně a jeho potomků z let 1677-1769 v rukopise XXIII F 93*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 18, 2003-2004, s. 388-399.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav (ed.), *Prameny dějin českých VI*, Praha 1907.
- TIEFTRUNK, Karel (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623 I-V*, Praha 1865-1870.
- VOREL, Petr (ed.), *Vídeňský deník rytíře Dvoreckého z roku 1559*, Folia historica bohemia 19, 1998, s. 7-36.
- VYBÍRAL, Zdeněk (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku*, České Budějovice 2014 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/IV).
- ŽITNÝ, Miroslav (ed.), *Deník Šťastného Václava Pětipeského z roku 1605*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), s. 187-262.
- ŽITNÝ, Miroslav (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600-1610*, České Budějovice 2015 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/VII/1).
- ŽITNÝ, Miroslav (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611-1621*, České Budějovice 2016 (= Prameny k českým dějinám 16.-18. století, řada B/VII/2).

Literatura

- ADAMOVÁ, Karolina, *K českému inkolátu*, Právněhistorické studie 41, 2012, s. 179-198.
- ANDĚL, Rudolf, *Frýdlantská lenní šlechta a obraz její existence v uměleckohistorických památkách*, Sborník Severočeského muzea, Historia 8, 1986, s. 23-44.
- ANDĚL, Rudolf, *Hospodářská situace drobných šlechtických statků na česko-lužickém pomezí v XVII. století*, Sborník Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, řada historická, 1971, s. 61-134.
- ANDĚL, Rudolf, *Příspěvek k problematice životní a kulturní úrovně drobné šlechty na Frýdlantsku v 17. století*, Z minulosti Děčínska a Českolipska 3, 1977, s. 101-119.
- ANTOŠOVÁ-ČÁNOVÁ, Eliška, *Zanikání drobných statků na Hradecku. Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám XVI. a počátku XVII. století*, Acta Musei Reginaehradecensis, Scientiae sociales 2, 1959, s. 115-149.
- ASCH, Ronald G., *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2008.
- AUSTOVÁ, Ivana, *Býti šlechticem. Šlechtické nobilety v letech 1627-1657 v českých a rakouských dědičných zemích*, České Budějovice 2016.
- BACÍK, Radek, *Přibík Jeníšek z Újezda, pobělohorský úředník*, Časopis Národního muzea – řada historická 176, 2007, s. 161-193.

- BAHLCKE, Joachim, *Die böhmische Brüder-Unität und der reformierte Typus der Reformation im östlichen Europa*, Comenius-Jahrbuch 16-17, 2008-2009, s. 11-23.
- BAHLCKE, Joachim, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994.
- BALCÁREK, Pavel, *Ve víru třicetileté války. Politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v zemích Koruny české*, České Budějovice 2011.
- BÉRENGER, Jean, *Léopold Ier (1640-1705) fondateur de la puissance autrichienne*, Paris 2004.
- BERGERHAUSEN, Hans Wolfgang, *Die „Verneuerte Landesordnung“ in Böhmen 1627. Ein Grunddokument des habsburgischen Absolutismus*, Historische Zeitschrift 272, 2001, s. 327-351.
- BÍLEK, Tomáš Václav, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I-II*, Praha 1882-1883.
- BÍLEK, Tomáš Václav, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892.
- BIRELEY, Robert, *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor, 1578-1637*, Cambridge 2014.
- BOBKOVÁ, Lenka, *Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629*, Folia historica bohemia 19, 1998, s. 83-116.
- BOBKOVÁ, Lenka, *Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 72-106.
- BOBKOVÁ, Lenka, *Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu v severozápadních Čechách*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999 (= Opera historica 7), s. 251-273.
- BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – ZDICHYNEC, Jan, *Horní a Dolní Lužice*, Praha 2008.
- BOROVÍČKA, Josef, *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597-1599*, Český časopis historický 28, 1922, s. 277-304.
- BOROVÍČKA, Josef, *Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic. Diplomatický rozbor roudnických rukopisů*, in: Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 435-455.
- BOUKALOVÁ, Marie, *Nižší šlechta v Čáslavském kraji na počátku třicetileté války ve světle berních rejstříků*, Bohemiae Occidentalis Historica 5, 2019, s. 165-175.
- BOURDIEU, Pierre, *Ökonomisches Kapital – Kulturelles Kapital – Soziales Kapital*, in: Pierre Bourdieu, *Die verborgenen Mechanismen der Macht*, Hamburg 1992, s. 49-79.
- BOURDIEU, Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.
- BRŇOVJÁK, Jiří, *„Aus Böhmischer Königlichlicher Macht und Vollkommenheit“. Wandlungen der Adelstitulatur in den böhmischen Standeserhöhungen und bei der Aufnahme in die Stände in der Zeit der Herrschaft der Habsburgerdynastie*, Bohemia 55, 2015, s. 96-137.
- BRŇOVJÁK, Jiří, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání Obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemnostem*, in: Jiří Brňovják a kol., *Nobilitace ve světle písemných pramenů*, Ostrava 2009, s. 121-140.
- BRŇOVJÁK, Jiří, *Nobilitace české dvorské kanceláře v II. polovině 17. století a I. polovině 18. století*, in: Małgorzata Konopnicka – Jarosław Kuczer – Wojciech Stryżewski (edd.), *Szlachta europejska w strukturach lokalnych XVI-XVIII wieku*, Zielona Góra 2010, s. 143-164.
- BRŇOVJÁK, Jiří, *Stopy uherské nižší šlechty v kvaternech majestátů a slibů věrnosti moravských desk zemských od poloviny 17. do poloviny 19. století*, in: Miloš Kovačka –

- Eva Augustínová – Maroš Mačuha (edd.), *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 8.-10. júna 2009 v Martine I. Postavenie a majetky zemianskych rodov*, Martin 2010, s. 292-312.
- BRŇOVJÁK, Jiří, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705-1780*, Ostrava 2015.
- BRŇOVJÁK, Jiří a kol., *Nobilitace ve světle písemných pramenů*, Ostrava 2009.
- BURDOVÁ, Pavla, *Desky zemské 1541-1869. Inventář*, Praha 1990.
- BURDOVÁ, Pavla, *Desky zemské. Ukázky a rozbor vkladů nejstarších desek*, Praha 1984.
- BURDOVÁ, Pavla, *Úřad desek zemských*, Sborník archivních prací 36, 1986, s. 273-381.
- BURKE, Peter, *Co je kulturní historie?*, Praha 2010.
- BŮŽEK, Václav, „*A tak jsem tam dlouho zdržován byl*“. *Čas v životě předbělohorských rytířů*, Dějiny a současnost 15, 1993, č. 3, s. 26-30.
- BŮŽEK, Václav, *Die Habsburger in der frühneuzeitlichen tschechischen Geschichtsforschung*, Opera historica 20, 2019, s. 288-315.
- BŮŽEK, Václav, „*Dobré přátelství*“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, Porta Bohemica 1, 2001, s. 27-42.
- BŮŽEK, Václav, *Ferdinand II. Tyrolský a česká šlechta (K otázce integračních procesů v habsburské monarchii)*, Český časopis historický 98, 2000, s. 261-291.
- BŮŽEK, Václav, *Handlungsspielräume des Oberkammerdieners Philipp Lang von Langenfels am Kaiserhof zu Beginn des 17. Jahrhunderts*, in: Anna Fundárková – István Fazekas et alii (edd.), *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.-17. Jahrhundert*, Wien 2013 (= Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8), s. 369-384.
- BŮŽEK, Václav, *Ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby*, in: Radmila Švaříčková-Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 47-60.
- BŮŽEK, Václav, *Jáchym z Hradce. Velmož ve službách země a dvora*, Dějiny a současnost 37, 2015, č. 7, s. 10-12.
- BŮŽEK, Václav, *Každodenní život na statcích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 198-210.
- BŮŽEK, Václav, *K česko-německé dvojjazyčnosti v raně novověkých českých a rakouských zemích*, Historický obzor 5, 1994, s. 36-40.
- BŮŽEK, Václav, *Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 213-225.
- BŮŽEK, Václav, *Literární mecenát nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 831-843.
- BŮŽEK, Václav, *Majetková skladba šlechty v předbělohorských Čechách*, Hospodářské dějiny 14, 1986, s. 175-216.
- BŮŽEK, Václav, *Majetkové rozvrstvení stavů Bechyňského kraje v letech 1523-1557 (Edice berního rejstříku Bechyňska z roku 1523)*, Hospodářské dějiny 13, 1985, s. 65-87.
- BŮŽEK, Václav, *Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku*, Marginalia historica 4, 2001, s. 155-174.
- BŮŽEK, Václav, *Mezi dvorem, rezidenčním městem a rytířskou tvrzí (Domácnosti rytířů, měšťanů a církevních hodnostářů v rožmberských službách)*, in: Václav Bůžek (ed.),

- Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků, České Budějovice 1993 (= Opera historica 3), s. 287-313.
- BŮŽEK, Václav, *Nach dem „Weißen Berg“: Selbstreflexion und Selbststilisierung des Adels der böhmischen Länder im 17. Jahrhundert*, in: Martin Wrede – Horst Carl (edd.), *Zwischen Schande und Ehre. Erinnerungsbrüche und die Kontinuität des Hauses. Legitimationsmuster und Traditionsverständnis des frühneuzeitlichen Adels in Umbruch und Krise*, Mainz 2007 (= Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Universalgeschichte 73), s. 269-285.
- BŮŽEK, Václav, *Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 185-199.
- BŮŽEK, Václav, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996.
- BŮŽEK, Václav, *Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (Prameny, metody, stav a perspektivy bádání)*, Český časopis historický 91, 1993, s. 37-54.
- BŮŽEK, Václav, *Obecné dobré v myšlení české a moravské šlechty během bratrského sporu Rudolfa II. a Matyáše*, Studia Comeniana et historica 43, 2013, s. 110-123.
- BŮŽEK, Václav, *Paměť v heraldické výzdobě předmětů hmotné kultury šlechtických sídel 16. a 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 37-57.
- BŮŽEK, Václav, *„Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku*, Český časopis historický 100, 2002, s. 229-264.
- BŮŽEK, Václav, *Passau 1552 – Augsburg 1559. Zeugnisse böhmischer Adliger über den Hof und die Reichspolitik Ferdinands I.*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 116, 2008, s. 291-330.
- BŮŽEK, Václav, *„Posměch nemalej se stal“ (Příběh ze šlechtické každodennosti 16. století)*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali prof. dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 419-429.
- BŮŽEK, Václav, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995.
- BŮŽEK, Václav, *Šlechta v předbělohorských Čechách*, in: Tomáš Knoz – Jan Dvořák (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Brno 2011 (= Země a kultura ve střední Evropě 17), s. 95-121.
- BŮŽEK, Václav, *Šlechta ze zemí Koruny české na habsburských dvorech v předbělohorském století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 153-189.
- BŮŽEK, Václav, *Urozenec*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 79-110.
- BŮŽEK, Václav, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989.
- BŮŽEK, Václav, *Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšlí a Vídní (Ke zpravodajskému přínosu listů české a moravské šlechty)*, Sborník prací východočeských archivů 8, 2000, s. 24-36.
- BŮŽEK, Václav, *Wien aus der Sicht der böhmischen Adelligen um die Mitte des 16. Jahrhunderts*, in: Martin Scheutz – Vlasta Valeš (edd.), *Wien und seine WienerInnen. Ein historischer Streifzug durch Wien über die Jahrhunderte. Festschrift für Karl Vocelka zum 60. Geburtstag*, Wien-Köln-Weimar 2008, s. 47-63.
- BŮŽEK, Václav (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608-1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14).

- BŮŽEK, Václav a kol., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011.
- BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk, *Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie*, Časopis Matice moravské 122, 2003, s. 375-409.
- BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha-Litomyšl 2002.
- BŮŽEK, Václav – KOREŠ, František – MAREŠ, Petr – ŽITNÝ, Miroslav, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016.
- BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007.
- BŮŽEK, Václav – MAŤA, Petr, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus (1620-1740)*, in: Ronald G. Asch (ed.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600-1789)*, Köln-Weimar-Wien 2001, s. 287-323.
- BŮŽEK, Václav – PÁLFFY, Géza, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, Český časopis historický 101, 2003, s. 542-581.
- BŮŽEK, Václav – SMÍŠEK, Rostislav (edd.), *Habsburkové 1526-1740. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, Praha 2017.
- BŮŽEK, Václav – SMÍŠEK, Rostislav, *Říšský sněm v Augšpurku roku 1559 pohledem Jáchyma z Hradce*, Folia historica bohemia 23, 2008, s. 35-89.
- CARDINI, Franco, *Válečník a rytíř*, in: Jacques Le Goff (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003, s. 69-99.
- CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna, *Žena v Jednotě bratrské*, Praha 1942.
- COUFALOVÁ, Iveta, *Švédské dobývání Prahy v létě a na podzim l. p. 1648*, Res Musei Pragensis 12, 2002, č. 9, s. 2-7.
- ČAPEK, Jakub, *Vnímání času raně novověkého válečníka a dvořana*, Český lid 84, 1997, s. 89-102.
- ČORNEJ, Petr, *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 165-194.
- ČORNEJOVÁ, Ivana, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 14-24.
- DALÍK, Jiří, *Lapkovská družina Zdeňka Malovce z Chýnova*, Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 58-69.
- Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.
- DEMEL, Walter, *Der Europäischer Adel. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2005.
- DENIS, Ernest, *Čechy po Bílé hoře I-II*, Praha 1905-1906.
- DENIS, Ernest, *Konec samostatnosti české I-II*, Praha 1893.
- DEVENTER, Jörg, *Nicht in die Ferne – nicht in die Fremde? Konfessionsmigration im schlesisch-polnischen Grenzraum im 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Glaubensflüchtlinge. Ursache, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Stuttgart 2008, s. 95-118.
- DOBIÁŠ, Josef, *Vilém Slavata*, Časopis historický 1, 1881, s. 267-309; 2, 1882, s. 34-56.
- VON DOERR, August, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome*, Prag 1900.
- DOSTÁL, Josef, *Jindřich Straka z Nedabylic a jeho bratři*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé 11, 1938, s. 173-216.
- DOSTÁL, Josef, *Poslední boj. Příspěvek k dějinám trčkovských konfiskací*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé 9, 1936, s. 55-122.

- DOSTÁL, Josef, *Příběhy Jana Petra Dobřenského z Dobřenic*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 56, 1948, s. 13-26, 118-131.
- DRESSEL, Gert, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien-Köln-Weimar 1996.
- DUDÁČEK, Karel, *Jak se z Vavřince Vrchoty stal šlechtic Lorenc Berger z Rozenvertu*, Archivum Trebonense 11, 2006, s. 61-75.
- VAN DÜLMEN, Richard, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – perspektivy*, Praha 2002.
- ŘURČANSKÝ, Marek, *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*, in: Jan Kilián (ed.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 32-36.
- EBERHARD, Winfried, *Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen*, München 1985.
- EHRENPREIS, Stefan, *Österreichischer Adel, habsburgische Höfe und kaiserliche Zentralverwaltung (1580-1620)*, in: Ronald G. Asch (ed.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600-1789)*, Köln-Weimar-Wien 2001, s. 235-261.
- FELCMAN, Ondřej, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 195-228.
- FIALA, Jaroslav, *Zánik lenního systému na Loketsku*, Historický sborník Karlovarska 7, 1999, s. 5-13.
- FLORI, Jean, *Rytíři a rytířství ve středověku*, Praha 2008.
- FLOSS, Pavel, *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*, Brno 2005.
- FUKALA, Radek, *Konec zimního království a poslední ohniska odporu*, České Budějovice-Ústí nad Labem 2016.
- FUKALA, Radek, *Třicetiletá válka 1618-1648 I. Pod vítězným praporem habsburské moci (1618-1629)*, České Budějovice 2018.
- FUKALA, Radek, *Třicetiletá válka 1618-1648 II. Pod taktovkou kardinála Richelieua (1630-1648)*, České Budějovice 2018.
- GABEL, Helmut – SCHULZE, Winfried (edd.), *Ständische Gesellschaft und Soziale Mobilität*, Berlin-Boston 2009.
- GAŽI, Martin (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2013².
- GINDELY, Anton, *Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhunderte*, Prag 1886.
- GINDELY, Antonín, *Dějiny českého povstání léta 1618 I-IV*, Praha 1870-1880.
- GLÜCKLICH, Julius, *Koncept Majestátu a vznik Porovnání*, Český časopis historický 23, 1917, s. 110-128.
- VON GREYERZ, Kaspar – JAKUBOWSKI-TIESSEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (edd.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*, Gütersloh 2003.
- HALAMA, Jindřich, *Sociální učení Českých bratří 1464-1618*, Brno 2003.
- HAMANNOVÁ, Brigitte (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996.
- HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava – MIKULEC, Jiří – THOMSEN, Martina (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014.
- HEAL, Felicity – HOLMES, Clive, *The Gentry in England and Wales. 1500-1700*, Basingstoke 1994.

- HENGERER, Mark, *Kaiser Ferdinand III. (1608-1657). Eine Biographie*, Wien-Köln-Weimar 2012.
- HENGERER, Mark, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Mikrogeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004 (= Historische Kulturwissenschaft 3).
- HENGERER, Mark, *Zur symbolischen Dimension eines sozialen Phänomens: Adelsgräber in der Residenz (Wien im 17. Jahrhundert)*, in: Andreas Weigl (ed.), *Wien im Dreißigjährigen Krieg. Bevölkerung – Gesellschaft – Kultur – Konfession*, Wien-Köln-Weimar 2001 (= Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte 32), s. 250-352.
- HENGERER, Mark (ed.), *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2005.
- HENGERER, Mark – SCHLÖGL, Rudolf, *Politische und soziale Integration am Wiener Hof. Adelige Bestattung als Teil der höfischen Symbol- und Kommunikationsordnung*, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaft zu Göttingen 10, 2000, č. 1, s. 15-35.
- HENGERER, Mark – SCHÖN, Gerhard, *Eine Datenbank zu Höflingen des Kaiserhofs im 16. und 17. Jahrhundert*, Mitteilungen der Residenzenkommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen NF Stadt und Hof 3, 2014, s. 72-75.
- HIRSCHBIEGEL, Jan, *Der Hof als soziales System*, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 3, 1993, č. 1, s. 11-25.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2007.
- HÖBELT, Lothar, *Ferdinand III. Mirový císař proti vůli*, České Budějovice 2015.
- HOCHEDLINGER, Michael – MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas (edd.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Band 1/1-2. Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*, Wien 2019.
- HOJDA, Zdeněk, „*Idola*“ *barokního bádání aneb jak se vyhnout Skylle a neupadnout v osidla Charybdy*, in: Zdeněk Hojda (ed.), *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*, Praha 1992, s. 15-26.
- HOLÝ, Martin, *Exercitia Aularum. Dny všední a sváteční pážat na dvoře Ferdinanda I. v polovině 16. století ve světle dvou dochovaných instrukcí*, Folia historica bohemia 23, 2008, s. 7-34.
- HOLÝ, Martin, *Jindřich Michal Hýzrl z Chodů (1575-1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607 a 1608*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007, s. 35-66.
- HOLÝ, Martin, *Kavalířské cesty*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Martin Holý – Tomáš Sterneček – Jan Zelenka a kol., *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019, s. 317.
- HOLÝ, Martin, *Slavatové z Chlumu a Košumberka, jejich vychovatelé a zámecká škola na hradě Košumberku v 16. a na počátku 17. století*, in: Emil Voráček a kol. (edd.), *Luže v dějinách*, Luže 2010, s. 125-136.
- HOLÝ, Martin, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500-1620)*, Praha 2011.
- HOLÝ, Martin, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*, Praha 2010.
- HRADILOVÁ, Marta – TOŠNEROVÁ, Marie (edd.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018.
- HRÁSKÝ, Josef, *Proces Petra ml. Straky z Nedabylic*, Časopis Národního musea, oddíl duchovědný 111, 1937, s. 74-104.

- HRBEK, Jiří, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640-1740)*, Praha 2013.
- HRBEK, Jiří, *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*, Praha 2015.
- HRBEK, Jiří – POLEHLA, Petr – ZDICHYNEC, Jan (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*, Ústí nad Orlicí 2008.
- HRDLIČKA, Josef, *Centralizace a byrokratizace*, in: Václav Bůžek – Rostislav Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526-1740. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, Praha 2017, s. 89-91.
- HRDLIČKA, Josef, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*, České Budějovice 2000 (= Monographia historica 1).
- HRDLIČKA, Josef, *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, Český časopis historický 108, 2010, s. 406-442.
- HRDLIČKA, Josef, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 347-373.
- HRDLIČKA, Josef, *Slavatova obrana jezuitského řádu a jeho představy o konfesijním uspořádání Čech z počátku dvacátých let 17. století*, Folia historica bohemia 23, 2008, s. 225-248.
- HRDLIČKA, Josef, *Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 249-273.
- HRDLIČKA, Josef, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590-1630)*, České Budějovice 2013 (= Monographia historica 14).
- HREJSA, Ferdinand, *Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912.
- HROCH, Miroslav – PETRÁŇ, Josef, *17. století – krize feudální společnosti?*, Praha 1976.
- HRUBÁ, Michaela (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001.
- CHALINE, Olivier, *Bílá hora*, Praha 2014.
- CHLÁDKOVÁ, Věra a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (rytieř)*, Slovo a slovesnost 41, 1980, s. 62-71.
- CHUDOBA, Bohdan, *Španělé na Bílé hoře*, Praha 1945.
- IWAŃCZAK, Wojciech, *Lidé meče, modlitby a práce. Tři stavy v českém středověkém myšlení*, Praha 2011.
- JAN, Libor, *Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty (s důrazem na její počátky)*, Časopis Matice moravské 138, 2019, s. 241-260.
- JANÁČEK, Josef, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.
- JÁNSKÝ, Jiří, *Protiměstské opovédnické družiny v jižních a jihozápadních Čechách v letech 1514-1534*, Táborský archiv 5, 1993, s. 63-135.
- JIRÁSEK, Zdeněk a kol., *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490-1763*, Praha 2012.
- JIREČEK, Josef, *Lebens des Obersten Hofkanzlers von Böhmen Wilhelm Grafen Slavata*, Praha 1876.
- JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*, Sborník archivních prací 45, 1995, s. 291-510.

- JUST, Jiří, 9. 7. 1609. *Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009.
- KADLEC, Jaroslav, *Rekatolizace v Čechách*, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344-1994. Sborník statí o jeho působení v české zemi*, Praha 1994, s. 129-149.
- KADLECOVÁ, Marta, *Přípravné řízení v obnoveném zřízení zemském. Srovnání české a moravské verze*, *Právněhistorické studie* 32, 1992, s. 105-123.
- KALISTA, Zdeněk, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra I*, Praha 1932.
- KALISTA, Zdeněk, *Zikmund Myslík z Hyršova*, Praha 1940 (= *Postavy české minulosti* 1).
- KAVKA, František, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962.
- KAVKA, František – SKÝBOVÁ, Anna, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*, Praha 1969.
- KILIÁN, Jan, 11. 12. 1617. *Zboření kostela v Hrobu. Na cestě k defenestraci*, Praha 2007.
- KILIÁN, Jan, *Bitva o Prahu v roce 1648*, České Budějovice 2018 (= *Útrapy a hrůzy třicetileté války* 3).
- KILIÁN, Jan, *Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu. Život, rod a dílo defenestrováného sekretáře*, České Budějovice 2005.
- KILIÁN, Jan, *Martin Maxmilián z Golče (kolem 1593-1653). Císařský generál ve víru třicetileté války*, České Budějovice 2010.
- KLECANDA, Vladimír, *Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele. Příspěvek k dějinám inkolátu před obnoveným zřízením zemským*, in: Václav Vojtíšek (ed.), *Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám*, Praha 1931, s. 456-467.
- KLECANDA, Vladimír, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty*, *Časopis Archivní školy* 6, 1928, s. 1-125.
- KLECANDA, Vladimír, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*, *Zprávy českého zemského archivu* 7, 1931, s. 69-96.
- KLECANDA, Vladimír, *Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského*, *Zprávy českého zemského archivu* 7, 1931, s. 69-96.
- KLUSÁKOVÁ, Lud'a – KRÍŽOVÁ, Markéta – KUBIŠ, Karel – ŘEZNÍK, Miloš – TINKOVÁ, Daniela, *Namísto úvodu. „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: Karel Kubiš (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003 (= *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 5, 1999), s. 11-28.
- KNOZ, Tomáš, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, střeoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006.
- KNOZ, Tomáš, *Šlechtická paměť v uměleckém ztvárnění moravských renesančních zámků*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 23-36.
- KOLÁR, Jaroslav, *Paradoxy spisu Pavla Stránského O českém státu*, *Folia historica bohemia* 8, 1985, s. 331-345.
- KOLÁŘ, Martin, *Benedové z Nečtin*, in: *Ottův slovník naučný* III, Praha 1890, s. 744-745.
- KOLÁŘ, Martin, *Běšínové z Běšin*, in: *Ottův slovník naučný* III, Praha 1890, s. 897.
- KOLÁŘ, Martin, *Černínové z Chudenic*, in: *Ottův slovník naučný* VI, Praha 1893, s. 623-627.

- KOLÁŘ, Martin, *Gerstorf z Gerstorfu*, in: Ottův slovník naučný X, Praha 1896, s. 82-84.
- KOLÁŘ, Martin, *z Gutšteina*, in: Ottův slovník naučný X, Praha 1896, s. 639-641.
- KOLÁŘ, Martin, *Hubryk z Hennersdorfu*, in: Ottův slovník naučný XI, Praha 1897, s. 826-827.
- KOLÁŘ, Martin, *Hyzrle z Chodů*, in: Ottův slovník naučný XI, Praha 1897, s. 1065.
- KOLÁŘ, Martin, *Jeníšek z Újezda*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 228-230.
- KOLÁŘ, Martin, *Ježovský z Lub*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 345-346.
- KOLÁŘ, Martin, *Karel ze Svárova*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 1058-1059.
- KOLDINSKÁ, Marie, *Pražská a vídeňská každodennost za třicetileté války očima nejvyššího purkrabího*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999 (= Opera historica 7), s. 559-574.
- KOLLER, Markus, *Eine Gesellschaft im Wandel. Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*, Stuttgart 2010.
- KOREŠ, František, *Jeroným Hozlaur z Hozlaur – strach z války a osamocení*, in: Václav Bůžek – František Koreš – Petr Mareš – Miroslav Žitný, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016, s. 256-261.
- KOREŠ, František, „*Kryksmanský*“ *svět Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů*, in: Václav Bůžek – František Koreš – Petr Mareš – Miroslav Žitný, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016, s. 290-300.
- KOREŠ, František, *Moc, válka a společenský vzestup v dějinách rodu Robmhápů ze Suché od 16. do 18. století a jejich rodinné paměti*, Opera historica 16, 2015, s. 100-148.
- KORTUS, Oldřich, *Pobělohorští exulanti za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*, Ústí nad Orlicí 2008, s. 235-248.
- KORTUS, Oldřich, *Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, Pražský sborník historický 36, 2008, s. 105-183.
- KOSTLÁN, Antonín – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří, *Zemský prubíř Pavel Griemiller z Třebeska. Příspěvek k poznání ekonomické a kulturní aktivity obyvatel pražských měst ve druhé polovině 16. století*, Pražský sborník historický 19, 1986, s. 103-139.
- KRÁL, Pavel, *Knihy o dobrém umírání v českém prostředí ve druhé polovině 16. a první půli 17. století*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 7-22.
- KRÁL, Pavel, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002 (= Monographia historica 2).
- KRÁL, Pavel, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004 (= Monographia historica 4).
- KREJČÍK, Tomáš, *Nová a nižší šlechta na Moravě v 16.-19. století*, in: Tomáš Knoz – Jan Dvořák (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Brno 2011 (= Země a kultura ve střední Evropě 17), s. 152-171.
- KROFTA, Kamil, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909.
- KROFTA, Kamil, *O bratrském dějepisectví*, Praha 1946.
- KUBEŠ, Jiří, *Konstrukce maskulinity na kavalírských cestách české a rakouské šlechty v druhé polovině 17. století: mezi ideálem a realitou*, in: Radmila Švaříčková-Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 74-88.

- KUBEŠ, Jiří, *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*, Pelhřimov 2013.
- KUBEŠ, Jiří a kol., *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii*, Praha 2018.
- KUČERA, Jan P., 8. 11. 1620. *Bílá hora. O potracení starobylé slávy české*, Praha 2003.
- KUČERA, Jan P., *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, *Studia Comeniana et historica* 14, 1984, s. 5-42.
- KUMPERA, Jan, *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, Ostrava-Praha 1992.
- KUMPERA, Jan – HEJNIC, Josef, *Poslední pokus českého exilu kolem Komenského o zvrát v zemích České koruny*, Brno-Uherský Brod 1988.
- KVĚCHOVÁ, Eliška – MATOUŠEK, Václav, *Ikonografie obléhání Prahy švédskými vojsky v roce 1648 v díle M. Meriana*, *Archeologie ve středních Čechách* 16, 2012, s. 437-448.
- LANDWEHR, Achim, *Diskurs – Macht – Wissen. Perspektiven einer Kulturgeschichte des Politischen*, *Archiv für Kulturgeschichte* 85, 2003, s. 71-117.
- LEDVINKA, Václav, *Item poddané své spravedlivě chrániti, opatrovati a spravovati máme... (K vývoji sociálních a náboženských poměrů na dominiu pánů z Hradce mezi lety 1547 a 1627)*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 815-830.
- LEDVINKA, Václav, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách*, Praha 1985.
- LEDVINKA, Václav – MRÁZ, Bohumír – VLNAS, Vít, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995.
- LEH, Michael, *Johann Rudolf Ritter von Gersdorff. Sein Leben und Umfeld*, Leoben 2003.
- MACEK, Jaroslav – ŽÁČEK, Václav, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605-1868)*, Praha 1958.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) II*, Praha 2001².
- MACEK, Josef, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001.
- MACEK, Josef, *Vladyka (historickosémantická analýza)*, *Český časopis historický* 89, 1991, s. 677-691.
- MACHARDY, Karin J., *Der Einfluß von Status, Konfession und Besitz auf das politische Verhalten des niederösterreichischen Ritterstandes 1580-1620*, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz (edd.), *Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“: Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit*, Wien 1981, s. 56-83.
- MALÝ, Karel, *Česká konfederace a Obnovené zřízení zemské – dvě české ústavy z počátku 17. století*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 30-44.
- MAREK, Pavel, *Ceremoniál jako zrcadlo hierarchického uspořádání císařského dvora Ferdinanda II.*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= *Opera historica* 10), s. 371-396.
- MAREŠ, Petr, *Krajské mustrunky a krajští mustrheři v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565-1618)*, *Paginae historiae* 21, 2013, s. 291-314.
- MAREŠ, Petr, *Obsazování úřadu krajského hejtmana v předbělohorském období a soupis krajských hejtmanů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564-1616/1617*, Praha 2009.
- MAREŠ, Petr, *Soupis přisedících komorního soudu Českého království v letech 1527-1620*, Praha 2013.
- MAREŠ, Petr, *Zemský soud větší 1541-1620 (Personální obsazení)*, Praha 2014 (Disertační práce).

- MAREŠ, Petr, *Zemský soud větší v Čechách 1542-1620. Prosopografická analýza přisedlých*, *Paginae historiae* 19, 2011, s. 277-282.
- MARKOV, Josef, *Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích*; in: Sborník k 50. narozeninám Jana Kaprasa, Praha 1930, s. 98-103.
- MARKUS, Antonín, *Stavovské apologie z roku 1618*, *Český časopis historický* 17, 1911, s. 58-74, 200-217, 304-315, 421-435.
- MAŠEK, Petr, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti I-II*, Praha 2008-2010.
- MAŤA, Petr, *Český zemský sněm v pobělohorské době (1620-1740). Relikt stavovského státu nebo nástroj absolutistické vlády?*, in: Marian J. Ptak (ed.), *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, Opole 2000, s. 49-67.
- MAŤA, Petr, *Der Adel aus den böhmischen Ländern am Kaiserhof 1620-1740. Versuch, eine falsche Frage richtig zu lösen*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= *Opera historica* 10), s. 191-233.
- MAŤA, Petr, *Praha a Vídeň v cestopisu Švéda Andree Julina z roku 1666*, in: Alena Pazderová (ed.), *Pocta Josefu Kollmanovi. Sborník k životnímu jubileu*, Praha 2002, s. 192-213.
- MAŤA, Petr, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999 (= *Opera historica* 7), s. 139-162.
- MAŤA, Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004.
- MAŤA, Petr, *Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama mladšího z Valdštejna po Bílé hoře*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 479-488.
- MAŤA, Petr, *Von der Selbstopologie zur Apologie der Gegenreformation: Konversion und Glaubensvorstellungen des Oberstkanzlers Wilhelm Slawata (1572-1652)*, in: Ute Lotz-Heumann – Jan Friedrich Mißfelder – Matthias Pohlig (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2006, s. 287-322.
- MAŤA, Petr, *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum. Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung*, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (edd.), *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 307-331.
- MAŤA, Petr, *Zrození tradice. Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce*, České Budějovice 1998 (= *Opera historica* 6), s. 513-552.
- MATLAS, Pavel, *Z poddaného sirotka Jiříka Albrechta urozeným vladykou Zbudovským z Ebenberka. K sociální a geografické mobilitě a kariérním strategiím v Čechách v 1. polovině 17. století*, *Folia historica bohemica* 27, 2012, s. 237-261.
- MAUR, Eduard, *Populační důsledky třicetileté války*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 137-152.
- MAUR, Eduard, *Vrchnost a poddaní za třicetileté války*, *Folia historica bohemica* 8, 1985, s. 241-264.
- MEJTSKÝ, Josef, *Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu rytířů Nebeských z Vojkovic*, Praha 1901.

- MÍKA, Alois, *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*, Sborník historický 15, 1967, s. 45-73.
- MIKULEC, Jiří, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.
- MIKULEC, Jiří, *Albrecht Chanovský a rekatolizace jihozápadních Čech*, in: Radek Lunga (ed.), Ondřej František Jakub de Waldt (1683-1752) a jeho doba. Sympozium věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, faráře, kazatele a literáta, Dobruška 2005, s. 53-58.
- MIKULEC, Jiří, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha-Litomyšl 1997.
- MIKULEC, Jiří, *Mezi konverzí a emigrací. Vídeňský dvůr a náboženská loajalita šlechty v Čechách v prvních pobělohorských desetiletích*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740), České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 397-414.
- MIKULEC, Jiří, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.
- MIKULEC, Jiří, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992.
- MIKULEC, Jiří, *Vestigium Bohemiae Piae Albrechta Chanovského – krajina zázraků z časů pobělohorské rekatolizace*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 767-779.
- MIKULEC, Jiří a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.
- MOCNÁ, Dagmar (ed.), *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha-Litomyšl 2004.
- MOLNÁR, Amedeo, *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, Praha 1985.
- NEUDERTOVÁ, Michaela, *Cestování nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), Cesty a cestování v životě společnosti, Ústí nad Labem 1995 (= Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et Historica 3, Studia historica 2), s. 209-213.
- NODL, Martin – TINKOVÁ, Daniela (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007.
- NOVOTNÁ, Markéta, *Karlštejnská manská soustava v raném novověku. Dějiny a tradice*, Praha 2017.
- NOVOTNÝ, Miroslav, *Duchovní*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Člověk českého raného novověku, Praha 2007, s. 111-138.
- NOVOTNÝ, Robert, *Proměna rituálu. Šlechta v období dvojvěří*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století, Praha 2009, s. 237-246.
- NOVOTNÝ, Robert, *Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku, Brno 2008, s. 185-202.
- OEHM, Vincenc, *Protokol reformační kommisie, konané r. 1628 v krajích Bechyňském, Prachenském a Plzenském*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1897, č. 28, s. 1-29.
- OHLIDAL, Anna, *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*, Studia Rudolphina 3, 2003, s. 19-28.
- Ottův slovník naučný* I-XXVIII, Praha 1888-1909.
- PALACKÝ, František, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), Dílo Františka Palackého I, Praha 1941, s. 321-417.
- PÁLFFY, Géza, *Der Wiener Hof und die ungarischen Stände im 16. Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 109, 2001, s. 346-381.

- PÁNEK, Jaroslav, *Kaiser, König und Ständerevolte. Die böhmischen Stände und ihre Stellung zur Reichspolitik Karls V. und Ferdinands I. im Zeitalter des Schmalkaldischen Krieges*, in: Alfred Kohler – Barbara Haider – Christine Ottner (edd.), *Karl V. 1500-1558. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee*, Wien 2002, s. 393-406.
- PÁNEK, Jaroslav, *K úloze byrokratizace při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Studia historica 36, 1989, s. 75-85.
- PÁNEK, Jaroslav, *Od České konfederace k Obnovenému zřízení zemskému (Kontinuita a diskontinuita v proměnách českého státu a jeho ústavního zřízení na pomezí stavovství a absolutismu)*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 13-29.
- PÁNEK, Jaroslav, *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*, Praha 2010².
- PÁNEK, Jaroslav, *Politický systém předbělohorského českého státu*, Folia historica bohemia 11, 1987, s. 41-101.
- PÁNEK, Jaroslav, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989.
- PÁNEK, Jaroslav, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě*, Praha 1982.
- PÁNEK, Jaroslav, *Stavovství v předbělohorské době*, Folia historica bohemia 6, 1984, s. 163-219.
- PÁNEK, Jaroslav, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 2011².
- PÁNEK, Jaroslav, *Zápas o Českou konfesi*, Praha 1991.
- PÁNEK, Jaroslav, *Zápas o charakter české stavovské opozice a sněm roku 1575*, Československý časopis historický 28, 1980, s. 863-887.
- PÁNEK, Jaroslav, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556)*, Československý časopis historický 31, 1983, s. 855-884.
- PÁTKOVÁ, Hana, *Církev a konfese v pohusitských Čechách: dvojevěří ve třech západočeských městech*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2, Z pomocných věd historických 15, 1999, s. 241-243.
- PEKAŘ, Josef, *Bílá hora*, Praha 1921.
- PETRÁŇ, Josef, *Na téma mýtu Bílá hora*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus: Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum*, Praha 1993, s. 141-162.
- PETRÁŇ, Josef, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica 14, 1976, s. 9-80.
- PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, Praha 1996³.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia, *Příběhy z dob mušketýrů*, in: Věra Petráčková – Jan Vogeltanz (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 7-23.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Komenský, muž labyrintů a naděje*, Praha 1996.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970.
- POLIŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, Československý časopis historický 20, 1972, s. 515-526.
- POLÍVKA, Miloslav, *Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Praha 1982.
- PRAŽÁKOVÁ, Kateřina, *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450-1618)*, České Budějovice 2015 (= Monographia historica 15).

- PRESS, Volker, *Die Reichsritterschaft im Reich der Frühen Neuzeit*, in: Franz Brendle – Anton Schindling (edd.), *Volker Press, Adel im alten Reich. Gesammelte Vorträge und Aufsätze*, Tübingen 1998, s. 205-231.
- PRCHAL, Vítězslav, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015.
- PRCHAL, Vítězslav, *Z rytíře důstojníkem aneb k proměnám militární maskulinity v raném novověku*, in: Josef Hrdlička – Pavel Král – Rostislav Smíšek (edd.), *Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu*, Praha 2019, s. 183-197.
- PRÖWIG, Erich, *Die böhmischen Exulanten in Sachsen und in der Oberlausitz*, *Familie und Geschichte* 3, 1994, s. 510-518.
- PŘIBYLOVÁ, Věra, *Fara v Sudslavě a její památková obnova*, Pardubice 2019 (Diplomová práce).
- PULLMANN, Michal, *Habitus a třídy. Výzva kulturní sociologie Pierra Bourdieu pro sociální dějiny (z pohledu německých sociálních věd)*, in: Pavla Horská – Martin Nodl (edd.), *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*, Praha 2003, s. 227-238.
- PUMPR, Pavel, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.
- RAKOVÁ, Svatava, *Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do proměn historického vědomí*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 569-588.
- REINHARD, Wolfgang, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979.
- REINHARD, Wolfgang, *„Konfessionalisierung“ auf dem Prüfstand*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmayer (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert im Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 79-88.
- REINHARD, Wolfgang, *Was ist europäische politische Kultur? Versuch zur Begründung einer politischen Historischen Anthropologie*, *Geschichte und Gesellschaft* 27, 2001, s. 593-616.
- RENTZOW, Lutz, *Die Entstehungs- und die Wirkungsgeschichte der Vernewerten Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627*, Frankfurt am Main 1998.
- REZEK, Antonín, *Osudy exulantů v Perně r. 1639*, *Časopis Českého musea* 65, 1891, s. 402-412.
- REŽNÝ, Karel, *Zanikání vladyckých statků v Budějovicku, Hradecku a Tábořsku*, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 35, 1927, s. 64-69, 112-115.
- RIEGER, Bohuslav, *Zřízení krajské v Čechách I. Historický vývoj do r. 1740*, Praha 1894.
- ROGERS, Clifford J. (ed.), *The Military Revolution Debate: Readings on Military Transformation of Early Modern Europe*, Boulder 1995.
- ROUBÍK, František, *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785*, *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy* 7, 1933, s. 121-188.
- ROUBÍK, František, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749*, *Sborník archivních prací* 17, 1967, s. 539-603.
- RYANTOVÁ, Marie, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007 (= *Monographia historica* 8).

- RYANTOVÁ, Marie, *Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Ústí nad Labem 2001*, s. 249-257.
- RYBIČKA, Antonín, *Pomůcky k místopisu a rodopisu měst Pražských*, Památky archeologické a místopisné 4, 1860, s. 67-71.
- RYBIČKA, Antonín, *Tvrz Lipka v Chrudimském kraji*, Památky archeologické a místopisné 4, 1861, s. 38-41.
- ŘÍČAN, Rudolf, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957.
- SEDLÁČEK, August, z *Adlaru*, in: Ottův slovník naučný I, Praha 1888, s. 209-211.
- SEDLÁČEK, August, *Bechyně z Lažan*, in: Ottův slovník naučný III, Praha 1890, s. 627-629.
- SEDLÁČEK, August, *Bukovanský Pinta z Bukovan*, in: Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, s. 881.
- SEDLÁČEK, August, *Bzenský z Prorubě*, in: Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, s. 1025-1026.
- SEDLÁČEK, August, *Cetenský z Cetně*, in: Ottův slovník naučný V, Praha 1892, s. 331-332.
- SEDLÁČEK, August, *Čabelický ze Soutic*, in: Ottův slovník naučný V, Praha 1892, s. 847-848.
- SEDLÁČEK, August, *Čejka z Olbramovic*, in: Ottův slovník naučný VI, Praha 1893, s. 573-575.
- SEDLÁČEK, August, *Deym ze Strážce*, in: Ottův slovník naučný VII, Praha 1893, s. 444-446.
- SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I-XV*, Praha 1882-1927.
- SEDLÁČEK, August, *Hzán z Harasova*, in: Ottův slovník naučný XI, Praha 1897, s. 812-813.
- SEDLÁČEK, August, *Kapoun ze Svojkova*, in: Ottův slovník naučný XIII, Praha 1898, s. 971-973.
- SEDLÁČEK, August, z *Klenového a z Janovic*, Ottův slovník naučný XIV, Praha 1899, s. 358-360.
- SEDLÁČEK, August, *Klusák z Kostelce*, in: Ottův slovník naučný XIV, Praha 1899, s. 417.
- SEDLÁČEK, August, *Kokořovec z Kokořova*, in: Ottův slovník naučný XIV, Praha 1899, s. 523-524.
- SEDLÁČEK, August, *Kořenský z Terešova*, in: Ottův slovník naučný XIV, Praha 1899, s. 832-833.
- SEDLÁČEK, August, *Kustoš ze Zubřího a z Lipky*, in: Ottův slovník naučný XV, Praha 1900, s. 407.
- SEDLÁČEK, August, *Lapáček ze Rzávého*, in: Ottův slovník naučný XV, Praha 1900, s. 653.
- SEDLÁČEK, August, *Loubský z Lub*, in: Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900, s. 368-369.
- SEDLÁČEK, August, *Malovec*, in: Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900, s. 723-727.
- SEDLÁČEK, August, *Markvart z Hrádku*, in: Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900, s. 870-871.
- SEDLÁČEK, August, *Michna z Vacinova*, in: Ottův slovník naučný XVII, Praha 1901, s. 285-286.
- SEDLÁČEK, August, *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1908.
- SEDLÁČEK, August, *Myslík z Hyršova*, in: Ottův slovník naučný XVII, Praha 1901, s. 937-938.

SEDLÁČEK, August, *Obytecký z Obytec*, in: Ottův slovník naučný XVIII, Praha 1902, s. 601-602.

SEDLÁČEK, August, *Odkolek z Újezdce*, in: Ottův slovník naučný XVIII, Praha 1902, s. 628-630.

SEDLÁČEK, August, *Pachta z Rajova*, in: Ottův slovník naučný XIX, Praha 1902, s. 27-29.

SEDLÁČEK, August, *Přehořovský z Kvasejovic*, in: Ottův slovník naučný XX, Praha 1903, s. 616.

SEDLÁČEK, August, *Příchovský z Příchovic*, in: Ottův slovník naučný XX, Praha 1903, s. 680-682.

SEDLÁČEK, August, *Račín z Račina*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 18-19.

SEDLÁČEK, August, *Radecký z Radče*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 23-25.

SEDLÁČEK, August, *Radkovec z Mirovic*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 36-37.

SEDLÁČEK, August, *Rašín z Ryzemburka*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 315-316.

SEDLÁČEK, August, *Renšpergár z Renšperka a z Držkovic*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1906, s. 561.

SEDLÁČEK, August, *Robmháp ze Suché*, in: Ottův slovník naučný XXI, Praha 1904, s. 864-865.

SEDLÁČEK, August, *Sahlhaus*, in: Ottův slovník naučný XXII, Praha 1904, s. 495-496.

SEDLÁČEK, August, *Skuhrovský ze Skuhrova*, in: Ottův slovník naučný XXIII, Praha 1905, s. 318-319.

SEDLÁČEK, August, *Slavíkovec ze Slavíkova*, in: Ottův slovník naučný XXIII, Praha 1905, s. 349.

SEDLÁČEK, August, *Stařimský z Libštejna*, in: Ottův slovník naučný XXIII, Praha 1905, s. 1059-1060.

SEDLÁČEK, August, *Šofman z Hemrlesu*, in: Ottův slovník naučný XXIV, Praha 1906, s. 692-693.

SEDLÁČEK, August, *Špulíř z Jiter*, in: Ottův slovník naučný XXIV, Praha 1906, s. 751-752.

SEDLÁČEK, August, *Talacko z Ještětice*, in: Ottův slovník naučný XXV, Praha 1906, s. 49-50.

SEDLÁČEK, August, *Věžník z Věžník*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 637-639.

SEDLÁČEK, August, *Vitanovský z Vlčkovice*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 766-767.

SEDLÁČEK, August, *Voračický z Paběnic*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 962-965.

SEDLÁČEK, August, *Vrabský Tluksa*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 991-993.

SEDLÁČEK, August, *Vratislav z Mitrovic*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 1002-1008.

SEDLÁČEK, August, *z Vřesovic*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 1023-1027.

SEDLÁČEK, August, *Žďárský ze Žďáru*, in: Ottův slovník naučný XXVII, Praha 1908, s. 763-765.

- SEDLÁČKOVÁ, Helena, *Krajští hejtmáné v Čechách 1537-1848*, Praha 2016 (Disertační práce).
- SCHILLING, Heinz, *Konfessionalisierung und Staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559-1660*, Paderborn 2007.
- SCHINDLING, Anton, *Konfessionalisierung und Grenzen von Konfessionalisierbarkeit*, in: Anton Schindling – Walter Ziegler (edd.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500-1650 VII. Bilanz – Forschungsperspektiven – Register*, Münster 1997, s. 9-44.
- SCHINDLING, Anton, *Utváření konfesí, konfessionalizace a multikonfessionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, Český časopis historický 106, 2008, s. 80-108.
- SCHMIDT, Heinrich Richard, *Perspektiven der Konfessionalisierungsforschung*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien-München 2007, s. 28-37.
- SCHREIBER, Arndt, *Adeliger Habitus und konfessionelle Identität. Die protestantischen Herren und Ritter in den österreichischen Erblanden nach 1620*, Wien-München 2013 (= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 58).
- SCHULZ, Václav, *Příspěvky k dějinám soudu komorního království Českého z let 1627-1783*, Praha 1908.
- SCHULZ, Václav, *Soupis register soudu nejvyššího purkrabství pražského*, Praha 1906.
- SCHULZE, Winfried, *Die ständische Gesellschaft des 16. und 17. Jahrhunderts als Programm von Statik und Dynamik*, Schriften des Historischen Kollegs 12, 1988, s. 1-19.
- SCHUNKA, Alexander, *Krieg, Konfession und die Ausprägung eines Migrationssystems im 17. Jahrhundert*, in: Matthias Asche (ed.), *Krieg, Militär und Migration in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2008, s. 227-240.
- SLAVÍČKOVÁ, Pavla, *Pater familias a jeho role v raně novověké rodině na základě normativních pramenů*, in: Radmila Švaříčková-Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 152-166.
- SMÍŠEK, Rostislav, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009 (= Monographia historica 11).
- SPANNENBERGER, Norbert – VARGA, Szabolcs (edd.), *Ein Raum im Wandel. Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2014.
- STARÝ, Marek, „*A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české*“. *Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 178-211.
- STARÝ, Marek, *Cizozemci a spoluobyvatelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018.
- STARÝ, Marek, Petr Mareš (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1596*, Český časopis historický 117, 2019, s. 756-763.
- STARÝ, Marek, *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfínské*, Praha 2014.
- STARÝ, Marek, *Rytíři přijatí do českého panského stavu v době předbělohorské*, Sborník archivních prací 60, 2010, s. 240-278.

- STEJSKALOVÁ, Eva, *Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740*, Praha 2015.
- STERNECK, Tomáš, *Raně novověké bernictví v moderní historiografii (Rozhled po Evropě a ohlédnutí za domácími výzkumy)*, Český časopis historický 102, 2004, s. 574-608.
- STERNECK, Tomáš, *Závět' žumberského rytíře. Jindřich Pouzar z Michnic a jeho nelegitimní rodina*, Jihočeský sborník historický 76, 2007, s. 215-271.
- STLOUKAL, Karel, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925.
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara, *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*, München 2017.
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, Zeitschrift für historische Forschung 31, 2004, s. 489-527.
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara (ed.), *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*, München 2008.
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara – NEU, Tim – BRAUNER, Christina (edd.), *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Forschung symbolischer Kommunikation*, Köln-Weimar-Wien 2013.
- SVOBODA, Milan (ed.), *Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc.*, Liberec 2004.
- ŠIMA, Karel, *Antropologická konstanta – slepé místo historickoantropologického bádání?*, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha-Ústí nad Labem 2007, s. 39-57.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav, *Inventář jihočeského vládyctví r. 1599: popis svrškův a nábytkův po panu Joachymovi Voyřovi z Protivce pozůstalých léta 1599*, Jihočeský sborník historický 6, 1933, s. 116-119.
- ŠIMEČEK, Zdeněk, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*, Brno 2011.
- ŠIMICOVÁ, Eva, *Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566*, Rakovnický historický sborník 5, 2004, s. 23-81.
- ŠIMŮNEK, Robert, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.
- ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Vestfálský mír a česká otázka*, Praha 1968.
- ŠMAHEL, František, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011.
- ŠMAHEL, František, *Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století*, Český časopis historický 90, 1992, s. 161-187.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004.
- ŠTŮVIČEK, Ivan a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.
- ŠTŮVIČEK, Jan, *Karlové ze Svárova – železářští podnikatelé 16. století*, Z dějin hutnictví 11, 1982, s. 35-50.
- TEPLÝ, František, *Dějiny města Hradce Jindřichova I/1-4, II/1-3*, Jindřichův Hradec 1927-1934.
- TIKOVSKÝ, Ondřej, *K otázce kontinuity práva na konfiskovaných statcích*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 27-33.
- TIKOVSKÝ, Ondřej, *S údělem prosebníka. Restituční úsilí šlechty českého severovýchodu potrestané pobělohorskými konfiskacemi*, České Budějovice-Hradec Králové 2013.

- TŘEŠTÍK, Dušan – POLÍVKA, Miloslav, *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984, s. 99-133.
- UHLÍŘ, Dušan, *Černý den na Bílé hoře. 8. listopad 1620*, Brno 1998.
- URBÁNEK, Vladimír, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008 (= *Monographia historica* 9).
- URFUS, Valentin, *Bohumír Daniel z Wunschwitz, genealog české šlechty v první polovině 18. století (K psychosociálnímu profilu barokní společnosti)*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř (edd.), *Pocta Janu Janákovi, předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*, Brno 2002, s. 405-412.
- URFUS, Valentin, *Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století*, *Právněhistorické studie* 31, 1990, s. 194-208.
- URFUS, Valentin, *Pobělohorský absolutismus a literatura českého státního práva*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 3, *Studia historica* 36, 1989, s. 55-61.
- URFUS, Valentin, *Právní dějiny na pražské právnické fakultě. Jejich výuka od osvícenství do druhé světové války*, Praha 2000.
- URFUS, Valentin, *Právní kultura doby pobělohorské*, *Minulostí Západočeského kraje* 31, 1996, s. 27-33.
- VALENTA, Aleš, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice-Hradec Králové 2011.
- VÁLKA, Josef, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996.
- VÍT, Jan, *Poznámka k Balbínovu a vůbec baroknímu patriotismu*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha 1992, s. 46-50.
- VLASÁK, František, *Staročeská šlechta a její potomstvo po třicetileté válce. Příspěvky rodopisné*, *Památky archeologické a místopisné* 4, 1856, s. 49-58, 97-117; 5, 1857, s. 280.
- VLNAS, Vít, *Praha barokní*, Praha 2017.
- VOGELTANZ, Jan, *Malý slovník starého vojenského názvosloví*, Praha-Litomyšl 2008.
- VOKÁČOVÁ, Petra, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014.
- VOLF, Josef, *Čeští exulanti v matrikách perenských*, *Sborník Jednoty potomků pobělohorských exulantů-pokutníků a přátel rodopisu v Praze* 3, 1932, č. 2, s. 30-42; č. 3-4, s. 46-53; 4, 1933, č. 1, s. 2-6; č. 2, s. 15-21; č. 3-4, s. 30-39; 5, 1934, č. 1, s. 1-7; č. 2, s. 13-22; č. 3-4, s. 29-32; 6, 1935, č. 1, s. 1-7; č. 2, s. 13-22; č. 3-4, s. 29-37; 7, 1936, č. 1, s. 1-9; č. 2, s. 13-23; č. 3-4, s. 32-40.
- VOLF, Josef, *Genealogické příspěvky k rodu Pfefferkornů z Ottopachu*, *Památky archeologické a místopisné* 23, 1908-1909, s. 333-340, 587-590.
- VOLF, Miloslav, *Obnovení nejvyšších zemských úřadů po Bílé hoře*, *Sborník archivních prací* 27, 1977, s. 3-52.
- VOLF, Miloslav, *Zdeněk a Polyxena z Lobkovic za povstání a po něm ve světle své korespondence*, Praha 1972.
- VOREL, Petr (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Pardubice-Praha 1999.
- VYBÍRAL, Zdeněk, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005 (= *Monographia historica* 6).
- VYBÍRAL, Zdeněk, *Stavovství a dějiny moci v českých zemích na prahu novověku (Nové cesty ke starému tématu)*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 726-751.

- VYBÍRAL, Zdeněk, *Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (edd.), Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách, Tábor 2007 (= Husitský Tábor 3), s. 555-569.
- WINKELBAUER, Thomas, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, Český časopis historický 98, 2000, s. 476-540.
- WINKELBAUER, Thomas, *Notiz zu der Frage: Gab es um die Mitte des 17. Jahrhunderts am Kaiserhof eine „tschechische“ bzw. „böhmische Partei“?*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte, Horn-Weidhofen an der Thaya 1993, s. 197-202.
- WINTERLING, Aloys, „Hof“. *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 5, 1995, č. 1, s. 16-21.
- WOITSCHOVÁ, Klára, „...což slušného a spravedlivého jest fedrovati...“. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548-1783*, Pelhřimov 2010.
- WOITSCHOVÁ, Klára, *Gottfried Daniel Wunschwitz, sběratel, heraldik a genealog*, Praha 2011.
- WULF, Christoph (ed.), *Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie*, Weinheim-Basel 1997.
- ZÁLOHA, Jiří, *Statky Chlum, Chlumeček a Koroseky za Častolarů z Dlouhé Vsi*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 1-9.
- ŽITNÝ, Miroslav, „Dobrý krýksman“ – *diskursivní kategorie a maskulinní vzor myšlení nižší šlechty z českých zemí na přelomu 16. a 17. století*, Studia Comeniana et historica 43, 2013, s. 224-248.
- ŽITNÝ, Miroslav, *Ideál křesťanského rytířství v paměti rytířského rodu Pětipeských z Chýš a Egrberku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= Opera historica 15), s. 183-217.
- ŽUPANIČ, Jan, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006.